

КАЗАХСКО-РУССКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL UNIVERSITY

ВЕСТНИК ХАБАРШЫСЫ BULLETIN

ISSN

2307-5686

Выпуск № 2 (31)

АКТОБЕ, 2020 г.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Международный научный журнал

**«ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА»**

**«ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ»**

Халықаралық ғылыми журналы

International Scientific Journal

**«KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL
UNIVERSITY BULLETIN»**

**ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

**ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ISSN 2307- 5686

**Международный
научный журнал**

Выходит 4 раза в год

**Направления: экономические науки, гуманитарные науки, технические и
естественные науки, юридические науки**

2020

Выпуск № 2 (31)

Собственник: Товарищество с ограниченной ответственностью
“Международное высшее учебное заведение” Казахско-Русский
международный университет” (ТОО “МВУЗ” КРМУ”)

LTD “International higher educational
institution “Kazakh-Russian International
University” “LTD “INEI” KRIU”

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского
Международного университета»
издается с 2012 г.

«ҚОХУ Хабаршысы» Халықаралық
журнал мақалаларының тақырыптамасы
әлеуметтік-гуманитарлық және
жаратылыстану техникалық ілімдер
салаларында. Жарыққа шығатын
материалдарда аталған бағыттардағы
өзекті мәселелер, эмпирикалық
зерттеулер нәтижелері қарастырылады.

Тематика статей международного
журнала «Вестник КРМУ» отражает
научные интересы специалистов в
области социально-гуманитарных и
естественно-технических знаний. В
публикуемых материалах рассматри-
ваются актуальные проблемы данных
направлений, обсуждаются результаты
эмпирических исследований

The subject of international journals articles
in “Vestnik KRIU” are socially humanitarian
and natural-technical fields. Urgent problems
of philosophy, psychology and sociology are
considered in published materials. There are
results of empirical researches in the articles

Журнал зарегистрирован в Комитете
информации и архивов Министерства
Культуры и информации Республики
Казахстан (№ 13379-Ж
от 19 февраля 2013 г.)

Территория распространения —
Республика Казахстан,
Российская Федерация
Дата выхода: 30.06.2020 г.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор
Бердимуратова Жанат Казымовна
(Руководитель организации)

Заместитель главного редактора
Уталиев Сакен Айладырович (Доктор философии D.Ph,
(история - археология, этнология)

СОСТАВ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Кусаинов Аскарбек Кабыкенович (профессор, д.п.н., академик,
представитель правления Академии Педагогических Наук Казахстана)
Сейлханова Рахила Бексовна (к.ф.м.н.)
Утемисов Бактыбай Утемисович (профессор, к.и.н.)
Исайкин Дмитрий Анатольевич (профессор, к.ю.н.)
Каирова Нелля Имамуратовна (профессор, к.ю.н.)
Кулумбетова Дина Болатовна (профессор, к.э.н.)
Ахметжан Самал Закиевна (к.т.н.)
Жумагалиева Бакытгул Зулкарнаевна (профессор, к.э.н.)

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Букаев Николай Михайлович (д.ю.н., профессор, академик РАЕН)
Гатут Л. Будионо (доктор PhD, профессор Университета Панкасия,
Индонезия)
Рогожникова Татьяна Павловна (д.ф.н., Омский государственный
университет им. Ф.М. Достоевского, РФ)
Тюрина Юлия Габдрашитовна (Доктор экономических наук, Член-
корреспондент Российской академии естествознания, профессор
Департамента общественных финансов Финансового университета при
Правительстве РФ, Федеральное государственное бюджетное
образовательное учреждение высшего образования «Финансовый
университет при Правительстве Российской Федерации»)
Волосова Нонна Юрьевна (Доктор юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой уголовного права Оренбургского
государственного университета)
Азрил Азахари (доктор PhD, профессор Университета Трисакти,
Индонезия)

АДРЕС РЕДАКЦИИ

030006 г.Актобе, ул. Айтеке би, 52. Тел. +7(7132) 21-73-65, ф.:21-
42-12.

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru web-site: [http:// www.krmu.kz/](http://www.krmu.kz/)

СОДЕРЖАНИЕ

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ /
ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР**

Дыбысбаева Т.Ж. ЖАСӨСПІРІМ ШАҚТАҒЫ ЖЕТІМ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУ ПРОЦЕСІНДЕГІ БҰЗЫЛЫСЫ	7
Заирова С.Т. ДИНАМИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ОРГАНИЗМА КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ИНСТИТУТА СИЛ ВОЗДУШНОЙ ОБОРОНЫ С РАЗЛИЧНЫМ ПРОГНОЗОМ УСПЕШНОСТИ ОБУЧЕНИЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	12
Өтегенова А.Қ. ЭТНОСАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ	19
Өтегенова А.Қ. ЭТНОСАРАЛЫҚ ҚАРЫМ - ҚАТЫНАСТАҒЫ МОНОБИЛИНГВАЛДЫ АДАМДАРДЫҢ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҒЫН АНЫҚТАУ	26
Сабытова М.К. ТӘУЕКЕЛШІЛ ТОБЫНА ЕНГЕН ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ - ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ	34
Сабытова М.К. ТӘУЕКЕЛ ТОБЫНА ЕНГЕН ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ДЕВИАНТТЫ ӨРЕКЕТТЕРІН ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ТАЛДАУ	44
Умбеталина З.Б. ЖАҢА ҮЛГІДЕГІ ЗАМАНАУИ ОҚУЛЫҚТАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ЭЛЕКТРОНДЫ-АҚПАРАТТЫҚ ОРТА ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ МҮМКІНДІКТЕРІ ТУРАЛЫ	57
Уталиев С.А. МОНГОЛЫ В ИРГИЗСКИХ СТЕПЯХ	62
Уталиев С.А., Тілепов А. ШӨМЕКЕЙ РУБЫ ЖАЙЫНДА ҚҰНДЫ ДЕРЕКТЕР	65

**ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ /
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ**

Абилова А.С. ОСНОВНЫЕ ТЕХНИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ПРОМЫШЛЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА КАРЬЕРЕ	69
Амандосова Г.А. ЗАЩИТА НЕФТЕПРОВОДОВ, ТРАНСПОРТИРУЮЩИХ ОБВОДНЕННУЮ НЕФТЬ ПУТЕМ ОБРАБОТОК ИНГИБИРОВАННОЙ ПРОБКОЙ	72
Булкаиров А.Б. ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГРЯЗНЯЮЩИХ ВЕЩЕСТВ И МЕРОПРИЯТИЯ ПО ИХ УМЕНЬШЕНИЮ ПРИ РАЗРАБОТКЕ МЕСТОРОЖДЕНИЯ ИЗВЕСТНЯКОВ АНАСТАСЬЕВСКОЕ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ	76
Ищанов Б.Д. ОБЗОР ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО ВОПРОСАМ ПРОМЫШЛЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ОХРАНЫ ТРУДА В ЧЁРНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ	85
Карсаков Е.К. ЛИТЕРАТУРНЫЕ И НОРМАТИВНЫЕ ИСТОЧНИКИ ПО ВОПРОСУ ВЛИЯНИЯ КАРЬЕРОВ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ	95
Молданиязов Ж.М. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ДИЗАЙНЕ ИНТЕРЬЕРА	102
Молданиязов Ж.М. ПСИХОЛОГИЯ ЛИЧНОСТИ В ДИЗАЙНЕ ИНТЕРЬЕРА	105

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

Кулмурзина А.Б. ПОДХОДЫ В УПРАВЛЕНИИ - КОЛИЧЕСТВЕННЫЙ ПОДХОД, ДОСТУП К ІТ, ДОСТУП К СИСТЕМЕ И СИТУАЦИОННЫЙ ПОДХОД	108
Кулмурзина А.Б. ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ – ТОП 6 ПОДХОДОВ	112
Кулмурзина А.Б. ПОДХОДЫ В УПРАВЛЕНИИ ОРГАНИЗАЦИЕЙ	115
Кулумбетова Д.Б., Дуйсенбаева Б.Б., Сандыбекова Н.К., Курантаева Н.М. НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ	119
Кулумбетова Д.Б., Дуйсенбаева Б.Б., Сандыбекова Н.К., Курантаева Н.М. ПОНЯТИЕ АКТИВОВ КАК ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ, ИХ	124

КЛАССИФИКАЦИЯ, СОСТАВ И РОЛЬ В ФУНКЦИОНИРОВАНИИ КОМПАНИИ Кулумбетова Д.Б., Амандыккызы Г., Алиева П.В. НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ПЕРСОНАЛА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ	133
Кулумбетова Д.Б., Алиева П.В. ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОЦЕНКИ ДЕЛОВЫХ КАЧЕСТВ РАБОТНИКОВ КОМПАНИИ	141
Нурмаганбетова М.С., Алпамысова Г.К., Жуманазарова А.К. ҚАЗІРГІ ЗАМАНУИ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ӨНДІРІСТІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ ДАМУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕСІ	149
Нурмаганбетова М.С., Қызылқұлова Д.М. КӘСІПОРЫННЫҢ ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ	157
Таубаев А.М., Дүйсенбаева Б.Б., Кулумбетова Д.Б. ОТАНДЫҚ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕЛІК САЯСАТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТҮСТАРЫ	162
Таубаев А.М., Дүйсенбаева Б.Б., Кулумбетова Д.Б. КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕЛІК САЯСАТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ	167

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

Абдирова Г.А., Аманова Д.Т. МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В БОРЬБЕ С ТЕРРОРИЗМОМ	171
Айжігіт Ж.Ж., Қуанов А.О. ШЕТЕЛДІКТЕРГЕ ҰСЫНЫЛАТЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМДЕР	175
Елгондин А.Т., Қуанов А.О. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ БОЙЫНША ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЖАЗАЛАР	179
Елгондин А.Т., Қаратаев Т.Ж. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ САЯСАТЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ	183
Зубкова А.В., Бачурин С.Н. СОВРЕМЕННОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДЕФИНИЦИИ «БЛИЗКИЕ ЛИЦА» В ДЕЙСТВУЮЩЕМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	187
Игильманова Д.С. УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С БРАКОНЬЕРСТВОМ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	194
Құлжағазов А.Н. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ НОРМАЛАРЫНДА КЕЗДЕСЕТІН КЕЙБІР МӘСЕЛЕСЕР	200
Ж.М. Наурызбаев, Кайнарбаева А.С. ЖОЛ – КӨЛІК ОҚИҒАСЫ БОЛҒАН ЖЕРДЕН КЕТІП ҚАЛУ ҚЫЛМЫСТЫҚ – ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҒЫНЫҢ ОБЪЕКТИСІ	204
Ордабаев А.А. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА РК	209
Салимгереева К.М. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОСТУПКА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	213
Төлеу А.А. НАРЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫ	217
Тузельбаев Е.О., Биисов Е.С. ОБЩЕСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ГАРАНТ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ГРАЖДАН СВЯЗАННАЯ С ПРОФИЛАКТИКОЙ НАРКОМАНИИ	220
Тузельбаев Е.О., Биисов Е.С. ПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ МЕРЫ ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ НАРКОМАНИИ И ТЕРРОРИЗМА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ОХРАННЫХ СТРУКТУР	225
Тузельбаев Е.О., Кузекбаева Г.С. ПРАВОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕСТНОЙ ПОЛИЦИИ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ	232

НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В СЕМЕЙНО-БЫТОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ	
Тузельбаев Е.О., Кузекова Г.С. ПРОФИЛАКТИКА КАК ОСНОВНОЙ МЕТОД ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН И ДЕТЕЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ	237
Тузельбаев Е.О., Байбулатов А.Б. ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР КАК ОСНОВНОЙ МЕТОД КОНТРОЛЯ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИЙ ПРОФИЛАКТИКУ ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ	241
Шертаев М.Ж. ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАЛОГОВЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ И МЕРЫ ИХ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ	247

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ /
ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР**

**ЖАСӨСПІРІМ ШАҚТАҒЫ ЖЕТІМ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУ
ПРОЦЕСІНДЕГІ БҰЗЫЛЫСЫ**

Дыбысбаева Толганай Жеңісқызы

*«Психология» білім беру бағдарламасының 2-курс магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Бұл мақалада қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі жасөспірім шақтағы жетім балалардың әлеуметтік бұзылыстары, когнитивті, оқу үшін және әр түрлі құлықтарды иеленуде, соның ішінде түсінуге мүмкіндік бермейтін сыртқы ортаның хологикалық құрылымы, мекемеден тыс болып жатқан нәрсені түзеп, жаңартып отырумен пайда болуы, баланың девиантты мінез-құлықтары, эмоционалды, ересектермен қарым-қатынастың жетіспеуі, соның ішінде анасы мен құрдастар арасында, әлеуметтік, әлеуметтік рольдерді орындауда өзін-өзі жалпы қанағаттана отырып, тәрбиеленуіне әлеуметтенудің бұзылысы себеп екені анықталған.

**НАРУШЕНИЕ ПРОЦЕССА СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ-СИРОТ В ПОДРОСТКОВОМ
ВОЗРАСТЕ**

Дыбысбаева Толганай Женисовна

*Магистрант 2 курса образовательной программы «Психология»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;*

В данной статье в настоящее время одной из актуальных проблем является социальное расстройство детей-сирот в подростковом возрасте, наличие когнитивных, учебных и различных рабов, в том числе хологической структуры внешней среды, не позволяющих понять, появление с коррекцией и обновлением то, что происходит вне учреждения, девиантное поведение ребенка, эмоциональное, недостаточное отношение к взрослым, в том числе нарушение социализации его воспитания, с общим удовлетворением.

**VIOLATION OF THE PROCESS OF SOCIALIZATION OF ORPHANED CHILDREN IN
ADOLESCENCE**

Dybybayeva Tolganay Zhenisovna

*The 2nd year master's student of the educational program «Psychology»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

In this article, currently one of the most pressing problems is the social disorder of orphaned children in adolescence, the presence of cognitive, educational and various slaves, including the holotic structure of the external environment, which does not allow us to understand, the emergence of correction and renewal of what happens outside the institution, deviant behavior of the child, emotional, insufficient attitude to adults, including a violation of the socialization of his upbringing, with General satisfaction.

Жетім балалардың әлеуметтену бұзылыстарының элононд процесі жөнінде ғылыми зерттеу.

Әр түрлі балаларға арналған мектептердегі педагогикалық ұжымның іс-әрекеті әлеуметтік- педагогикалық басты және соңғы нәтижесі болып, әлеуметтенудің нәтижесі секілді тәрбиеленуші тұлғаларының сапалық және әлеуметтік даму болып табылады. Әлеуметтену өз алдына сәтті өтеді, егер тәрбиеленуші гормонды түрде әлеуметтік қарым-қатынасқа түсіп, әр әлеуметтік жүйелерде қалыпты түрде жүйеленсе, өз-өзін төмен сезінбей және сонымен қатар жалпы байланыстан тыс өзін сезінбесе, ол өз алдына өзінде пайда болған қиындықтарды шеше алады.

Балаларға арналған арнайы мекемелердегі тәрбиеленуші жасөспірімнің тұлғасының әлеуметтену концепциясында, ғылымда енгізілген нәтижелер бойынша, жағдайды басқа жағынан шешу объектіне зерттеудің қиындығы, теоретикалық құрылымның негізгі ерекшелігі болып табылады.

Депривация концепциясында (А.Адлер, Дж.Боулби, Й.Ланшейер және Матеймен, М.Мид, М.Монтессори, М.Роптер, З.Фрейд) жасөспірім тұлғасының жанұядан тыс тәрбиеленуін, оның қажеттіліктері туралы, инстинктер, қиял туралы ойлау адамның негізгі сапасы ретінде қарастырылады. Бұл бағытта З.Фрейд бойынша конфликтілер арқылы адамның дамуы, бір уақытта ішкі және сыртқы жоспарды: сыртқы тұлға мен қоғам арасында, ішкі – негізгі 3 субстанциялар арасында. Соның ішінде: «жоғары – мен» яғни тұлға (әлеуметтік ережелер, тиым салынған нәрселер, ар – ұяттың болмауы), «мен» (тұлғаның өзі құрған әлемі (немесе түсінетін)) және «ол» (бейсанасыз, жүзеге аспаған, жай ғана қиялға берілген). Бұдан жасөспірімнің тұлғалық даму заңдылықтары, яғни отбасы назарынан тыс қалғандар зерттеу динамикасы мен әр түрлі қажеттіліктер мен дағдыларды қанағаттандыруда кездеседі. Тұлғалық доминанта сапасындағыларды бұл концепциялардан негізгі баланың психикалық жағдайын нәтижесінде негізгі психикалық қажеттіліктердің ұйымдастырылып, балаларға арналған арнайы мекеме жағдайында пайда болып, келесі типтерде көрінеді.

- әр түрлі модальдар әсерінен пайда болған сенсорлық: (көрушілік, есту).
- когнитивті, оқу үшін және әр түрлі құлықтарды иеленуде, соның ішінде түсінуге мүмкіндік бермейтін сыртқы ортаның холодикалық құрылымы, мекемеден тыс болып жатқан нәрсені түзеп, жаңартып отырумен пайда болады.
- Эмоционалды, ересектермен қарым-қатынастың жетіспеуі, соның ішінде анасы мен құрдастар арасында.
- әлеуметтік, әлеуметтік рольдерді орындауда өзін-өзі жалпы қанағаттана отырып, ұйымдастыру.

А.М.Толстой және Н.Н.Прихожин балаларға арналған мекемелердегі тәрбиеленушілердің әлеуметтенуін зерттеумен айналысып, келесі гипотезаны ойлап шығарған болатын. Мекемелердегі тәрбиеленушілерде артта қалушылық немесе тұлғалық білім алу жағынан дамымаушылық, ал кейбіреулері балаларға арналған мекемелерде өз алдында бұндағы өмірде бейімделуге және тек өз алдына оны тұлға ретінде өзгертуге көмектесетін механизмдерді байқаған. Балаларға арналған мекемелердегі тәрбиеленушілердің тұлғалық әлеуметтенуі және дамуындағы ақаулықтар мен бұзылыстары орталық жүйке жүйесіндегі анатомді – физиологиялық бұзылыстар өз алдына тұқым арқылы берілмейді, керісінше депривацияның әр түрлілігі, ортаның әсері мен педагогикалық енжарлықтан берілетіні дәлелденген болатын. Балаларға арналған мекемелердегі тәрбиеленушілердің тұлғалық әлеуметтенуі және дамуындағы

ақаулықтар мен бұзылыстары орталық жүйке жүйесіндегі анатомді – физиологиялық бұзылыстар өз алдына тұқым арқылы берілмейді, керісінше депривацияның әр түрлілігі, ортаның әсері мен педагогикалық енжарлықтан берілетіні дәлелденген болатын.

Бала девиантты ортада, девиантты мінез-құлықты толықтай иеленіп отырып, тәрбиеленуіне әлеуметтенудің бұзылысы себеп екені анықталған.

Балаларға арналған мекемелерде жанұяны алмастыратын педагогтардың бөлігі, өзінің педагогикалық іс-әрекетінде бұл балалардың негізгі даму категорияларын ескермейді. Қазіргі уақытқа шейін негізгі проблема болып, педагогтарды психологиялық-педагогикалық мәдениеті, сонымен қатар тәрбиеленушілермен жүргізілетін адекватты жұмыстың әдісі болып табылады.

Баланың тұлғалық даму негіздерінің психологиялық-педагогикалық күзиреттілікті анықтау болып, балалар үйі жағдайында тәрбиеленушілерден алынған зерттеу нәтижелері И.В.Дубровинамен, М.И.Лисинамен, А.М.Прихожинамен, Н.Н.Толстоймен және басқалармен алынған және басқа да И.В.Ежовинмен, В.С.Мухинмен жүргізілген зерттеулер арқылы алынған болатын.

Жетім балалар дауының эмоционалды, күш-жігерлік және интеллектуалды дамуы жағынан жағдайлар.

Тәрбиеленушілердің интеллектуалды дамуын негізі және психологиялық зерттеу деңгейі назары дамуының және тәрбиеленушілердің есте сақтауы орта статистикалық ережелері бұзылыстары пайда болмайды. Бір жағынан, зерттеулер елдің бейнесін енжар жүйелеп отырады. Танымдық сферада ішкі операцияларды қажетсінетін, практикалық іс-әрекеттер қадағалаусыз, баланың абстрактілі ойлауының дамуының төмендеуі негізінен бастауыш сынып жасындағыларда кездеседі. Көбінесе, вербальді-логикалық ойлаудың төмендеуі кездеседі.

Бұл алынған нәтижелердің ішіндегі болып, ең негізгісі балаларға арналған мекемелердегі жалпы білім беретін тәрбиеленушілердегі интеллектуалдық дамуының төмендеуі болып ортаның әсер етуі, педагогикалық енжарлық болып табылады. Негізгі себеп болып ересектермен қарым- қатынасқа түсуі, адекватты балаларға, соның ішінде балаларға арналған арнайы мекемелердегі сапаның жоқтығы болып табылады.

Балаларға арналған мекемелердегі тәрбиеленушілердің тұлғалық құрылымындағы көп қиындықтар мен бұзылыстар эмоционалды ерік-жігер сферасында барлық зерттеушілермен белгіленген болатын.

Жасөспірімдік шақ – балалық шақтың ересектікке өту кезеңі – балалармекемесінің тәрбиеленушісі үшін әдетте қиын өтеді, мұнда жанұясынан айырылған балалардың әлеуметтік дамуының қарама-қайшы тенденциялары байланысқан.

Бір жағынан бұл ауыр кезең үшін негативті көріністер, тұлғаның дисгармониялылығы, бала қызығушылықтарының өзгеруі, ересектерге бағытталған жағымсыз мінез-құлық тән болады.

Басқа жағынан қарағында жасөспірімдік кезең жағымды факторлармен де ерекшеленеді - балалардың өзбеттілігі өседі, басқа юалалармен, ересектермен барлық қатынастары көпжақты және мазмұнды болады, іс-әрекет сферасы кеңейеді және өзгередіөзіне және басқаларға деген дауапкершілік дамиды, т.б.

Маңыздысы, бұл кезең баланың сапалы жаңа әлекметтік позицияға шығуымен сипатталады.

Мұнда оның балалар мекемесінің, қоғамның өкілі ретіндегі, өзіне деген саналы қатынасы дамиды. Мұндай тұрғылар жасөспірім тұлғасының даму психологиясына арналған Л.И. Божович, Л.С.Выготский, И.В. Дубровина, И.С. Кон, А.В. Мудрик, Н.Н. Толстых қойылымдарында негізделген.

Л.И. Божович пен Л.С. Выготскийдің дамудың әлеуметтік жағдайы концепциясында жасөспірім тұлғасының әлеуметтену детерминанттары ағза мен тұлғаны ішінде болмайды, олар басқа адамдармен әлеуметтік әрекеттесі жағдайында болады. Балалар мекемесіндегі қарым- қатынас және біріккен әрекет барысында әлеуметтік мінез-құлық үлгілері игеріліп қоймайды, сонымен қатар бала тұлғасының психикалық процесстерінің жүруін анықтайтын негізгі психологиялық құрылымдары қалыптасады.

Жасөспірімге есею қиындығынан өтуге көмектесу үшін тәрбие жұмысында бұл жас дамуының жақсы, прогрессивті тенденцияларына сүйену қажет: айналадағылармен

қатынастағы өз мүмкіндіктерін бекітуге ұмтылыс, жаңа әлеуметтік күтілімдер, жана іс-әрекет түрлерін игеруге дайындық.

Балалар мекемелеріндегі тәрбиеленуші жасөспірімдердің әлеуметтену процесінде бірнеше мәселелермен байланысты бұзылыстар анықталған:

- иеленген девиантты мінез-құлық модельдері;
- жасөспірімдер дамуының спецификалық ерекшеліктерін педагог тәрбиешілермен екерілмейді;
- интеллектуалды даму мәселелері (танымдық сфера): жоғары ситуативтілік, әлемді нашар бейнелеу, абстрактілі-логикалық және вербальды-логикалық дамуының төмендеуі;
- Эмоционалды-еріктік сферасындағы қиындықтар мен ауытқушылықтар: апатия, асоциалды әрекетке баратын гиперактивтілік;
- Продуктивті қарым-қатынас дағдыларының дамымауы: сырттай қарым-қатынас, агрессияға ауысу, эмоционалды қарым-қатынасқа түсе алмау, эмпатия сезімдерінің дамымауы, импульсивтілік, аффективтілі қозғыштық, т.б.
- Мінез-құлықтың ситуативтілігі, мәселені конструктивті шешуге қабілетсіздігі, өз іс-әрекетін жоспарлауға қабілетсіздік, құмарлық;
- өзіне ұғыну құрылымындағы бұзылыстар («Біз» феномені), Мен-концепциясының әлсіз дамуы;
- махаббатқа қажеттілігінің жүзеге аспауы, эмоционалды құқық бұзушылыққа әкелетін тұрақсыз орны;
- психологиялық уақыт тізбегінің бұзылысы;
- жыныстық рольдік идентификация мәселелері: жыныстық идентификация бұзылысы, агрессивті мінез-құлық формаларын иелену, отбасындағы болашақ жыныстық роль туралы ойлардың әлсіз болуы, жыныстардың әлеуметтік ерекшеліктері туралы білімдердің болмауы;
- иждивенілік позициясының пайда болуы, ұқыптылық пен жауапкершіліктің болмауы, негативизм;
- құлықтық даму мәселелері: эмпатияға қабілетінің төмендеуі, моральды нормаларды қабылдамауы, төмен моральдық тұрақтылық, әлеуметтік жауапкершіліктің төмендеуі;

Жетім жасөспірімдердің әлеуметтену процесінің концептуалды-әдістік айғағының теориялық анализі әлеуметтенудің нәтижесі жеке тұлғаның сапасы көрсеткіші ретіндегі әлеуметтігі екендігін айқындады.

Әлеуметтенудің субъект концепциясын ұстана отырып біз әлеуметтенуді жеке тұлғаның әр түрлі жаста сонымен қатар жасөспірім шағында қоғамға бейімделуі және үйренуі деп қарастырамыз.

Біздің тұрғыдан жасөспірімдердің әлеуметтенуін жеке тұлғаның қоғамдағы әлеуметтік тәжірибені игеруі және өзіндік әлеуметтік тәжірибені қалыптастыру деп қарастырамыз. Осыған орай, бейімделу мен үйрену әлеуметінің тәжірибесі анағұрлым бай болса, соғұрлым жасөспірімдердің әлеуметі жоғары болады. Жасөспірімдердің әлеуметтену процесінің негізгі компоненттері болып, әлеуметтік бейімделу және өзіндік психологиялық үйрену жатады.

Жасөспірімдердің әлеуметтенуі негізделген ҚР-ң жалпы білім беру стандарттарына сүйене отырып, былайша анықтаймыз:

Жасөспірімдердің қоғамға әлеуметтік бейімделуін:

- адамдармен сөйлесу мәнерін игеру; жаңа әлеуметтік ролдерді үйрену; дүниежүзілік мәселелерге қызығушылық таныту; ұжымдағы өзіндік әлеуметтік статусқа көңіл бөлу; мектептен тыс қоғамдық өмірде әлеуметтік қарым-қатынас орнату; білім алу және болашақ қызметін таңдауда түсінігі;
- діни және азаматтық өмір салтын қажетсіну; өзіндік және басқа жеке тұлғаның ойын адамдық құндылық ретінде қарау; ұлттық және дүниежүзілік мәдени құндылықтарды игеру; қоршаған ортаны қорғау және қай қызметте де оны аялау жауапкершілігін сезіну; жасөспірімдердің қоғамдануына өзіндік үйренуі;

- мен-концепциясының толықтай қалыптасуы; өзін-өзі сыйлау және өзіндік қадір сезімінің дәрежесі, өзін-өзі бағалау, өз қызметін және оның нәтижелерін бағалау;
- өзін-өзі ұстау қабілеті және түсінушілік;
- өз мәселесін өзі шешу қабілетіс және оған дайын болу; өз-өзін қалыптастыру мақсатында қоғамдық жұмыстарға қатысу; шешім қабылдай алу.

Жасөспірім тәрбиеленушілердің әлеуметтену критерилері.

Белгілі компоненттерге сүйене отырып бір-бірімен тығыз байланысты жасөспірімдердің тәрбиеленуінің әлеуметтенуінің критерилерін анықтадық:

1. құндылықты
2. коммуникативті мінез-құлық
3. эмоционалды ерікті
4. өзін-өзі бағалаушылық

Берілген критерилердің көрсеткіштері:

1. Құндылықты: діни және азаматтық өмір салтын қажетсіну; жеке және басқа адамның өзін-өзі бағалау жүйесін меңгеру; ұлттық және дүниежүзілік мәдени құндылықтарды қажетсіну; қоршаған ортаны қорғаудағы жауапкершілік; өзіндік көзқарастар, оларды өзгерту және жаңа құндылықтарды қабылдау;

2. Коммуникативтік мінез-құлық: адамдармен сөйлесу мәнерін меңгеру; жаңа әлеуметтік ролдерді игеру; дүниежүзілік мәселелерге, ұжымдағы өзіндік статуска қызығушылық таныту; мектептен тыс қоғамдық ұмыстарға қатысу, әлеуметтік өмір нормаларына бағыну; болашақ оқу орнын және мамандық таңдауда дұрыс шешім қабылдау; өзін-өзі қалыптастыруда қоғамдық жұмыстарға қатысу;

3. Эмоционалды еріктік: өз сезімін бақылау және түсінушілік; өз мәселесін өзі шешу және оған дайын болу;

4. Өзін-өзі бағалаушылық: мен-концепциясының толықтай қалыптасуы, өзін-өзі сыйлау және қабылдау, өз қадірін бағалау сезімі; өзін-өзі бағалау және оның нәтижесі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология. – Алматы: Мектеп, 2002.- 256 бет.
2. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Дети без семьи. – М., 1990 (б).
3. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Дети без семьи: Детский дом: заботы и тревоги общества. – М., 1990.
4. Психическое развитие воспитанников детского дома / Под ред. Лисиной М.И., Дубровиной И.В., Прихожан А.М., Толстых Н.Н. и др. – М., 1998.
5. Прихожан А.М. Школьная тревожность и самооценка в старшем подростковом возрасте // Психологические проблемы повышения качества обучения и воспитания. – М., 1984.
6. Прихожан А.М., Толстых Н.Н., Юферева Т.И. Подростковый возраст // Психическое развитие воспитанников детского дома. – М., 1990.
7. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Психология сиротства. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 400 с.

**ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІ ӘР ТҮРЛІ БОЛЖАМДАҒЫ ӘУЕ ҚОРҒАНЫСЫ КҮШТЕРІ
ӘСКЕРИ ИНСТИТУТЫ КУРСАНТТАРЫНЫҢ МАМАНДЫҚҚА
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘЗІРЛІГІ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНЫҢ
ДИНАМИКАСЫ**

Заирова Сауле Тимуровна

«Психология» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Аталған мақалада іздестіру нәтижесінде шығарылып табылған Әуе қорғанысы күштері Әскери институты курсанттарының оқу жетістігі мен мамандықа психологиялық әзірлігі болжамдық үлгісінің маңыздылығы анықталады. Жобаланған регрессиялық үлгінің негізінде оқу жетістіктерінің болжамдылығы бойынша полярлы екі курсанттар тобы қарастырылды. Әр оқу жылының соңында психофизиологиялық зерделеу өткізілді. Полярлы топтардағы курсанттардың психологиялық және физиологиялық деңгейлерінің динамикасы талданды. Автор институт курсанттарының оқу жетістігі мен мамандықа психологиялық әзірлігі болжамдық үлгісінің тиімділік маңыздылығын жоғары дәлелді бағалады.

Түйінді сөздер: мамандықа психологиялық әзірлік, оқу жетістіктерінің болжамдылығы, организмнің психологиялық жағдайы, жоғары оқу орнында оқу.

**ДИНАМИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ОРГАНИЗМА КУРСАНТОВ
ВОЕННОГО ИНСТИТУТА СИЛ ВОЗДУШНОЙ ОБОРОНЫ С РАЗЛИЧНЫМ
ПРОГНОЗОМ УСПЕШНОСТИ ОБУЧЕНИЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ
ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Заирова Сауле Тимуровна

Магистрант образовательной программы «Психология»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье определяется эффективность разработанной модели прогнозирования успешности обучения и психологической готовности к профессиональной деятельности курсантов Военного института Сил Воздушной обороны. На основании разработанной регрессионной модели были сформированы две полярные группы курсантов, отличающиеся по прогнозу успешности обучения. Проводили психофизиологическое обследование групп в конце каждого года обучения. Проведен анализ динамики показателей психологического и физиологического уровней функционального состояния полярных групп курсантов. Автор дает доказательную оценку эффективности модели прогноза успешности обучения курсантов в институте и формирования психологической готовности к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: психологическая готовность к профессиональной деятельности, прогнозирование успешности обучения, психологическое состояние организма, обучение в высшем учебном заведении.

**DYNAMICS OF THE PSYCHOLOGICAL STATE OF THE ORGANISM OF CADETS OF
THE MILITARY INSTITUTE OF FORCES OF AIR DEFENSE WITH VARIOUS
PROGNOSIS OF LEARNING SUCCESS AND PSYCHOLOGICAL READINESS FOR
PROFESSIONAL ACTIVITY**

Saule Zairova

*Master's student of the educational program «Psychology»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

This article determines the effectiveness of the developed model for predicting the success of training and psychological readiness for the professional activities of cadets of the Military Institute of the Air Defense Forces. Based on the developed regression model, two polar groups of cadets were formed that differ in the forecast of the success of training. Conducted a psychophysiological examination of groups at the end of each year of study. The analysis of the dynamics of indicators of the psychological and physiological levels of the functional state of the polar groups of cadets. The author gives a conclusive assessment of the effectiveness of the prognosis model for the success of cadets at the institute and the formation of psychological readiness for professional activities.

Keywords: psychological readiness for professional activity, prognosis the success of studying, the psychological state of the body, study at higher educational institutions.

Ввиду сложного и опасного характера лётной деятельности, постоянного развития и совершенствования авиационной техники, возрастающих требований к профессионализму авиационного специалиста, дороговизны лётного обучения [3, 6, 7], задача повышения качества профессиональной подготовки военных лётчиков стоит наиболее остро. Эксплуатация самолёта и тактика применения авиации в современной войне требуют высокой профессиональной надёжности со стороны человека в системе деятельности «лётчик-самолёт-среда» [1, 2, 4, 5].

Снижение лётного долголетия и рост аварийности по причине человеческого фактора причиняет большой экономический ущерб. Это и определяет высокую актуальность совершенствования системы психофизиологического отбора в ВВУЗах [3 – 5]. Одним из направлений в этой области является разработка прогностических моделей оценки успешности обучения и оценка их эффективности.

Цель работы: На основе оценки динамики функционального состояния организма в процессе обучения определить эффективность модели прогнозирования успешности обучения курсантов Военного института Сил воздушной обороны.

Материал и методы. Исследование выполнено на базе Военного института Сил воздушной обороны Министерства обороны Республики Казахстан. Проводили сравнительную оценку динамики функционального состояния организма курсантов с различным прогнозом успешности обучения. С этой целью на этапе профессионального психофизиологического отбора в была разработана формула прогноза успешности обучения в институте:

$$ПР_{усп} = 1,8 + 0,14 St_{лап} + 0,12St_{оир} + 0,06St_{впм} \quad (1)$$

где:

$ПР_{усп}$ – прогнозируемый результат (среднее значение) успеваемости по предметам обучения;

$St_{лап}$ – значение показателя личностного адаптационного потенциала в стенах;

$St_{оир}$ – значение показателя общего интеллектуального развития в стенах;

$St_{впм}$ – значение показателя военно-профессиональной мотивации в стенах.

На основании использования формулы 1 были сформированы две полярные группы курсантов, отличающиеся по прогнозу успешности обучения. У первой группы курсантов, (n=72), средняя величина показателя $ПР_{усп}$ составила $3,53 \pm 0,34$ балла (неуспешные), у второй группы курсантов (n=65), $4,47 \pm 0,36$ балла (успешные). Проводили

психофизиологическое обследование групп в конце каждого года обучения. Объем исследования представлен в таблице 1.

Таблица 1

Объем и методики исследования

Методики исследования	Этапы измерений (семестры)					Общее количество
	Фон	1	2	3	4	
Физиологический уровень функционального состояния						
определение ЧСС, САД; ДАД;	137	137	137	137	137	685
- антропометрия;	137	137	137	137	137	685
- расчет индексов Кердо, Робинсона, Старра, Рида, индекса физиологических изменений, Богомазова	137	137	137	137	137	685
Психологический уровень функционального состояния						
-Определение тревожности и реактивной тревоги (опросник Спилбергера-Ханина);	137	137	137	137	137	685
- Тест Люшера	137	137	137	137	137	685
- Тест Самочувствие-активность	137	137	137	137	137	685
- настроение (САН)	137	137	137	137	137	685
Поведенческий уровень функционального состояния						
-Оценка средней текущей успеваемости;	-	137	137	137	137	548
-Оценка трудопотерь	-	137	137	137	137	548

Результаты и обсуждение. Анализировали динамику показателей физиологического уровня ФС организма в течение всего четырехгодичного периода обучения курсантов в институте (рис. 1 – 4).

Данные свидетельствуют о статистически значимом ($p \leq 0,05$) сдвиге некоторых физиологических показателей состояния системы кровообращения неуспешных курсантов в сторону увеличения напряжения регуляторных механизмов, по сравнению с полярной группой. Индекс Робинсона (ИР), характеризующий уровень обменных процессов в организме, был достоверно ($p \leq 0,05$) выше в группе неуспешных в течение обучения, его среднее значение характеризовало напряжение регуляторных систем как повышенное (рис. 1). Индекса Рида отражает степень отклонения от уровня основного обмена. Его динамика указывает на более высокое напряжение в группе неуспешных курсантов в течение всего периода обучения, тогда как в группе успешных курсантов напряжение регуляторных систем было выражено слабее на протяжении всего периода наблюдения (рис. 2).

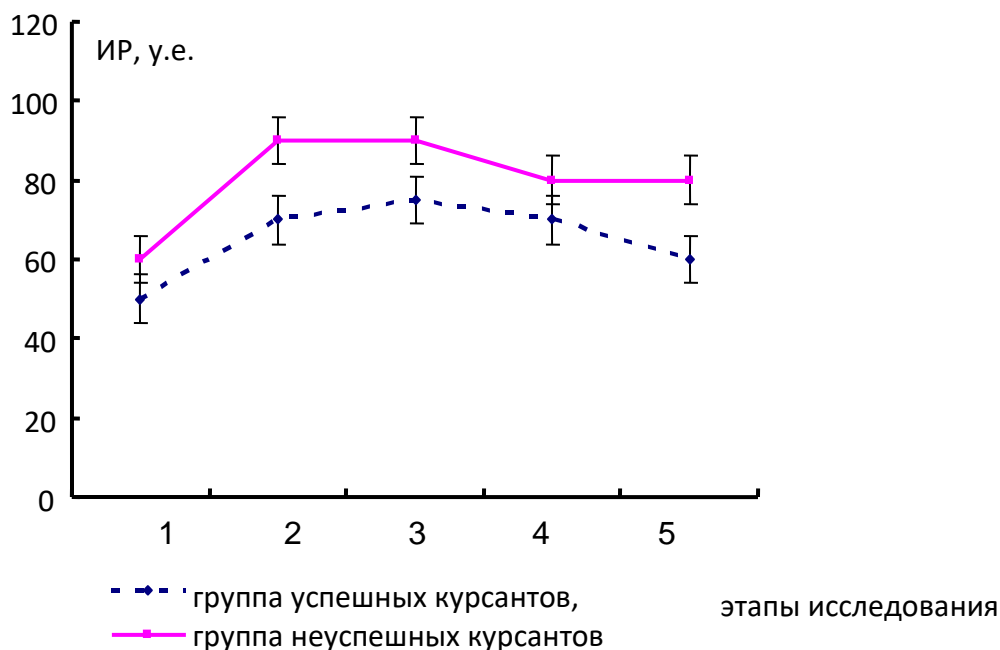

Рис. 2 Индекс Робинсона на этапах исследования

Статистически значимое ($p < 0,05$) повышение вегетативного индекса Кердо, более выраженное у группы успешных курсантов, было отмечено к окончанию первого года обучения. В дальнейшем его величина снижалась и к окончанию обучения практически возвращалась к своим фоновым показателям (рис.3).

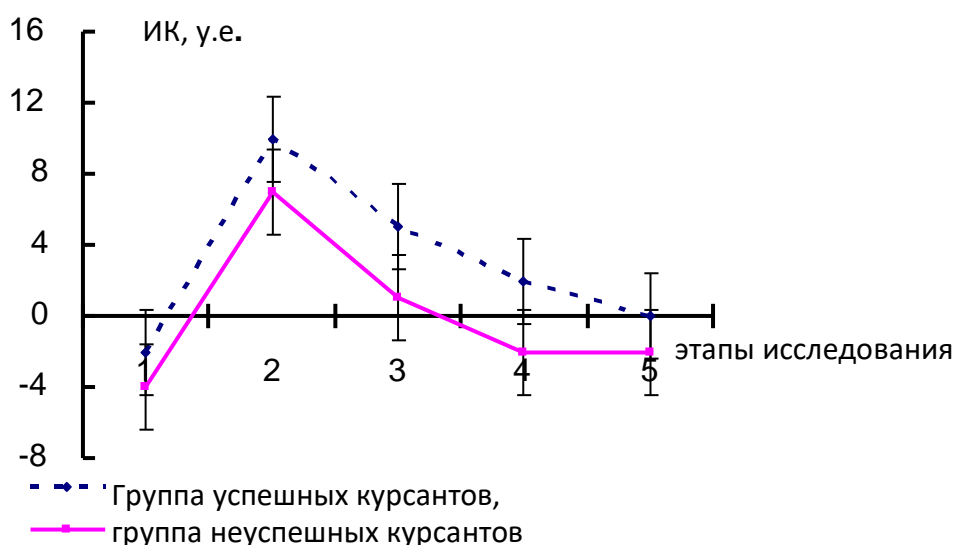

Рис.3 Вегетативный индекс Кердо на этапах исследования

Динамика индекса функциональных изменений (ИФИ) на протяжении периода обучения была различной для рассматриваемых групп курсантов. Для группы прогностически неуспешных в фоновом исследовании определялись наиболее высокие

значения этого показателя, свидетельствовавшие о существенном напряжении адаптационных механизмов ($3,34 \pm 0,31$ у.е.). К окончанию обучения индекс статистически значимо снижался до своих оптимальных величин ($2,88 \pm 0,33$ у.е.). В группе прогностически успешных курсантов этот показатель, имея исходно более низкие значения, практически не менялся на протяжении всего исследования (рис. 4).

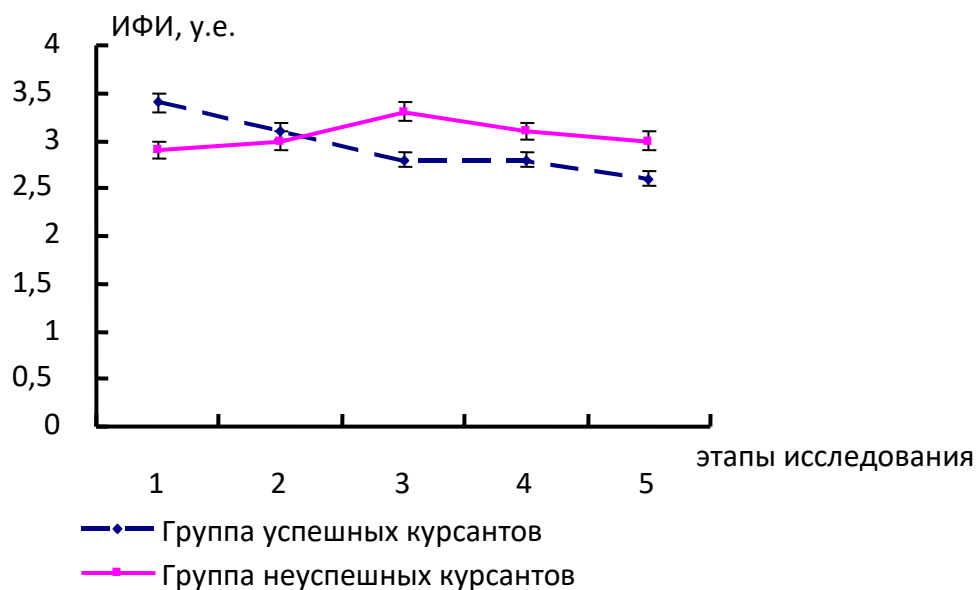

Рис. 4 Индекс функциональных изменений на этапах исследования

Проведенное тестирование по методике Спилбергера-Ханина в полярных по прогнозу успешности группах курсантов не выявила статистически значимых различий по показателям СТ и ЛТ. Среднее значение показателя СТ в фоновом измерении в группе успешных составило $37,4 \pm 1,3$ у.е., в полярной группе среднее значение этого показателя $40,1 \pm 2,5$ у.е., что соответствует среднему уровню ситуационной тревожности. К окончанию обучения ситуационная тревожность имела тенденцию к снижению у обеих групп. Средние величины показателей ЛТ составили соответственно в группе успешных $25,6 \pm 2,4$, в полярной группе - $26,7 \pm 2,3$ у.е. Такие значения этого показателя характеризовали курсантов обеих групп как низко тревожных.

Интегральный показатель самооценки состояния в группах курсантов по показателям самочувствия, активности, настроения в динамике обучения практически не изменялся. В течение обучения диапазон колебаний этого показателя составлял от $5,3 \pm 0,7$ до $6,8 \pm 0,9$ баллов.

Анализ результатов работы испытуемых по 8 – цветовому тесту Люшера в процессе исследования выявил статистически значимые ($p < 0,05$) различия по показателю вегетативного коэффициента (ВК).

Изначально у группы успешных по прогнозу обучения курсантов уровень ВК был статистически значимо ($p < 0,05$) выше этого показателя чем у группы неуспешных по прогнозу. В течение периода обучения величины ВК в обеих группах курсантов статистически значимо ($p < 0,05$) снижались. При этом снижение более выражено у группы с хорошим прогнозом успешности обучения (рис. 5).

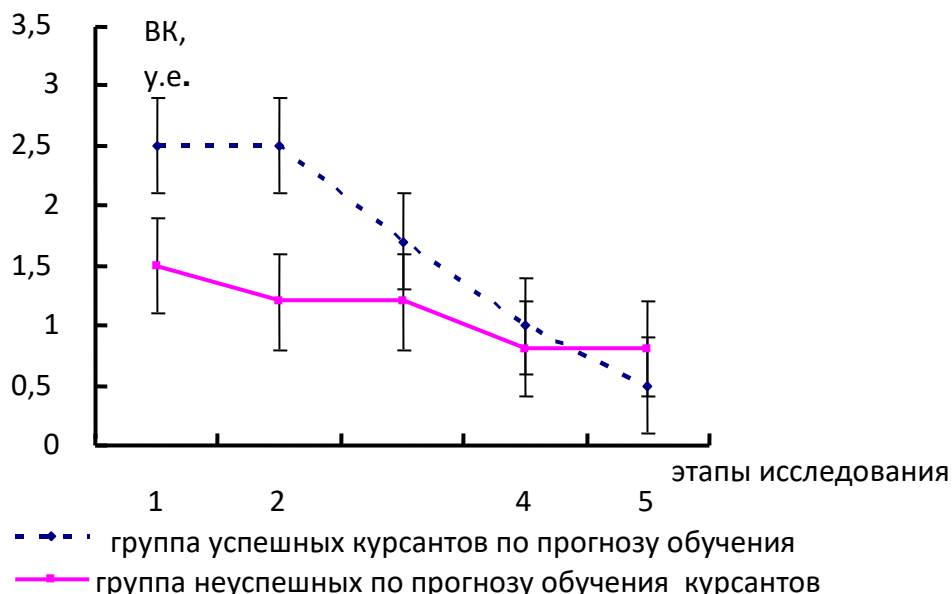

Рис.5 Вегетативный коэффициент (по тесту Люшера) на этапах исследования

Анализ среднего уровня текущей успеваемости и пропусков занятий в полярных по прогнозу успешности обучения групп курсантов выявил статистически значимые различия (при $p < 0,05$). Курсанты с хорошим прогнозом обучения имели более высокий уровень текущей успеваемости и меньшее количество дней пропусков занятий по болезни на протяжении всего периода обучения.

Вывод. Анализ динамики показателей физиологического и психологического уровней функционального состояния групп курсантов с различным прогнозом успешности обучения позволяет определить, что более выраженные изменения, связанные с повышенным тонусом симпатического отдела вегетативной нервной системы определяются у курсантов с неуспешным прогнозом обучения. У этой же группы определен более низкий уровень средней успеваемости и большее количество дней пропусков занятий по болезни. Эти результаты свидетельствуют о том, что разработанная модель прогноза успешности обучения курсантов в институте является эффективной и может быть использована при проведении профессионально-психофизиологического отбора.

Список использованной литературы:

1. Благинин А.А. Психофизиологическая характеристика деятельности лётного состава / А.А. Благинин, В.С. Новиков // Физиология лётного труда: учебник. – СПб.: Наука, 1997. – С. 44–66.
2. Благинин А.А. Надёжность профессиональной деятельности операторов сложных эргатических систем / А.А. Благинин. – СПб.: ЛГУ, 2006. – 144 с.
3. Покровский Б.Л. К истории государственного научно-исследовательского института военной медицины МО РФ. Разработка профессионального психологического отбора в отечественных ВВС / Б.Л. Покровский // Вестник Межд. акад. проблем человека в авиации и космонавтике. – 2004. – №4 (16). – С.27–40.
4. Пономаренко В.А., Деятельность лётных экипажей и безопасность полётов / В.А. Пономаренко, В.В. Лапа, А.В. Чунтул. – М., 2003. – 202 с.
5. Пономаренко В.А., Деятельность лётных экипажей и безопасность полётов / В.А. Пономаренко, В.В. Лапа, А.В. Чунтул. – М., 2003. – 202 с.

6. Benjamin R.G. Stress, life quality, and abiutian safety / R.G. Benjamin. – Flying Safety. – 1984. – Vol. 40, № 6. – P. 19–23.

7. Booze C.F. Blood pressure levels of active pilots compared with of air traffic controllers / C.F. Booze, L.S. Simcox // Aviat. Space and Environ. Med. – 1985. – Vol. 56, № 11. – P. 1092–1096.

ЭТНОСАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Өтегенова Ақұлбір Қайратқызы

*«Психология» білім беру бағдарламасының 2-курс магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Жастарды ұлттардың психологиялық ерекшеліктерінің негізінде қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мәселесі ұлттық мәдениетімізді дамытуға, ұлттық құндылықтар мен мәдени мұраларымыздың мәнін түсіну, тарихты зерделей отырып, жан-жақты дамыған, рухани мәдениетті жеке тұлға тәрбиелеуде, психологиялық тұрғыда қалыптастыруда зор. Осы орайда ең негізгі талаптардың бірі -әр бір ұлт өзінің ұлттың қасиеттерін танып-білу, соның негізінде қарым-қатынас мәдениетімізді қалыптастыру. Өзімізді-өзіміз танып, өзгелерге таныту, яғни ұлттық ерекшеліктеріміз бен құндылықтарымызды бүгінгі талаптарға сәйкес жүйелеп, байытып, дамытып, басқаларға тарату арқылы өзіміздің ұлттық деңгейлерімізді көтере білу. Осыған байланысты жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді даярлау барысында ұлттық психология идеялары негізінде қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру кәсіби даярлықтың ажырамас бөлігі ретінде қарастыру керек.

ПРОБЛЕМА ТОЛЕРАНТНОСТИ В МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Утегенова Ақұлбір Қайратовна

*Магистрант 2 курса образовательной программы «Психология»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52;*

Вопрос формирования культуры общения на основе психологических особенностей наций важен для развития нашей национальной культуры, понимания сущности национальных ценностей и культурного наследия, изучения истории, воспитания развитой духовной культуры, психологического образования. В связи с этим одним из основных требований является то, что каждая нация должна знать особенности своей нации, на основе которой формируется наша культура общения. Самопознание и самораскрытие, то есть способность поднять наш национальный уровень путем систематизации, обогащения, развития и распространения наших национальных характеристик и ценностей в соответствии с современными требованиями. В связи с этим формирование культуры общения на основе идей национальной психологии при подготовке будущих учителей в высших учебных заведениях следует рассматривать как неотъемлемую часть профессиональной подготовки.

THE ISSUE OF TOLERANCE IN INTERETHNIC RELATIONS

Utegenova Akulbir Kairatovna

*The 2nd year master's student of the educational program «Psychology»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

The issue of forming a culture of communication based on the psychological characteristics of nations is important for the development of our national culture, understanding the essence of national values and cultural heritage, studying history, educating a well-developed spiritual culture, psychological formation. In this regard, one of the main requirements is that each nation recognizes the characteristics of its nation, on the basis of which to form our culture of communication. Self-knowledge and self-disclosure, that is, the ability to raise our national level by systematizing, enriching, developing and disseminating our national characteristics and values in accordance with

today's requirements. In this regard, the formation of a culture of communication based on the ideas of national psychology in the training of future teachers in higher education should be considered as an integral part of professional training.

Әр істе табысқа кенелу төзімділік пен баяндылыққа байланысты болып келеді және төзім болмаса, табыс пен жеңіс қолға оңай түспейді. Ғылым мен білім жолында және табиғаттың құпияларын ашу үшін қажырлы еңбек етіп, қиындықтарға төзген данышпандар аз емес. Олар сол еңбегінің арқасында жоғары ғылыми дәрежелерге қол жеткізген. Сондай-ақ өзінің ұстамдылығы мен еңбек еуінің арқасында жағымсыз әдеттер мен сипаттар орнын игі сипаттармен ауыстырған адамдар да кездеседі. Мұндай кісілер нәпсі құмарлар мен азғындыққа бастайтын әулекі алдында төзімді болып, мықты және құнды адамдарға айналған. Қоғамдағы жағдайды жақсартуға талпыну да төзімділікті қажет етеді. Қоғамды түзетуде оң қадамдар жасап, оны бақытқа жетелейтін кісілер қарсыластардың бөгет жасаулары, мазасын алуы және былапыт сөздеріне қарап тұрып, түрлі қиындықтарға төзіп, түпкі жеңіске дейін қайсар болуы керек.

Негізінен төзімділік, яғни «толеранттылық» (лат. «tolerantia»)-шыдам, төзім) терминіне шет тілдері сөздігінде «бір нәрсеге, біреуге төзімділік, төзу, шыдау» деген түсініктеме беріледі.

«Төзімділік» ұғымы алғаш рет 1953 жылы медицина саласында пайда болған. XX ғ. 80-ші жылдардың аяғында саяси термин ретінде ресімделген, ол «толеранттылық» ұғымының синонимі болып табылады [3, 143 б.].

Аталған ұғымды талдау нәтижесінде әлемдегі мәдениеттердің түрлі әралуандылығын қабылдау мен түсіну мағынасындағы «құрметтеу» ұғымы, адам даралығын білдіру әдістері мен өз өзін білдіру нысандары «төзімділік» ұғымының басты мағынасы мен негізі болып табылатындығы анықталды.

«Төзімділік» ұғымының мәні қазақ тілінде өте терең; ол шыдамдылық, байсалдылық, кісілік, ізгілік, келісімді табу деген мағыналарды білдіреді. Төзімділікке, яғни толеранттылыққа қарсы "интолеранттылық" деген ұғым бар; ол адам, әлеуметтік топтар, мемлекеттерге байланысты ымырасыздық, шыдамсыздық, тағатсыздық, кейістілік, менмендік, оспадарлық, парықсыздық деген мағыналар пайдалынылады. Толерантты парасаттың үлгісі қазақ билерінде кеп кездескен. Мысалы, Қазыбек бидің қалмақ ханы Қоңтайшыға айтқан «біз қазақ деген мал баққан елм... деп басталып, "достығымызды сақтай білген елміз, дәм-тұзды ақтай білген елміз, асқақтаған хан болса, хан ордасын таптай білген елміз» деген сөздер өзара сыйластыққа шақырады.

Төзімділік, толеранттылық, келісім тарихтың мәңгілік сыйы емес, себебі күнделікті дамудан туып отыратын қайшылықтар біржола шешілмейді, күніге, ай сайын, жылдар бойы, үздіксіз, барлық адамға шынайы жана шырлықпен, түсінік жұмыстарын жүргізе отырып, шешімді табуды талап етеді [4, 18 б.].

Төзімділіктің шарты плюрализм, яғни түрлі ойлар мен пікірлердің бар болуы. Жалпы алғанда, толеранттылықтың негізі- өзінің «басқаға, бөтенге» қатынасын бақылау болып табылады. Бұл күнделікті кездесетін, тұрмыстық деңгейден бастап кәсіби қарым-қатынас жасауға дейінгі аралықты қамтитын мәселе болып саналады. Төзімділіктің негізінде плюрализмнің бар болуына құрмет көрсету орын алады, осыған байланысты "төзімділік" ұғымы демократия қағидаттарының бірі ретінде танылады. "Төзімділік" ұғымы алғашында әлеуметтік ой саласында философиялық категория ретінде пайда болып, қатынас ретінде түсіндірілетін. XX ғ. бастап ол тәжірибе - саяси қызмет, технология ретінде көрініс табады, осыған байланысты ол жеке дара саяси ұғым ретінде танылады.

Төзімділіктің негізгі ережелері мен қағидаттары БҰҰ мен Біріккен Ұлттардың білім, ғылым мен мәдениет мәселелері жөніндегі ұйымының UNESCO - ның құжаттарында әзірленген, ал оның онан әрі талдау ғылыми және ғылыми және ғылыми - танымалды

ақпарат көздерінде жүзеге асырылған. Аталған құжаттарды төменде атап өтілетін үш топқа бөлуге болады.

Біріншіден, төзімділіктің негіздері түсіндірілетін жарияланымдар (саяси мәдениет, адамның құқықтары мен бостандықтары, өзара түсінушілік, тілектестік және т.б.), оның дүниетанымды негіздері мен саяси басымдылықтарын анықтау, нормативтік - құқықтық базаны дамыту, мәдени - білім беру бағдарламасын әзірлеу мен жүзеге асыру, ағартушылық және насихаттаушылық акцияларды жүргізу жөніндегі іс - әрекеттер орын алады;

- жалпы адамдық құндылықтарды, төзімділік мәдениетінің қайнар көздерін анықтау арқылы төзімділікті тұжырымдамалық негіздеу мақсатын көздейтін мақалалар;

- зерттеу тақырыбына сәйкес келетін немесе зерттеу тақырыбына ұқсас тақырыптар бойынша жазылған кандидаттық және докторлық диссертациялар. Негізінен төзімділік мәселесіне қатысты зерттеулер өте аз. Қазақстандық саясаттанушылық ғылымның дамуына Г. О. Насимованың докторлық диссертациясы елеулі үлес қосқан, алайда ол жанжалда пара дигма шеңберінде жазылған, еңбекте төзімділік мәселесіне қатысты деректер аз.

Екіншіден, төзімділік мәселесінің кез келген аспектілері бар: діни, тарихи, философиялық, мәдениеттанушылық, педагогикалық, психологиялық, саят танушылық, құқықтық, әлеуметтанушылық және т.б., олардың әзірлеушілік деңгейлері де әртүрлі. Төзімділік мәселесі саясаттанушылық шеңберінде өте аз зерттелген.

Төзімділік мәселесі теориялары шынайы классикалық теориялар болып табылатын Ағарту дәуірінде өмір сүрген ойшылдардың еңбектерінде зерттелген. Төзімділік XVII - XVIII ғасырлардың Дж. Локк, Ф. М. А. Вольтер, Ж. Ж. Руссо, И. Кант сынды ұлы либералды ойшылардың азаматтық қоғамның негізгі құндылықтарының бірі ретінде қарастырылған. XIX ғ. Дж. Ст. Милль төзімділік идеясын еркіндіктің басты шарты ретінде қарастырады, М. Вебер дінге еріктілік идеяларын қорғайды. XX ғасырдың 70-ші жылдары «бейтарап либерализмнің» теорияшылы Дж. Роулс төзімділікті әлеуметтік әділдіктің негізі ретінде қарастырады. Барлық атап өтілген еңбектерде төзімділік идеясы ой еркіндігі мен ар - намыс еркіндігі қағидаларының шиеленісуі ретінде қарастырылады, алайда онымен қоса соғыс пен бейбітшілік мәселесі мен де ұштастырыла бастады. А. А. Алиев, М. С. Стецкевич, В. М. Золотухин, В.В.Шалин, Б. Г. Капустин және т. б. діни төзімділік туралы ойлардың қалып

Саяси төзімділік жеке феномен ретінде оның саяси жүйеде қызмет етуі саяси тәртіпке (режимге) байланысты болғандықтан зерттелмеген. Саяси төзімділіктің талдауы азаматтық қоғам теорияларының ережелеріне негізделеді (қазақстандық ғалымдардан төзімділік туралы Р. К. Кадыржанов, К. Г. Габдуллина, К. Ж. Нұғыманова жазған).

Әдеби көздерді талдау қазіргі заманға сай ғылыми әдебиетте негізінен саяси төзімділікті тек белгілі бір тұстары мен көріністерінің зерттеулері қана кездесетіндігін көрсетті. Төзімділіктің анықтамалары саясаттанушылық энциклопедиялық сөздіктерде кездеседі, төзімділік мәселесінің кейбір аспектілері ұжымдық монографияларда кездеседі. Қазақстандық саяси ғылымда саяси төзімділік теориясына арналған теориялық --існамалық жұмыстар мүлде жоқ деуге де болады.

Қазіргі заманға сәйкес келетін демократиялық әлеуметтік - саяси ахуал жанжалды парадигмадан негізінде төзімділік қаланған парадигмаға көшуді талап етеді.

«Төзімділік» терминін саралау барысында ғалымдар арасында елеулі қайшылықтар туындайды. Біраз жағдайда оны тікелей «төзімділік» сөзімен байланыстырады. Қазақ тілінде «төзім» сөзі «шыдам», «сабыр», «тағат» мағынасында да қолданылады. Яғни, «төзімді болу» - басқаға, оның ісіне, құбылыстарға шексіз төзу, шыдау ұғымын білдіреді [6, 28 б.].

Төзімділік қазіргі ғылымда әр түрлі аспектілерде қарастырылады: әлеуметтік, діни, саяси, жыныстық, этникалық, т. б. Осылардың ішінен біздің зерттеу пәнімізге байланысты этникалық толеранттылықты жеке бөліп қарастырайық. Этникалық толеранттылықтың философиялық негізі - басқаның, өзінен айырмашылығы бардың өмір сүру фактісінің өзі болып табылады. Ал оның түпкі мәніне жету үшін ең алдымен «этникалық» түсінігіне тоқталып өткен жөн. "Этнос" терминін қарастырғанда көпшілік авторлар Ю. В. Бром лейдің

анықтамасын негізге алады [7, 29 б.]. Оның айтуынша «этнос - бұл белгілі аумақта тарихи қалыптасқан, салыстырмалы түрде тіл, мәдениет және психикалық ерекшеліктерге, сол сияқты өзіндік атауында көрінетін өзінің бірлігі мен өзгелерден ерекшелігін (өзіндік сана) түсінетін адамдардың тұрақты жиынтығы». Этнос табиғатын түсіндіруге арналған басқа да тұжырымдар көптеп жасалды. Л. Н. Гумилев этносты ең алдымен табиғи құбылыс ретінде қарастырды. Оның түсінігінде этнос - «бұл өзін басқа өзі сияқты ұжымдарға қарсы қоятын (біз - біз емес), ерекше ішкі құрылымға және мінез-құлық стереотипіне ие адамдар ұжымы (динамикалық жүйе)». Этномәдени білім беру мәселесін зерттеу барысында Ж. Ж. Наурызбай "этнос" ұғымын тайпадан жоғары қауым, ұлт ұғымдарын жалпылаушы термин ретінде қолданады. Сонымен, «этникалық» сөзінің мәні адамның белгілі бір мүшесі ретінде сол этносқа тиістілігін, сәйкестілігін сезінуі деген қорытынды жасауға болады. Осы тұрғыдан алып қарағанда "этникалық толеранттылық" басқа ұлт өкілдерінің сыртқы түрін, ойлау жүйесін, өзіндік ұлттық, мәдени ерекшеліктерін, іс-әрекетін қабылдай алу қабілеті ретінде көрінеді. Әрине, оның шегі өзара сыйластық, ынтымақтастық деңгейінде болуы тиіс,

Ғылыми-зерттеулерге сүйенсек, дін - қоғамды біріктіруші де ыдыратушы да фактор болып қала береді. Қазіргі кезеңде діни төзімсіздік қоғамды тұрақсыздыққа, қақтығыстар мен жаппай кедейшілікке тірейтінің қоз көріп отыр. Тарихқа сүйенсек, діни наным-сенімді сыйламаудың түбі қанды шайқастарға ұласып, бүтін бір мемлекеттің жойылып кетуіне де әкелген. Ғылымда діни төзімділіктің бірнеше белгісі көрсетілген. Олар мыналар: бірінші - өзге діндегі азаматтардың сеніміне төзімділік (мұсылман-христиан, мұсылман-буддист т.б.); екіншісі - өзге конфессиялардың өкілдеріне деген төзімділік (сунниттер-шииттер, католиктер-протестанттар); үшіншісі – дәстүрлі емес діндер мен олардың өкілдеріне төзімділік; төртіншісі – Құдайға мойынсұнғандар мен атеистер арасындағы төзімділік. Діни төзімділіктің классификациясына қарайтын болсақ, бұл төртеуі Қазақстанда сақталған. Бір сөзбен айтқанда, татулықты ту еткен Тәуелсіз Қазақстанда діни төзімділіктің барлық түрі сақталған. Оған дәлелдер де жоқ емес. ҚР Конституциясы 1- бабының 1-тармақшасында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», - деп жазылған. Яғни демократия құндылықтарымен жүретін біздің ел - сонымен қатар зайырлы мемлекет. Православие, буддизм және ислам әлемінің ортасында орналасқан Қазақстан "Өркениеттер қақтығысы» атты әйгілі мақала жарияланған жылдазаттық алды. Барынша жариялылықты, географиялық факторларды ескеру аса маңызды болды. Дін сияқты өте нәзік мәселеге екі шоқып бір қараған еліміз бүгінде діни төзімділіктің үлгісін көрсетіп келеді. Халықаралық ұйымдар мен әлемдік сарапшылардың пікірінше. Қазақстан әлемдегі бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайтуға қомақты үлес қосуда. Оның бір айқын дәлелі - дүние жүзінде тұңғыш рет қазақ жерінде ұйымдастырылған әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының 2003 жылы алғаш рет Астанада өткізілген форум әрбір үш жыл сайын ұйымдастырылатын болып, 2006 және 2009 жылдары елордада өз жалғасын тапты. Қазақстан Президенті Н. Назарбаевтың әлемдік және дәстүрлі дін лидерлерінің съезін өткізу туралы идеясын ислам, православие, католицизм, протестантизм, буддизм, индуизм, конфуциандық, иудаизм және басқа да көптеген діндердің өкілдері қолдап отыр. Осы бір бастама арқылы қанды қақтығысқа дейін барған діндер арасындағы келіспеушіліктер бір үстелдің басында мәселе етіп көтеріліп, күн тәртібіне шығарылды [8, 18 б.].

Этникалық толеранттылықтың мәні -- басқа ұлт ойлау жүйесін, өзіндік ұлттық, мәдени ерекшеліктерін, іс-әрекетін қабылдау. Этникалық толеранттылық адамның тұлғалық қасиеті болып табылады, сонымен бірге ол қалыптасу барысында маманның кәсіби қажетті қасиетіне трансформацияланады. Этникалық толеранттылық әлеуметтік-мәдени және прагматикалық құзыреттіліктердің (дүние туралы білімдер, жағдаятты түсіну) даму деңгейімен анықталады. Осы құзыреттіліктерді бөліп көрсету арқылы оларға сәйкес кәсіби міндеттерді анықтау мүмкін болады. Басқаша айтқанда міндеттердің екі тобын (әлеуметтік-

мәдени құзыреттіліктерді дамыту бойынша кәсіби міндеттер, прагматикалық құзыреттіліктерді дамыту бойынша кәсіби міндеттер). Қойыл ған мақсатқа жету үшін, яғни этникалық төзімділікті қалыптастыру үшін бұл міндеттер өз деңгейінде іске асырылуы тиіс [9, 18 б.].

Қазіргі кезде мемлекеттік деңгейде қарастырылып, мемлекеттің ішкі саясат мәселелерінің біріне айналған мемлекеттік қызметшілердің төзімділігін арттыру мәселесі Қазақстанның мемлекет пен құқық тарихында алғаш рет қозғалып отырған мәселе емес. Төзімділікке қатысты он - пікірлер, төзімділік қасиетінің қажеттілігі әрі маңыздылығы адамның басқа да рухани қасиеттері мен қатар Алаш зиялыларының еңбектерінде көрініс тапқан.

Негізінен, толеранттылық, немесе төзімділік ауқымындағы ұлттық мінез, ұлттық намыс, ұлттық дәстүр, әдет-ғұрып, салт-сананың жойыла бастауы сөз жок, ұлттық тіл мен ділдің тоқырауына әкеліпсоғатыны сөзсіз, сондықтан мемлекеттік қызметшінің мәдениетін арттыру үшін рух мәдениетін арттыру керек. Рух мәдениеті -күрделі әлеуметтқұбылыс, ол өз зандылығымен, даралығымен дамиды. Кезінде ұлы казак ойшылы Жүсіпбек Аймауытов «ерінбей еңбек етуге таудай үміт, табанды қайрат, шамдай мұрат, жалынды жүрек, терең білім керек", - деп жазған. Қазақ халқының сана мәдениеті, рух мәдениеті, тіл мәдениеті - үлкен тарих, ұзақ ғасырлар көшпелі елдің қилы - қилы асуларынан туған күрделі үрдіс. "Күн көру тәсілін сырттан жұқтырып, үйрене беруге болады. Рух мәдениетін бөтеннен қарызға ала беруге болмайды. Алса да, халықтың көкейіне көпке дейін қонбайды. Ендеше өзімізде де бар дәулетті жарыққашығарып, іскежарауға талпыну керек», деген Жүсіпбек Аймауытовтың сөздерінде ағартушылық, танымдық сарын басым [10, 24 б.].

Теңдік, еркіндік ұғымдарының әлеуметтік-саяси, моральдік мәні аса зор, түркілер үшін ол ынсап, қанағат, сабырлылық, біліктілік білімділік, ерлік, төзімділік түсініктерімен айқын далып отырады. Төзімділік қабілеті – адамның табиғи қасиеті, ол әрбір адамға тән және барлық адамдарға жалпы. Алаш ағартушыларының экзистенциалдық тақырыптағы шығармалары адамға сабырлылықтың, төзімділіктің, кішіпейіл діліктің жолын, мәні мен құндылығын түсіндірумен мәңгі. Олардың сабырлылық, қажымас қайрат, жігерлілік пен төзімділік жөніндегі түсінігі мен көзқарастары - мәнін жоймайтын құндылық. «Адам өзінің әрбір ойына, әрбір ісіне ішінен баға беріп отырады. Ізгі ой, ізгі іс адамда жағымды сезім туғызады. Адамға қалайда болса, қашан да пайда келтіретін Ой һәм ізгілік. Ізгілікке ұмтылу, жауыздықтан безу-адамның жаратылысының өзінде бар нәрсе", - деп жазды Мағжан Жұмабаев. Ойшыл Мағжанның түсінігінше, адамның жан дүниесінің іздейтіні - руханият, ал оны болашаққа жеткізу үшін әрбір заманда, қоғамда рухты сабақ тастырушы, жалғастырушы адамдар болалы, олар өздерінің дұрыс өмір сүре білуін өзгелерге де ұсынады. Ал, дұрыс өмір сүру басты шарттары адамгершілік, өзгені өзіндей түсіну, бірлік, ынтымақ, жанашыршылық, сабырлылық, қанағатшылық. Егер адамныңіс-әрекетін бағалауда жасандылық, әділетсіздік болса, ол сенімге дақ түсіреді. рухтыжасытады. Мағжан ақынның түсініктері әлеуметтік маңызға ие, Алаш зиялылары өз өмірінде болып жатқан оқиғалар мен әралуан жағдайға халық тағдыры үшін де жауаптымын деп санап, мундай жөйттіңорын алуын өз мінез-құлқымен, болмысымен, қабілетінің деңгейімен түсіндірді.

Қазақ ағартушылары, атап көрсеткеніміздей адам пайда болғаннан бастап, оның бойында бар төзімділік қасиетті оның негізгі армандарымен қамти отырып, шығармаларына арқау етті. Нақтырақ айтқанда, шығармаларынан түсінетін адам бойындағы қасиеттермен тұтас өзара ықпал ету нәтижесінде төзімділік қасиеті жақсылыққа, парасаттылыққа жетелейді. Егер, төзімділік жеке дара болса, адам құрсаулы, амалсыз, ықтиярсыз, көнбіс деңгейде калып, ол кері жағымсыз мінез - құлықты берер еді. Ынжық, жігерсіз, олар келіп, жауапкершілікті сырты күштерге арта салу, қалыптасқан тіршілігін бәз баяғыша жалғастыра беруге дәрменсіздік - міне, осының бәрі шыламдылық, төзімділік, сабырлылықтың әлсіреуінен келіп шығады. Төзімділік құбылысы - ұлттық көріністерді бейнелейтін адамныңды түрлі өмірінің этно-мәдени, әлеуметтік ортада рухани жетілу деңгейі мен

бағытын өзгені тану, түсіну, кішіпейілдік, адамның рухани өмірін жетілдіретін тұтас түсінік, белсенді көзқарас,

Жалпы төзімділік өркениетті қоғамда тән құбылыс. Мұндай қасиет тұтас ұлттың басына бір күнде өрнек салмайтыны белгілі. Бұл - халықтың саны- сезімінің, дәстүрінің, рухани байлығының кемелденгенінің айқын көрінісі. Осы тұрғыдан алып қарасак, Қазақстандағы қоғамдық қарым-қатынастардың белгілі бір дәрежеге көтерілгенін байқаймыз.

Адам баласының бір-біріне деген сыйы мен құрметі сұйылып, оның үстіне бір-біріне деген сенімсіздіктері ұлғая түсіп, ол келіп тұтас бір мемлекеттердің арасындағы кырғи кабак соғысы уласып, дүниені үрей мен қауіп билеген сәтте біздің елімізде көне тарих бурын сонды естіп те, көріп те білмеген конфессияларалық және ұлтаралық төзімділік пен үйлесімділіктің белгісі болып табылатын әлемдік маңызы бар форум өткізілді; оны енді жалпы адамзат баласының өзара түсінушілік және бірін-бірі құрметтіу, бірінің уәжін бірі төзімділікпен тындай білуі арқылы бейбіт қатар өмір сүру бағытында жасалған қалам деп түсінуге болады,

Дүние жүзінде діяаралық негіздегі кикілжіндер көбеймесе, азаяр емес. Ал Қазақстан қоғамында толеранттылық пен діни төзімділік ауаны қалыптасқан. Мұны осыдан 10 жыл бұрын, 2001 жылғы Нью-Йорктегі оқиғалардан кейін сол кездегі Рим Папасы Павел II атап көрсеткен: "Ұлы Даладағы бейбітшілік пен келісім бейбіт көп ұлтты мемлекетте де сақтауға болатынын айғайлап отырғаны жағымды жағынан таң қалдырды", деген еді ол.

Елімізде ұлтаралық татулықтың салтанат құруы - біз мемлекеттің негізін құрайтын қазақ, халқының мәдениетінің биік деңгейге көтерілгенінің белгісі, Біле білсек, төзімділік – үлкен құндылық. Мұны тәуелсіздікке қол жеткізген 20 жылдағы маңызды жетістігіміз десек артық айтқандық болмас еді. Қазақстандағы полиэтникалық қоғамда негізінен екі мәдениеттің үстемдік құрып отырғаны белгілі. Біріншісі, сөз жоқ қазақ мәдениеті. Бұдан кейінгі орында орыс мәдениеті тұр. Дәл қазір өзге ұлт өкілдерінің діни мен салт-дәстүрін жаңғыртуға барынша жасалған, Осыдан ынтымақты тірлікке дүниежүзінің көптеген елдері қол жеткізе алмауда. Керек десеңіз, Қазақстан - Орталық Азияда ұлтаралық татулықты сақтап, жол бермеген жалғыз ел. Бүгінде кең-байтақ қазақ жерінде 1 тілде жастарға тәлім беретін мектептер жұмыс істейді. Біздің билік мұндай білім ошақтарының барлық шығындарын көтеріп отырғаны белгілі. Осыдан-ақ еліміздегі өзге ұлт өкілдеріне қандай жағдай жасалғанын бағамдай беруге болады. Сондай-ақ, мұндай мектептер өзге ұлт өкілдері жастарының қазақ тілін оқып-үйренуіне негіз болып отырғанын тілге тиек ете кетуіміз керек. Бұдан басқа ел аумағында 13 тілде түрлі радиохабарлар тарайтыны белгілі. Бұны үлкен жетістік деп айтуымызға қақымыз бар.

Қазіргі таңда өзге ұлт өкілдері Қазақстан халқы Ассамблеясының маңайына топтасып, өзінің салт-дәстүрі мен мәдениетін дамытуда. Алдағы уақытта төзімділік біздің халқымыздың кунделікті өмірінің дағдысына, дәстүріне айналуы керек. Сондай-ақ, біз төзімді қоғарқылы ұлттық болмысымызды жойып алмауға ерекше мән берген жөн. Қайта керісінше толерантты қоғамды пайдаланып тілдік, ұлттық басымдылыққа жетудің жолдарын қарастырғанымыз абзал. Сонда біздің ұпаймыз түгел болатыны белгілі. Тәуелсіздікпен бірге есейіп келе жатқан Ассамблеяның қызметі еліміз үшін үлкен мән-мағынаға ие. Бүгінде қоғамдық институтқа республика бойынша 820 мәдени орталық мүше.

Ассамблеяның негізгі функциялары мен өкілеттіктері:

1) этносаралық және конфессияаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік ұлттық саясатты әзірлеуге және іске асыруға жәрдемдесу;

2) этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісім, мемлекеттік тілді және Қазақстан халқының басқа да тілдерін дамыту саласында шаралар әзірлеу мен іске асыруға қатысу;

3) этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімді қамтамасыз ету мәселелері бойынша мемлекеттік органдармен және азаматтық қоғам институттарымен, сондай-ақ халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимыл жасау;

4) этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісім үлгісін елде және шет елдерде насихаттау.

Қазақстандағы қоғамдық-саяси жағдайды сараптаған адам қазақ жерінде қандайда бір ұлтқа қатысты ксенефобиялық көзқарастың жоқ екенін бірден байқайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығы» // Қазақстан мектебі №2,3 - 1998.- 56
2. Байбурын А.Г. Этнические аспекты изучения троительных форм поведения и традиционная культура.// Советская этнография. №2 - 2014 С. 36- 45.
3. Левитов Н.Д. Психология характера. -М.,1969. - с.18
4. Каган М.С. Мир общения: проблемы межсубъектных отношений. — М.:Политиздат, 2000 - с. 149
5. Абдильдин Ж., Нысанбаев А. Социокультурный выбор модели образования // № 12 - Мысль, 2003. с.58-62
6. Сужиков М.М., Сапарғалиев Г.С. Некоторые философско-правовые проблемы совершенствования культуры межнациональных отношений. Алма- ата: Наука, 2009. с.79
7. Кішібеков Д.Ю. «Философия» Алматы: Ғылым, 1999.- 200 б
8. Бueva Л.П. Человек, деятельности и общения. М.: Мысль, 2008. — с.216
9. Леонтьев А.Ф. Проблема общения в психологии // В кн: Проблемы общения в психологии - М.:Политиздат, 2017. - С.304
10. Ломов. Б. Ф. Проблема общение в психологии 11 В ки, Проблемы общения в психологии- М.: Наука, 2011. - С.280
11. Паригин. Б. Д. Основы социально- психологической теории. - М.: Мысль, 2011. - С.351
12. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Т.1. М., 1990. - С.322
13. Бодалев А.А. Личность и общения - М.: Педагогика, 2013. - с.271
14. Кон И.С. Этнография детства. Традиционные формы воспитания детей и подростков у народов Восточной и Юго-Восточной Азии. М.: Просвещение, 2013. - с. 147
15. Рубинштейн С.А. Проблемы общей психологии. М.: Педагогика, 2016. - с.693
16. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования М.:АПН СССР, 1986. - с.519
17. Байкин Ф.Р. Культура общения - структурный элемент духовного мира личности // № 68 - Проблемы философии, 2018. - С.48-54
18. Немов Р.С. Психология. В 3 кн. Кн. 1.Общие основы психологии – 2-е изд. - М.:Просвещение: ВЛАДОС, 2015. - С. 102
19. Общая психология. Сост. Рогов Е.И. - М.: Гумант. Изд. Центр ВЛАДОС: 2018. – с.29

ЭТНОСАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ МОНОБИЛИНГВАЛДЫ АДАМДАРДЫҢ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҒЫН АНЫҚТАУ

Өтегенова Ақұлбір Қайратқызы

*«Психология» білім беру бағдарламасының 2-курс магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Бүгінгі таңда еліміздің егеменді ел болғалы ғылым, мәдениет салаларында жасалып жатқан шаралардың барлығы жастарға жалпы адамзаттық және жеке ұлттық игіліктер негізінде тәрбие мен білім беру ісін неғұрлым жоғары деңгейге көтеруге ықпал етуде. Сондықтан қоғамдық өмірді демократияландыру және ізгілендіру жағдайында ұлттық ерекшелігімізді айқындайтын рухани, қарым-қатынас мәдениетімізді жетілдіруде ұлттық сананы қалыптастыру көкейкесті мәселеге айналып отыр. Қазақстан Республикасының мемлекеттік болмысын қалыптастыру, оның егемендігін нығайтып, ұлттық сана мен тәрбиемізді қалпына келтіру және өркениетті елдер қатарынан орын алу ұлттық мемлекетімізді қалыптастырудағы басты шарттардың бірі.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ МОНОБИЛИНГВАЛОВ В МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Утегенова Ақұлбір Қайратовна

*Магистрант 2 курса образовательной программы «Психология»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;*

Сегодня, как суверенное государство, все меры, принимаемые в области науки и культуры, способствуют повышению уровня образования и воспитания молодежи на основе общечеловеческих и индивидуальных национальных ценностей. Поэтому в контексте демократизации и гуманизации общественной жизни актуальным вопросом стало формирование национального самосознания в развитии нашей духовной, коммуникативной культуры, определяющей нашу национальную идентичность. Одним из главных условий формирования вашего национального государства является формирование государственности Республики Казахстан, укрепление ее суверенитета, восстановление нашего национального самосознания и образования и становление цивилизованной страной.

DETERMINING THE TOLERANCE OF MONOBILINGUAL PEOPLE IN INTERETHNIC RELATIONS

Utegenova Akulbir Kairatovna

*The 2nd year master's student of the educational program «Psychology»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

Today, as a sovereign state, all the measures taken in the field of science and culture contribute to raising the level of education and upbringing of young people on the basis of universal and individual national values. Therefore, in the context of democratization and humanization of public life, the formation of national consciousness in the development of our spiritual, communicative culture, which determines our national identity, has become a topical issue. One of the main conditions for the formation of your nation-state is the formation of the statehood of the Republic of Kazakhstan, strengthening its sovereignty, the restoration of our national consciousness and education and becoming a civilized country.

Қазіргі әлемнің этносаясы жеткілікті түрде күрделі, өзгермелі динамикалы және қайшылықты. Онда сан мыңдаған, ал кейде жүздеген адамды ғана қамтитын архаикалық-этникалық қауымдастықтармен қатар, қазіргі сән миллиондаған адамдарды құрайтын этностар бірге өмір сүреді. Барлық бұл этностар әлемдегі әлеуметтік-саяси және экономикалық құрылыстары әр түрлі және көбіне полиэтникалық екі жүзден астам елдің құрамына кіреді. Тек жиырмаға жуық мемлекеттер ғана салыстырмалы түрде моноэтникалық деп есептеледі, өйткені ондағы этникалық аз ұлттар жергілікті халықтың 5%-ден азын құрайды. Демек, моноэтникалық мемлекеттер де этникалық тұрғыда абсолютті біртекті болып табылмайды. Қазақстанның ерекшелігі халқының көп этникалық және көп дінді құрамымен айқындалады. Республикада көптеген ұлттар мен ұлыстардың өкілдері тұрады. Олардың кейбірі тығыз шоғырланған, мұның өзі Қазақстан Республикасының этникалық-мәдени көп қырлығы мен ерекшелігін күшейте түседі. Барлық этностар, ірісінен бастап - қазақтар (8 млн. жақын) санының, ең азына дейін таттар (51 адам) ерекше этномәдениет құрылымға, санасымен және мінез-құлқына ие болған, өзара әлеуметтік, экономикалық, мәдени, отбасылық т. б. көптеген байланыстарға түсуде.

Мемлекеттегі бейбітшілік және келісім, оның қауіпсіздігі және тұрақтылығы этносаралық қарым-қатынастың орнықтылығына, төзімділікке және оң бағытталғандығына көбіне көп байланысты. Жастарда патриотизмді, азаматтықты, дінге төзімділікті және халықтар достастығы сезімін қалыптастыруда көп ұлтты мемлекет шеңберінде дамып жатқан ұлттық қатынастар мәнді әсер етеді. Сондықтан мектепте ұйымдастырылатын тәрбиелік процесс көп ұлтты мемлекетте құрылған этноәлеуметтік жағдайды педагогикалық тұрғыдан талдаудан алынған мәліметтерді ескеріп, практикалық іс-әрекетінде оған сүйену керек. Осы орайда мына факторларға назар аударылған орынды: қоғамдық мемлекеттің құрылымының формасы; діни конфессиялардың өзара қатынастары; халықтардың, олардың тілдерінің және 41 мәдениетінің өзара қатынастары; сепаратизмнің және ұлттық шектеушіліктің көріністері; елдің халықтары достастығы рухында азаматтарды тәрбиелеу тәжірибесі. Көп ұлтты мемлекеттердің маңызды міндеті - бұл елдің бірлігін бекіту және оның халқын топтастыру. Бұл міндет оқу орындарында білім беру және жастарда патриотизм, азаматтық, халықтар достығының сезімдерін және санасын тәрбиелеуге арнайы ұйымдастырылған жұмыс арқылы қамтамасыз етіледі. Халықтың көп ұлттылығының артуы - ұлттардың жақындасуының, қоғамдық өмірдің интернационалдану деңгейінің көрсеткіштерінің бірі. Әдебиеттерді талдау (Р. Әбсаттаров, Т. Сарсенбаев т.б.)

Қазақстанның этносаралық қатынасын қалыптастыру жолы үш кезеңнен тұрғанын көрсетеді. 1 кезең. Тарихшылар қазақтардың халық ретінде генеалогиялық бастауын, Қазақстанның мемлекет ретінде егемендігін тарихи факт ретінде XIV-XVI ғғ. көрсетеді. Тарихи тұрғыдан алғанда Қазақстан бір ұлтты, дамып келе жатқан ел болды. Қазақстан XIX ғ. ортасында Ресейге қосылғаннан кейін көп ұлтты елге айнала бастады. Ресей патшалығының интеграциялық жоспары бойынша қазақтар өзінің ұлттық тілінен бас тартып, жаңа өмір салтын қабылдауға, жаңа қоғамды қалыптастырудың негізгі қалаушы шарт бойынша ассимиляцияға түсу керек еді. Нәтижесінде, XIX ғасырдың аяғында - XX ғ. басында патшалық Ресейдің отаршылдық саясатының барысында қазақтар Европаға, Монғолияға, Түркия, Қытай т. б. елдерге қоныс аударды. Дүние жүзінің 44 елінде 13,5 млн. қазақ тұрады. Олардың 53,4% Қазақстан Республикасында, 1 млн. жақын Ресей Федерациясында, 2 миллиондай Қытайда, 2 миллионға жуығы Өзбекстанда өмір сүріп жатыр. Екінші кезеңге 1937-1944 жылдарды жатқызуға болады. Қазақстанға түгелдей республикаларды, халықтарды қоныс аударған күрделі де тарихи ескерткіш жылдар: Чечен-Ингуш, Қарашай-Черкес республикалары, Балтық жағалауы республикалары, түрік-месхитендер, Ресейдің Қиыр шығыс халықтары: карестер, дунгандар, басқа да халық өкілдері - украиндықтар, белорустар, немістер және т. б. көптеген халықтар.

Осы күнге шейін Қазақстанға депортацияланған адамдардың дәл саны белгісіз, 1920 жылдан 1949 жылға дейінгі 30 жылдың ішінде КСРО-да 3 миллион 200 мың адам жер

аударылды. Бұл қайғы - қасірет жөнінен Қазақстан жері көш басына шықты: зерттеушілердің есебі бойынша мұнда жылдары 1 миллион 200 мыңнан астам арнайы қоныстанушылар болған (3). Осы жағдайдан пайда болған этноұлттық, конфессионалдық және тілдік ала-құлалықты қазақтардың әлеуметтік – мәдени дамуына әсер етпей қоймайды. Ресейлік Метрополия аңсаған депортацияланған халықтар "балқытылып" бірыңғай ұлтқа айналмады. Бүкіл халықтар ұлттық мінездің ерекшелігін, тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін сақтап қалды. Үшінші кезеңді өткен ғасырдың 90-шы жылдарына дейінгі уақытқа жатқызуға болады, яғни КСРО-ның ыдырау кезеңінен бастап. 1979 жылғы санақтың мәліметтері бойынша жергілікті халықтың, яғни қазақтардың ең аз проценті Қазақстанда 36 % екенін көреміз. Оның саны соңғы отыз жылдан астам уақыт бойында үнемі өскенін айту керек, бірақ республика халқының құрамындағы үлес салмағы кеміп кетті, мұның негізгі себебі 50-ші жылдардың ортасында-ақ онда барлық одақтас республикалардан әр түрлі ұлттардың еңбек адамдары орталықтың шақыруы, жіберуі бойынша тыңда игеруге көмекке келеді де, олардың көпшілігі Қазақстанда қалды, яғни оны өздерінің тұрақты мекені етіп таңдап алды. ҚР Президенті жанындағы Стратегиялық зерттеу институтының қызметкерлері оннан астам этникалық ареалдарды /шоғырландыру/ анықтаған:

1. Орыстар тұтас орналасқан Солтүстік ареал /бұрынғы Тың өлкесі, Қарағанды облысы
2. Орыстардың урбанизацияланып орналасқан оңтүстік ареалы / Алматы, Талдықорған аймағы, Жамбыл және Оңтүстік - Қазақстан облысы/.
3. Орыстардың орналасуының шығыс өндірістік ареалы /Шығыс-Қазақстан, бұрынғы Семей облысы/.
4. Орыстардың орналасуының батыс "тілімделген" /"черезполосный"/ ареалы.
5. Украиндықтардың орналасуының Солтүстік-Батыс селолық ареалы (Қостанай облысы, Федоров ауданы).
6. Немістердің орналасуының селолық Ерментау - Целиноградтық ареалы (Ақмола облысы).
7. Поляктардың орналасуының селолық келлеровтық ареалы (Көкшетау облысы)
8. Өзбектердің орналасуының Сайрамдық қала айналасындағы ареалы (Оңтүстік Қазақстан облысы).
9. Өзбектердің орналасуының Түркістандық селолық - қалалық ареалы /Оңтүстік Қазақстан обл. /.
10. Үйғырлардың Іле - Жаркент селолық ареалы /Алматы облысының Талдықорған аймағы/.
11. Татарлардың, карестердің, еврейлердің орналасуының Алматылық жоғары урбанизацияланған ареалы [4;23]. Осындай құбылыс барлық ұлттардың мүдделерін ескеруді талап етеді. Елдердің этноәлеуметтік ерекшелігін, тұрғындардың ұлттық құрамын, халықтардың орналасу типін олардың өзара қатынасының тарихын ескере отырып дүниежүзінің мемлекеттерін шартты түрде мынадай топтарға бөлуге болады:

1. Иммигранттардан құрылған мемлекеттер
2. Әдеттегі көпұлтты мемлекеттер
3. Тең құқықты халықтардың одағынан құрылған мемлекеттер. Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша "Қазақстан Республикасы Президенттік басқару нысанындағы біртұтас / унитарлық / мемлекет". Унитарлық мемлекет халықтардың қатынасын реттеуде мына демократиялық ұстанымдарды басшылыққа алу керек: бүкіл халықтардың теңдігін мойындау; азаматтардың саяси, құқықтық және құқығын орындау; халықтардың мәдениетін, тілдерін, дәстүрлерін дамытуға жағдай жасау; ұлттық қатынастарды реттеуде заңдылықты және өзара көмектің дәстүрлерін сыйлау, этносаралық қарама-қайшылықтарды халықтың дипломатия және келісімпаздық процедуралар арқылы бейбіт шешу; азаматтардың құқын ұлттық, әлеуметтік және діни жататын белгісіне қарай шектеуге тыйым салу, ұлттық ерекшелікті, шовинизмді және нацизмді насихаттауды тыйым

салады; халықтар достығы, жалпыадамзаттық құндылықтар рухында тұрғындарды тәрбиелеу.

Осы ұстанымдарды орындау жағдайында тұрғындардың құрамының көп ұлттылығы мемлекет шеңберінде халықтардың таптастыратын фактор болып табылады. Қазақстан халықтарының бірлескен өміріне және өзара қатынасына ерекшеліктерін және жағдайларына педагогикалық тұрғыдан талдау жасап көрелік. Оның негізінде жастарды халықтар достығы, қазақстандық патриотизм және азаматтық рухында тәрбиелеудің міндеттерін және мазмұнын анықтаймыз. Қазақстан - дүниежүзіндегі көп ұлтты мемлекет, онда қайталанбас ерекшелігі бар материалдық және рухани мәдениеті бар жүзден астам ұлт пен ұлыс тұрады. Оның территориясы 2717,3 мың кв. м. халқы - 17,1 млн. , адам. Қазақтар - Қазақстан Республикасының негізгі тұрғындары, әлемдегі жалпы саны 13 миллионнан асады, исламдық суперөркеніеттің солтүстік шығыс жағын мекендейді, діні жағынан ханифиттік мағынадағы мұсылман суниттер, Алтай тіл бірлестігінің түрік тобының қыпшақ топтамасына жатады. Қазақстан Республикасы егеменді ел болып, өзінің тәуелсіздігін алғаннан кейін өзінің сыртқы саясатын ұлттық – мемлекеттік мүддесіне сай жүргізе бастады. Ол дүниежүзілік қауымдастыққа дербес субъекті ретінде белсене кірісуде. Мұның жарқын дәлелі - 1992 ж. Қазақстан Республикасының Біріккен толық құқылы мүшесі болуы. Еліміздің Хельсинки келісіміне қосылуы, СШК-1 Шартына, Лиссабон хаттамасына қол қоюы және Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа енуі халықаралық нығайтып, егемендігін, қауіпсіздігін және шекараларын мызғымастығын баянды етті.

Бұған АҚШ-пен "Демократиялық серіктестік туралы хаттамаға" қол қоюы, НАТО-ның "Бейбітшілік мүддесіндегі серіктестік" бағдарламасына қосылу, АҚШ, Ресей, Ұлыбритания және Қытай сияқты ядролы державалардың кепілдіктері жәрдемдесті. әлемдік валюта қорына, Бүкіл дүниежүзілік банкіге, Еуропалық қайта құру және даму банкісіне енуінің маңызы зор. Сондай-ақ Еуропалық одақ пен серіктестік және ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды. Еліміз Азияның он елін біріктіретін экономикалық ынтымақтастық ұйымында белсенді түрде жұмыс істеуде. Қазақстан БҰҰ-ның Босқындар істері жөніндегі басқармасымен, әйелдер және балалар қорларымен, басқа да құрылымдарымен жүйелі байланыс орнатқан. Республика тиісті халықаралық институттарымен, бірінші кезекте ЮНЕСКО- мен қайырымдылық және мәдени салаларда тығыз байланыс жасап отыр. Елімізді қазір дүние жүзінің 120 мемлекеті таныды, олардың 105-мен дипломатиялық қатынастар орнатылды, Шетелдерде 29 елшілік ашылып, халықаралық және ұлттық 16 өкілділігі жұмыс істейді.

Бұдан Қазақстан бүгін және болашақта әлем халықтарын, мәдениеттер мен конфессияларды жақын етуге үндейтін өркениеттер арасындағы диалогты әрі қарай дамытуға әркез дайын іргелі ел екендігін көруге болады. Қазақстан қазір экономикалық, саяси және ұлтаралық қатынас дамуында жаңа кезенді бастан өткізуде. Біртұтас мемлекеттің территориясында халықтардың бірлесіп өмір сүруі, олардың өмірлік мүддесінің және тарихи тағдырының бірлігі халықтардың рухани өмірінде, мәдениетінде, психологиясында көптеген ортақтық қалыптастырады. Осыдан келіп елдің азаматтары Қазақстанды бәріне ортақ Отан ретінде қабылдайды. Оны ислам, православие, буддизм, иудаизм т. б. бейбіт өмір сүріп жатқан ел ретінде қарастырады. Осындай этноәлеуметтік жағдай адамдарда қазақстандық сезімін және санасын қалыптастыруға мүмкіншілік жасап отыр. Азаматтарда патриотизмді және ұлтаралық қарым - қатынасын тәрбиелеуге соңғы жылдары Қазақстандағы экономикалық, саяси және ұлтаралық қатынастарда болған түбегейлі қайта құру мәнді әсер етуде. Мемлекеттік меншікті жекешелендіру басқару жүйесі өзгеріске түседі, онда барған сайын орталықтандыру азая түсуде.

Елде саяси өмірде плюрализм және ұлтаралық қатынастарда әр түрлілік орнығуда. Қазақстан халықтарының ұлттық идеясы Қазақстан Республикасының тұтастық, қазақстандықтардың бірыңғай мемлекеттің азаматы деген идеямен байланысты. Қазақстандықтардың жалпыұлттық идеясы мыналарды ұйғарады: халықтың өзіндігін

сыйлау; халықтардың өзара тең және өзара пайдалы ынтымақтастығын мойындау; нәсіліне, ұлтына және дінге деген қатынасына қарамай азаматтардың құқығын және еркіндігін жүзеге асыру; адамның ұлттық абыройын қорлауға жол бермеу; ұлттық, нәсілдік және діни жеккөрушілікті насихаттауға тыйым салу; ұлтаралық қатынастарды бейбіт құралдармен реттеу; ұлтаралық бейбітшілікті және келісім қамтамасыз ету; елдің тұрғындарын халықтар достығы, ұлтшылдықты, расизмді, шовинизмге жеккөрінішті рухта тәрбиелеу. Еліміздің халықтарының достығы және рухани бірлігі қазақстандық мемлекеттіліктің тірегі болатын қазақ халқының ұлттық хал-жайына көбіне көп байланысты.

Қазақстан халықтарының өрлеуі және дамуы елдің көпұлтты халықтың біріктіруші негізі қазақ халқының өрлеуімен және дамуымен өзара байланысты. "Ең алдымен мемлекет құраушы этнос ретіндегі қазақтардың рөлін ұмытпауымыз керек. Қазақстанның тәуелсіздігі - қазақтарға тағдырдың тартқан сыйы емес, өзінің ежелгі жерінде қилы кезенді бастан кешу арқылы қол жеткен өз мемлекеттілігін құруға деген заңды құқығы. Бұл даусыз тарихи және саяси фактіге ешкім күмән келтіруге тиіс емес. Қазақ ұлтының өз мәдениеті мен тарихын, ұлттық төлтума болмысын жаңғыртуға деген ұмтылысына Қазақстанның басқа ұлттары азаматтарының тарапынан құрметпен қарау елдегі тұрақтылықтың стратегиялық негізі мен азаматтары арасындағы сенімнің факторы болып табылады"(6). Кеңестік дәуірден кейінгі кеңістікте ғана емес, біздің көзіміз жетіп отырғандай, ұлттық мемлекеттің түрлеріне байланысты өзгерістер кезеңнің басынан кешіп отырған барлық мемлекеттердің ішінде бүкіл қоғамда татулық пен ауызбіршілікке алып келетін салиқалы да дәйекті мұндай ұлттық саясат мысалдары некен-саяқ.

Бұл ретте аталған осы санаттағы елдер арасында халықтың этникалық құрылымының күнделігі жөнінен Қазақстанмен салыстыруға келетіндер бірен-саран ғана. Қазақстан мемлекетінің саясаты болып жатқан өзгерістерді ескеруге және ХХІ ғасыр құндылықтардың алға қояр талаптарының аясында сенімді стратегия сомдауға тиіс. Ал мұндағы ең бастысы - өзінің сәйкестілігін сақтау, халықтың мынау шапшаң өзгеріп отырған дүниеде өзін сақтап қалу қабілеті тереңдігінде болып отыр. Елбасы Н. Назарбаевтың пікірінше, тұтастай алғанда, Қазақстанда ұлтаралық қатынастарды реттеу принципті түрде өзгеріп отырған мынадай жағдаяттарды мұқият түсінуіне негізделуі керек. Біріншіден, саяси демократияландыру мен экономикалық ырықтандыру адамдардың мінез-құлқына жаңа нақыш енгізеді және олардың арасында жана қарым-қатынастан орнықтырады. Бұл өзгеру ұлтаралық қарым-қатынастарға да әсерін тигізеді. Егер осы ықпалдың негізгі бағытын айқындайтын болса, саяси және экономикалық ырықтандыру тұтастай алғанда Қазақстандағы ұлтаралық қарым-қатынастарға онды әсерін тигізді деп айтуға негіз бар. Екіншіден, елде ашық қоғам орнатылып жатыр.

Сөз бостандығын практикада жүзеге асырып отырғанда ұлттық қарым қатынастарды жабық қоғамның үрдісі бойынша реттеуге болмайды. Өз кезінде ұлтаралық қарым-қатынастар проблемалары талқылануға тиіс. Үшіншіден, ХХ ғасырдың соңғы он жылдығында, Қазақстанның дамуы ұлтаралық шиеленіс сілкіністеріне сырғитындай әрқашан да тақсыр етті, әрі тізгін бермес қажеттілік жоқ екенін көрсетіп берді. Бірақ аса күрделі өтпелі кезенді бастан кешіп отырған Қазақстанның да тәжірибесі бар ғой, алайда біз ұлттық қарым-қатынастарды реттеудің белгілі бір практикалық тәжірибесін жинақтау отырып, қоғамдағы тұрақтылықты сақтап қала алдық (6). Педагог елдің этнодемографиялық, мәдениет аралық, конфессиялық және дінаралық жағдайды біліп, тәрбиелеу процесінде оларды ескеру керек.

Қарым-қатынас процесі кезінде әрбір жеке адам өзін ерекше түрде, белгілі бір көлемде басқа адаммен, оның әдісімен, нәтижесімен, елестетуімен, ой-пікірімен, бағдарымен, қызығуларымен сезімімен және де тағы басқа қасиеттерімен алмасу әрекетін жасайды. Қарым-қатынаста субъект ерекше формада өз бетінше белсенді қатысады. Қатысушы адамдардың тәсілі мен динамикасы әлеуметтік функциясымен анықталады.

Жалпы қарым-қатынас ұғымы - бұл іс-әрекет, сана және адам сияқты категориялардың қатарында болып қана қоймай, бұл мәселені шешу барысында оның категория ретінде пайда болуы мен нақты іске асуы жөнінде психологияның арнайы зерттеу пәні болмаса да, психологиялық өзгешелігі бар қоғамдық ғылым болып табылады.

Бұл қарым-қатынаста субъект ерекше формада өз бетінше белсенді қатысады. Байланыс жасауға тек дара индивидтер ғана емес, сонымен бірге бірнеше адамдар тобы да бола алады. Сол себептен субъект болып табылатын адам көп салада және әртүрлі қатынаста бола алады деп айтуға болады. Адамзат қоғамымен адамдар арасындағы қарым-қатынастың дамуы диалектикалық күрделі процесс. Қоғам дамыған сайын қарым-қатынас мүмкіншілігі де кеңейе түсуде. Белгілі қоғамның өзіндік дамуы басқа адамдармен және қоғаммен қарым-қатынас жасауының және келісім жүргізу жүйесімен белгіленіп отырады.

Адам - бұл әлеуметтік мән, оның өмірі мен дамуы басқа адамдармен өзара әрекетсіз және қарым-қатынассыз мүмкін емес. Санаға ие болушы адам, басқа адамдармен қарым-қатынаста болуының салдарынан жеке тұлға болып қалыптасады. Ересек адамдар осыған байланысты қарым-қатынасқа жеке тұлға болып қатыса отырып, өзінің деңгейіне сай басқа жеке тұлғаны қажет етеді.

Қарым-қатынас ұғымы туралы көптеген зерттеуші ғалымдар өз пікірлерін ұсынған болатын. Ал Б.Ф.Ломов, А. А. Леонтьев, Б. Д. Парыгин және А. А. Боделевтер белсенді ғылыми коспарларымен, принциптерімен және феноменологиясын әрі қарата оқыту жолдарымен, қарым-қатынастың механизмін зерттейтін, қолданбалы еептерімен, әртүрлі шешімдерді шешу үшін және осы бағдарламаны әрі қарай дамытатын жалпы психологияның теорияларының қалыптасуына қасиетті бейнелеуші әдістерімен белгілі болып отыр.

Жеке адамның әлеуметтенуі өзінің қоғамына тиесілі мәдени құндылықтар, өзара қатынастар, кәсіби әлеуметтік талаптарға байланысты болады. Немесе, бұл ұғымды Ф.Р. Байкинді сөзімен түсіндіруге болады: "Адамдармен қарым-қатынаста болу үшін немен қарым-қатынаста болуың керек, яғни алдымен жеке басында қаймығу, сезіну, пікір болуы тиіс". Ал И.Канттың ойынша "Қарым-қатынас кезінде адам міндетті түрде өзінің ақыл-ойын қолданады"/7;19/.

Қарым-қатынас деп - екі немесе одан да көп адамның қатынастарын жасап, реттеуі мен ортақ нәтиже алуды мақсат етіп, келісім мен бірлестікке бағытталған өзара әрекеттерін айтамыз. М. В.Гомезоның сөзімен айтсақ "Қарым-қатынас - бұл адамдар арасындағы байланыс нәтижесінде бір адам екінші бір адамға әсер ету", Қарым-қатынас бір кезінде адамның қажеттілігін дамыта түседі. Қарым-қатынас арқылы адамдар әртүрлі практикалық және теориялық әрекеттерді ұйымдастырады, яғни хабар алмасу отырып өзара түсінісу, игілікпен бір-біріне сырттай әсер етеді. Осы процесс кезінде жеке адам аралық өзара қатынас дамып және қалыптасу арлығы көрініп отырады. Психологиядағы қарым-қатынастың метаологиялық мәні бар проблеманы В.Н.Мясищеванын жұмысынан белгілі бір деңгейде көруге болады.

Бөгде адамға бір нәрсені хабарлағанда, нұсқау бергенде немесе сұрақтар қойғанда, яғни онымен өзара байланыс жасағанда жеке адам өзінің қатынасының пайдалы екендігі жайында қажеті хабар алады. Адам арасындағы қарым-қатынаста түсінушілікке жету қолданатын әдіске байланысты. Сыйластық формасында басқару адамның тұлғасы, оның белсенділігі, тәртіптілігі, әділдігінің қалыптасуына мүмкіндік береді.

Адамзаттың қоғамымен адамдардың қарым-қатынасының дамуы-диалектикалық күрделі процесс. Қоғамның даму барысы мен қарым-қатынастың мүмкіншілігі кеңейе түсуде. Белгілі бір қоғамның өзіндік дамуы басқа адамдармен және қоғаммен қарым-қатынас жасауының және әдістемелік мәселелеріне ғылыми тұрғыдан көп көңіл бөлінуде. Психологияның бұл саласына арналған жаңа монографиялар, мақала жинақтары жарық көруде. Санаға ие болушы адам, басқа адамдармен қарым-қатынаста болуының салдарынан жеке тұлға болып қалыптасады. Ересек адамдар қарым-қатынасқа жеке тұлға болып қатыса отырып, өзінің деңгейіне сай басқа жеке тұлғаны қажет

етеді. А.В.Петровский: "Қарым-қатынас-бұл адамдар арасындағы байланысты көп жақты етіп дамытатын процесс, басқа адамды жете түсініп, қабылдап, әрекет ету барысында қажеттілікті қанағаттандыруға бірігіп пайда болатын бірдей стратегиямен әрекеттенуді айтамыз"-деп анықтамасын белгілеп беріп отыр.

Қарым-қатынас өзіне екі арадағы қатынастардың сапалы мінездерін бірлесіп әрекеттену арқылы информация алмасуды енгізе алады. Қатынастың қарауы етіп-тілді пайдаланады. Екінші жағынан сөз алмасу барысында тек сөзді қолданып қана қоймай, әрекеттерімен және қылықтарымен әсер етеді. Үшінші жағынан, байланыстағы адамдар бір-бірін қабылдауға мүмкіншілік береді. Ең күрделісі, мысалы қабылдаушы қасындағы адамға "ол ештеңені түсінбейді, оған айту-айтпау бәрі бір" деген оймен қатынас жасауы мүмкін. А.В.Петровскийдің теориясында қарым-қатынас процесінің мынадай үш түрлі тұстары көрсітілген: коммуникативті (хабардың берілуі) интерактивті (өзара әрекеттенуі) және перцептивті (өзара қабылдауы). Сол сияқты психолог А.Г.Ковалевтің пікірінше: "Қарым-қатынас процесінде адамдар ой алмастырады. Осы ойдан әрбір жеке адамның өмірге деген көзқарасына материалдық және рухани ең алдымен ұнамдылығын, құндылықтарын, ақыл-ойына баға беруге болады. Бұл жерде түрткі болған ұнамдылық қатынастарды жалпы нығайтушы болып тұр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Чувства, этнические стереотипы. М.: Пилитиздат, 1990. - С.494
2. Аймонтас Б.Б. Общая психология: Схемы - М.: Изд-во ВЛАДОС – ПРЕСС 2003.- С. 207
3. Андреева Б.Г. Социальная психология. Т.1-М., 2010. - С. 246 Казахстанская
4. Озықтар в Республiке Кзахстан : Закон РК от 11 июля правда, 1997, 15 июля.
5. Смирнова Н.М. Интеллектное сознание как предтеча тоталитарного менталитета. №4 - Полис, 1993. с. 125
6. Афанасьев. Человек как система и система деятельности и Социологические исследования. - 2015 - 4 - с.31-33.
7. Гумилев М.Н. Иванов К.П. Этнические процессы: два подхода к изучению. - №1 - Социс, 1992. с.50
8. Наурызбай Н. Ұлттың ұлы бола білсек. - Алматы, 1997. - 376.
9. Наурыз - «Жаңғырғын салт-дәстүрлер». –Алматы: Қазақстан, 1999. -87- 926
10. Кенжалин Ж. Шындықты шырақ етіп ұстаңыз. Алматы: Қазақстан, 1998. – 10, 2356
11. Джандильдин Н.д. Природа национальной психологии. - Алма-Ата : Редакция общественно-политической литературы, 1971. - С.290
12. «Өзін-өзі тану» пәніне кіріспе. Оқу құралы Жасаған және құрастырғандар: У.И.Ауталипова, И.Ә.Әбеуова, М.Қ.Бапаева, Г.М. Касымова, І.К.Ж.Қожахметова, Х.Т. Шерьязданова. Алматы, 2006.19.456.
13. Қазақстан Республикасының гуманитарлық білім беру тұжырымдамасы. - Алматы: Қазақстан, 1994. - 40 б
14. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. - Алматы: Ғылым, 1973- 215 б
15. Қ.А. Ақыл кітабы. – Алматы, 2013. – 262 б
16. Алтынсарин ы. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: Жазушы, 2014. - 285
17. Боравиков А.А. Математическая статистик, Оценка параметров и проверка гипотез. –М.: Наука, 1984.-472 б.
18. Библер В.С. От наукоизучения к логике культуры. — М.: Наука, 1993. – 210
19. Балтабаев М.Х. Казахская традиционная художественная культура в системе образования. - Алматы: РНК, 1994. - 189 б

- 6
20. Кішібеков Д. Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең. - Алматы: Ғылым, 1999. - 200
 21. Прановская Р.М. Элименты практической психологии.- Л., 2011.- С.265
 22. Руско-казахский словарь 1-2 том (психология). - Москва, 2011.-С.368
 23. Абдрахманов А., Жарықбаев Қ. Психологиялық орысша-қазақша сөздік. - Алматы, 2014. с.395
 24. Межуев В.М. Культура и история. М., 2007.
 25. Гасанов З.Т. Особенности формирования культуры межнационального общения в многонациональном регионе. Педагогика. №5 2014.
 26. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников. М., 2014.

**ТӘУЕКЕЛШІЛ ТОБЫНА ЕНГЕН ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ -
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ**

Сабытова Молдир Курбангазыевна

Магистрант

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада тәуекел топ балаларымен психологпен әлеуметтік педагогтің бірлескен іс-әрекетінің теориясын талдап, оның моделін жасап жүзеге асыру және практикалық ұсыныстар беру. Егер психологпен әлеуметтік педагогтің тәуекел топ балаларын бірлескен іс-әрекетінің мазмұны айқындалып, моделі мен әдістемесі жасалса, онда бұл тәуекел тобындағы жеткіншектердің оңалуына ықпал етпек, өйткені психолог пен әлеуметтік педагогтің бірлескен іс-әрекетінің тиімділігі арта түседі.

**В ГРУППУ ПОДРОСТКОВ ВСТУПЛЕНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ОПИСАНИЕ ВЕНУТРНИХ СИСТЕМ**

Сабытова Молдир Курбангазыевна

Магистрант

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

Группа риска и совместных действий и психологом в данной статье с детьми, в том новой модели теорию социальной педагога осуществления и практических предложений. Группа риска егер психологом совместных действий, как если бы они были совершены из групп риска, то это будет оказывать на подростков, модель и методика содержание социального педагога ребенок обозначены во вытрезвлению өйткені психолог совместных действий и социального педагога повысится эффективность.

**IN THE GROUP OF TEENAGERS ENTERING PSYCHOLOGICAL AND
PEDAGOGICAL DESCRIPTION OF VENTRAL SYSTEMS**

Sabytova Moldir

Master's student

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Group of risk and joint actions and the psychologist in this article with children, in volume of new model the theory of the social teacher of implementation and practical offers. The risk group an eger the psychologist of joint actions as though they were made from risk groups, will render it on teenagers, the model and a technique keeping of the social teacher the child are designated in sobering ytken_psikholog joint actions and the social teacher the efficiency will increase.

Қазіргі қоғамда тәуекел тобына енген жеткіншектердің жағдайы, мінез-құлқындағы ерекшеліктері, ондағы кездесетін қиыншылықтар көптеген ғалымдардың назарынан тыс қалған жоқ. Нашакорлық, маскүнемдік, суицид, қаңғыбастық, жезөкшелік, т.б. сол сияқты жеткіншектер мінез-құлқындағы түрлі ауытқаушылықтардың кең етек алуы осы тектес негативизмнің тегі, оның пайда болуының уәждері, факторлары және жағдайлары туралы өмірде қызу пікірталастар тудырды.

ҚР Денсаулық сақтау министрлігінің деректері бойынша 2008 жылдың басына қарай Қазақстанда нервтік-психикалық, соматикалық аурулардың орта бала жасындағы түрлі сипаттағы мінез-құлық ауытқушылықтарының жиілігі 27,2%-ға жетті, жеткіншектік жаста – 51% [1]. Жасаруға беталып бара жатқан жастар арасындағы қылмыстың өсуі ерекше алаңдаушылық тудырады. ҚР ПМ мәліметі бойынша жеткіншектермен жасалған қылмыстың өсу қарқыны соңғы 6 жылда орташа есеппен 42%-ды құрады. Өкінішке орай, жеткіншектік қылмыста тек қана сандық емес, сонымен бірге пайдакүнемдік мінез-құлыққа бағытталған сапалық өзгерістер байқалуда (жеткіншектер қылмысының бір бөлігі бүгінде топтық сипатқа ие) [2,3]. Сонымен бірге бүгінде ПБЗ (психологиялық белсенді заттар) қабылдауға жеткіншектердің бейімділік проблемасы өзекті болып отыр. Бүгінгі күні тек Алматы қаласында темекі тартқыштар туралы деректерді айтпағанда, алкоголь, есірткі, токсикалық заттарды жүйелі түрде қабылдайтын 2,5 мың жеткіншек есепке алынды (бүгінде әрбір екінші жеткіншек темекі өнімдерін қабылдайды) [1,4].

Қалыптасқан жағдайларда жеткіншектердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктерін ескеретін неғұрлым тиімді психологиялық-педагогтық бірлескен іс-әрекетті ұйымдастыру үшін тәуекел тобын құрайтын жеткіншектердің психологиялық-педагогикалық мінездемелерін зерделеу ерекше өзектілік сипатқа ие болуда. Ол үшін, біз жеткіншектерге жататын балалардың ерекшеліктеріне тоқталып кетейік.

Жеткіншек жастағы (9-13 аралығындағы) баланың «дүниетаным көздері» (Ж.Ж. Руссо) енді ғана ашылып келе жатқандықтан өзіндік «Мен тұжырымының» қалыптасуына қоршаған орта, көрген тәрбиесі мен алған білімі, күнделікті тұрмыс жағдайының маңызы зор. Сонымен қатар өзіндік «Мен» тұжырымының қалыптасуына баланың денсаулығы, дене бітімі мен зердесінің дамуы, рухани және материалдық қажеттіліктері, жүріс-тұрысынң еркіндігі мен талаптарға бой ұсынуы т.б. ықпалы бар.

Жеткіншек жас кезеңі «өтпелі кезең», «қиын жас», «пубертаттық жас» деген аттармен аталып, осы кезде балалардың ересектікке өтуіндегі проблемалары көрсетіледі. Бұл проблемалардың барлығы осы жас кезеңінде өтетін психофизиологиялық өзгерістер, жыныстық жетілу процестерімен байланысты. Жеткіншек жасындағыларды тиісті әдебиеттерде «Қиын», «өзгерілу», «ауысу жастары» деп атайды. Соңғы жағдайда «ауысу жасында» жеткіншек балалық кезеңдерден ересек жасына ауысады. Жеткіншек өзге жастарға қарағанда педагогтар пен тиісті әдебиеттерге көп әңгіме болып, жиі көтеріледі. Себебі бұл кезеңде оның психикалық даму ерекшелігі жас баламен ересектерге қарағанда әлде қайда өзгеше болады. Бұл кезеңге тән тағы бір ерекшелік жеткіншек барлық нәрсені өз бетімен орындап, үлкен адамдардың қамқорлығымен ақыл кеңесінен құтылғысы келеді. Жеткіншектің ересектен айырмашылығы тек үлкен адамдармен қатынасының өзгеше келетініндей емес, сонымен қатар биологиялық дамуы (жыныс т.б жетілуі) жағынан кеңінен өріс алатынында. Кейбір жеткіншек жастағылар осы кезеңде бұрынғы қалыпынан үлкен адамдармен қарым-қатынаста болғанда мейірімді, сыпайы келсе енді өрескел түрде, яғни тәртіп бұзуға икем келеді. Осы мәселені анықтаудан зерттеушілер арасында талас бар. Дегенмен психиканың бұл ерекшелігі жеткіншеkte әлеумет өмірінің өзінің ерекшелігінен болар. Жеткіншек бәрін өзім істей алам, «Сендер мені әлі бала деп ойлайсындар» деп наразылық білдірседе оның қолынан әлі де көп нәрселер келе бермейді.

«Тәуекел тобы» деген ұғымының мағыналық сипатына тоқталайық.

«Тәуекел тобындағы балалар» – бұл өз өмірінің жағдайларына байланысты ортаға бейімделуінің бұзылуына себеп болатын қоғамдағы түрлі жағымсыз және криминалдық әсеріндегі балалардың категориясы [8, С.53].

Ресей ғалымдарының (Л.Я.Олифренко, Т.И.Шульга, И.Ф.Дементьева, Н.В.Власова, М.С.Певзнер, О.С.Газман, Т.Корнилова, Е.Григоренко) жалпылама түсіндіруі бойынша «тәуекел тобына» түрлі көрсеткіштер бойынша балалар және жеткіншектер енеді. Оларға келесі ерекшеліктері бар балалар жатады [8]:

- туылғаннан бар міндер мен генотиптік ерекшеліктер;

-әлеуметтік шарттар (жағымсыз әлеуметтік жағдайындағы балалардың тәрбиесі);

- адам дамуының ерекшеліктері;

- жас шамасына байланысты психикалық және жеке ерекшелік дамуының бұзушылықтары бар балалар мен әлеуметтік қатері бар жеткіншектер.

Жалпы ғылыми еңбектерде «тәуекел топ балалары» ұғымына бірнеше синонимдік анықтамалар беріледі: «қиын өмірлік жағдайдағы балалар», «ерекше ауыр өмірлік жағдайларындағы балалар», «ата-анасының қарауынсыз қалған балалар», «қоғамдық тәрбиені қажет ететін балалар», «мемлекеттік қолдауды қажет ететін балалар» және т.б.

Қазақстандық ғалымдардың түсіндіруінше (Демеуова М.Е., Локтионова О.С., Котова Е.В., Митинева С.В., Соскин О.С.) «тәуекел топқа» енген балалар – бұл қалыптасқан мән-жайлардың салдарынан тіршілік етуі бұзылған және бұл мән-жайларды өз бетімен немесе отбасының көмегімен енсері амайтын балалар [9, 70б.].

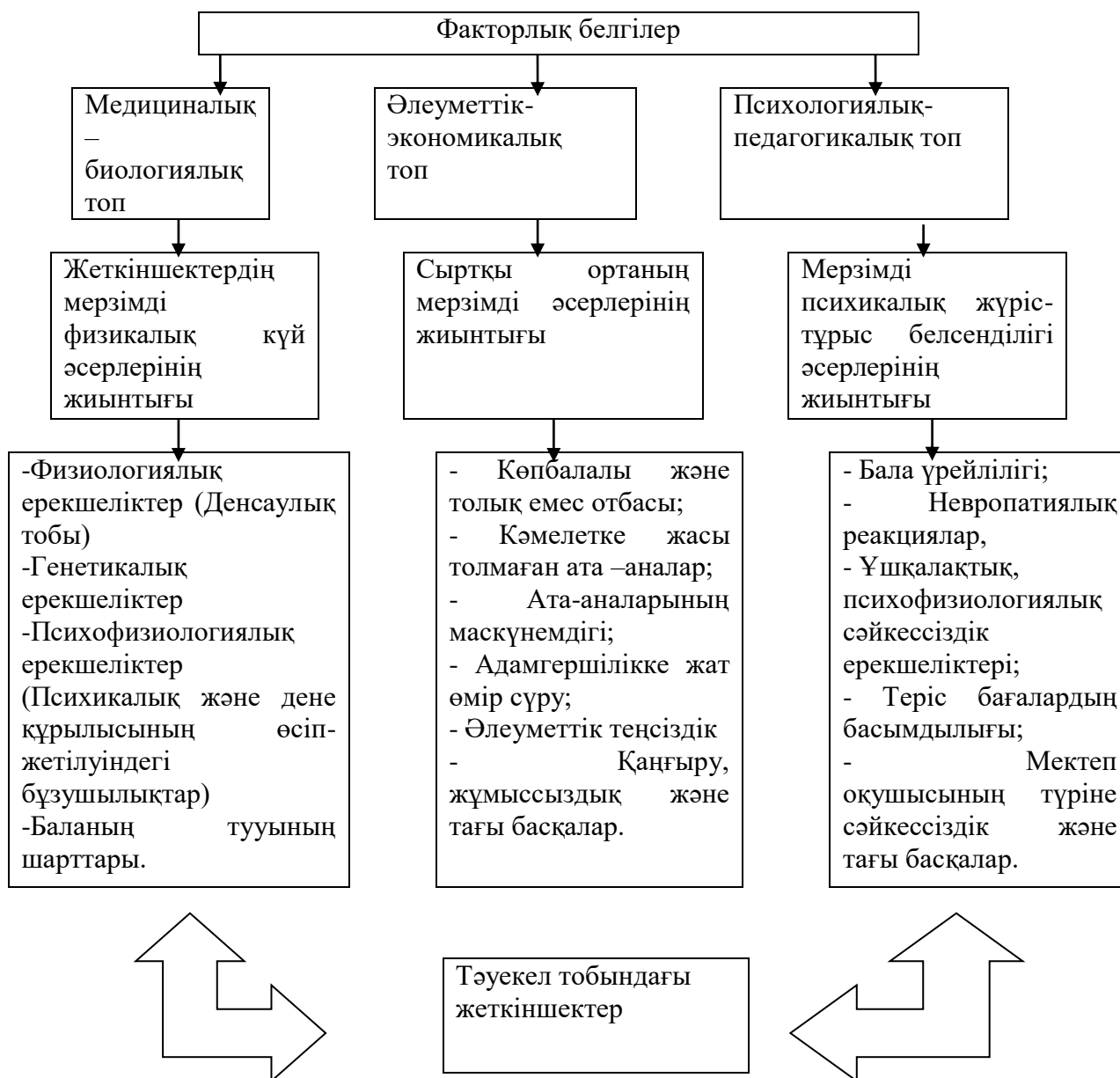
Тәуекел топ балалар тобы туралы ғылыми әдебиеттерде педагогикалық-психологиялық сөздікте «Тәуекел тобы» (группа риска) араласқан ортасының нормасы мен талаптарына сәйкестене алмаған түрлі психикалық және әлеуметтік бейімсіз балалар тобы [10, 23 б.]

Ал, А. Садвакасованың зерттеу бойынша тәуекел топ балаларының пайда болу себептерін – ерте маскүнемдік, жыныстық мінез-құлық, темекі тарту және есірткілерді қолдану, суицидтік мінез-құлық көрінісі, заңға қайшы мінез-құлық (тәрбиесіндегі қиындықтар) деп байланыстырады [11, 59-67б.]. Есею кезеңі терең психологиялық проблемалардың пайда болуына ықпал етуі мүмкін. Жеткіншектік күзеліс «тәуекелдікке» туындайтын ерекше жағдай ретінде түсіндіріледі. Бұл күзелістің түпкілікті белгісінің бірі баланың өзіндік Менінің алыстауы, жалғыздық пен әлемнен бөлініп қалуына алаңдау болып табылады. Осы орайда тәуекел топ балаларының пайда болу себептерін әлеуметтік педагог А. Садвакасова бөліп көрсеткен болатын.

Тәуекел топ балаларының пайда болуының бір себебі – отбасының үйлесімді болмауы. Үнемі психологиялық қысымда жүрген бала тұйықталып, сабақ үлгерімі төмендейді, сапа құлайды. Осы кезде педагог өз тәжірибесіне сүйеніп, балаға дер кезінде көмек көрсетуі тиіс. Ол үшін арнайы мамандар – психолог, әлеуметтік педагог, мектеп инспекторы, сынып жеткшісі бірлесе жұмыс жүргізуі керек. Екінші бір себебі – ұзақ аурулар мен жарақат салдарынан сабақты жіберіп алу. Бұл жағдайда балаға көмек беру үшін сыныптастарын жұмылдыру керек. Өткізген сабақтарды түсіндіруге көмектеседі. Тәуекелге барудың үшінші себебі – жеткіншектердің құрдастарымен келеңсіз жағдайдың орын алуы.

Сонымен, тәуекел тобына енген балалардың осы категорияға жатқызылуы түрлі әлеуметтік негіздемелермен, жағымсыз этимологиямен байланысты түсіндіріледі.

Психология ғылымдарының кандидаты К.С. Бактыбаева өзінің диссертациялық зерттеуінде тәуекел тобының құрылымын төмендегідей сипаттап көрсетеді (сурет-1) [12].

Сурет-1 Тәуекел тобының құрылымы

Жоғарда қарастырылған «тәуекел топ» балаларының психологиялық-педагогикалық, физиологиялық сипаттамаларына сүйене отырып, осы топқа енген балардың сипатын келесі кестеде ұсынамыз (кесте 1).

Кесте 1 «Тәуекел тобындағы» балалардың сипаты

Тәуекел тобының сипаттамалық типтері	Себептері	Шешу жолдары
Ерте маскүнемдік	<ul style="list-style-type: none"> - үрейлік күйді сөндіру - ұялшақтық және өзін-өзі қатаң - бақылаудан арылту - қарым-қатынасқа оңай түседі және тұйықтықты жеңуге көмектеседі - өз мүмкіндіктеріндегі 	<p>Маскүнемдіктің зардаптары туралы видеороликтер көрсету, сондай-ақ музей, көркем табиғат суретін көрсету. Өзіндік сенімділігін арттыруға бағдарланған жұмыстар жүргізу. Қарым-қатынас</p>

	сенімділігінің сезімін тұлдайды	тренингі, өзін таныстыру тренгтері.
Жыныстық мінез-құлық	- өз тәуелсіздігін ересек көрсету - жалғыздықты сезінуі - өзіндік «Менін» бекіту	Жыныстық мінез-құлыққа түрткі болатындай факторларды анықтай отырып, қалай көмек көрсету жолдарына тоқталу.
Агрессивті мінез-құлық	- бастан өткен тіршілік сәтсіздіктеріне ызалылығы нәтижесінде, өзіндік бағалауы төмендетілген - сәтсіздікке тап болуы	Спорттық секцияларға, өзін қызықтыратын үйірмелерге қатысу.
Темекі тарту және есірткілерді қолдану	- қазіргі заманның әлеуметтік-экономикалық шарттары, үрлейтін құндылықтардың құнсыздануы, басқаға адамгершіліктік, парықсыздықтың нормаларынан шегіну; естиярлық сезімін сезінуі	Ересектер назар аударып тілектес болу, қызу-ерікті сала бойынша тренингтерге қатысу
Суицидтік мінез-құлық көрінісі	тіршілік қиындықтар жолымен пайда бола бастағаннан өзі өмірін қиюға рұқсат ету; құрдастар тарапынан бопсалау	Жеткіншек жалғызсырамайтындай орта құру, өзін толыққанды, еркін сезіну үшін өзіндік бағалауын көтеру,
Заңға қайшы мінез-құлық(тәрбиесінде қиындықтар)	педагогикалық назардан тыс қалу нәтижесінде, баланың дамуына кері әсерін тигізу	Жауапты істі жүктеу, оның орындалуына түрткі беру

Сонымен «тәуекел тобындағы» балалардың әр кезеңде әртүрлі аталғаны бізге белгілі: «тәртібі нашар», «қиын», «тәрбиесі қиын» тағы басқа.

«Тәуекел тобына» жатқызудың жеткіншектердің белгілері ретінде төмендегі сипаттамаларды қарастырамыз, яғни жеткіншектерге жағымсыз психологиялық зорлық көрсету, осындай зорлықтың нәтижесінде жеткіншектердің құндылықтар жүйесінде үш басымдылық пайда болады:

- жеткіншектің психологиялық автономиясын күшейтетін өз тұлғасына деген эгоцентристік қызығушылықтың жоғары болуы;
- қарсыластық көрсетуге бейім болу басымдылықтың күшеюі қырсықтыққа, бұзақылыққа, авторитеттерге қарсы шығуға, жалпы қарсылық білдіруге себеп болады;
- романтиканың басымдылығы жеткіншектердің белгісіз нәрсеге құмарлықтың пайда болуына, тәуекелшілдікке баруға итермелейді, осындайда жеткіншектер рұқсатсыз үйден шығып кетеді, саяхатқа шығады немесе жалпы қашып кетеді.

«Тәуекел тобындағы» балалардың жалпы әлеуметтік сипатындағы ерекшеліктері: материалдық жағдайының төмен болуы, жұмыссыздық, саяси тұрақсыздық, құндылықтық жүйесінің нақты болмауы.

Тәуекелшілдік факторлар:

1-ден, қиын өмірлік жағдайындағы отбасылар (толық емес, көпбалалы отбасылар, ажыраған отбасылар, жағдайы төмен отбасылар, миграттардың отбасы және т.б.);

2-ден, асоциалдық ұстанымдардағы отбасылар: деструктивті отбасылық қатынастар, ата-аналардың педагогикалық сауатсыздығы, отбасының жағымсыз құндылықтары және т.б.;

3-ден, девиантты бағыттағы отбасылар: ішімдікке салынушылық, нашакорлық, катыгездік, зорлық-зомбылық көрсету, паразиттік өмір сүру стилі.

Сонымен, ауытқыған мінез-құлықтардың пайда болу себептерін қарастыру барысындағы үш түрлі теориялық тұжырымдарды талдау негізінде (физикалық типтер теориясы, психоаналитикалық және әлеуметтанушылық немесе мәдени теориялар) оның себептері мен факторларын айқындадық:

- дұрыс тәрбиеленбегендерінің себебінен қажетті білімдердің, біліктердің, дағдылардың жоқтығы, мінез-құлқындағы жағымсыз топтардың қалыптасқандығынан баланың, жеткіншектің өзін дұрыс ұстамайтындығынан туындайтын әлеуметтік-педагогикалық олқылықтар;

- жайсыз отбасылық өзара қарым-қатынастар, жағымсыз психологиялық ахуал, оқудағы жүйелі сәтсіздіктер, сынып ұжымдарындағы құрбылармен өзара қарым-қатынастың орындамағандығы, ата-аналарының, мұғалімдердің сыныптас жолдастарының дұрыс емес (әділетсіз, дөрекі, қатал) қатынастарынан туындайтын терең психологиялық жайсыздықтар;

- психикалық және физикалық денсаулығы мен дамуы жағдайындағы ауытқушылықтар, жас ерекшелік дағдарыстарындағы, мінез акцентуациясы және басқа да физиологиялық, психоневрологиялық ерекшеліктер себептері;

- ішкі және сыртқы белсенділігінің саналы көріністеріне, өзін-өзі көрсетуіне жағдай жасалмағандығынан, іс-әрекеттердің пайдалы түрлерімен айналыспайтындығынан, жағымды және маңызды әлеуметтік, сондай-ақ, жеке өмірлік мақсаттары мен жоспарларының болмауы;

- қараусыз қалумен, қоршаған ортаның кері ықпал етуімен және осының негізінде дамитын әлеуметтік-психологиялық дезадаптациямен, әлеуметтік және жеке құндылықтарының жағымсыз түрде ауысуы және жағымсыз жайттар.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында девиантты мінезді оқушыларға мынадай анықтама берілген: «балалар мен жасөспірімдердің әкімшілік жазалау шараларын қолдануға әкеп соғатын құқық бұзушылықтарды үнемі жасауы, оқудан, жұмыстан үнемі жалтаруы, отбасынан немесе балалардың оқыту-тәрбиелеу ұйымдарынан үнемі кетіп қалуы, сондай-ақ қоғамға қауіпті әрекеттер жасауы» [13].

Алдымен жеткіншектік жасты зерделеуге бағытталған және осы жастық кезеңнің жалпы көрінісін суреттейтін педагогикалық және психологиялық зерттеулерге қысқаша талдау жүргіземіз. Жеткіншектік жас – бұл балалықтан есеюге өту, организмнің және дамыған тұлғаның қалыптасу және құрылу жасы. Зерттеушілер, әдетінше, жасөспірімдік жасты проблемалық деп атайды, бұл мінез-құлықтағы ауытқушылықтар жиынтығынан туындайды. Психологиядағы, педагогикадағы, физиологиядағы жеткіншектік жас ерекшеліктері Д.Б.Эльконин [14], Л.И.Божович [15], А.В.Мудрик [16], В.А.Сухомлинский [17], А.Е.Личко [18], И.С.Кон [19], Т.Д.Молодцова [20], И.А.Невский [21], Л.С.Выготский [22], А.А.Реан [23], Обухова Л.Ф. [24] және т.б. зерттеушілердің еңбектерінде көрініс тапты.

Айталық, белгілі психолог Р.С.Немовтың пікірінше, жеткіншектік жасқа өту тұлғаның дамуына әсер ететін жағдайлардың терең өзгерістерімен сипатталады. Олар организм физиологиясына, жасөспірімдердің ересектермен және замандастарымен қалыптасатын қатынастарға, танымдық үрдістердің, ой-өрістің және қабілеттердің даму деңгейіне қатысты. Адамдармен болатын барлық осы жаңа қатынастарға жеткіншек ой-өрісі жеткілікті дамыған адам ретінде және оған айналасындағылармен қарым-қатынас жүйесінде белгілі бір орын алуға мүмкіндік беретін қабілеттерге ие бола отырып кіріседі [25].

Д.Б.Эльконин жеткіншектік жастың ерекшеліктерін алдағы кезеңнің жетекші іс-қызметінен туындайтын жаңа құрулармен түсіндіреді. Оқу іс-әрекеті әлемге бағытталудан өзіне өзі бағытталуға «бұрылыс» жасайды. Кіші мектеп жасының соңына қарай балада жаңа мүмкіндіктер пайда болады, бірақ оның не екенін көз алдына елестете алмайды. «Мен кімін?» сұрағын шешу тек шындықпен қарама-қайшы келу жолымен ғана табылуы мүмкін.

Оның пікірінше, осы жастағы жасөспірімнің даму ерекшеліктері келесідей белгілерден көрінеді: үлкендермен қарым-қатынастарда қайтадан қиыншылықтар туындайды, негативизм, қырсықтық, жетістіктерді бағалауға бейғамдық, мектептен кету көрінеді, өйткені басты нәрселер енді мектептен тыс жерлерде болады; балалар тобы (досын іздеу, сені түсінетінді іздеу) т.с. [14].

Психофизиологиялық тұрғыда жеткіншектік жас буырқанған гормоналды өзгерістермен, бойдың қарқынды өсуімен, аяқ-қолдарының жылдам ұзаруымен сипатталады: жеткіншектер осы уақытта пайда болған бас айналуға, жүрек айнуға, шаршауға, терлеуге шағымданады. Әрине, көңіл-күйдің жалпы қалпы өзгереді: жеткіншек мазасыз бола бастайды, ескерту мен қылықтарға қоса айтылатын ата-ананың кез-келген сөзі, ым, интонация көз жасына, ашу немесе ыза ұшқынына себеп болуы мүмкін. Жиі жеткіншек нағыз бүлікшіл болады, ол ата-анасынан тұлғалық және психологиялық бөліну үшін, өзінің тәуелсіздігі үшін күреседі, тұйықталады, пәтерде жиірек жеке қалуға тырысады, оның өз құпиялары пайда бола бастайды. Ол ұзақ уақыт, кейде түн ортасына дейін телефонмен сөйлеседі және оған біреу бөгет жасаса қатты ашуланады. Ол ана-анасынан кеңес қабылдамайды және өзінің өміріне деген кез-келген қол сұғушылықты әрең көтереді. Одан басқа, жеткіншек агрессивтік импульстарда «батады» десек те болады, олар көбінесе өзінің бауырларына, ата-аналарына, мұғалімдеріне бағытталады [31, 77 б.].

Жеткіншектік кезеңнің ұзақтығы көбінесе балаларды тәрбиелеудің нақты жағдайларына, бала мен ересекке қойылатын нормалар мен талаптардағы алшақтықтың қаншалықты үлкендігіне байланысты болады. Мұнда бір жағдайды атап өткен маңызды. Біз жеткіншек туралы оның бет-бейнесінің неғұрлым жалпы, үйреншікті белгілерін сипаттай отырып айтамыз. Сонымен бірге жекелеген айырмашылықтар проблемасы да бар. Ортастатистикалық жасөспірім деген іс жүзінде болмайды. Одан өзге, жеткіншек туралы ол қыз бала немесе ұл бала екенін есепке алмай отырып сөз қозғау қисынсыз. Жеткіншек жастың жалпы заңдылықтары өздерін жеткіншекті қоршап тұрған орта мен тәрбиелеу жағдайлары ғана емес, сонымен қатар организм немесе тұлғаның ерекшеліктеріне байланысты болатын жекелей нұсқалар арқылы да көрсетеді [32, 57 б.; 28, 116., 32].

А.А.Реанның пікірі бойынша, осы кезеңдегі маңыздысы – бұл баланың қоғамның мүшесі ретінде оның өзіне деген көзқарасы шынайы қалыптасатын сапалы жаңа әлеуметтік ұстанымға шығуы [23].

Жеткіншек маргиналдық тұлға жағдайында болатыны туралы К.Левидің көзқарасы да қызық тудырады. Жеткіншек ендігәрі балалар қауымдастығында болғысы келмейді, сонымен бірге ол әлі ересек еместігін біледі. Маргиналдық тұлға мінез-құлқының тән белгілері эмоционалды тұрақсыздық және сезімталдық, ұяндық және қызуқандылық, эмоционалды дегбірсіздену және айналасындағылармен шиеленісті қатынас, шекті бағалау мен пікір айтуларға деген бейімділік болып табылады.

Л.И.Божович және ізін жалғастырушылар жеткіншектерге тән «адекваттық еместік аффектісін» – баланың буырқанған, басқаруға келмейтін реакциясын, оның себепшісіне айқындылығы бойынша сай келмейтінін сипаттады. Олардың зерттеулері көрсеткендей, «адекваттық еместік аффектісі» негізінде әдетте өзін-өзі төмен бағалаудың тартымдылық деңгейіне сай келмеуі жатады. «Адекваттық емес аффектісін» жою әрбір нақты оқушыға жеке тұрғыда қарауды қажет етеді, бірақ мұнда проблеманы шешудің екі негізгі жолын есепке алу керек: немесе оқушыға мектеп ілімдерін, машықтарын және білімдерін ойдағыдай меңгеруге көмектесу керек, немесе тартымдық пен өзін-өзі бағалау деңгейін нақты мүмкіндіктерге дейін жеткізу [15, 341 б.].

Белгілі психолог А.В.Петровский «тәуекел тобындағы» баланың психологиялық ауытқу себептерін отбасындағы қатынастармен сабақтай келе, бес типке бөледі. Олар мыналар:

1. Үстемдік жағдайда баланың өз бетімен іс-әрекет жасауына жол берілмейді, өзінің өміріне немесе отбасына байланысты бірде-бір мәселені шешуде үй іші кеңесіне қатыспайды.

2. Қамқоршылық жағдайы – ол балаларды желге, күнге тигізбей, мәпелеп өсіру. Бұлай өскен бала түрлі қиыншылықтармен кездескенде дұрыс шешім таба алмай, өмірдің шынжыр торына түстім деп үрейленіп, қайғыра бастайды.

3. Қақтығысушылық отбасы мүшелерінің арасындағы қайшылықтан туады. Отбасында бір-біріне наразылық білдіру, бірін-бірі табалаушылық отбасы мүшелерін шиеленістіруге ықпал жасайды, олардың ауыз бірлігі бұзылады.

4. Араласпаушылық жағдайда үлкендер мен балалар әрқайсысы өз беттерінше бір-бірімен ақылдаспай томаға тұйық өмір сүреді. Бұндай отбасында қатыгездік, селқостық сезімдер байқалады.

5. Ынтымақтастық үлкендер мен балалар арасындағы сыйласушылық принципіне сүйенеді. Мұндай отбасында балалардың пікірлері де тыңдалып, барлық мәселе бірігіп шешіледі. Ынтымақтастық отбасының айырмашылық белгілері - әдептілік, сыпайылық, төзімділік, дау-жанжалдан ебін тауып, абыроймен құтылу.

Кейінгі жылдары әлеуметтік мәселеге айналып отырған «тәуекел тобындағы» жеткіншек ұғымына себепші болатын әлеуметтік-психологиялық және психо-педагогикалық факторлар ғалымдар назарынан тыс қалмай, жан-жақты зерттеле бастағаны анық. Осы орайда жеткіншектердің психологиялық дамуының бұзылуының бірнеше себептерін атап өтейік:

1. Мидың зақымдану зардаптары:

- сөйлеу, ықылас қою, есте сақтау, қабылдау, қарқынының кешілдеуі.

2. Себептері мен механизмдері:

- анасының жүкті кезіндегі сырқаттануы;
- анасының алкогольді ішімдіктерді ішуі;
- шылым шегу, баланың тұншығып тууы;
- баланың жиі-жиі сырқаттануы;
- генетикалық нейробиологиялық факторлардың әсері.

Салдары мен белгілері:

1. Ақыл-ой дамуы қалыпты, бірақ әлеуметтік бейімделуі қиындау.

2. Кекештік, сөйлеудің бұзылуы, дәретін ұстай алмау, бастың ауруы, тамыр дистониясы, мектепке бейімсіздену синдромы және негізгі белгісі – мінез-құлықтың өзгеруі.

3. Гиподинамикалық қалып – сыбырлық, салғырттық, баяулық.

4. Гипердинамикалық қалып – шамадан тыс мазасыздық, қозғалыс белсенділігінің арта түсуі.

«10-шы қайта қараудың Аурулардың халықаралық біліктілігіне сәйкес (АХБ-10) мінез-құлықтағы ауытқулар гетерогендік» деп бағаланады. Олардың белгілерін психологиялық дамудың патологиялық жағдайлары мен бұзушылықтары белгілерінен айырады. Қандай да бір мінез-құлықтық ауытқулармен (мұндағы «мінез-құлықтың ауытқушылығы» - симптомоком-плекстердің бірі ғана) каузальды байланыстыратын психологиялық корреляттарды талдау кезінде әр елдің зерттеушілері біліктілік критерилерді айыру проблемасымен кез келеді. Және осы жерде (АХБ-10), мінез-құлық ауытқушылықтары диәлеуметтік, агрессивтік немесе дөрекі мінез-құлықтың қайталанатын және қайратты үлгілерімен сипатталады. Диагнозды анықтау үшін осы тұлға үшін шекті көрсету нысанындағы мұндай мінез-құлық әлеуметтік күтулерді жасына сай дөрекі бұзушылықтар келіп тірелуі тиіс, яғни оның көріністері қарапайым балалық шатақтық немесе жасөспірімдік бүлікшілдікке қарағанда неғұрлым шынайы болуы керек. Оқшауланған диәлеуметтік қылықтар немесе құқық бұзушылықтар өз алдына мінез-құлықтың тұрақты үлгісін барын айқындайтын осы диагнозды қоюға негіз бола алмайды [35].

Жеткіншектерге және айналасындағылар үшін белгілі бір қиындық тудырып отырған олардағы мінез-құлықтық ауытқулардың ерекшеліктеріне тоқталып өтейік. Осыған байланысты айта кететін жәйт, жеткіншектер мінез-құлқындағы алуан түрлі бұзушылықтарды сипаттайтын көптеген ғылыми феномендер болады. Сондықтан да мынандай сұрақ туындайды: «Тәуекел тобының жеткіншектері кімдер болды?». Бұл сұраққа жауапты белгілі бір проблемалары бар балалар санаттарын іздеуден бастаймыз. Бұл бағытта Л.Я.Олифренко, Т.И.Шульга және И.Ф.Деметьев ұсынған санат қызығушылық тудырды, оған сәйкес неғұрлым қырағы әлеуметтік-педагогикалық назарды қажет ететін келесідей негізгі балалар санатары бөліп көрсетіледі: мүгедек балалар, жетім балалар, құқық бұзушы балалар және тәуекел тобының балалары. Авторлар пікірі бойынша балалардың алғашқы үш санаты олардың жағдайы заңнамалы және нормативті мемлекетмен реттелетіндігімен сипатталады, осындай балаларды анықтайтын және олардың мәртебесін белгілейтін арнайы органдар мен ведомстволар, сонымен қатар осындай балаларға арналған арнайы мекемелер бар. Жағдайы нашар отбасындағы, мектепте үлгерімі нашар, мінез-құлықтарындағы бұзушылықтардың түрлі көріністерімен сипатталатын т.с.с. балаларды жатқызатын тәуекел тобының балалары «бейресми» санат болып табылады [35].

Осылайша, Л.Я.Олифренко мен оның авторластарының пікірін бөлісе отырып, тәуекел тобының жеткіншектерінің түсінігі психологиялық-педагогикалық ғылымда нақты белгіленген шекарасы жоқ екенін айта кеткеніміз жөн. Біздің зерттеудің заты жалпы қабылданған нормалар мен ережелерге толықтай немесе жартылай сәйкес келмейтін мінез-құлықтағы кейбір бұзушылықтары бар жалпы білім беретін мектептің жеткіншектері табылады. Сондықтан «тәуекел тобы» туралы айта отырып, біз балалардың осы санатына енгізілген жеткіншектер мінез-құлығының шынайы орын алған зардаптарын айтамыз.

Қорытындылай келе, мінез-құлықтың ауытқушылықтар алуандығына қарамастан, оларды анықтау қиын, сондықтан «тәуекел тобы» санаты шартты сипаттама болып табылады және сондықтан да оларды бағалауда түрлі пікірлер тудырады. «Тәуекел тобындағы балалар» – бұл біздің тұжырымдауымызша, түрлі жағымсыз факторлардың әсеріндегі кризистік жағдайдағы балалар.

«Тәуекел тобына» енген балалардың сипаттауда бар немесе мүмкін қауіпті сипаттайтын тәуекел тобы жеткіншектері мінез-құлқындағы бұзушылықтарының түрлерін талдау мен нақтылауға жүгінеміз:

- дұрыс тәрбиеленбегендерінің себебінен қажетті білімдердің, біліктердің, дағдылардың жоқтығы, мінез-құлқындағы жағымсыз топтардың қалыптасқандығынан баланың, жеткіншектің өзін дұрыс ұстамайтындығынан туындайтын әлеуметтік-педагогикалық олқылықтар;

- жайсыз отбасылық өзара қарым-қатынастар, жағымсыз психологиялық ахуал, оқудағы жүйелі сәтсіздіктер, сынып ұжымдарындағы құрбылармен өзара қарым-қатынастың орындамағандығы, ата-аналарының, мұғалімдердің сыныптас жолдастарының дұрыс емес (әділетсіз, дөрекі, қатал) қатынастарынан туындайтын терең психологиялық жайсыздықтар;

- психикалық және физикалық денсаулығы мен дамуы жағдайындағы ауытқушылықтар, жас ерекшелік дағдарыстарындағы, мінез акцентуациясы және басқа да физиологиялық, психоневрологиялық ерекшеліктер себептері;

- ішкі және сыртқы белсенділігінің саналы көріністеріне, өзін-өзі көрсетуіне жағдай жасалмағандығынан, іс-әрекеттердің пайдалы түрлерімен айналыспайтығынан, жағымды және маңызды әлеуметтік, сондай-ақ, жеке өмірлік мақсаттары мен жоспарларының болмауы;

- қараусыз қалумен, қоршаған ортаның кері ықпал етуімен және осының негізінде дамиды әлеуметтік-психологиялық дезадаптациямен, әлеуметтік және жеке құндылықтарының жағымсыз түрде ауысуы және жағымсыз жайттар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы» Заңы. «Қазақстан Республикасында азаматтардың денсаулығын қорғау туралы» Заңы. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. «Қазақстан Республикасында бала құқығы туралы», Адам құқығының жалпы Декларациясында. Қазақстан Республикасы бала құқықтары саласының заңнамалық базасы, Правила о порядке организации деятельности реабилитационного центра. - Алматы, 2008. – 393 б. – Б.120,149, 84, 6,343.
2. Қазақстан Республикасының «Еңбек туралы» Заңы
3. Справочник статических показателей всистеме здравоохранения Республика Казахстан- Алматы: Казахинформцентр,2006. Республикамыздағы жылдағы статистикалық мәліметтер; Казахинформцентр,2006
4. Джаманбалаева Ш.Е. Общество и подросток: социологический аспект девиантного поведения.-Алматы, 2002.-С. 278.
5. Алматы қаласы Денсаулық сақтау орталығының 2010-2010 ж.ж. есебі бойынша;
6. Казакова Е.И. Система комплексного сопровождения ребенка: от концепции к практике // Психолого – педагогического медико – социальное сопровождение развития ребенка: мат. Всерос. Научно – практической конференции.СПб. 1998.
7. Олифренко Л.Я., Шульга Т.И., Дементьева И.Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: учеб. пособие для студ. высш. Учеб. зав. / Л.Я. Олифренко, Т.И. Шульга, И.Ф.Дементьева – 3-е изд., испр. И доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. -256 с. – С.53
8. Балықбаев Т.О., Демеуова М.Е., Локтионова О.С., Котова Е.В., Митенева С.В., Соскин О.С. Жасы кәмелетке толмаған жасөспірімдердің құқықтары. Алматы, 2007. – 154б. – 70 б.
9. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі «Педагогика және психология» – Алматы «Мектеп» 2002; 236.
10. А.Садвакасова В помощь социальному педагогу, или как работать с трудными детьми: Учеб.мет.пособие – Алматы, 2008. – С.59-67

**ТӘУЕКЕЛ ТОБЫНА ЕНГЕН ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ДЕВИАНТТЫ ӘРЕКЕТТЕРІН
ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДАН ТАЛДАУ**

Сабытова Молдир Курбангазыевна

Магистрант

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада. Психоаналитикалық теория бойынша, ауытқыған мінез-құлықтың негізі адамдардың санасында туындайтын тартыстарда жатыр. З.Фрейдтің теориясында әр адамның белсенді сана қатпарының астарында санасыздық аймағы болады делінеді. Санасыздық дегеніміз адам бойындағы аяушылықты білмейтін барлық табиғи қасиеттер жинақталған психикалық энергия. Санасыздық - мәдениеттің әсерін басынан өткізбеген адамның болмысы. Адам өзінің табиғи «заңсыз» күйінен өзіндік «менін», сондай-ақ тек қоғам мәдениетімен айқындалатын «жоғары менін» қалыптастыру арқылы қорғана алады.

**В ГРУППУ РИСКА В СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АНАЛИЗ ДЕЙСТВИЙ
ПОДРОСТКОВ С ДЕВИАНТНЫЕ ДЕЙСТВИЯ**

Сабытова Молдир Курбангазыевна

Магистрант

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье. Психоаналитическая теория, основа, возникающие в сознании людей от поведения на борьбах лежит. З. Фрейд активного сознание складки бессознательность зона каждого человека в теории можно всем этим говорится, что. Вдоль всего природного свойства накопленных психического энергии не жалость бессознательность есть человек. Невежество - культуры как отсутствия реализации на лица с начала Человек своих природных "незаконное", "незаконный" своеобразным "никто", а также с культурой общества путем формирования айқындалатын только из "высшее никто" возможности защищаться.

**AT RISK IN SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF ACTIONS OF ADOLESCENTS
WITH DEVIANT ACTIONS**

Sabytova Moldir

Master's student

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article. The psychoanalytic theory, the basis that arises in the minds of people from behavior on fights lies. Z. Freud active consciousness fold unconsciousness zone of each person in theory can be said by all this that. Along the whole natural property of the accumulated mental energy is not pity unconsciousness is man. Ignorance is culture as the lack of implementation on persons from the beginning of Man of his natural "illegal," "illegal" peculiar "nobody," as well as with the culture of society by forming айқындалатын only from the "highest nobody" opportunity to defend.

Девианттық (deviato, латын тілінен айдарғанда – ауытқу, deviant, француз тілінен аударғанда – ауытқыған) мінез-құлық – бұл жалпы қоғамда қабылданған әлеуметтік нормаларды сақтамайтын немесе оларды тікелей бұзатын адамдардың мінез-құлығы.

Отандық және шетелдік әдебиеттерді зерттей келе девиацияның мәселелері мен мазмұнына қарай біз келесі ұйғарымдарға келдік, олар ауытқудың негізгі себептері адамның өзінде болады (биологиялық үйлесім), қоғамда (жанжал теориясы мен функционалистік тұжырымдар), әлеуметтік қоршаған ортада (интеракционизм).

Белгілі әлеуметтанушы И. Кон девианттық мінез-құлықты психикалық денсаулық, құқық, мәдениет немесе адами қалыптарының жалпы қабылданған қалыптардан ауытқыған іс-әрекет жүйелері ретінде қарастырады. Бейімделуші мінез-құлықтың тұжырымына сәйкес кез келген ауытқушылық бейімделудің бұзылуына алып келеді (психикалық, әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық, қоғамдық).

Ауытқыған мінез-құлықтардың пайда болу себептерін қарастыратын болсақ, оның себептерін зерттеуде үш түрлі теория бар: физикалық типтер теориясы, психоаналитикалық және әлеуметтанушылық немесе мәдени теориялар.

Физикалық теория бойынша тұлғаның белгілі бір физикалық ерекшеліктері оның нормадан түрлі ауытқуларын алдын ала анықтауға көмектеседі. Физикалық типтер теориясын жалғастырушылардың қатарына Ч.Ломброзо, Э.Кречмер, В.Шелдонды жатқызуға болады. Бұл адамдардың еңбектерінде бір ғана басты идея орын алған: белгілі бір физикалық ерекшеліктері бар адамдар әлеуметтік ауытқуларды жасауға бейім келеді. Дегенмен практика көрсеткендей, бұл теорияның олқы жағы көп. «Қылмыстық» бет бейнесі бар адамдардың ішінде тірі жанға зиян келтіре алмайтындар болатыны, керісінше, түріне қарап тәртіпті деп ойлайтындардың қылмысқа барғандары да белгілі.

Психоаналитикалық теория бойынша, ауытқыған мінез-құлықтың негізі адамдардың санасында туындайтын тартыстарда жатыр. З.Фрейдтің теориясында әр адамның белсенді сана қатпарының астарында санасыздық аймағы болады делінеді. Санасыздық дегеніміз адам бойындағы аяушылықты білмейтін барлық табиғи қасиеттер жинақталған психикалық энергия. Санасыздық - мәдениеттің әсерін басынан өткізбеген адамның болмысы. Адам өзінің табиғи «заңсыз» күйінен өзіндік «менін», сондай-ақ тек қоғам мәдениетімен айқындалатын «жоғары менін» қалыптастыру арқылы қорғана алады. Адамның «мені» мен «жоғары менін» ұдайы санасыз күштер тежеп, ал «мен» мен «жоғары мен» сұрапыл сезімдер мен қызу құштарлықтарды шектеп отырады. Кейде «мен» мен санасыздық, сондай-ақ «жоғары мен» мен санасыздық арасындағы ішкі шиеленістер бұрқ етіп сыртқа шығатын жағдайлар да болады. Мұндай кезде индивидтің әлеуметтік ортасында қалыптасқан мәдени нормалардан ауытқушылық туындауы мүмкін.

Көп жағдайда девиантты мінез-құлықтардың қалыптасуының басты себептері отбасылық жағдайдың нашарлығы болып табылады: отбасында қалыпты мәдени-адамгершіліктік тәрбиенің болмауы, ұлттық салт-дәстүрлерді мойындамауы, ата-аналарымен және жақындарымен қақтығыстардың жиі болуы және т.б [37].

Кейбір зерттеулерде көрсетілгендей, арнайы мекемедегі тәрбиеленуші жеткіншектер құқық бұзушылығы интеллектуалдық және әлеуметтік қызығушылықтардың төменгі деңгейде болуы, сонымен бірге жастары бойынша ересектердің антиәлеуметтік бағыттағы ықпалы тән. Біздің қоғамда болып жатқан әлеуметтік-психологиялық, саяси өзгерістер өзіндік дүниеге көзқарастары мен құндылықтар жүйесі қалыптаспаған жеткіншектер үшін қиынға соғуда. Өмірге деген тұтынушылық-өзімшілдік қатынас көптеген жастардың өзіне және қоршағандарға немқұрайлы қарауына әкеп соқтырады.

Қазіргі кездегі тәуекел тобындағы жеткіншектер мазмұны жағынан күрделі әлемде өмір сүреді.

- техникалық-технологиялық жаңалықтардың жылдамдығына және адамдарға жаңа талаптардың қойылуына байланысты;

- ақпараттың сипатына байланысты, себебі жеткіншектің нақты өмірлік позициясы анықталмағандықтан, оған жаңалық пен өзгерістер терең әсер етеді;

- қоғамдағы экономикалық және экологиялық күйзелістер балаларда сенімсіздік тудырады. Сонымен қатар елдегі әлеуметтік, экономикалық және моральдік жағдайлардың тұрақсыздығынан жеткіншектер басқа жас тобындағылардан гөрі көбірек қиналады.

- Тәуекел тобына енген жеткіншектерде келеңсіз жағдайлар өте ұзақ орын алғандықтан, балалардың психикалық және физикалық денсаулығына жағымсыз ықпал еткен. Балаларды ұрып-соғу, олардың қажеттіліктері мен қызығушылықтарын ескермеу, ата-аналарының жұмыссыздығы - осылардың бәрі девиантты және делинквентті мінез-құлықты балалардың санының артуының себептерінің толық емес тізімі.

Сонымен, ғылыми тұрғыдан зерттегенде, дәл осы балалардың оқуға қызығуларының жоқ екені, олар мектепке де сыймай, үйге де сыйлы болмай, мұғалімдердің берекесін кетіріп, түптің түбінде олардың басым көпшілігінен дайын заң бұзушылар мен қылмыскерлер шығатыны бұрын да дәлелденген.

«Тәуекел тобына» жатқызудың жеткіншектердің белгілері ретінде төмендегі сипаттамаларды қарастырамыз, яғни жеткіншектерге жағымсыз психологиялық зорлық көрсету, осындай зорлықтың нәтижесінде жеткіншектердің құндылықтар жүйесінде үш басымдылық пайда болады:

- жеткіншектің психологиялық автономиясын күшейтетін өз тұлғасына деген эгоцентристік қызығушылықтың жоғары болуы;

- қарсыластық көрсетуге бейім болу басымдылықтың күшеюі қырсықтыққа, бұзақылыққа, авторитеттерге қарсы шығуға, жалпы қарсылық білдіруге себеп болады;

- романтиканың басымдылығы жеткіншектердің белгісіз нәрсеге құмарлықтың пайда болуына, тәуекелшілдікке баруға итермелейді, осындайда жеткіншектер рұқсатсыз үйден шығып кетеді, саяхатқа шығады немесе жалпы қашып кетеді.

Тәуекел тобындағы балалардың девиантты мінез-құлқына тән ерекшеліктер:

1. Құндылықтық бағдарлары прагматикалық бағытта болуы.

2. Рухани-адамгершілік құндылықтар жүгінбеуі.

3. Жеке-психологиялық ерекшеліктері мінез-құлық ауытқуларындағы қасиеттермен сипатталады.

4. Тұлғааралық қатынастар жүйесінде қоршаған адамдармен қарсыластық қатынаста, эмоциялық дискомфорттың, басымдылық көрсету жағдайында болу байқалады.

5. Қоғамда орнатылған жалпы қабылданған нормаларға жағымсыз қатынас көрсету, осының нәтижесінде мектепшілік және әлеуметтік дезадаптация жағдайына ұшырағандығының байқалуы.

Тәуекел тобының пайда болуының тағы да бір себебі - жеткіншектің психикасының жастық ерекшеліктерінен көрініс табады. Психикалық дамуға жастық дағдарыстар тән. Өз дамуында бала ересектердің тәрбиелік әрекеттеріне қарсы келе бастайды, қақтығыстар туындайды, өзін дөрекі ұстап, оларды тыңдамау пайда болады. Л.С.Выготский жаңа туылған, 1 жастағы, 3,7,13 және 17 жастағы балалардың күйзелістері туралы айтып кеткен.

Сондықтан жеткіншектің патологиялық қаталдығы оның жақындары, таныстары, құрдастары үшін күтпеген, еш нәрсемен түсіндіруге болмайтын құбылыс болып табылады.

Күйзеліс кезіндегі биологиялық және психологиялық процестердің үдей түсуі мінез-құлықта күтпеген жерден ауытқудың пайда болуына әкеледі. Осылайша білім алушыда қоршағандар үшін аяқ астынан эмоциялық қаталдық, агрессия және тәуекелге бару пайда болады.

Есею кезеңі терең психологиялық проблемалардың пайда болуына ықпал етуі мүмкін. Жеткіншектік күйзеліс «тәуекелдікке» туындайтын ерекше жағдай ретінде

түсіндіріледі. Бұл күйзелістің түпкілікті белгісінің бірі баланың өзіндік Менінің алыстауы, жалғыздық пен әлемнен бөлініп қалуына алаңдау болып табылады.

Қазіргі таңдағы зерттеушілер - мынадай әлеуметтік факторлар мен мінез-құлықтағы ауытқушылықтың тікелей байланыста болатынын атап көрсетеді.

- мәдениет пен білім дәрежесінің төмен деңгейі;
- маңайдағы адамдардың теріс ықпалы; оған үйлесімсіз отбасы, әлеуметтен тыс мінез-құлықтағы бей рәсімді топ жатады;
- артық бос уақыттың болуы және өзінің бос уақытын дұрыс өткізе алмау;
- мінез-құлықтың кейбір қоғамға және рухани жат формаларына жұртшылықтың төзімділікпен қарауы;
- жасөспірімді кәсіптік өсу мен білім алуға ынталандырмайтын біліксіз еңбектің кейбір түрлеріне жоғары ақы төленуі;
- идеологиялық тәрбиенің төмен деңгейде болуы.

Мұнымен бірге атап айтар жайт, білім алушы жеткіншектерді қалыптастыруға ықпал ететін факторлар ішінде жеткіншекті қоршаған шағын ортаның, ең алдымен отбасының әсері айрықша болады. Жеткіншектің жеке басын қалыптастырудағы отбасының рөлі туралы айтқан кезде бұл мәселенің кемінде екі қырын: ішкі отбасылық қарым-қатынастар мен тәрбиенің түрін қарастыру керек. Осы тұрғыдан алғанда, үйлесімді және үйлесімсіз отбасыларын ажыратып айту керек. Үйлесімсіз отбасылары бұзылған, ыдыраған, ажыраған, толық емес және қатыгез, ынтымақтастығы жалған отбасылары болып бөлінеді.

Бұзылған отбасы ең алдымен оның жекелеген мүшелерінің оқшаулануымен ерекшеленеді. Осының өзі өзара түсінісуге кедергі келтіреді және мұнымен бірге эмоциялық зорлану мен жанжалды жағдай туғызуға ықпал етеді. Мұндай отбасында «әй дейтін әже, қой дейтін қожа» бола бермейді, осыған орай, көбіне әркім өз бетімен тіршілік етіп жатады, бұзылған отбасының негізгі кемшілігі — оның жекелеген мүшелерінің арасында жан-рухани жағынан түсініктің, теңдес эмоциялық байланыстардың болмауы.

Ыдыраған отбасы - ата-аналар арасындағы жанжал ұрыс-керіс шыңына, шырқау шегіне жеткен отбасы. Мұндай жағдайда отбасының ыдырауы пісіп-жетіледі. Әдетте осыдан барып, жанжалға балалар да тартылады. Жауласушы ата-аналар балаларынан өздеріне одақтастар іздейді немесе оларды осы жолда құрбан қылып жібереді.

Ажыраған отбасы - ата-аналардың біреуі тастап кеткен отбасы, бірақ отбасымен байланысын жалғастыра береді. Мұндай отбасындағы ата-ананың біреуі келіп кетуші деген атқа ие болады.

Толық емес отбасы - мұнда ата-аналардың біреуі, көбіне әкесі болмайды. Қиын жеткіншектердің қалыптасуында толық емес отбасының патогенді ықпалын асыра көрсету жөніндегі бағыт әдебиетте жиі айтылып жүр. Бірақ, осыған қарамастан, егер ол психикалық жағынан ауру болмаса, көп жағдайда мұндай отбасындағы апа әкесіз-ақ, әлеуметтік жағынан көндіккен жақсы балаларды тәрбиелеп өсіреді.

Ынтымақтастағы жалған дұрдараз отбасы - бір үстем үй қожасының болуымен ерекшеленеді. Мұндай отбасында сол үй қожасына қалғандары мүлтіксіз бағынып отырады. Әдетте осындай отбасында қаталдық, бүкіл өмірдің қатал тұрғыдан реттелуі үстем болып, берекелі жан жылуы жетіспей жатады.

Айтылғандарды қорытындылай келгенде, үйлесімсіз отбасындағы дұрыс жүргізілмеген тәрбие жеткіншектер мінез-құлқының ауытқушылығына, тәуекелге баруының басымдылығына себеп болып табылады. Дұрыс емес тәрбиенің ең бір жиі кездесетін типтерін: гиперпротекция, эмоциялық аластау, гипопротекция, қатаң көзқараспен қарау және жоғары моральдық жауапкершілік жағдай деп бөледі.

Гиперпротекция немесе шектен тыс қамқорлық ұсақ-түйек қамқорлықтан, мінез-құлықты қатаң бақылауға алудан, өз еркін шектен тыс танудан байқалады. Мұның өзі

жеткіншекті дербестіктен, бастамашылдықтан, жауапкершілік пен парыз сезімінен айырады. Көп жағдайда мұндай отбасында тәрбиеленген жеткіншек отбасының әуектетуі құрметтеуіне ие болып, аузына қаратады. Ол жан-жағынан мақталып, қошеметтеліп жатады. Жеткіншектің қабілеті шектен тыс ұлғайтыла көрсетіліп, ал жағымсыз қасиеттері байқалмай қалып жатады. Ата-аналар өз еркесінің кез келген тілегін орындауға, оны қандай бір өмір қиындығынан қорғауға кез келген сәтте даяр тұрады. Шектен тыс қамқорлық— ауруға табынушылық жағдайында тәрбиелеу көбіне бала қандай бір дене кемшілігіне душар болған немесе созылмалы аурумен ауыратын отбасында жиі кездеседі.

Гипопротекция ата-аналардың жеткіншектердің құштарлықтарымен күйзелістеріне ықыластың болмауы, көңілдің бөлінбеуі, қызығушылықтың жоқтығы арқылы көрінеді. Тыйым салыну мен мадақтау формалдық түрде болады, бірақ бақылау жасалмайды. Мұны жасырын гипопротекция деп атайды. Көбіне ата-аналардың күш-жігерлері жеткіншекті қоғамдық айыптау мен жазадан құтқаруға бағытталады да, мұның өзі бақылаусыздық пен жүгенсіздікке жол ашады.

Эмоциялық тұрғыдан аластаушылық жағдайы қатал қарым-қатынас жасаумен немесе керісінше, жеткіншекке оның тасасында толық енжарлық көрініп тұратын көтеріңкі назар аударумен сипатталады. Мұндай жағдай өгей шешесі немесе өгей аға-інілері және апа-қарындас-сіңлілері бар отбастарында қалыптасады. Жеткіншектер, әдетте, өзара қарым-қатынастардағы жалғандықты сезіне бастайды және отбасындағы артық, керексіз адамның рөлін қиындықпен көтереді. Өзара қатал қарым-қатынас жиі жазалаумен, ұрып-соғумен, жағымсыз әрекеті мен тындамаушылығы үшін дене және моральдық жағынан азапқа ұшыратумен ерекшеленеді. Мұндай қарым-қатынас ынтымағы жалған сұрқай отбасыларында немесе қатыгез өктемдік, көсемдерінің езгісі, күштілердің әлсіздерді қанауы шектен шыққан жабық мекемелерде қалыптасады.

Жоғары моральдық жауапкершілік жағдайы ата-аналар жеткіншектен нақты түрде қолынан келетіннен анағұрлым жоғары нәтиже күтетін отбасында пайда болады. Мұндай отбасында өскен бала бір мезгілде қолынан келмейтін бірнеше ауыртпалықты ата-анасының қамқорлығымен атқаруға мәжбүр болады. Атап айтқанда, ол мектепте үздік оқуға, шет тілдерін жетік меңгеруге, музыкамен және спортпен айналысуға мәжбүр болады. Мұның бәрі жиі-жиі қарсыластық (келіспеу) реакциясымен аяқталады немесе мінездің психастениялық белгілерін қалыптастыруға ықпал етеді. Тәрбиенің ақаулы әдістері қолданылатын отбасыларымен жұмыс жүргізу өте қиын, бірақ мінез-құлықтағы нақ сол ауытқушылық формалары алдын алудың психогигиеналық бағытының негізі болып саналады.

Мұндай жұмыс әр алуан: қоғамдық, педагогикалық, психотерапиялық, құқықтық және басқалары — ең бастысы кешенді болуы тиіс.

Мінез-құлық ауытқушылығының қалыптасуына ықпал ететін маңызды әлеуметтік фактор - әлеуметтен тыс және әлеуметке қарсы бейрәсімді топ. Топ құру реакциясы жеткіншек шақтағы табиғи психологиялық реакция екендігі мәлім. Алайда, маскүнемдік, азғындық, құқық бұзушылық өріс алған топтардағы жеткіншектер көбіне әлеуметтік жағынан тұрақсыз отбасыларынан шыққандар болады. Осыған орай, жеткіншектің жеке басы қалыптасуының белгілі бір сатысында мұндай бейресми топ мінез-құлықтағы ауытқушылықты орнықтыруда негізгі реттеушілік рөл атқаруы мүмкін. Осындай қатер топтарына жүргізілген арнайы зерттеулер бұл бейрәсімді топтың әдеттегі жеткіншектер тобынан бірқатар ерекшеліктері болатынын көрсетті. Біріншіден, олар басқа жеткіншектер топтарынан айрықша оңашаланады да, толық еркіндікке ұмтылады. Екіншіден, мұндай топтардың ішінде қоғамға жат мінез-құлыққа бағдарланған өзгеше топтық құндылықтар мен мүдделер қалыптасады. Үшіншіден, бұл топтардың әрбір мүшесінің жеке басының даму деңгейі мен топтық нормаларының арасында өзара қатаң байланыс болады. Топтың жекелеген адамдары топтық қалыптарды және моральдық құндылықтарды нормалайды да,

мұның өзі өз кезегінде топ мүшелерінің жеке бас ерекшеліктерінің қалыптасуына ықпал етеді.

Ғ.Құдиярованың айтуынша, жеткіншектің психологиялық ерекшеліктері белгілі мөлшерде психикалық процестердің ерекшелігіне байланысты. Жеткіншекке тән сипаттар - ақыл-ойдың ұтқырлығы мен танып-білуге деген күшті талпыныс және жан-жақты қызығушылық деп айтқан.

Жеткіншектік жаста айқын байқалатын әсерлену тұрақсыздығы, көңіл-күйінің шұғыл ауытқушылығы, қуанышты күйден жабырқау күйге тез ауысуы тән. Сондай-ақ, үлкендер жеткіншектің сыртқы кейпіндегі «жемшіліктері» туралы ескерту жасағанда немесе оның дербестігіне нұқсан келтіргенде, олар бұған қатты шамырқанып, бұрқ ете түседі.

Әсерге (эмоция) тұрақсыздықтың шырқау шегі ер балаларда 11-13, қыздарда 13-15 жас аралығында болады. Ересек Жеткіншектік жаста көңіл күйі неғұрлым тұрақты болып, сезімдік әсерлері неғұрлым саралана түседі. Аяқ астынан лап ете түсетін шымырқаныстар көбіне айқын байқалатын сыртқы байсалдылыққа, маңайындағыларға мазақтай қараушылыққа ауысады. Өз мінез-құлығына өзі талдау жасауға бейімділік, рефлексия көбіне депрессиялық көңіл-күйінің тез пайда болуына ықпал етеді.

Жеткіншек бойында кереғар психикалық қасиеттер: мақсаткерлік пен табандылық ырықсыздықпен, табансыздықпен, өзіне деген сенімсіздікпен алмасып отырады. Арманшылдық, көңіл-күйдің көтеріңкілігі – тәкәппар менмендікпен, ал шынайы нәзіктік, жұмсақтық, о жарлықпен, жатырқаушылықпен, өшпенділікпен, тіпті қаталдықпен ауысып отыруы да мүмкін [35].

Жоғарыда аталған жеткіншектердің бойындағы теріс мінез- құлықтың көрінісі- жалпы білім беретін мекемелерде тәуекел тобына жатқызады.

Жеткіншектердің жеке басының қалыптасу мәселесі - жасқа байланысты психологиядағы ең күрделі, әрі ең аз зерттелген мәселе. Жеткіншектің жеке басы туралы айтқанда, біз хронологиялық жасты немесе зерттеп отырған жеке адамның даму сатысын ғана ескеріп қоймай, сонымен қатар мыналарды да ескеруіміз қажет:

- а) жеткіншек өскен ортаның мәдениеті мен қоғамның жалпы қасиеттері;
- ә) жеткіншектің әлеуметтік-экономикалық жағдайы;
- б) жеткіншектің өсіп келе жатқан тарихи ахуалы және оның замандастарының ерекшелігі;
- в) жеткіншектің жынысы;
- г) жеткіншектің даралық-типологиялық қасиеттері.

Жеткіншектік жастағы маңызды кезең өзіндік танымның қалыптасу процесі болып табылады. Нақ осы кезде өзінің қажеттіліктері мен қабілетіне, қызығушылықтары мен мінез-құлық себептеріне, әсерлері мен ойларына деген саналы көзқарасы қалыптасады.

Өз жан дүниесіндегі өзгерістерді талдап, мінез-құлқына баға бере келіп, жеткіншек оларды үлкендердің жан күйзелістерімен және мінез-құлықтарымен салыстырады.

Жеткіншектің жеке басының қалыптасуына ықпал ететін ерекше маңызды фактор - оның құрдастарымен қарым-қатынасы. Құрдастарымен араласа отырып, жеткіншек өмір туралы қажетті білім алады. Құрдастар тобы олардың бойында әлеуметтік өзара әрекеттестік дағдыларын қалыптастырады. Өзі туралы құрдастарының не айтып, не ойлайтындығы жеткіншек үшін өте маңызды.

Психологтардың зерттеулеріне қарағанда, сынып ұжымындағы қолайсыз жағдай - арнайы мекемедегі тәрбиеленуші жеткіншектерді қалыптастырудың негізгі себептерінің бірі. Ондай жеткіншектер, әдетте мектепті мерзімінен бұрын тастап кетеді және құрдастарынан гөрі мектептен тыс әсерге жиі ұшырайды [37].

Жағдайдың әсеріне қайтаратын баланың жауабын өзгеше етіп тұратын оның психикалық және әлеуметтік жағынан толыспаушылығы екені ересек адамға үнемі түсінікті

бола бермейді. Бірақ мұндай жағдайларда ауру күйі туралы айтқанда, үлкен сақтық қажет, себебі диагноз қою үшін таза психологиялық белгілерден басқа, медициналық белгілер де керек. Кейбір авторлар жағдаяттық-жеке бастық реакцияны патология саласына мүлдем қоспайды. Бұрынғы Кеңес Одағы психиатриясында В.В.Ковалев, А.Е.Личко сияқты көптеген авторлардың еңбектерінің арқасында бұл мәселенің табиғатын түсінуде маңызды қадам жасалды.

Бұл ғалымдар мінез-құлық бұзылысында байқалатын психологиялық реакцияларды бөліп көрсетеді. Психологиялық реакцияға норма нұсқасы кірсе, патологиялық реакцияға патологиялық бұзылыс формалары, атап айтқанда, психотикалық емес және психотикалық бұзылыстар енеді.

Психологиялық жағдаяттық-жеке бастық реакция деп көбіне белгілі бір ортада, атап айтқанда, отбасында, мектепте байқалатын бала мінез-құлқындағы өтпелі, жағдаяттық-себептік құбылыстар түсініледі [38, 39].

Бұл бағытта В.В.Ковалевтің зерттеулерінде психологиялық реакциялардың патологиялық реакцияларға өтуін мыналарға байланысты деп санайды.

- реакцияның өздері пайда болатын сол жағдаят пен шағын орта шегінен тыс жайылуы;

- мінез-құлықтың психологиялық жағынан түсініктілігін жоғалту;

- невротикалық кеселдердің қосылуы;

- көңіл-күйінің ауытқушылығы, ашушандық, жүдеулік, ұйқының бұзылуы және т.с.с. жатады [40].

Жеткіншектерге мінез-құлық реакциясының патологиясы жөнінде А.Е.Личко да осыған ұқсас пікір айтады. Оның пікірінше, патологиялық реакция жеткіншектің қалыпты мінез-құлық нұсқаларынан басқаша болады.

- аса әр түрлі жағдайларда пайда болуға және барынша әр түрлі сылтаулардың болуына бейімділік;

- бір ғана әрекетті әр түрлі сылтаумен жаттанды қайталайтын патологиялық көшірме қасиетіне ие болуға бейімділік;

- жеткіншектің құрдастары арасында, өзі қатысты топта болатын мінез-құлық бұзылыстары шегінен асып түсуге бейімділік;

- әлеуметтік жағынан көндікпеуге бейімділік.

А.Е.Личко бойынша жеткіншектерде бұл аталған реакциялармен қатар, құрдастарымен топтасу, әуестену реакциясын және сексуалдық әуестік себепші болатын реакцияларды да ажыратуға болады. Бұған қоса қалыптасып келе жатқан өзіндік сана себепші болатын реакцияларды көрсетуге болады [41]:

- өзінің денелік «меніне» көтеріңкі назар аударумен байланысты болатын реакция;

- өзінің ішкі дүниесіне күшті назар аударуға байланысты реакция.

Жеткіншектерге көбіне азат болу (эмансипация) реакциясы, құрдастарымен топ құру реакциясы, құштарлық реакциясы, сексуалдық құштарлық себепші болатын реакциялар, өзіндік сананың қалыптасуына себепші болатын, өзінің сыртқы түріне баса назар аударуға байланысты, өзінің ішкі дүниесіне аса көңіл аударуына байланысты реакциялар тән. Осы тектес реакциялар зерттеуші ғалымдардың көптен бері назарын аударып келеді [41,42].

Авторлардың бәрі де пайда болған реакциялар психопатологиялық синдром дәрежесіне жетпейді деген пікірді ұстанады. Бұл реакцияларды өзінше дисморфобия алдындағы күй деп санайды.

Әр түрлі патологиялық сипаттағы жеткіншектердегі дисморфомания және дисморфоманияның клиникалық көріністерінің ерекшелігіне арналған әдебиеттерді А.Е.Личконың, В.Т Кондрашенко, еңбектерінен табуға болады [41, 42].

А.Е.Личко мен Л.М.Семенюк құштарлық реакциясын бірнеше типтерге бөліп көрсетсе, Г.Е.Сухарева өзінің клиникалық көрінісі жағынан аталған рефлексстік реакциялармен ұқсас реакцияны сипаттап жазған болатын [41, 38].

В.В.Ковалев, А.Е.Личко және басқа ғалымдардың көп жылдық байқау тәжірибелері наразылық реакциясының көбіне тәртіпсіздік, бұзақылық қылықтарын, ызалы әрекеттерден, қаңғыбастық, өзін-өзі өлтіруге ұмтылатын мінез-құлықтардан байқалатындығын көрсетеді. Қарсылық жасау реакциясы -оқығысы келмеу, пайдалы еңбек процесіне қатысудан жалтару, сол сияқты еліктеу (имитация) - үлкен адамдарға ұрынушылық, оларға дөрекілік көрсете, астамшылдықпен қарау, балағат сөздер айту, есірткі және басқа да бас айналдыратын заттарға әуестену [40, 41].

Жеткіншектерге азат болу (эмансипация) реакциясы көбіне үйден қашып кету, қаңғыбастық, маскүнемдік, есірткіге салыну, жыныс еркіндігі тәрізді жөнсіз іс-әрекеттерден көрінеді.

Топ құру реакциясы - кей жағдайда бұзақы әрекеттерден, құқық бұзудан, маскүнемдікке салынудан; құштарлық реакциясы - ерте жыныстық байланыстан, тасымалданатын сексуалдық қатыстырылулардан; сана сезімді қалыптастыруға себепші болатын реакциялар - «басқаша ойлайтын» жеткіншектер үйірмелерін құрудан, өзін-өзі өлтіруге ұмтылудан және т.б. байқалады [40, 41].

К.Бютнер психопатия мен қалыпты күйдің өтпелі кезеңдері туралы, Я.И.Гишинский психопатияның жасырын кезеңдері туралы, О.В.Кербиков психопатияның алдындағы кезең, Г.К.Ушаков қалыпты сипаттың шектен тыс нұсқалары - жеке бастың күшейтілген жақтары (акцентуациясы), А.Е.Личко мінез-құлықтың күшейтілген жақтары жөнінде жазған. Аталған ғалымдардың еңбектерінен мінезге байланысты көптеген зерттеулер жазылғанын көреміз [39, 43, 41].

Сонымен қатар, А.Т.Ақажанованың «Девиантология» атты еңбегіне сүйенетін болсақ, жоғарыда айталған барлық мінез-құлық типтерінің айқындалу процесстеріне бұқаралық ақпарат құралдары (БҰҚ) үлкен рөл атқарады. Әсіресе теледидар, компьютер ойындары, бейнефильмдер және т.б. [35]

БҰҚ-ң жағымсыз жақтарын қолдайтындар адамдардың өздерін басқыншы қылып көрсетіп, жағымсыз мінез-құлық көрсетуі, басқаларға еліктеуден туындайды делінеді. М.Хьюсман зерттеушілер тобымен бірлесіп телебағдарламалар мен басқыншылық арасындағы корреляциялы 20 жыл бойы зерттеген. Олардың анықтаулары бойынша 30 жасаған қылмыстың ауырлығы 8 жаста көрген телебағдарламаларға сәйкес келеді. Басқыншы мінез-құлықтың қалыптасу механизмі (БҰҚ) келесі түрде беріледі: телебағдарламаларға аса қатты қызығушылық таныту - басқыншы қиялдар - өзін кейіпкермен теңестіру мәселелердің шешімін басқыншы амалдармен шешіп, адамдарға әсер ету басқыншы іс-әрекеттерді қайталау, тұлғааралық қатынастарда мәселелердің шешілуінде басқыншылықты пайдалану, басқыншылық әдеттер, әлеуметтік және оқу бейімдердің дамымауы, фрустрация, телебағдарламаларға аса мән берілу.

БҰҚ-ң девиантты мінез-құлыққа әсер етуін зерттеу үшін оған зерттеушілік жағынан қарап, ғылыми-психологиялық теорияларды білу қажет. Осыған төмендегі теориялық бағыттарды жатқызуға болады [35, 44, 45, 46].

Әлеуметтік үйрету теориясы, негізін салушы Н.Бандура мен әріптестері, бихевиористік психология негізінде пайда болған. Берілген теорияға сәйкес, адам қоршаған ортасына қарап іс-әрекет модельдерін бойына сіңіреді. А.Бандура өз зерттеулерінде ересек адам қуыршақты балғамен ұру арқылы баланың өзін-өзі ұстау бастамасының әлсіздеуіне басқыншылықты тудыруды көрсетеді. Балалардың ересек адамдардың қуыршақты ұруды бақылауы, кейпінен ересектердің өздеріне көрсетіліп бейнекамераға түсіріледі. Артынша бейне таспаны қараса, балалар мен ересектердің іс-әрекеті ұқсас келеді, яғни балалар іс-әрекетті дәл қайталайды. Осылайша, зұлымдық әрекеттері зұлымдықпен байланысты ойларды тудырады [35,47].

Кондрашенко В.Т. «Понимание медиа: внешнее расширение человека» атты еңбегінде, адамның мінез-құлқы мен өзінің әдеттеріне байланысты іс-әрекеттердің ауыспалық, күшейтпелік іс-әрекеттеріне байланысты болып келеді:

а) модельдің еліктеуі - адам сюжетті іс-әрекетін айқындайтын, ұнататын кейіпкерлер болып табылатын телекейіпкерлерге еліктей бастайды. Өзін-өзі кейіпкерлермен теңестіру, оған жаны ашуы - бұл оның шынайы өмірде еліктеп сондай әрекет жасауы ықтимал.

б) Сенсбилизация эмоционалды-сезімталдық реакция кезінде пайда болатын айнымалы өзіндік әсер. Жеткіншектер экранда болып жатқан оқиғалардан қатты әсер алып, көргендерін кейіннен қорқынышпен елестету кезінде болады. Бұндай көріністер көбінесе қорқыныштық, уайымшылдықтың және балалардың түрлі фобияларының себебі болып табылады.

с) Десенсбилизация (сезімталдықтың бәсеңдеуі) - бұл көрермендердің терең эмоционалды реакциясының әсері пайда болған көріністер, бірақ бұл көріністер кейіннен күнделікті, кәдімгі, үйреншікті құбылыс болып кетеді. Оған мысал ретінде - күнделікті төбелесетін, қорқынышты фильмдерді көру және т.б.

д) Жәрдем - психологияда бұл сөздің мағынасы өте зор, себебі реакциядан кейінгі кез-келген оқиғаны мінездейді. Егер жәрдемдесу болса, реакцияның қайталануы ықтимал [29].

Когнитивті (конструктивті) теория-келесі еске түсіруде ақпаратты қабылдау мен алу үрдісінде «кестелер» болады. Осының нәтижесінде индивидтің адамдар мен оқиғаларды еске түсіруді қалыпқа келтіреді. Бұл ақпараттың барлық түрлерін, (БАҚда қосқанда) қорытқандағы, алған ақпарат туралы санадағы білімнің барлық түріне жалпы мінездеме. Осы теорияның негізінде экраннан көргенді қабылдау жүреді (теледидар, компьютер ойындар және т.б. жүреді). Индивид, әр түрлі сценарилермен танысқанда, оларды ұзақ мерзімді есте сақтайды.

Мәдениеттілік (өсіру) теориясы - бұл теорияның негізгі ережесі болып, БАҚ көп реттік ұзақ мерзімді әсерлер (негізінде теледидар, компьютерлік ойындар) балалардың шынайы және әлеуметті әлем туралы көріністерін әрдайым өзгертіп отырады. Унификация, яғни адамдардың әр түрлі көзқарастарының әлеуметтік шындықтың бірегейарнасына бағытталған құрастырылымы. Құрастыру үдерісі арқылы іске асады. Бұл жерде көрермендер әлемдегі жаңалықтардың барлығын телебағдарламалар арқылы біліп отырады. Сақталған ақпараттар негізінде индивид шынайы әлем туралы өз көзқарасын қалыптастырады. Бұндай «шынайылық» неше түрлі пішімді қабылдап және сонымен қатар көзқарастар мен қалыптастыққа, гендерлі рөлдер туралы түсінікке, жастардың өмірлік жолдарын таңдауына, адам денсаулығына әсер ететін әдеттерге әсер етеді.

Әлеуметтану теориясы - мәдениеттілік теориясымен ұқсастықтары көп, БАҚ әсерінің ұзаққа созылу процесімен ерекше байланысты, адамдардың әлем туралы білімдерін қанағаттандырады – сол әлемдегі орнын анықтауға көмектеседі, тұлғаның адамгершілік – моральді қасиеттерінің қалыптасуына ықпал етеді.

Идентификация (теңдестіру)- белгілі бірте телебағдарлама нәтижесінде пайда болады. Адам эмоционалды күйі, кейіпкер мен өзінсалыстыру және эмпатиялық күйді сезіну нәтижесінде болады. Көбінесе «идентификация» түсінігі балалардың ересек адамдардың іс-әрекетін түсіну үдерісімен түсіндіріледі. Қазіргі психологияда бұл түсінік белгілі бір іс-әрекет типіне итермелейтін моделдің үдерісі болып табылады.

Пайдалану және қанағаттану теориясы - адамдардың БАҚ түрлерін таңдауды туғызудың факторларына үлкен мән береді, сонымен қатар аудиторияның бір өнімді пайдалану мақсаттарын анықтауды және шешім қабылдаулары.

Психопатия реакциясымен салыстырғанда мінез ерекшелігі мен жеке бастың реакциясы психиканы зақымдайтын сыртқы факторлармен неғұрлым тығыз байланысып жатады, әдетте, осы мәселеде жағдаяттың өзін-өзі бақылау жасау сақталады.

Тәрбиеленуші жасөспірім құрдастарымен маскүнемдікке салынады, Мекемеде маскүнемдікке қарсы тиым салынғандықтан, мас болып келмеуге тырысады. Психопаттар үшін мұндай шекара болмайды. Мінез ерекшелігі іштен туа пайда болуы мүмкін, бірақ сыртқы ортаның зиянды ықпалдары салдарынан да қалыптасады [35, 47, 44, 19, 48, 49, 50].

Бұл ықпалдар, әсіресе, жасөспірім шақта өткірлене түседі. Кейіннен біртіндеп басылып, өтем жасалады, алайда қолайсыз жағдайларда психопатияға да ұласып кетеді.

Девиантты мінез-құлық жас таңдамайтын құбылыс. Оның түрлері де ғасырдан ғасырға жаңаруда. Заманға сай жаңа түрлері де бой көрсетуде. Олардың қатарында жемқорлық, терроризм, құмар ойындар, жеткіншектер арасындағы қылмыс және т.б. бар [51, 52, 53, 54].

Д.Скот картасы бойынша жеткіншектерді өте жақсы білетін мұғалімдермен педагогтарға ұсынылады. Карта негізінде оқушылардың қарым-қатынас жасаудағы дезадаптация элементтері анықталады.

Толық емес отбасында тәрбиеленген жеткіншектерде дезадаптация себебін туғызатын екі фактор бар олар: 1-ші қорқыныш және 2-ші жеккөрушілік сезімі.

Бірінші жағдайда жеткіншек, өзін үлкендер дұрыс қабылдай ма деген сауалды көп қояды. Сонымен қатар ол өз міндеттерін орындауға тырысады, мұғаліммен әрқашанда амандасудан қашпайды, мұғалімдермен жақсы қарым-қатынас құруға даяр болады. Ол мұғалім тарапынан көмек күтіп отырады және де оның бақылауында үнемі жүреді. Бұл қарым-қатнастың белгісі болып табылады.

Ал, екінші жағдайда бала депрессия, ассоциалды іс-әрекеттің алғашқы кезеңін бастан кешіреді. Нәтижесінде бала үлкендерге деген агрессивті мінез-құлық әрекетін танытады. Мұндай кезде жеткіншектер шыдамсыздық күйге түседі. Сонымен қатар жеткіншек мұғалімдермен амандасудан қашып, онымен артық әңгіме сұхбат құрудан да алыстайды.

Жеткіншектерде үлкендермен, ересектермен қарым-қатынас жасауда жеткіліксіз элементтерге мұқтаж болады. Кейде мұндай оқу орындарында оқитын оқушылар мектепке дейінгі балалық шағында отбасынан бөлек өткізуге мәжбүр болады. Отбасында тәрбиеленген балалар үлкендермен қарым-қатынас жасауда мотивациялық жағынан дайын болады [55].

Анализ нәтижелері көрсеткеніндей толықемес отбасыда тәрбиеленген балалар мұғалімді тәрбиеші ретінде қарап, оның назарын өзіне әрқашанда аударғысы келіп тұрады. Осылайша қорытынды жасау барысында Дж.Боулби мен У.Голдфорт зерттеулері де жоғарыда айтылған анықтамаларға ұқсас келеді. Олардың пікірі бойынша толық емес отбасында тәрбиеленетін жеткіншектер кішкентай кезінен бастап көптеген ересек адамдармен қарым-қатынас жасайды. Нәтижесінде баланың эмоционалдық күйі бір қалыпта болмайды, керісінше эгоцентризм дамып, әлеуметтік қарым-қатынас тұрақты күйінде қалады [55, 56].

В.С. Мухина толық емес отбасындағы балалар толық жанұя балаларына қарағанда бірқатар мәселелер кездесетіндігін көрсеткен. Оларға [30]:

- Балалардың өз құрдастарының арасында бейімделе алмауы эмоционалды қозуға, мазасыздыққа, агрессивтілікке әкеледі;

- Жағымды эмоция, махаббат, адамдар арасындағы қалыпты қарым-қатынасы деформацияланған;

- Өзіндік сананың қалыптасуында аса мәнді-жеке қалу мүмкіндігінің болмауы;

- Жауапкершіліктің, өз заттарын күтудің болмауынан берілген нұсқаулар бойынша өмір сүру позицияның қалыптасуы;

- «Біз» сезімінің басым болуы, «өзімдікі» және «бөтен» адамдарға бөлуіне қатысты топтық эгоизмнің пайда болуы, нәтижесінде, өз мақсатына жету үшін біртектілік немесе агрессивтіліктің немесе көп деген қорғаныс механизмдерінің тууы.

Зорлық-зомбылық көрсету мәселелерін зерттеу қиянқылық пен мейірімсіздік секілді жеке тұлға қасиетін дамытуға ықпал ететін себептердің шарты мен себебін талдамай зерттеу

мүмкін емес. Жеткіншек қиянқылығының қалыптасуы ең алдымен әлеуметтік ортаға байланысты. Жеткіншектерге зорлық-зомбылық пен мейірімсіздік көрсетудің себепкер шартын қарастырайық. Тәуекел тобындағы жеткіншектерге қатысты зорлық-зомбылық пен мейірімсіздік көрсетудің төмендегідей себептері бар:

1. Балаларды еліктіретін ата-аналардың қиянқы тәртібі.
2. Жеткіншектің мінез-құлықтық және биологиялық ерекшеліктері.
3. Жеткіншектерге жақындары және басқа да адамдар тарапынан сүйіспеншіліктің болмауы (айнала қоршаған өмірдің алауыздығын сезінудің пайда болуы және оған жауап ретінде қатігездіктің және қатандықтың мінез-құлықта қалыптасуы).
4. Көпшілік ақпарат құралдарының әртүрлі басылымдар мен бейнетаспалар өнімдерінің, компьютерлік және ойын клубтарында жиі болудың, үстем музыканың әсері.
5. Эмоциялық зорлық-зомбылық, кемсіту мен жәбірлеудің пайда болуы.
6. Бала өмір сүріп отырған ортаның үстемдік әсері.

Жоғарыда аталған девиантты мінез-құлықтың айқындалу процесінде бұқаралық ақпарат құралдары үлкен рөл атқарады. Әсіресе теледидар, компьютер ойындары, бейнефильмдер және т.б.. БАҚ – тың жағымсыз жақатарын қолдайтындар адамдардың өздерін агрессивті көрсетіп, жағымсыз мінез-құлық көрсетуі, басқаларға еліктеуден туындайды [57].

БҰҚ-ң девиантты мінез-құлыққа әсер етуін зерттеу үшін оған зерттеушілік жағынан қарап, ғылыми-психологиялық теорияларды білу қажет. Осыған төмендегі теориялық бағыттарды жатқызуға болады [35,45, 46, 47].

Әлеуметтік үйрету теориясы, негізін салушы Н.Бандура мен әріптестері, бихевиористік психология негізінде пайда болған. Берілген теорияға сәйкес, адам қоршаған ортасына қарап іс-әрекет модельдерін бойына сіңіреді. А.Бандура өз зерттеулерінде ересек адам қуыршақты балғамен ұру арқылы баланың өзін-өзі ұстау бастамасының әлсіздеуіне басқыншылықты тудыруды көрсетеді. Балалардың ересек адамдардың қуыршақты ұруды бақылауы, кейінінен ересектердің өздеріне көрсетіліп бейнекамераға түсіріледі. Артынша бейне таспаны қараса, балалар мен ересектердің іс-әрекеті ұқсас келеді, яғни балалар іс-әрекетті дәл қайталайды. Осылайша, зұлымдық әрекеттері зұлымдықпен байланысты ойларды тудырады [35,48].

Кондрашенко В.Т. «Понимание медиа: внешнее расширение человека» атты еңбегінде, адамның мінез-құлқы мен өзінің әдеттеріне байланысты іс-әрекеттердің ауыспалық, күшейтпелік іс-әрекеттеріне байланысты болып келеді:

а) модельдің еліктеуі - адам сюжетті іс-әрекетін айқындайтын, ұнататын кейіпкерлер болып табылатын телекейіпкерлерге еліктей бастайды. Өзін-өзі кейіпкерлермен теңестіру, оған жаны ашуы - бұл оның шынайы өмірде еліктеп сондай әрекет жасауы ықтимал.

б) Сенсбилизация эмоционалды-сезімталдық реакция кезінде пайда болатын айнымалы өзіндік әсер. Жасөспірімдер экранда болып жатқан оқиғалардан қатты әсер алып, көргендерін кейіннен қорқынышпен елестету кезінде болады. Бұндай көріністер көбінесе қорқыныштық, уайымшылдықтың және балалардың түрлі фобияларының себебі болып табылады.

с) Десенсбилизация (сезімталдықтың бәсеңдеуі) - бұл көрермендердің терең эмоционалды реакциясының әсері пайда болған көріністер, бірақ бұл көріністер кейіннен күнделікті, кәдімгі, үйреншікті құбылыс болып кетеді. Оған мысал ретінде - күнделікті төбелесетін, қорқынышты фильмдерді көру және т.б.

д) Жәрдем - психологияда бұл сөздің мағынасы өте зор, себебі реакциядан кейінгі кез-келген оқиғаны мінездейді. Егер жәрдемдесу болса, реакцияның қайталануы ықтимал [43].

Жоғарыда қарастырылған девиантты мінезқұлықты түсіндіретін теориялардың барлығын жеткіншек жүріс-тұрысының берілген жіктемесі арқылы қорытындылауға болады.

Девиантты мінезқұлық өз кезегінде істелген іс-әрекетінің сипатына және қоғамға тигізген зиянына байланысты бірнеше топқа жіктеледі: *девианттылық, деликвентті, криминалды жүріс-тұрыс*[58, с.114].

Девиантты жүріс-тұрыс – бұған қалыптан ауытқудың бір түрі ретінде әлеуметтік: жүріс-тұрыс ережелерін бұзған балалар мен ересек адамдар, жастар мен жасөспірімдер және жеткіншектер тарапынан істелген тәртіпсіздіктерді жатқызады. Олар: біреуге жамандық істеу, қастық қылу, ерегесіп-егесу, тәртіпке шақырғандарға қарсылық көрсету, тілазарлық, жұмыстан бас тарту, үйден кетіп қалу, оқуға бармай өз бетімен кету, маскүнемдік, мінезінің бұзылуы, көпшілік орындарында өзін ұстауға бейімделмеген, ұрыс-керіске, төбелеске бару секілді халықтың мазасын кетіретін және тыныштыққа нұқсан келтіретін істер жатады.

Деликвенті жүріс-тұрыс тұрмыстың девиантты қылымыстардан айырмашылығы – тәртіп бұзушылық әдетке айналып, үнемі қайталанып, тұрақты мінез-құлық стереотипіне жазалауға істеген күнәсін дәлелдеуге факті жетпеуі: не болмаса жасынын жетпеген жеткіншек балалар кіреді. Деликвентті жүріс-тұрыс түрлерін төмендегідей топтастыруға болады:

- Белгілі бір тұлғаны кемсіту мақсатында істелген қаскүнемдік пен зорлық, қорлау, ұрып соғу, кемсіту, өртеу, сындырып, бүлдіру;
- Жеке басы мүддесі үшін ұсақ түйек қылмыстар жасау, мысалы, ұрлық істеу, біреудің машинасын, мүлкісін тартып алып қашып кету, үйлерді тонау, қарақшылықпен айналысу, қорқыту арқылы бағалы бұйымдарын тартып алу арқылы пайда табу;
- Наша секілді зиянды нәрселерді тарату және сату.

Криминалды (қылмысты) жүріс-тұрысқа құқықбұзғандар жатқызылады. Қылмыстары девиантты не болмаса деликвентті сипатта жіктелетін балаларды жас ерекшелігіне қарай заң бойынша жазалау қарастырылған. Бұл жасы жетпеген балалардың жасы толмаған кезде қылмыстық кодекстің баптарына сай жауапқа тартып, қылмыстық іс қозғау дегенді білдіреді.

Қорытындылай келе, жоғарыда қарастырылған барлық теориялық тұжырымдарға, девиантты мінезқұлықты зерделеудегі тұжырымдамаларға сүйене отырып *ауытқушы (девианттық) мінез-құлық деп қоғамда қалыптасқан нормаларға сәйкес емес әлеуметтік мінез-құлықты айтамыз.*

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы» Заңы. «Қазақстан Республикасында азаматтардың денсаулығын қорғау туралы» Заңы. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. «Қазақстан Республикасында бала құқығы туралы», Адам құқығының жалпы Декларациясында. Қазақстан Республикасы бала құқықтары саласының заңнамалық базасы, Правила о порядке организации деятельности реабилитационного центра. - Алматы, 2008. – 393 б. – Б.120,149, 84, 6,343.
2. Қазақстан Республикасының «Еңбек туралы» Заңы
3. Справочник статических показателей в системе здравоохранения Республика Казахстан- Алматы: Казахинформцентр,2006. Республикамыздағы жылдағы статистикалық мәліметтер; Казахинформцентр,2006
4. Джаманбалаева Ш.Е. Общество и подросток: социологический аспект девиантного поведения.-Алматы, 2002.-С. 278.
5. Алматы қаласы Денсаулық сақтау орталығының 2010-2010 ж.ж. есебі бойынша;
6. Казакова Е.И. Система комплексного сопровождения ребенка: от концепции к практике // Психолого – педагогического медико – социальное сопровождение развития ребенка: мат. Всерос. Научно – практической конференции.СПб. 1998.
7. Олифренко Л.Я., Шульга Т.И., Дементьева И.Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: учеб. пособие для студ. высш. Учеб. зав. / Л.Я. Олифренко,

Т.И. Шульга, И.Ф.Дементьева – 3-е изд., испр. И доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. -256 с. – С.53

8. Балықбаев Т.О., Демеуова М.Е., Локтионова О.С., Котова Е.В., Митенева С.В., Соскин О.С. Жасы кәмелетке толмаған жасөспірімдердің құқықтары. Алматы, 2007. – 154б. – 70 б.

9. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі «Педагогика және психология» – Алматы «Мектеп» 2002; 23б.

10. А.Садвакасова В помощь социальному педагогу, или как работать с трудными детьми: Учеб.мет.пособие – Алматы, 2008. – С.59-67

ЖАҢА ҮЛГІДЕГІ ЗАМАНАУИ ОҚУЛЫҚТАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ЭЛЕКТРОНДЫ-АҚПАРАТТЫҚ ОРТА ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ МҮМКІНДІКТЕРІ ТУРАЛЫ

Умбеталина Зоя Бабрашовна

Аға оқытушы, филология ғылымдарының кандидаты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада оқулықтар мен оқу құралдарының электронды нұсқаларының мүмкіндіктері қарастырылған және электронды-сандық орта жағдайында оқулықтардың қағаз форматын электронды нұсқалармен ауыстыру қажеттілігі дидактикалық және әдістемелік негізделген. Сондай-ақ жаңа үлгідегі электронды оқулықтар мен оқу құралдарын дайындауға қойылатын талаптар белгіленген.

Түйінді сөздер: оқулықтың қағаз нұсқасы, оқыту құралы, жаңа тұрпатты оқулық, электронды-сандық орта, оқулықтың электронды нұсқасы, электронды білім беру ортасы.

О ВОЗМОЖНОСТЯХ СОВРЕМЕННЫХ УЧЕБНИКОВ НОВОГО ТИПА В УСЛОВИЯХ ЭЛЕКТРОННО-ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ

Умбеталина Зоя Бабрашовна

Старший преподаватель, кандидат филологических наук

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В статье рассмотрены возможности электронных версий учебников и учебных пособий, дидактически и методически обоснована необходимость замены бумажного формата учебников электронными вариантами в условиях электронно-цифровой среды. А также обозначены требования к составлению электронных учебников и учебных пособий нового типа.

Ключевые слова: бумажный формат учебников, инструмент обучения, учебник нового типа, электронно-цифровая среда, электронный вариант учебников, электронно-образовательная среда.

ON THE POSSIBILITIES OF MODERN TEXTBOOKS OF A NEW TYPE IN AN ELECTRONIC DIGITAL ENVIRONMENT

Umbetalina Zoya Babrashovna

Senior lecturer, candidate of philological Sciences

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article considers the possibilities of electronic versions of textbooks and teaching aids, didactically and methodically substantiates the need to replace the paper format of textbooks with electronic versions in an electronic digital environment. And also indicated the requirements for the compilation of electronic textbooks and teaching aids.

Key words: paper format of textbooks, learning tool, a new type of textbook, electronic digital environment, electronic version of textbooks, electronic educational environment

Соңғы жылдары электронды-сандық мектеп мәселесі, мектеп тәжірибесіне электронды оқулықтар, интерактивті тақталар мен басқа да инновациялық ІТ-жабдықтар енгізу мәселелері жиі талқыланатын болды. Алайда тәжірибе көрсетіп отырғандай, мектепті

техникалық жағынан қайта жарақтандыру оқу үдерісіне айтарлықтай өзгеріс әкеле қоймайды. Бұның себебі «ғылым мен техниканың соңғы жетістіктерінің оқушылар мен студенттердің өз бетінше жұмыс істей білмеушілігіне тап болуынан» [1]. Сондықтан сыныпта орналасқан ең жетілген жабдықтың өзі де оқыту үдерісінің жоғары сапасын қамтамасыз ете алмайды. Бұл мәселені мұғалімнің өз жұмысын түбірлі жаңаша ұйымдастыруымен ғана шешуге болады. Мәселен, сабақты заманауи белсенді оқыту әдістерін пайдалана отырып өткізу, бұндай сабақ оқу үдерісіне біраз өзгерістер әкеле алады; оқытудың заманауи белсенді әдістерін пайдалану оқу кеңістігін ұйымдастыруды да, сабақ құрылымын да, оқушының оқу материалымен жұмыс тәсілін де өзгертеді. Бүгінгі күні оқушыға берілетін оқу материалының негізгі бөлігі пән оқулығына енгізілген (әңгіме тек оқулықтар туралы болып отыр), сондықтан оқу материалының өзі де мүлдем өзгеше болуы керек, ал оқу мәтіндерімен де, көркем мәтіндермен де бірге жүретін әдістемелік аппарат оқулықта берілген мәтіндер туралы білімді қайта жаңғыртуға емес, ең алдымен, мәселен, әдебиет пәні бойынша әдеби шығармамен жұмыс істеуге бағытталуы аса маңызды. Бұл оқулықтың ақпараттық, трансформациялық, жүйелендіруші, бекітуші және өзін-өзі бақылаушы, интеграциялаушы, үйлестіруші және т.б. көптеген функциялары қатарынан оның оқушының өз бетінше жұмыс істеу қызметін "ұйымдастырушы" ретіндегі функциясы бірінші кезекке шығады деген сөз. Өйткені, ақпарат, оның ішінде оқу ақпараты келесі жағдайларда ғана: а) егер ол жай ғана есте сақталып қалмай, адамның өз ойы арқылы сіңіріліп, сол арқылы саналы игерілсе; ә) егер оның негізінде белгілі бір теориялық немесе практикалық іс-әрекеттер орындалса, белгілі бір амал-істер атқарылса» [2, 34] білім мәртебесіне ие болады. Бұл үшін оқулық оқып-үйрену пәні емес, мұғалімге оқушының оқу іс-әрекетін ұйымдастыруға мүмкіндік беретін оқыту құралы болуы тиіс. Оқу құралдарының талапқа сай құрастырылған электронды нұсқалары осы міндетті атқара алады.

Бүгінгі таңда кітаптың қағаз түрі де, электронды нұсқасы да бар. Қай нұсқасын таңдау керек, бұл оқырманның өз ісі және бұл оның психологиясы мен эстетикасына да байланысты нәрсе. Біз бұл екеуін дидактикалық және әдістемелік тұрғыдан қарастырдық. Алдымен оқулықтардың қағаз форматындағы нұсқасы туралы сөз қозғайық. Көптеген педагог-зерттеушілер оқулықтың қағаз нұсқасының қазіргі күні дәуірі өтті деп есептейді және оған бірнеше себептерді дәлел ретінде келтіреді. Оқулықтың қағаз нұсқасы мен оның электронды PDF нұсқасының арасында елеулі айырмашылық аса байқалмайды. Себебі оқу материалының бұл форматында да оның дәл қағаз түріндегі нұсқасындағыдай кемшіліктер баршылық.

Электронды-сандық орта жағдайындағы білім беруде оқулықтың электронды форматына қарағанда оның қағаз нұсқасының мүмкіндіктері едеуір шектеулі. Бұған бірнеше дәлел келтірейік.

Біріншіден, оқулықтың қағаз нұсқасының мәтініне оқушының (немесе мұғалімнің) интерактивті түрде кірігіп, өзгерістер жасауына мүмкіндігі болмайды. Әрине, қағаз түріндегі оқулықта берілген белгілі бір қаламгердің суретіне мұрт салып немесе кітап бетін шимайлап бірдеңе жазуға, не болмаса әріп қателерін сол сөздің үстіне түзетіп жазып қоюға ешкім де тыйым сала алмаса керек. Алайда, оқушы тарапынан жасалатын бұл «шығармашылық еңбектің» білім беру үдерісіне тікелей еш қатысы жоқ екені тағы да шындық. Ал оқыту үдерісіне қатысты өзгерістер жасауға мүмкіндік алу үшін қосымша бірнеше интерактивті әрекеттер жасау қажет болады.

Оқулықтың қағаз нұсқасының осындай олқылықтарының орнын қалай толтыруға болады? Шешім – біреу, оқулықтың бүгінгі талап тұрғысынан алғандағы кемшін тұстарын оның электронды нұсқасы толықтыра алады, өйткені бұл нұсқа қосымша бірқатар қызметтерді орындауға қауқарлы. Бұл қандай қызметтер? Мәселен:

- ✓ жұмыс дәптері қызметі, онда тапсырмаларды орындауға болады;
- ✓ жазу кітапшасы қызметі, ол оқу күнделігі іспетті, бірақ бұл баға қойылатын күнделік емес, блог жүргізіп отыратын күнделік;

- ✓ чат қызметі, бұнда оқушы өзінің оқу іс-әрекеті туралы жолдастарымен және мұғалімдермен ақпарат алмасып, өз әсерімен бөлісіп отыруға мүмкіндігі бар;
- ✓ өз бетінше жасалатын терминдер сөздігінің болуы;
- ✓ портфолио қызметі, онда оқушының орындаған жұмыстары сақталады.

Екіншіден, қағаз түріндегі оқу материалы бірінен кейін бірі келіп, бірізді баяндалады. Бірізді, желілік баяндалу барлығы үшін бірдей бір ғана білім беру бағдарымен бекітіледі де, онда жеке білім беру бағдарын таңдау мүмкіндігі болмайды. Желілік баяндау кезінде оқулық авторы үнемі ғылыми логика мен оқу логикасы арасындағы қарама-қайшылыққа кезігеді. Материалды біртіндеп кеңейтіп ашуға негізделген оқу логикасы оқушылардың түсінуіне қиыншылық келтіретін кейбір заңдылықтарды қысқартуды қажет етеді. Осының нәтижесінде оқытудың басында берілген пән туралы қысқартуға, өзгерістерге ұшыраған ақпарат материалды салыстырмалы түрде толықтай қабылдауға кедергі келтіреді. Оқу материалына кері қайтып оралу мүмкіндігі де туа бермейді, сондықтан оқу материалдарын игеру барысында толықтай игерілмеген кейбір заңдылықтар белгілі бір тақырыптарды тереңірек игеруге кедергі жасайды

Электронды формат оқу материалын гиперсілтеме және айқас сілтеме принципі бойынша орналастыруға мүмкіндік береді, сондықтан оқу материалын терең әрі толық игеру оқушының өз білім алу бағдары бойынша жеке қадамына байланысты болады.

Үшіншіден, қағаз түріндегі оқулықта оқу материалының дәстүрлі орналасуы да (алдымен теориялық материалдар орналастырылып, содан кейін жаттығулар беріледі) оқыту мүмкіндігін едәуір тарылтады деуге болады. Оқу материалдарын осылайша орналастырудың оқу басылымының қандай форматта болуына, яғни оның қағаз не электронды болуына еш қатысы жоқ, себебі бұл оқулық авторларының дидактикалық талғамдарына байланысты. Ал электронды формат оқу материалдарын басқаша ұйымдастыруға, яғни деңгейден деңгейге өтіп отыратын ойын принципі бойынша ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Мәселен:

- Бірінші деңгей (практикадан теорияға өту) – мәтіндік материалды бақылай отырып, ережені өз бетінше тұжырымдау.
- Екінші деңгей – өзі тұжырымдаған ереже нұсқасын әдіскерлер ұсынған ережелердің түрлі нұсқаларымен салыстыруға рұқсат алу (мектептің теориялық деңгейі).
- Үшінші деңгей (ғылыми) – түпнұсқаға сай келетін ғылыми мәтіндермен немесе оның фрагменттерімен, үзінділерімен танысу.

Бұндай жүйе оқушының қабілеттері мен бейінді қажеттіліктеріне сәйкес келетін жеке білім беру бағдарын құруға жәрдем етіп ғана қоймай, сонымен қатар қазіргі заманғы дидактикалық талаптарға толықтай сай келіп, мұғалімге де айтарлықтай көмек көрсетеді. Оқулықтың қағаз нұсқасында бұндай қадам іс жүзінде мүмкін емес: ол үшін гиперсілтемеде көптеген дереккөздерді көрсету қажет болады. Ал дереккөздердің бұндай ұзақ-сонар тізімі қазіргі оқушыны шошытып жіберері сөзсіз.

Төртіншіден, оқулықтың қағаз басылымының иллюстрациялық мүмкіндіктері де шектеулі. Қазір қағаз түріндегі оқу құралына көбінесе дискі қоса беріліп жүр. Бұл дұрыс қадам, алайда ең дұрысы мүмкін болатын барлық мультимедиалық құралдарды қамтитын электронды білім беру ортасын құру. Белгілі бір тақырыпқа берілетін иллюстрациялық материал үнемі толықтырылып отыратын тапсырмалар жиынтығы мен ғылыми жұмыстардың фрагменттерінен (бұл гиперсілтемелермен шешіледі) ғана тұрмайды, сонымен қатар оқу аудио- немесе бейнероликтерімен қоса, ассоциативті, көркемсуреттегі, киноматографтағы тақырыптармен бейнеленуі мүмкін. Бұндай ортадағы білім беру үдерісінде игерілуі қажет бір ұғымға сан алуан материалдар тізбектеліп қамтылады, бұл осы ұғымды мағыналық жағынан барынша толықтырып, жаңа ұғымның оқушының мәдени бағдар өрісіне еніп, кеңейіп, құрылымдалуына ықпал етеді [3].

Барлық мүмкін нәрселерді қабылдауды сезіммен жүзеге асыру керек, атап айтқанда, қабылдау үшін көруді көзбен, естуді есту қабілетімен, иістерді иіс түйсігімен, дәмге тиістіні дәммен, түйсікке қатыстыны түйсіну жолмен жүзеге асыру керек...деп тұжырымдаған Ян

Амос Коменскийдің пікірі дәстүрлі, қағаз түріндегі оқулықтармен салыстырғанда «жанды» болып саналатын электронды оқулық сипаттамасына өте жақын келеді.

Қазіргі кезде электронды оқулықтарға келесідей талаптар қойылады:

- «тандалған курс бойынша ақпарат жақсы құрылып және саны шектелген жаңа ұғымдары бар аяқталған курс үзінділері түрінде болғаны дұрыс;

- мәтінмен қатар әрбір үзінді аудио немесе бейне түрдегі ақпараттан тұруы керек («жанды дәрістер»). «Жанды дәрістердің» міндетті интерфейс элементі ретінде дәрісті кез келген жерінен оқуға мүмкіндік беретін айналдыру мүмкіндігі болуы керек; мәтіндік ақпарат «Жанды дәрістердің» кейбір бөліктерін қайталауы мүмкін; күрделі модельдер мен құрылғыларды көрсететін иллюстрацияда тез пайда болатын түсіндірмелер болуы керек, олар иллюстрацияның жеке элементтері (карталар, жоспарлар, схемалар) бойынша қозғалысына сәйкес пайда болып және сөніп отырғаны жөн; керекті ақпаратты іздеу уақытын қысқартуға мүмкіндік беретін көптеген сілтемелермен мәтіндік бөлім камтамасыз етілуі тиіс. Бір пән аумағында арнайы түсіндірме сөздік енгізілген болуы керек; материалдың әдеттегі мазмұнын түсінуге қиын бөлімдері анимация немесе бейнеақпарат түрінде берілгені жөн. Бұл жағдайда дәстүрлі оқулықтармен салыстырғанда пайдаланушыға 5-6 есе аз уақыт жұмсалады. Адамға өзі көрмеген кейбір құбылыстарды (сарқырама, өрт, т.б.) түсіндіру өте қиын. Бейнеклиптер уақыт масштабын өзгертуге және құбылыстарды демонстрациялауды жылдамдатуға, баяулатуға немесе үзіндісін таңдап демонстрациялауға мүмкіндік береді» [4].

Электронды оқулық заман ағымына сай оқушылардың қызығушылығын арттырып, түсінбей қалған сәттерін қайтадан көруге, алған мағлұматты нақтылауға мүмкіндік береді.

Оқу үрдісінде компьютерлік технологияның соңғы жетістіктерін көре отырып, қазіргі талапқа сай маман дайындалады; білім алушылар ғылыми техниканың жетістіктерін өз саласында пайдалану әдістерін қалыптастырады; оқу үрдісі жеделдейді; оқушының шығармашылық бастамасы дамиды; электронды оқулық аралық білім беруге жол ашады. Бұл ауыл мен шағын комплектілі мектептерде қолданылуы мүмкін; білім сапасы жоғарылайды; экономикалық жағынан тиімді [5].

Қазіргі заманда оқу басылымдарының, оның ішінде мектеп оқулықтарының интерактивті және мультимедиялық түрде болуы бүгінгі заман талабына орай қисынды әрі өте қажет демекпіз. Болашақта оқулықтар мен оқу құралдарының осындай болары күмәнсіз. Басқаша айтқанда, қазіргі күнгі білім беру жағдайында мектеп оқулығының, оның ішінде әдебиет оқулығының мәртебесі өзгеруі керек: ол оқып-үйрену пәні болудан қалып, оқыту құралына айналуы тиіс. Нәтижесінде мектеп өз оқушысының өз бетімен де оқи алатын оқулығына қол жеткізеді, ал оқытушы оқушыға жеке білім беру бағдарын ұсына алатындай оқу іс-әрекетін құру мүмкіндігіне ие болады. Оқу үдерісіне жаңа тұрпатты оқулықтар енгізу білім беру парадигмасын өзгертіп, келешекте бірте-бірте электронды-сандық мектепке көшуге ықпал ететін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Генике Е.А. Активные методы обучения: новый подход / Е.А. Генике. – М.: Национальный книжный центр, ИФ «Сентябрь», 2015.

2. Вербицкий А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения / А.А. Вербицкий. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.

3. Пугач В. Е. Организация аналитического чтения в образовательном процессе в целях расширения поля читательских ориентаций. / Чтение XXI век. Коллективная монография. – Челябинск, 2014. С. 232 – 249.

4. Электронды оқулықтың тиімділігі мен маңызы. – <http://startinfo.kz/buisness/elektrik-oqyluk/>

5. Мақамбаев М.Б., Кервенев Қ.Е. Оқу үрдісінде электронды оқулықты қолдану технологиясының ерекшеліктері // Қарағанды университетінің хабаршысы. – [Қарағанды](https://articlekz.com/kk/article/16046), 2010. - <https://articlekz.com/kk/article/16046>

ЫРҒЫЗ ДАЛАСЫНДАҒЫ МОНГОЛДАР

Уталиев Сәкен Айладырұлы

*Философия ғылымдарының докторы Д.Ф. (тарих-археология, этнология)
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Бұл мақалада XIII ғасырдың басында Ақтөбе облысының даласында моңғолдардың алғашқы пайда болу тарихы қарастырылады.

Түйінді сөздер: Ырғыз, моңғолдар, Хорезмшах, Меркіт, Жошы хан

МОНГОЛЫ В ИРГИЗСКИХ СТЕПЯХ

Уталиев Сакен Айладырович

*Доктор философии D.Ph. (история-археология, этнология)
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул.Айтеке би, 52;*

В данной статье рассматривается история первого появления монголов в степях Актюбинской области в начале XIII века.

Ключевые слова: Иргиз, монголы, хорезмшах, меркиты, Джучи хан

MONGOLS IN IRGIS STEPS

Utaliev Saken A.

*Doctor of Philosophy D.Ph. (history-archeology, ethnology)
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

This article discusses the history of the first appearance of the Mongols in the steppes of the Aktobe region in the early 13th century.

Keywords: Irgiz, Mongols, Khorezmshah, Merkits, Jochi Khan

Начало XIII века в мировой истории ознаменовался созданием Великой кочевой империей на востоке Евразии под руководством Темуджина –Чингизхана. Ведя непрерывную борьбу за власть в степи с сильными монгольскими племенами найманов, керейтов, меркитов и др., он постепенно вытеснил их на запад за пределы родовых кочевий. Так же, как во времена Великого переселения народов, эти некогда могущественные племена, двинулись в сторону современных казахстанских степей. Найманские племена во главе со своим ханом Кучлуком, достигнув пределов государства кара китайского гурхана Чжунгу, через некоторое время даже захватили и узурпировали власть. Керейты и Меркиты расселились на бескрайних просторах Дешт-кыпчакских степей. Все это не прошло мимо внимания Чингизхана, который в эти времена вел победоносную войну с китайской державой Цзин. Усиление старых врагов вызвало беспокойство Чингизхана и он через некоторое время отправляет на запад для преследования и покорения найманов, керейтов, меркитов монгольские корпуса Джучи хана, Субэдея, Джебе. В короткое время Найманское ханство (Семиречье) было разгромлено, Кучлук хан обезглавлен.

Нас интересует история и причины первого появления старшего сына Чингизхана Джучи в актюбинских степях. Вражда монголов с меркитами восходит еще ко временам жизни отца Чингизхана Есугей багатуру, который в 1160 году отбил у меркитского война Чиледу его невесту Оэлун, будущую мать Темуджина (Чингизхана). Это было обыкновенное

умыкание невесты привело тому, что монголы нажили непримиримых врагов, воинственных меркитов, которые не забывали ничего. И это степная вендетта произошла через двадцать лет, когда в то время Темуджин сам был уже женат на Борте из рода Конрат. Летом 1180 году воспользовавшись отсутствием Темуджина в своем становище, меркиты совершили внезапное нападение на его семью и увезли с собой Борте. Только через некоторое время, Темуджину (Чингизхану) при помощи союзника, кереитского хана Ван хана, удалось вызволить Борте из меркитского плена. Как пишет историк Рашид ад дин: «Чингис-хан постановил, чтобы никого из меркитов не оставляли в живых, а всех убивали, так как племя меркит было мятежное и воинственное и множество раз воевало с ним... Немногие оставшиеся в живых или пребывали тогда в утробах матери, или были скрыты у родственников» [1, с.116].

Первое появление монголов в актюбинских степях достаточно широко освещены в работах средневековых мусульманских авторов, в числе которых можно упомянуть: ал-Джувейни- «Насировы разряды» [2], Ата-Мелик Джувейни - «История завоевателя мира» [3], Рашид ад Дина «Сборник летописей» [1] , Шихаб ад-дин Мухаммад Ан-Насави- «Жизнеописание султана Джалал ад-дина Манкбурны» [4], Абулгази-«Родословное древо тюрок» [5] и других компилятивных источниках.

Еще до того, как государство найманов Кучлук хана было разгромлено монголами, а он сам будет убит, его союзники Меркиты во главе Ток-Таганом ушли в Кам-Кемчик, или, скорее, Кем-Кемчик, (так называлась территория между Кемом, т. е. верхним Иртышом, и его притоком рекой Кемчик). Как пишет Джувейни - «Чингисхан отправил в погоню за ним своего старшего сына Туши с большим войском, чтобы разбить его...» [3]. Действительно, в 1216 Джучихан и один из самых талантливых полководцев Субэдей выступили из Монголии. Недалеко от Алтайских гор к ним присоединился двухтысячный отряд Тогучар нойона, после чего монголы ворвались в степи Дешт-Кыпчака, наводя страх и ужас на местных жителей. Меркиты были вынуждены покинуть верховья Иртыша и отступить на запад. На территории современной Актюбинской области, недалеко от реки Иргиз, меркиты были настигнуты монголами. Надо отметить необычайную мобильность монгольской конницы, спаянной железной дисциплиной, четкой организацией и круговой поруки, введенная Чингизханом. Каждый воин имел от одного до четырех заводных коней. Десять-двенадцать дней монголы могли ехать на конях без дневок и привалов, суточный переход составлял до 150 километров. Неудивительно, что меркиты были настигнуты. Хотя меркиты укрепили свой лагерь повозками и телегами, но в последовавшей атаке туменов Джучи хана, они не могли серьезно противостоять. «... и тот стер следы его злых деяний и не оставил от него ничего» констатирует Джувейни[3]. Только малая часть меркитов оказалась в плену, остальные были вырезаны. Так монголы Чингизхана отомстили своим заклятым врагам, вражда с которыми была начата еще со времен Есугей багатура, отца Темуджина-Чингизхана.

Именно в это время в степях Актюбинской области и произошли события, повлиявшие в дальнейшем на ход мировой истории. На реке Иргиз неожиданно встретились армии двух самых сильнейших государств начала XIII века – государства Великих Хорезмшахов и Монгольской империи.

Как мы говорили выше, после победы над меркитами, монголы с огромной добычей и пленными, не спеша двинулись на восток в Монголию.

Эту первую военную компанию между Хорезмшахом Мухаммедом и монголами (битву при Иргизе), разные средневековые авторы трактуют по-разному, приписывая доблесть и победу тем и другим. Этому конечно влияло то, что историю писали авторы, смотревших на события по своим политическим и религиозным взглядам. Мы не ставим своей задачей осветить эти политические трактовки разных воззрений. Нас интересует моменты причины первого появления монголов в наших степях Западного Казахстана,

знаменитая битва на реке Ирғиз, которая стала, можно смело сказать, переломным моментом в последующих военных компаниях монголов с Хорезмшахами.

Итак, на следующий день после победы над меркитами монголы двинулись домой. Через некоторое время дозорные сообщили, что тыла к ним приближается огромное войско. По всхолмлённой степи к монголам быстро подходила шестидесятитысячная армия во главе с Хорезмшахом Мухамедом (1200-1220). Вот как описывает эти события хивинский хан-историк Абулгази: «...Джучи хан, видя, что султан Мохаммед догнал его, советовался о своими князьями, что делать. Князья говорили: Хан не посылал нас воевать с султаном Мохаммедом...Но, Джучи хан не принял совета князей, приготовился к битве и сразился с султаном Мохаммедом» [5, с.62]. Хотя хорезмийцев было почти в три раза больше войск, но боевая выучка монголов позволило им расстроить центр боевого порядка мусульманского войска, и даже был момент, когда хорезмшах Мухаммед сам уже начал отступать под натиском монголов. Положение спас старший сын Мухаммеда султан Джелал-ад Дин Мангуберди (будущий хорезмшах 1220-1231), который своими действиями и распоряжениями остановил побег войска. С наступлением вечера сражение прекратилось. Ночью, монголы на всем протяжении своего стана зажгли огни, а сами ушли. Эта битва произвела большое впечатление на хорезмшаха, что в будущей войне с монголами, он уже не будет принимать открытый бой на открытой местности, а всю тяжесть войны перенесет на защиту городов и крепостей, что в конечном итоге приведет к гибели государства Великих Хорезмшахов.

Таким образом, эти события на реке Ирғиз, первое появление монголов в степях Западного Казахстана, сыграли огромную роль в ходе дальнейшей истории племен и народов, государств Великого пояса степи.

Список использованной литературы:

1. Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. М.-Л., 1952. Т.1, кн.2.
2. Ал-Джуджани. «Насировы разряды». Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, том II. Извлечения из персидских сочинений, собранные В. Г. Тизенгаузеном. М.-Л. АН СССР. 1941
3. Ата-Мелик Джувеини. История завоевателя мира. Тарих-и Джахангуша М. магистр-пресс. 2004
4. Шихаб ад-дин ан-Насави. Ират ас-султан Джалал ад Дин Манкбурны. Москва. Восточная литература. 1996.
5. Абулгази Багадур-хан. Родословное древо тюрков. М-Т-Б. 1996.

ШӨМЕКЕЙ РУЫ ЖАЙЫНДА ҚҰНДЫ ДЕРЕКТЕР

Уталиев Сәкен Айладырұлы

Философия ғылымдарының докторы D.Ph, (тарих-археология, этнология)

Тілепов А.

«Аударма ісі» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада қазақ даласындағы Шөмекей руы жайында тарихи жазбалар мен орыс және қазақ авторларының еңбектерінде сипатталған.

Түйінді сөздер: қазақ, рулық, тайпа, жүз, территория.

ЦЕННЫЕ ФАКТЫ РОДА ШОМЕКЕЙ

Уталиев Сакен Айладырович

Доктор философии D.Ph, (история-археология, этнология)

Тилепов А.

Студент 1 курса образовательной программы «Переводческое дело»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье описаны исторические записи о племени шумекей в казахских степях, произведениях русских и казахских авторов.

Ключевые слова: Казах, род, племя, жуз, территория.

VALUABLE FACTS OF THE SHOMEK FAMILY

Utaliev Saken A.

Doctor of Philosophy D.Ph, (history-archeology, ethnology)

Tilepov A.

1st year student of the educational program "Translation"

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article describes the historical records of the Shumekei tribe in the Kazakh steppes, works of Russian and Kazakh authors.

Keywords: Kazakh, clan, tribe, zhuz, territory.

Қай елдің, қай халықтың тарихын айтқан кезде, оның шыққан тегі жайында арғы бабалары жайында айта кетпеу әбестік болар. Тарихсыз жерде, көлде болмайды. Сол секілді бастауы жоқ бұлақта болмайды. Сондықтанда тарих жайында сыр шерткен кезде қазақтың шыққан тегіне тоқталып кету қажет. Жалғыз қазақтар ғана емес сонау еуропалықтарда, америкалықтарда өз тарихы жайында сөз қозғаған кезде, өздерінің кімнен шыққанын айтады. Мысалы: мексикалықтар ацтектерден тарадық десе, ал қарт құрлықта жүрген испан, португал, франция, швециялықтар өздерін көне альпі тайпасындағы келттерден таратады, германдықтар болса өздерін гот тайпасынан таратқан. Ал біз кімнен тарағанбыз? Бұл сұраққа жауап беру үшін біз алдымен өз руларымыздың тарихын білу керекпіз. Ал, рудың тарихын білу үшін бізге шежіреге үңілу керек болады.

Шөмекей Кіші жүз құрамындағы Әлімұлына кіретін ру. Шөменнен – Шөмекей және Дөйт дүниеге келген. А. Аристов еңбегінде былай деп келеді «Кіші жүзде Алшын руы екіге

бөлінеді. Ол Қаракесек және Әлім болып. Оылардың ішіндегі мықтысы Қаракесек»,- дей келе Қаракесектерді былай деп жіктеген: «Шекті, Қаракесек, Шөмекей, Төртқара, Қаракеге, Қарасақал жәнеде Он екі ата Байұлын орташа ал, Жетіруді ең әлсізі деп көрсеткен. Ноғай ордасы ақыры құлап тынғаннан кейін, оның орнын басқан яғни Алшын одағының негізінде Кіші жүз бірлестігі қалыптасқан болатын» [1,168 б].

Сондай-ақ Рычковтың еңбегінде қазақтарды үш ордаға, яғни Үлкен, Орта және Кіші деп бөлген. Ол Кіші Орданы екіге Алшын және Жетіру деп үлкен топқа бөлген. Алшын руына: Адай, масқар, алшын, тама, табын , кете, қаракете, шөмекей, шекті, жағалбайлы деп бөлген. Көріп отырғанымыздай Аристов пен Рычков екі түрлі ақпарат берген. Аристов шөмекейді 3 орынға қойса, Рычков болса 8 орынға қойған [2, 96-100 б].

Ал негізінде қазақ ру-тайпалары ішкі бөліністері мен ұрандары, таңбаларына байланысты: Әлімұлы, Байұлы, Жетіру.

XX ғасырлардағы алғашқы ширегінде қазақ зиялыларыда Кіші жүз руларын зерттей бастады. Оның ішінде М.Тынышпаев пен Х.Досмұхамедұлы секілді ғалымдар болыпты. М. Тынышпаев Кіші жүзді Қаракесек, Байұлы, Жетіру деп бөлген. Қаракесекті Әлім мен Шөмен деп жіктейді. Шөменнен Шөмекей мен Кете деп бөлді.

Шөмекей руының тарихы ежелден келеді деп санау керек. Шығыс деректемелерінде шөмекейлерді негізінен VI ғ. Тянь-Шань мен Сыр жерлерінде мекендеген. Шу тайпаларына жатқан **чу-му-гунь** тайпасының ұрпақтары деп санайды. Жалпы бұл тайпа Сыма Цянның «Тарихи жазбалар» 40 тарауында жазылған. Осы дерекке сүйене отырып чумугунь тайпасын ғұндардың құрамында болды деп айтуға болады. Кейінгі жазылған Қытай деректерінде VII ғасырда Шу өзенін батысқа қарай бойлай отырып чумугунь тайпасының ұрпақтары өмір сүрген. 654 жылдары Қытайлықтар чумугунь тайпасын қырып шығады. Кейіннен аман қалған чумугундіктер Батыс Түрік қағанатына барып қосылады. М. Тынышпаев айтпақшы, 742-744 жылдары шөмекейлер ұйғырлар мен қарлұқтардың күшінен жеңіліп, екіге бөлінген, -сөйтіп шамалы тобы тау арқылы Қашқарға өтіп кетеді де, ал екінші бөлігі Сырдария өзені арқылы Арал теңізінің шығыс жағына орын тебеді. Бірақ бір қызығы чумугунь руының аттары бұдан кейін тарих сахнасынан ұшты күйлі жоқ болып кетті. Соншама жұрттың қазақ жеріне келіп жойылып немесе Арал теңізінің суына сіңіп жоқ болып кетуі мүмкін емес. Осы жерде көшіп келген халық қайда жойылып кеткен, олар қайда деген заңды сұрақ туындайды.

Бұл сұрақтың жауабы біреу ғана. Олар ел арасында шөмен, шөмекей деп аталып кеткен. Өйткені орыс және қытай деректерлерінде «ш» әріпі «ч» әріпіне ауысып шөмен, шөмекей сөздері чумынь, чумуги деп аталып келген. Кейіннен шөмекей деп аталғаннан кейін тарихтағы чумугунь сөзі жойылып кеткен.

Чумугунь атауы М. Тынышпаевтың деректемелерінде соңғы әріптері өзгеріп Чумуги деп берілген. Оның шөмекей атауымен астасып, ұқсап жатқандығы бұл үлгіден тіптен айқын көруге болады. Бұл ру жайлы деректер орыс деректемелерімен қазақ зерттеушілерінің ел аузынан жазып алған шежіре деректемелері жатады. А. Аристовтың айтуы бойынша «Әлімұлы руында шөмекей деген ру бар. Бұл тайпаның арғы аталары қытай деректеріне қарағанда VII ғасырларда Барлық пен Тяньшань тауын мекендеген чумугунь тайпасы кіреді. Бұдан шығатын түпкі ой шөмекей тайпасы көшпелі алшын тайпасының құрамына кейінірек келіп қосылған» [1, 91-96 б].

ҰРАНЫ Шөмекейдің ұраны жайындағы алғашқы мәліметтер Л. Мейерден келеді. Ол Кіші жүзді Әлімұлы, Байұлы, Жетіру деп бөліп, руларға тоқталған болатын. Ол Шөмекейдің ұраны **ДӨЙТ** деп көрсеткен[3, 96 б]. Жалпы шөмекей ұраны **дөйт** болып табылады. Дөйт сөзі монғолдың **дүйт** сөзінен шыққан. Мағынасы «шебер» дегенді білдіреді. Ұранның тарихына келер болсақ шөмекейлердің арғы атасы Шөменнің екі баласы болған Шөмекей мен Дөйт. Дөйт 11-12 жасында өмірден ерте өтеді де артынан ұрпақ қалмайды. Х.Досмұхамедұлының айтуынша «Шөмекейлер Дөйттің есімін ұмытпау үшін оны өз ұрандарына айналдырып алған» екен.

ТАҢБАСЫ Тамға-белгілер ру-тайпаларды танып-білуде зор роль атқаратындығы бәрімізге мәлім. Тамға жайында Қазақ Совет энциклопедиясында мынадай анықтама берілген: «Таңба – ерекше белгі, мөр... Таңбал түркі тайпаларының ежелгі дәуірінен бастап-ақ қолданылған. Күлтегін тас жазуында, Орхандағы ескерткіштерге таңбалар басылған». Таңбалар ежелгі түркілерде ғана емес әлемнің басқа да жерлерінде өте кең көлемде қолданылған. Таңбалар малдарға басылған, сонымен қатар оларды ру басылары герб, мөр ретінде қолданған [4, 548 б].

Бір қызығы шөмекей мен қаракесек руларының таңбасы сигма қаріпті іспеттес. Қазақ руларында бұған ұқсайтын таңба мүлдем кездеспейді. Мұндай таңбалар қола кезеңіне жататын Сібір, Монғолия жерлерінен де табылып отыр. Археологтар сонымен қатар осы сигма тәріздес бұйымдар тауып алған. Бұл заттардың әлі күнге дейін қандай мақсатта қолданылғаны белгісіз. Бірақ, болжам бойынша ғалымдар бұл тамға іспеттес бұйымдарды әскери күймелерге қатысы бар дейді. Себебі XIX ғасырдың 80 жылдары археологтар Қытайдың Минуси алқабындағы обаларға қазба жұмыстарын жүргізген кезде сигмаға ұқсас заттар тапқан. А. Вареновтың пікірі бойынша бұл жұмбақ бұйымдарды күймеші жауынгерлер күймелердің белбеу тоғалары ретінде пайдаланған. Ал, әскери күймелерді ежелде қазақ жерінде ғұндар мен сақтар пайдаланғаны белгілі. Олай болса таңбасы сигма іспеттес таңбасы бар шөмекейлер ғұн, сақтардың ұрпағы болып шығуы мүмкін. Себебі тамға белгілер бұған дәлел болып отыр. А. Вареновтің айтуынша ежелгі руларда күйме әскерлерін белгілі топ өкілдері пайдаланған. Тамға белгілердің бірдейлігі шөмекейлердің сондай ықпалды тектен шыққандығын көрсетсе керек. Мұны шөмекей емес, тіпті қазақ та емес, бейтарап, өзге ұлттан шыққан ғалым айтып отырғанын ескеруіміз керек [5].

Тамғалар тағы не дейді екен, зер салып көрейік? Егер шөмекей мен қаракесек руларының екеуіне де тән сигма таңбасына көңіл бөлетін болсақ, бұл тамғалар да М. Тынышпаев айтқандай, олардың VI ғасырдың ортасынан бастап Алтайдан бастау алатын «қаракесек тобына» жататын туыс тайпалар екендігін көрсетеді. Бұл олардың «қаракесек тобына» кіретін алшындармен ертеден-ақ бірге, туыстас болғандығын дәлелдейді. Таңба белгілердің рулардың арасындағы туысқандықты қалайша айқындап беретінін осы мысалдан да көруге болады.

ШӨМЕКЕЙ РУЛАРЫ. Шөмекейдің төрт баласы бар, олар: **Тоқа, Көнек, Аспан, Бозғұл.** Шөмекейлердің ата қонысы – Ырғыз бойы, қазіргі Ырғыз және Әйтеке би аудандарының елді мекендері. Олар осымен бірге тағдыр тәлкегімен Қызылорда облысында, Қарақалпақ жерінде, Ресейдің Орынбор облысының Новоор, Дамбар аудандарында қоныстанған. Қуғыншылық көрген жеке отбасылар Қытайға Шыңжан өлкесіне асып кеткен... Жалпы Шөмекей тайпасының арғы аталары түркі тілдес халықтармен бірге өмір сүрген.

Төрт Шөмекейдің үлкені, қазақша айтқанда отау үй – **Тоқа.** Тоқа сөзі жалпы бас деген мағынаны білдіреді. Тоқадан үшеу – Бескем, Қармыс, Есқара.

Көнек – Шөмекейдің Тоқадан кейінгі екінші баласы. Көнек монғолдың **хөнөг** ыдыс, шелек дегенді білдіреді. Одан төрт бала – Алшағыр, Қыдырбек, Азнабай, Көпсек.

Аспан – монғолдың **аспан** деген сөзінен шыққан. Аспаннан Есімбет пен Барша туады.

Бозғыл – монғолдың **бослол** босқын, қашқын дегенді білдіреді. Шөмекейдің кенжесі Бозғылдан бесеу – Қаратамыр, Торыбай, Сарыбай, Келдібай, Қайқы.

Сондай-ақ қарақалпақтардың арасында шөмекейден шыққан **құйын, әйтеке** мен **шеруші** рулары шыққан.

МЕКЕНДЕГЕН ЖЕРІ. Шөмекейлер қоныс аударуына қарай үш топқа бөлінеді. Олардың алғашқы тобы жазғы уақытта Қарақұм, Тоғысқан шатқылымен Бақмайма өзенін бетке алып, Ырғыз өзенінен бастап Қарашатау тауына дейінгі жерлерді жайлады. Ал қыста Сырдария, Қуандарияны бойлап, Бесарық-Байғұс деген елді-мекендерді қыстаған.

Екінші тобы жайлауы Каспий мен Орал өзенінің аймағын қамтыған. Үшінші топ болса, жазда Елек өзенінің жоғарғы жағын мекендеген. Шөмекейлердің шамалы бөлігі қиыр оңтүстікте Қаш пен Бұхара арасында көшіп-қонды. Бөлініп көшіп қону шөмекейлердің әл-

ауқатына байланысты болған. Шөмекейлердің тұрмыс бөлігі ауыр бөлігі Сырдария жерін мекендеп, осы жерден ұзап шықпай, егіншілікпен айналысқан. Ал кейбір ауылдары Қарқұмнан алыс шықпаған. Ал тұрмыс жағдайы жоғары, мал басы көп бөлігі Бірғызбен Торғай өзендерінің бойын қоныстанған.

Шөмекейлердің тағы бір тобы ХІХ ғасырдың 20 жылдары Арынғазы сұлтанды қолдап, оған ілесіп, Қуандария мен Сырдария аралығындаға алқапта көшіп-қонған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. А. Аристов «Труды по истории и этническому составу тюркских племен». Бишкек, 2003.
2. П. И. Рычков «Топография Оренбургской Губерний».С-Пб, 1762.
3. Л. Мейер «Материалы для географии и статистики Россий». С-Пб, 1865.
4. «Қазақ Совет Энциклопедиясы» , 1985.
5. Интернет.Ру (род) – Шөмекей/История происхождения рода/ 29.03.2011 Метки: история происхождения рода

**ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ /
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ**

**КАРЬЕРДЕГІ ӨНЕРКӘСІПТІК ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ
ЖӨНІНДЕГІ НЕГІЗГІ ТЕХНИКАЛЫҚ ШЕШІМДЕР**

Абилова Аксамал Сатыбаевна

*«Тіршілік әрекетінің қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау»
білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты*

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада карьердегі өнеркәсіптік қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша негізгі техникалық шешімдер қарастырылған. Негізгі техникалық шешімдер үш топтан тұрады.

Түйінді сөздер: өнеркәсіптік қауіпсіздік, жарақаттанудың алдын алу, инциденттер, қауіп, тәуекел.

**ОСНОВНЫЕ ТЕХНИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ
ПРОМЫШЛЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА КАРЬЕРЕ**

Абилова Аксамал Сатыбаевна

Магистрантка 2 курса образовательной программы

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассмотрены основные технические решения по обеспечению промышленной безопасности на карьере. Установлено, что основные технические решения состоят из трёх групп.

Ключевые слова: промышленная безопасность, профилактика травматизма, инциденты, опасность, риск.

BASIC TECHNICAL SOLUTIONS TO ENSURE INDUSTRIAL CAREER

Abilova Aksamal

2-year Graduate of the educational program «Life Safety and Environmental Protection»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article discusses the main technical solutions for ensuring industrial safety at the quarry. It is established that the main technical solutions consist of three groups.

Key words: industrial safety, injury prevention, incidents, danger, risk.

Основные меры безопасности можно разделить на следующие группы, [1] :

1) Решения по исключению разгерметизации оборудования и предупреждению аварийных выбросов опасных веществ:

В соответствии с «Требованиями промышленной безопасности при разработке месторождений полезных ископаемых открытым способом» предусмотрено:

- не допускается эксплуатация передвижной заправочной станции с нарушенной герметичностью запорной арматуры и топливоподающих шлангов;

- не допускается перелив дизельного топлива во избежание пожара с возможным переходом во взрыв и загрязнения окружающей среды;
- не допускается эксплуатация сосудов, трубопроводов, работающих под давлением, имеющих не герметичность, а также с неисправностями запорно-регулирующей арматуры и соединений;

Должно быть проведено техническое освидетельствование сосудов и трубопроводов, работающих под давлением.

2) Решения, направленные на предупреждения развития промышленных аварий и локализацию выбросов опасных веществ:

- обеспечена перевозка горной массы согласно правилам перевозки автомобильным транспортом в соответствии с действующим законодательством РК в области промышленной безопасности.

В целях предупреждения аварий на производственных участках предусмотрено следующее:

- к руководству горными работами допускаются лица, имеющие законченное горнотехническое образование, окончившие специальные учебные заведения, курсы, дающие соответствующее право;

- к производству добычных и технологических работ допускаются только лица, имеющие специальную подготовку и квалификацию;

- регулярно проводится профессиональная учеба обслуживающего персонала, выполняющего горные и технологические работы;

- обеспечено соблюдение правил техники безопасности при добычных работах;

- при ведении горных работах горнотранспортным оборудованием должны быть выданы паспорта с указанием допустимых размеров рабочих площадок, углов откоса, высоты уступа и расстояния от горного и транспортного оборудования до бровок уступа;

- техническое состояние электроустановок соответствует требованиям ПТЭ, ПТБ и ПУЭ;

- для снижения пыли при добычных и погрузочных работах на карьере в летнее время применяется систематическое орошение горной массы водой, производится поливка дорог водой с применением при необходимости связующих добавок.

Осуществляется производственный контроль и производственный надзор за:

- правильностью отработки карьера (соответствие проектной высоты уступа, отметок горизонта отработки, правильностью оформления бортов, уклон почвы карьеров, соблюдение полноты выемки полезного ископаемого);

- ведением технологии перерабатывающего производства горной массы;

- эксплуатацией электроустановок в соответствии с требованиями ПТЭ, ПТБ и ПУЭ.

3) Решения по обеспечению взрывопожаробезопасности:

- заправка горнотранспортных машин, производится по заявке диспетчера на передвижной заправочной станции, оборудованной заправочным оборудованием из цветных металлов для исключения искрообразования и воспламенения дизельного топлива;

- не допускается эксплуатация передвижной заправочной станции с нарушенной герметичностью запорной арматуры и топливоподающих шлангов;

- не допускается перелив и утечка дизельного топлива во избежание пожара с возможным переходом во взрыв и загрязнения окружающей среды;

- работы, связанные с использованием открытого огня, производятся только по специальным письменным разрешениям после проведения предварительных подготовительных работ по пожарной безопасности;

- электрические отопительные приборы, установленные в жилых помещениях вахтового поселка в пожаробезопасном исполнении (в зимнее время года);

- электроустановки защищены от нагрева, искрения, выброса газов во избежание причинения вреда обслуживающему персоналу, повреждению оборудования и возникновению короткого замыкания (КЗ) или замыканию на землю;

- в огнеопасных помещениях вывешены предупреждающие надписи: «Огнеопасно», «Курить запрещается»;

- смазочные и обтирочные материалы на горных и транспортных машинах хранятся в закрытых металлических ящиках.

Для обеспечения пожарной безопасности объекты снабжены необходимыми первичными средствами пожаротушения, связью, противопожарным водоснабжением:

- содержание противопожарного оборудования отвечает действующим «Типовым правилам пожарной безопасности для промышленных предприятий»;

- на промплощадке имеются первичные средства тушения и пожарный инвентарь, количество этих средств и их содержание соответствует ГОСТ 12.4.009-83 «ССБТ. Пожарная техника для защиты объектов. Основные виды. Размещение и обслуживание»;

- на предприятии приказом руководителя назначены ответственные лица за противопожарную безопасность на участке работ. Перечень средств пожаротушения и мест их расположения согласовываются с МЧС РК;

- для пожаротушения в работающих горно-транспортных машинах, передвижных вагончиках имеются углекислые и пенные огнетушители, простейший противопожарный инвентарь в необходимом количестве, ящики с песком, войлочно-асбестовые покрывала; на промплощадке оборудованы ящики с песком, ручной противопожарный инвентарь;

- передвижной бытовой вагончик относится согласно СНиП П-30-76 к сооружению IV степени огнестойкости с кубатурой менее 1000,0 м³, в связи с чем для тушения в них пожара внутреннего и наружного водопровода не предусматривается.

При аварии, пожаре на объекте используется система аварийного оповещения.

Список использованной литературы:

1. Требования промышленной безопасности при разработке месторождений полезных ископаемых открытым способом. Министр по ЧС РК от 29.12.2008г. №219.

ҚОРҒАУ, МҰНАЙ ҚҰБЫРЛАРЫН, ТАСЫМАЛДАЙТЫН СУЛАНҒАН АРҚЫЛЫ МҰНАЙ ӨНДЕУ ЕРІТКІШ ТЫҒЫНМЕН

Амандосова Гүлжан Аманжолқызы

«Өмір қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау»

білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақала ұзақ жұмыс істеп тұрған қысым өрісімен пар каралық мұнай құбырларының өнеркәсіптік қауіпсіздігін жақсарту проблемасына арналған.

Түйінді сөздер: пайдалану, жөндеу, техникалық диагностика, окшаулау, ақаулар, қорғаныс, коррозия, ингибитордан қорғау, тығындарды өндеу әдісі.

ЗАЩИТА НЕФТЕПРОВОДОВ, ТРАНСПОРТИРУЮЩИХ ОБВОДНЕННУЮ НЕФТЬ ПУТЕМ ОБРАБОТОК ИНГИБИРОВАННОЙ ПРОБКЕЙ

Амандосова Гүлжан Аманжолқызы

Магистрант 2 курса образовательной программы

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Казахско-Русского Международного университета; 030006, г.Актобе, ул.Айтеке би 52;

Статья посвящена проблеме совершенствования промышленной безопасности длительно эксплуатируемых напорных промысловых и межпарковых нефтепроводов, транспортирующих обводненную нефть обработкой ингибированной пробкой.

Ключевые слова: эксплуатация, ремонт, техническая диагностика, изоляция, дефекты, протекторы, коррозия, ингибиторная защита, метод пробковой обработки.

PROTECTION OF OIL PIPELINES TRANSPORTING WATERFILLED OIL BY TREATING AN INHIBITED TUBE

Amandosova Guljun

2-year Graduate of the educational program «Life Safety and Environmental Protection»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article is devoted to the problem of improving the industrial safety of long-running pressure field and inter-Park oil pipelines transporting watered oil by treatment with an inhibited plug.

Keywords: operation, repair, technical diagnostics, insulation, defects, protectors, corrosion, inhibitory protection, cork processing method.

Линейная часть (ЛЧ) магистрального нефтепровода по конструкциям и условиям эксплуатации является уникальной технической системой, для которой весьма затруднена выработка универсальных рекомендаций по выбору рационального технического обслуживания. К тому же имеются сложности в точной и полной оценке ее фактического технического состояния.

Выбирать стратегию технического обслуживания и ремонта линейной части магистральных нефтепроводов следует с учетом обеспечения безопасности работ и охраны окружающей среды, бесперебойного снабжения потребителей нефтью требуемого качества.

Необходимо найти разумное соотношение между затратами на техническое обслуживание и ремонт уровнем надежности и эффективности функционирования трубопровода. И, поэтому, технический осмотр является одним из важнейших видов работ по техническому обслуживанию линейной части трубопровода.

Магистральные нефтепроводы эксплуатируются в течение нескольких десятков лет, что приводит к снижению показателей надежности. Создаются новые методы и средства технического обслуживания и ремонта. Все это требует постоянного совершенствования, модернизации системы технического обслуживания.

Совершенствование системы технического обслуживания и ремонта достигается тремя основными направлениями: техническим; экономическим и организационным [3].

Содержание этих направлений включают следующие проблемы:

— совершенствование организации управления техническим обслуживанием и ремонтом;

— рациональная централизация обслуживания и ремонта и обоснование целесообразности мощности ремонтных предприятий и подразделений;

— всестороннее совершенствование технологии обслуживания и ремонта;

— выбор оптимальной стратегии обслуживания и ремонта магистральных нефтепроводов.

Для рационального использования технических ресурсов магистральных нефтепроводов, оборудования и сооружений магистрального нефтепровода и установления научно обоснованных межремонтных сроков проведения технического обслуживания и ремонта необходимо наиболее точно учитывать фактическое техническое состояние и особенности оборудования сооружений нефтепровода с широким использованием системы эксплуатации и ремонта «по состоянию» с применением современных средств технической диагностики.

При ремонте «по состоянию» сроки вывода в ремонт трубопровода определяют не заранее, как среднестатистической величины, а индивидуально для каждого участка нефтепровода путем анализа данных о его техническом состоянии, полученных во время диагностических обследований [1, 2].

Дальнейшие пути обеспечения надежности и повышения эффективности магистральных нефтепроводов состоят в организации и производстве ремонтно-восстановительных работ по результатам технического диагностирования, организацию контроля технического уровня эксплуатационных параметров объекта, полным выявлением и формирующихся, и накопленных дефектов, классификации их, прогнозированием технического состояния магистральных нефтепроводов.

Техническая диагностика предполагает определение состояния объектов с определенной точностью, причем, результатом этого процесса должно быть заключение о техническом состоянии объекта с указанием места, а при необходимости вида и причины дефекта.

Современные системы технической диагностики трубопроводов являются не только средствами получения информации об их фактическом состоянии, но и активными органами контроля управления качеством и надежности.

Техническая диагностика на этапах строительства и эксплуатации трубопроводов позволяет объективно оценивать реальную экологическую ситуацию в зоне непосредственного техногенного воздействия объекта.

При длительной эксплуатации трубопровода, защищенных только изоляционными покрытиями, возникают сквозные коррозионные повреждения уже через 5-8 лет после укладки трубопровода в грунт вследствие почвенной коррозии, так как изоляция со временем теряет прочностные свойства и в ее трещинах начинается интенсивные процессы наружной электрохимической коррозии.

Анализируя методы борьбы с коррозией, можно сказать, что наиболее широкое применение из способов активной защиты получила ингибиторная защита, из-за простоты схемы в эксплуатации.

После проведения строительства или ремонта участков трубопровода, когда его уложили и засыпали, специалисты определяют сплошность изоляционного покрытия. Если были обнаружены дефекты в покрытии, данные участки вскрывают и ремонтируют изоляцию. Чтобы производить контроль состояния защитного покрытия, каждый трубопровод оснащают контрольно-измерительными пунктами:

- после каждого километра нефтепровода;
- при наличии грунтов с большой коррозионной активностью – каждые 500 м;
- у задвижек;
- у транспортных и водных переходов с обеих сторон границ перехода;
- при пересечении с другими подземными сооружениями;
- при недавнем строительстве или реконструкции нефтепроводов и газопроводов

контрольно-измерительные пункты оборудуют электродами для определения скорости коррозии и отслеживания уровня поляризационного потенциала [1, 2].

Чтобы определить состояние противокоррозионной защиты на участках большой коррозионной опасности проводится 1 раз в 5 лет комплексное обследование МН, а на других участках — 1 раз в 10 лет по методике, описанной в правилах эксплуатации наружных газопроводов. При проведении комплексного обследования противокоррозионной защиты трубопроводов определяют состояние изоляционного покрытия (места нарушения сплошности изоляции, изменение при эксплуатации физико-механических свойств), коррозионное состояние (проводится электрометрия, шурфовка) и степень электрохимической защиты (есть ли защитный потенциал на всей поверхности трубопровода) [1,4].

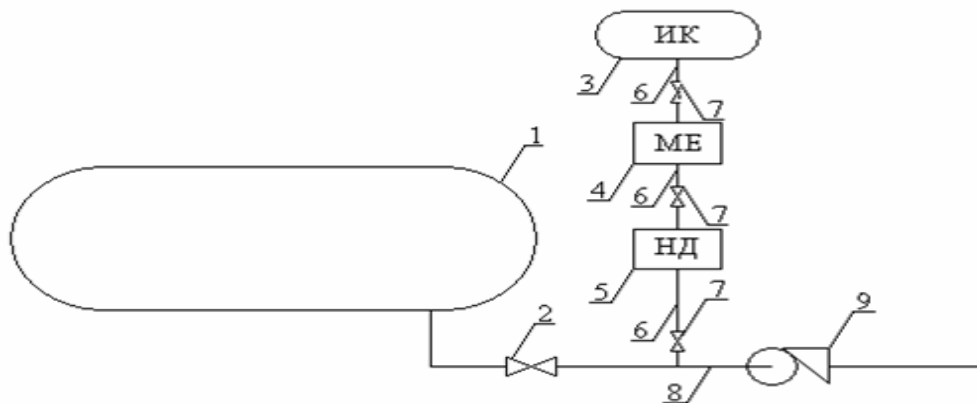

Рисунок 1- Схема установки для защиты от коррозии напорных нефтепроводов методом пробковых обработок

1 – буферная накопительная емкость; 2 - задвижка; 3 - емкость хранения ингибитора коррозии; 4 - мерная емкость; 5 - насос-дозатор; 6 - ингибиторопровод; 7 - вентиль; 8 - нефтепровод; 9 - откачивающий насос [4].

Ингибиторы коррозии являющиеся органическими соединениями, при подаче по традиционной технологии непрерывного дозирования в водонефтяную смесь, перекачиваемую по нефтепроводу, постепенно переходят в нефтяную фазу. При этом концентрация ингибитора в водной фазе снижается ниже защитной. Кроме того, формирование защитной ингибиторной пленки на внутренней поверхности нефтепровода, имеющей твердые отложения, при этой технологии затруднено из-за низкой концентрации ингибитора (в основном 20...40 мл/м³).

Технология защиты напорных нефтепроводов, перекачивающих обводненную нефть, методом пробковой обработки ингибиторами коррозии лишена недостатков и предназначена для увеличения эффективности защиты и снижения расхода ингибиторов [4].

Защита промысловых напорных нефтепроводов, транспортирующих обводненную нефть, проводится путем обработок водной ингибированной пробкой. Защита межпарковых нефтепроводов, транспортирующих нефть после предварительного сброса воды, также проводится путем обработок нефтяной ингибированной пробкой [5].

Обязательным условием осуществления этой технологии является наличие в точке подачи ингибитора коррозии (на ДНС, ГЗНУ, ТП) буферной накопительной емкости.

При реализации технологии на внутренней поверхности нефтепровода создается защитная адсорбционная пленка путем периодических прокачек однофазных (водных или нефтяных) ингибированных пробок по всей длине защищаемого нефтепровода. Ввиду того, что ингибитор подается в однофазную жидкость – пластовую воду или нефть, исключается возможность его фазового перераспределения.

В технологии обработок напорных нефтепроводов водной ингибированной пробкой используется особенность периодической откачки продукции из существующих на ДНС (ГЗНУ) накопительных емкостей. За время цикла накопления происходит отстой пластовой воды. В начале цикла откачки в нефтепровод подается относительно чистая вода, которая служит в качестве носителя ингибитора коррозии. Ингибитор коррозии подается в водную пробку насосом-дозатором, по истечении заданного времени оператор отключает насос.

С увеличением обводненности водонефтяной эмульсии защитный эффект ингибиторов коррозии значительно снижается. Это связано с переходом ингибитора коррозии в нефтяную фазу и концентрацией молекул ингибитора на границе раздела фаз.

Увеличить эффективность ингибиторной защиты нефтепроводов позволяет технология «пробковой» периодической обработки. При ее реализации нефтепровод обрабатывается ингибированной «пробкой» однофазной жидкости (нефтью или водой).

Промысловые технологии «пробковой» обработки показали, что защитный эффект по сравнению с технологией непрерывного дозирования увеличивается в среднем на 20-30 % [5].

Список использованной литературы:

1. Строительные нормы и правила. Магистральные трубопроводы СНиП III-42-80.
2. Строительные нормы и правила. Магистральные трубопроводы СНиП 2.05.06-85.
3. Морские трубопроводы / Ю. А. Горяинов, А. С. Федоров, Г. Г. Васильев и др.-М.: ООО "Недра-Бизнесцентр, 2001
4. РД 153-39.4-113-01. Нормы технологического проектирования магистральных нефтепроводов.
5. С.В. Любецкий, Ф.И. Даутов, Ф.Ш. Шакиров/Эффективность технологии периодических «пробковых» обработок промысловых нефтепроводов ингибиторами коррозии. Транспорт и подготовка нефти. УДК 620.197.3, 2005

**АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ АНАСТАСЬЕВ ӘКТАС КЕН ОРНЫН ИГЕРУ
КЕЗІНДЕ ЛАСТАУШЫ ЗАТТАРДЫҢ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ АЗАЙТУ
ЖӨНІНДЕГІ ІС-ШАРАЛАР**

Булкаиров Айвар Болатұлы

*«Тіршілік әрекетінің қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау»
білім беру бағдарламасының 2 курс магистранті*

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақала Ақтөбе облысының Анастасьевской әктасты карьерін пайдалану кезіндегі ластаушы заттардың сипаттамаларын анықтауға және қоршаған ортаға осы зиянды шығарындыларды азайту бойынша шараларды жасауға арналған.

Түйінді сөздер: карьер, қоршаған орта, ашық тау-кен жұмыстары, қауіпті шығарындылар, рұқсат етілген шығарындылар.

**ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГРЯЗНЯЮЩИХ ВЕЩЕСТВ И МЕРОПРИЯТИЯ ПО ИХ
УМЕНЬШЕНИЮ ПРИ РАЗРАБОТКЕ МЕСТОРОЖДЕНИЯ ИЗВЕСТНЯКОВ
АНАСТАСЬЕВСКОЕ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ**

Булкаиров Айвар Болатович

Магистрант 2 курса образовательной программы

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Статья посвящена определению характеристик загрязняющих веществ при работе карьера месторождения известняков Анастасьевское Актюбинской области и разработке мероприятий по уменьшению этих вредных выбросов в окружающую среду.

Ключевые слова: карьер, окружающая среда, открытые горные работы, вредные выбросы, предельно допустимые выбросы.

**CHARACTERISTICS OF POLLUTING SUBSTANCES AND MEASURES TO REDUCE
THEM WHILE DEVELOPING A DESTRUCTED DEPOSIT OF ANESTASYEVSKAYA
AKTUBIN REGION**

Bulkairov Aivar

2-year Graduate of the educational program «Life Safety and Environmental Protection»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article is devoted to the determination of the characteristics of pollutants during the operation of the limestone quarry of the Anastasyevskoye Aktobe region and the development of measures to reduce these harmful emissions into the environment.

Key words: quarry, environment, open cast mining, hazardous emissions, maximum permissible emissions.

Охрана атмосферного воздуха от загрязнения

Открытая разработка месторождений полезных ископаемых сопровождается интенсивным загрязнением атмосферного воздуха. Количество и состав газопылевыделений, образующихся при производстве горных работ, зависят от ряда факторов. На интенсивность

загрязнения воздушной среды влияют климатические, технологические и организационные особенности производства горных работ, а также состав и консистенция разрабатываемых пород.

Источниками загрязнения атмосферного воздуха на карьере являются следующие основные и вспомогательные рабочие механизмы: экскаватор, погрузчик, автотранспорт и бульдозер. В воздушную среду поступает значительное количество минеральной пыли при осуществлении операций по экскавации, погрузке и транспортировке добытого грунта, а также при ветровой эрозии незакрепленной поверхности уступов карьера.

Снижение интенсивности пылеобразования при производстве горных работ в открытых горных выработках достигается за счет увлажнения пород для пылеподавления.

Интенсивность пылевыделения при экскавации пород, при погрузке на автотранспорт снижается с помощью увлажнения породы и орошения с применением растворов поверхностно-активных веществ.

Мероприятия по снижению запыления карьерного воздуха при транспортировке пород сводятся к снижению интенсивности пыления с перевозимых пород и пылеобразования при движении автотранспорта на карьерных дорогах. Для уменьшения пылеобразования при транспортировке грунта в кузове автосамосвала предусматривается движение транспорта с пониженной скоростью, следствием чего является уменьшение сдува пыли встречным потоком воздуха при движении и уменьшение потерь при транспортировке.

Мероприятия, предотвращающие взметание пыли с поверхностей элементов горной выемки, сводятся к периодическому орошению этих поверхностей и проведением биологической рекультивации.

Пылеподавление на карьере

При производстве добычных работ необходимо проведение систематического контроля за состоянием атмосферного воздуха. Состав его должен отвечать установленным нормативам по содержанию основных компонентов воздуха и примесей.

Пылевыделение в виде неорганизованных выбросов на добычных работах будет происходить:

- при движении транспортных средств по внутрикарьерным дорогам;
- при экскавации и погрузке вскрышных пород и песка.

Из числа перечисленных, наиболее мощными источниками пылевыделения (по суммарному количеству) будут служить забой и неблагоустроенные автодороги.

Для снижения пылеобразования предусматриваются следующие мероприятия:

- систематическое водяное орошение внутрикарьерных автодорог, забоя при добычных операциях;

- предупреждать перегруз автосамосвалов для исключения просыпов горной массы;
- снижение скорости движения автотранспорта и землеройной техники до

оптимально-минимальной.

Характеристика источников выбросов загрязняющих веществ в атмосферу

Потенциальными элементами окружающей среды, подвергающимися загрязнению от действия карьера, могут являться атмосферный воздух, почвы, открытые водоемы и подземные воды.

Основными ингридентами, загрязняющими окружающую среду при действии объектов карьера, являются пыль и токсичные газы. Неорганизованные выбросы пыли будут происходить при производстве следующих технологических операций:

- экскавация и погрузка горной массы;
- транспортировка товарной массы по карьерной дороге.

Источниками выбросов токсичных газов являются двигатели внутреннего сгорания применяемых горно-транспортных машин (таблица 1).

Таблица 1

Основные выбросы из-за работы спецтехники и автотранспорта

№	Код	Примесь	Выбросы, г/с	Выбросы, т/год
п/п	1	2	3	4
1	0301	Азот (IV) оксид (Азота диоксид)	0,1244	0,5038
2	0304	Азот (II) оксид (Азота оксид)	0,0202	0,0818
3	0328	Углерод (Сажа)	0,0023	0,0093
4	0330	Сера диоксид (Ангидрид сернистый)	0,0078	0,0316
5	0337	Углерод оксид	2,3333	9,4499
6	0703	Бенз(а)пирен	0,0000009	0,000036
7	2704	Бензин нефтяной, малосернистый	0,3889	1,5750

Комплекс мероприятий по уменьшению выбросов в атмосферу

Сокращение объемов выбросов и снижение их приземных концентраций обеспечивается комплексом планировочных, технологических и специальных мероприятий.

Планировочные мероприятия, влияющие на уменьшение воздействия выбросов предприятия на жилые районы, предусматривают благоприятное расположение предприятия по отношению к селитебной территории.

Приведенные в предыдущем разделе расчеты выбросов вредных веществ в атмосферу показывают, что основной вклад в загрязнение атмосферного воздуха при разработке месторождения вносят разработка рудного пласта и погрузка товарной руды и выбросы токсичных газов от работы горно-транспортных механизмов.

Для снижения пылеобразования при проведении горных работ должно проводиться орошение забоя и полив водой карьерных дорог и систематическое орошение отвалов. Расходы воды на пылеподавление увеличиваются в зависимости от повышения скорости ветра. При высоких скоростях ветра (15 м/с и более) горные работы прекращаются.

Для снижения пылеобразования предусматриваются также следующие мероприятия:

- систематическое, но не менее двух раз, в смену водяное орошение забоя, внутрикарьерных и междуплощадочных автодорог, а также систематическое орошение водой не закрепленной поверхности отвалов и их участков, на которых произведено травосеяние.

Специальные работы по снижению объемов загрязняющих веществ в атмосферу на период нормирования не предусматриваются, т.к. зона загрязнения по всем выделяемым загрязняющим веществам (ЗВ) находится в пределах нормативной санитарно-защитной зоны (СЗЗ).

Технологические мероприятия предусматривают применение прогрессивных технологий производства, в том числе:

1. Эксплуатация строительных машин и механизмов, включая техническое обслуживание в соответствии с требованиями ГОСТ 12.3.033 «ССБТ. Строительные машины. Общие требования безопасности при эксплуатации», СНиП РК, 2007г. «Организация строительного производства» и инструкций предприятий-изготовителей.

2. Своевременное проведение планово-предупредительных ремонтов и профилактика всего автотранспортного парка.

3. Оснащение автомобилей-самосвалов специальными упорами для поддержания кузова в необходимых случаях в поднятом положении.

4. Осуществление погрузки горной массы на автосамосвалы со стороны заднего или бокового борта.

5. Применение неэтилированного бензина.

6. Упорядоченное движение транспорта и другой техники по территории строительства при проведении работ.

7. Разработка оптимальных схем движения.

8. Снабжение рабочих, занятых на горных работах, противопыльными респираторами.

В местах производства работ воздух должен содержать по объему 20 % кислорода и не более 0,5 % углекислого газа. Запыленность воздуха не должна превышать предельно допустимых концентраций, мг/м в забоях, на рабочих местах и автодорогах — 6, на территории - 2.

Мероприятия по регулированию выбросов в периоды неблагоприятных метеоусловий

При режиме работы карьера в неблагоприятных метеорологических условиях (НМУ) к которым относятся штили и пыльные бури. При штилях резко замедляется воздухообмен, что может приводить к накоплению загрязняющих веществ в приземном воздухе до концентраций, превышающих допустимые. При пыльных бурях происходит наложение повышенных выбросов твердых частиц за счет высокой скорости ветра и их естественных высоких фоновых концентраций в этот период.

Выполняются следующие мероприятия по регулированию выбросов в периоды НМУ:

- при штилевых условиях - рассредоточение горно-транспортного оборудования, сокращение работающих единиц до оптимально-минимального количества, непрерывный контроль за качеством атмосферного воздуха карьера, в случае выявления повышения концентраций вредных веществ до уровня предельно допустимого работа карьера приостанавливается;

- при пыльных бурях - интенсификация увлажнения (дождевания) пылящих поверхностей.

Охрана поверхностных и подземных вод

Местность района карьера имеет простые гидрографические и гидрогеологические условия.

Постоянно действующих поверхностных водостоков на этой территории нет. Подземные воды находятся на глубине 40-50 м ниже подошвы карьера. Сточные воды предприятия отсутствуют. Следовательно, загрязнение окружающей среды сточными водами не будет иметь места.

Как предусмотрено проектом, местные источники хозяйственного и технического водообеспечения горного производства не используются (вода привозная).

При соблюдении предусматриваемых мероприятий по предотвращению загрязнения окружающей среды (исключение проливов горюче-смазочных материалов (ГСМ) при заправках и ремонте оборудования и др.) загрязнение поверхностных и подземных вод не будет иметь место.

Таким образом, функционирование данного предприятия при условии соблюдения норм и принятых мероприятий по охране окружающей среды не ведёт к каким-либо ее изменениям, и не ухудшает экологическую обстановку.

Охрана земельных ресурсов

В районе проектируемого карьера отсутствуют земли природоохранного назначения и водоохранные зоны рек и водоемов и водозаборов.

Район проектируемого карьера не является местом постоянного обитания ценных или занесенных в Красную книгу представителей животного и растительного мира.

Состав пылевых выбросов не содержит токсичных элементов. Поэтому загрязнение почвы, ведущее к ухудшению их качества, не прогнозируется.

Земли, нарушенные в ходе производства работ, подвергаются технической и биологической рекультивации.

Во исполнение Закона РК «О недрах и недропользовании», предусматривается исполнение следующие условий в области охраны недр при разработке месторождения:

1. Добыча полезного ископаемого осуществляется в пределах только тех участков (блоков) недр, запасы которых получили Государственную экспертную оценку и учтены Государственным балансом.

2. Владелец Права недропользования на Добычу полезного ископаемого вправе проводить ее только в пределах Участка недр, определенного Горным отводом.

3. Своевременное проведение эксплуатационной разведки для уточнения и достоверной оценки величины и структуры запасов полезного ископаемого.

4. Достижение оптимально-максимальной полноты отработки балансовых запасов полезного ископаемого в контуре представленного Горного отвода.

5. Сокращение потерь полезного ископаемого в недрах, при добычных работах, при транспортировке.

6. Исключение выборочной отработки полезного ископаемого.

7. Проведение опережающих подготовительных и очистных работ.

8. Проведение добычных работ в соответствии с проектом разработки выемочной единицы и согласованным планом развития горных работ

9. Не допускать временно неактивных запасов.

10. Вести систематические геолого-маркшейдерские наблюдения в забоях и обеспечивать своевременный геологический прогноз для оперативного управления горными работами.

11. Вести учет состояния и движения запасов, потерь полезного ископаемого, также учет запасов по степени их подготовленности к выемке в соответствии с требованиями «Инструкции по учету запасов твердых полезных ископаемых и по составлению отчетных годовых балансов по форме 5-ГР».

12. Запрещение разработки месторождения без своевременного и качественного геологического и маркшейдерского обеспечения горных работ.

13. Недопущение сверх проектных потерь полезного ископаемого.

14. Вести строгий учет добытого товарного грунта и не допускать его потери при хранении и транспортировке.

15. Неукоснительное и своевременное исполнение всех предписаний, выдаваемых органами Государственного контроля охраны и использования недр.

Промышленные и бытовые отходы

В период действия контрактного срока годовой объем отвальных пород будет составлять до 35,0 тыс м³. Все они складированы в выработанном пространстве, и практически не занимают дополнительные земли.

Часть их может использоваться на собственные нужды предприятия, в том числе в качестве материала для строительства подъездных дорог.

Основными отходами при эксплуатации карьера являются промышленные отходы (металлолом, промасленная ветошь, замазученный грунт, отработанные масла), а также твердые бытовые отходы.

Расчет объемов образования ветоши промасленной (замазученной)

Расчет выполнен в соответствии с методикой [1]. Количество отходов принято согласно санитарных норм.

Обтирочный материал, в том числе промасленная ветошь образуются при профилактической обтирке техники, ликвидации проливов - пожароопасные, III класс токсичности.

Норма образования промасленной ветоши:

$$N = M_0 + M + W, \text{ т/год}$$

где: M_0 - поступающее количество ветоши, 0,2 т/год; M - норматив содержания в ветоши масел, $M=0,12 \cdot M_0$; W - нормативное содержание в ветоши влаги, $W=0,15 \cdot M_0$.

$$M = 0,12 \cdot 0,2 = 0,024 \text{ т}$$

$$W = 0,15 \cdot 0,2 = 0,030 \text{ т}$$

$$N = 0,2 + 0,024 + 0,030 = 0,25 \text{ т/год.}$$

Расчет объема образования замазученного грунта:

В соответствии с РНД 03.1.0.3.01-96 «Порядок нормирования объемов образования и размещения отходов производства» (п. 2.8.8. «Порядок расчета объемов образования отходов нефтедобычи. Грунт замазученный.»), при разливе ГСМ на почву объем образования замазученного грунта определяют по формуле: $Q_{гр} = S \cdot h$

При разливе ГСМ на бетонированную поверхность количество загрязненного песка определяется по формуле: $M_{гр} = S \cdot h \cdot p \cdot n$, т/год

где: S - площадь проливов нефтепродуктов, m^2 ; h - толщина слоя песка, м; p - плотность загрязненного грунта t/m^3 ; n - количество проливов за год.

$$M_{ф} = 1 \cdot 0,05 \cdot 1,86 \cdot 12 = 1,1 \text{ т/год.}$$

Расчет объема образования металлолома:

Металлолом будет представлен изношенными деталями горно-транспортного оборудования. При общей массе задолженного оборудования 171 т объем изношенных деталей примерно составит 6,0 т.

Расчет объемов образования масла отработанного

Расчет выполнен в соответствии с «Временными методическими рекомендациями по расчету нормативов образования отходов производства и потребления». СПб.. 1998г.

Отработанные масла образуются при эксплуатации транспортных средств и других механизмов - жидкие, пожароопасные, III класс токсичности, частично растворимы в воде.

Норма образования отработанного моторного масла:

$$N = (N_b + N_d) \cdot 0,25$$

где: 0,25 - доля потерь масла от общего его количества; N_d - нормативное количество израсходованного моторного масла при работе транспорта на дизельном топливе, $N_d = Y_d \cdot N_d \cdot p$ (Y_d - расход дизельного топлива за год $63,2 (378,1) m^3$; N_d - норма расхода масла, $0,032$ л/л расхода топлива; p - плотность моторного масла, $0,93 t/m^3$).

$$N_d = 63,2 (378,1) \cdot 0,032 \cdot 0,93 = 1,9 (11,2) \text{ т.}$$

N_b - нормативное количество израсходованного моторного масла при работе транспорта на бензине, $N_b = Y_b \cdot N_b \cdot p$ (Y_b - расход бензина за год - $6,8 (20,6) m^3$; N_b - норма расхода масла, $0,024$ л/л расхода топлива).

$$N_b = 6,8 (20,6) \cdot 0,024 \cdot 0,93 = 0,2 (0,5) \text{ т.}$$

$$N = [6,8 (20,6) + 0,2 (0,5)] \cdot 0,25 = 1,7 (5,3) \text{ т/год.}$$

Отработанное масло собирается в бочки с последующей отправкой на регенерацию.

Расчет объема образования твердо-бытовых отходов:

Согласно РИД 03.1.0.3.01-96 «Порядок нормирования объемов образования и размещения отходов производства» (Алматы, 2006) объем образования твердо-бытовых отходов определяется по следующей формуле:

$$Q_3 = P \cdot M \cdot P_{тбо} \cdot K_c,$$

где: P - норма накопления отходов на одного человека в год, т /год • чел. - 1,06; M - численность персонала в смене - 18 человек; $P_{тбо}$ - удельный вес твердо-бытовых отходов, t/m^3 - 0,25; K_c - коэффициент, равный 0,5.

$$Q_3 = 1,06 \cdot 18 \cdot 0,25 \cdot 0,5 = 4,8 \text{ т/год.}$$

Твердые бытовые отходы периодически вывозятся на полигон ТБО АО «Тазалык» г.Актобе.

Объемы образования и размещения отходов при эксплуатации карьера представлены в таблице 2.

Охрана окружающей среды и рациональное использование ее ресурсов на данном этапе является одной из важнейших задач.

Охрана недр и рациональное использование минерального сырья

Вопросы охраны недр и рационального использования минерального сырья регламентируются:

- Указом Президента Республики Казахстан, имеющим силу закона, от 27 января 1996 г №2828 "О недрах и недропользовании" с изменениями и дополнениями от 11 мая 1999 г. №381-1 ЗРК и 11 августа 1999 г. №467-1 ЗРК (ст. 49 "Требования в области охраны недр");
- Едиными правилами охраны недр при разработке месторождений твердых полезных ископаемых в Республике Казахстан (ЕПОН), утвержденными Постановлением Правительства от 21 июля 1999 г. №1019 (Раздел 3 "Требования охраны недр при разработке месторождений твердых полезных ископаемых").

Таблица 2

Ориентировочный объем образования и размещения отходов

№	Наименование отходов	Класс токсичности отхода для окружающей природной среды	Объем отходов	Метод утилизации
п/п	1	2	3	4
1	Промышленные отходы			
2	Металлолом (изношенные детали горнотранспортных механизмов)	IV класса токсичности	6,0 т	Складируется на спецплощадке и вывозится на приемо-сдаточные пункты
3	Отработанные масла (моторные и трансмиссионные)	III класс токсичности	1,7(5,3) т	Собираются в металлические бочки и вывозятся на переработку
4	Промасленная ветошь	III класс токсичности	0,25 т	Складируется в металлические емкости
5	Замазученный грунт	III класс токсичности	1,1 т	Складируется в металлические емкости
6	Твердые бытовые отходы (пищевые, упаковка и т.д.)	нетоксичные	4,8 т	Вывозятся на полигон ТБО

Решения по охране недр, рациональному и комплексному использованию минерального сырья при отработке Анастасьевского месторождения известняка обеспечиваются путем выполнения следующих условий :

1. полная отработка утвержденных запасов полезного ископаемого;
2. сокращение потерь полезного ископаемого за счет внедрения рациональной схемы отработки карьеров, мероприятий по улучшению временных дорог и др.;
3. исключение выборочной отработки запасов месторождения;
4. проведение опережающих горно-подготовительных работ;
5. добычные работы должны производиться в строгом соответствии с проектом разработки и согласованным годовым планом развития горных работ, составленным в соответствии с утвержденными Методическими указаниями;

6. запрещение проведения горных работ на месторождении без своевременного и качественного геологического и маркшейдерского обеспечения;
7. недопущение сверхнормативных потерь;
8. добытое минеральное сырье должно рассматриваться как конечная продукция горного производства, подлежащая должному учету и контролю;
9. учет состояния и движения балансовых запасов, эксплуатационных потерь полезного ископаемого;
10. ежегодное погашение балансовых запасов путем представления ТУ «Запказнедра» отчетных годовых балансов по форме 5-ГР в установленном порядке;
11. своевременное выполнение всех предписаний, выдаваемых органами Государственного контроля за охраной недр.

Охрана почв и водных объектов

На самом месторождении постоянно действующих поверхностных водостоков нет. Нижняя часть балансовых запасов месторождения обводнена.

При отработке надводной части загрязненные сточные воды предприятия не будут иметь места. Следовательно, загрязнения окружающей среды сточными водами не будет.

При отработке обводненных запасов драглайном или земснарядами в качестве сточной воды будет вода, образующаяся при обезвоживании добытого известняка в навалы или намыве. Эта вода возвращается обратно в тот же котлован, имея тот же химический состав и практически в том же объеме.

При соблюдении предусматриваемых мероприятий по предотвращению загрязнения окружающей среды (исключение проливов ГСМ при заправках и ремонте оборудования и др.) загрязнение подземных вод не будет иметь место.

Таким образом, функционирование проектируемого предприятия при условии соблюдения норм и принятых мероприятий по охране окружающей среды не ведут к каким-либо ее изменениям, и не ухудшает экологическую обстановку.

Для охраны почв и водных объектов предусматривается:

1. максимальная экономия площадей, отведенных под промплощадку, горные выработки, отвалы и коммуникации;
2. разработка карьера по добыче известняка в пределах горного отвода, в установленных контурах утвержденных запасов;
3. обеспечение складирования и хранения ПРС и вскрышной горной массы отработываемого участка в отдельных отвалах с целью использования для рекультивации нарушенных при проведении горных работ земель;
4. недопущение загрязнения промышленными и бытовыми отходами прилегающей к проектной границе карьерного хозяйства почвенной зоны;
5. хранение и отпуск горюче-смазочных материалов на специально оборудованном месте в пределах территории промплощадки.

обеспечение охраны водоисточников при работе землеройного снаряда посредством сброса отработанной воды только после осветления на последовательно установленных отстойниках.

Водоотведение

Водоотвод талых, ливневых и грунтовых вод из карьера не предусматривается. Добыча обводненных запасов будет осуществляться без осушения их. Для предотвращения загрязнения вод проливами нефтепродуктов запрещается проведение заливок и ремонтов горно-транспортных механизмов в границах карьера. Эти операции должны осуществляться на специальных площадках, имеющих гидроизоляционное основание.

Жидкие бытовые стоки поступают по закрытой канализационной сети в бетонные зумпфы и далее в септик, откуда, как и фекалии, по мере их накопления, с последующим вывозом на городские очистные сооружения.

Объем водоотведения составит: $296 \text{ м}^3 / \text{год} \cdot 0,8 = 236,8 \text{ м}^3 / \text{год}$.

Вывоз жидких бытовых стоков осуществляется с периодичностью 1 раз в две недели. Следовательно, требуемый объем септика 20-22 м³.

Рекультивация земель

В ходе эксплуатации карьера и после ее завершения предусматривается проведение рекультивационных работ по восстановлению земельных участков, нарушенных в процессе эксплуатации.

По мере погашения эксплуатационных запасов месторождения выработанное пространство будет представлять собой водоем с берегами высотой до 3-4 м и глубиной от 3 до 6 м. Поэтому, карьер не подлежит рекультивации.

Основными объектами рекультивации являются:

- места размещения временных отвалов ПРС;
- площадки вспомогательных объектов после демонтажа с них оборудо- вания и зданий;
- междуплощадочные автодороги, если дальнейшее их использование в иных целях не предусматривается .

Вскрышные работы, формирование постоянных отвалов и прокладка дорог начинаются со снятия ПРС. Технология этой операции изложена выше.

Так как, перечисленные объекты имеют место в течение всего срока эксплуатации, то рекультивация проводится после погашения карьера.

Нанесение плодородного слоя на спланированную рекультивируемую поверхность будет осуществляться автосамосвалом с последующей планировкой бульдозером. Планировочные работы рекомендуется проводить последовательными проходами в одну и другую стороны. При очередном проходе отвал бульдозера на длине 0,5 м должен находиться на спланированной площади, чтобы выдерживать толщину слоя и равномерно распределять грунт. Отвал бульдозера во время планировочных следует заполнять грунтом не более, чем на 2/3 его высоты. Небольшие неровности и валики грунта заглаживаются задним ходом бульдозера при опущенном отвале в плавающем режиме. При разработке грунта на отвалах предельные углы принимать в соответствии с едиными правилами безопасности

Рекультивированные земли будут представлять собой естественные луга.

Список использованной литературы:

1. "Сборник методик по расчету выбросов вредных в атмосферу различными производствами". Алматы, КазЭКОЭКСП, 1996 г.

ҚАРА МЕТАЛЛУРГИЯДАҒЫ ӨНЕРКӘСІПТІК ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ӘДЕБИ КӨЗДЕРГЕ ШОЛУ

Ищанов Бейбітжан Дастанұлы

«Тіршілік әрекетінің қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау»

білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада соңғы 15 жылдағы әдеби көздер бойынша қара металлургиядағы өнеркәсіптік қауіпсіздік және еңбекті қорғау жағдайы қарастырылған. Өндірістік жарақаттану деңгейін төмендетуде алдын алу маңызды рөл атқаратыны анықталды. Негізінен ұйымдастыру шаралары.

Түйінді сөздер: травматизм, қара металлургия, жарақаттанудың алдын алу, инциденттер, қауіп, тәуекел.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО ВОПРОСАМ ПРОМЫШЛЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ОХРАНЫ ТРУДА В ЧЁРНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ

Ищанов Бейбитжан Дастанұлы

Магистрант 2 курса образовательной программы

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассмотрено состояние промышленной безопасности и охраны труда в чёрной металлургии по литературным источникам за последние 15 лет. Установлено, что значительную роль в снижении уровня производственного травматизма играет профилактика. В основном организационные мероприятия.

Ключевые слова: травматизм, чёрная металлургия, профилактика травматизма, инциденты, опасность, риск.

REVIEW OF LITERARY SOURCES ON INDUSTRIAL SAFETY AND LABOR PROTECTION IN BLACK METALLURGY

Ishanov Beibitan

2-year Graduate of the educational program «Life Safety and Environmental Protection»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article considers the state of industrial safety and labor protection in the iron and steel industry according to literary sources over the past 15 years. It has been established that prevention plays a significant role in reducing the level of occupational injuries. Mainly organizational activities.

Key words: injuries, ferrous metallurgy, injuries prevention, incidents, danger, risk.

Рассмотрим состояние промышленной безопасности и охраны труда в чёрной металлургии с точки зрения травматизма, как явления, уровень которого отражает это состояние. Ряд работ освещает особенности травматизма у работающих в металлургической

отрасли [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14], но в этих работах недостаточно полно анализируются все составляющие этого явления.

Безопасность труда металлургов также зависит от многих факторов в том числе и от личностных характеристик работающего. В специальной литературе изучению роли последних в возникновении травм и аварий уделяется весьма пристальное внимание. В частности, в работе [15] показано, что 35% работающих, совершивших ошибочные действия, приведшие к травмам, отличались пониженной способностью к распределению и концентрации внимания; 31% - неспособностью быстро и правильно оценить обстановку; у 13% работавших отмечен недостаточный уровень развития психомоторных способностей. Отмечается также, что 23% рабочего контингента имели низкий уровень профессиональной пригодности. По мнению того же автора [15] снижение работоспособности и неприятные субъективные ощущения могут возникнуть не только из-за утомления, но и как результат низкого уровня активности организма, что в первую очередь отражается на зрительно - двигательных реакциях человека. В ряде случаев на травматизм влияет состояние стресса работающих. Стрессовое напряжение может быть вызвано трудностью задания (высокие требования к точности и скорости выполнения, работа при дефиците времени или в условиях информационных перегрузок и т.п.). Несоответствие личностных свойств оптимальному набору необходимых качеств способствует чрезмерному напряжению работающего, что может повлечь за собой травматизм или возникновение тяжелого хронического заболевания. Однако имеются лишь единичные работы, посвященные изучению соответствия индивидуальных характеристик требованиям конкретных профессий и условий труда [15, 16, 17, 18].

По мнению ряда авторов особо важное место в профилактике производственного травматизма занимает качественное расследование и учет несчастных случаев [8, 18, 19]. Анализ травматизма показывает, что при установлении причин производственного травматизма (далее ПТ) недостаточно используются научные методы и новейшая техника. В результате этого качество расследования часто не отвечает предъявляемым требованиям, а в области профилактики травматизма имеются серьезные упущения. В практике расследования допускаются ошибки, заключающиеся в том, что часто определяются лишь следствия подлинной причины случившегося, которые непосредственно повлекли за собой происшествие (невнимательность, неосторожность, нарушения правил техники безопасности пострадавшими), а причины этих нарушений не выясняются. Кроме того, нередко расследование, особенно, если это не связано с тяжелыми последствиями, носит формальный характер, а разработанные профилактические мероприятия не согласуются с причинами несчастных случаев и являются малоэффективными.

При системном подходе расследование несчастных случаев сводится к реализации принципа «черного ящика», т. е. к изучению изменения параметров «выхода» системы с изменением параметров «входа». При таком подходе, имеющем неоспоримое преимущество, акт травмирования свидетельствует о нарушении закона необходимого разнообразия У. Эшби, обеспечивающего нормальное функционирование сложной системы [20]. Необходимость использования принципа «черного ящика» в данном случае обусловлена недостаточной изученностью влияния на выходные параметры внутренних состояний системы. Чтобы функционирование системы «человек - машина - среда» приводило к достижению поставленной цели без негативных последствий труда (несчастных случаев, аварий, профзаболеваний), управляющая система, согласно введенному в кибернетике закону У. Эшби, должна содержать в соответствии с действующими нормативными требованиями такое разнообразие безопасных технических решений, средств и организационно-технических мероприятий, которые могли бы перекрыть все многообразие возможных опасных состояний управляемой подсистемы в течение всего времени ее функционирования. Организационно-технические мероприятия должны содержать, в частности, способы оценки и методы контроля текущего состояния безопасных свойств

управляемой подсистемы, а также порядок и очередность внедрения в систему необходимых средств безопасности [21], которые могли бы предупредить возникновение опасных факторов или нейтрализовать их опасное воздействие на работающих.

Единая классификация причин несчастных случаев должна вытекать из самой сущности формирования производственной опасности и условий ее реализации в факт негативного происшествия (авария, несчастный случай, профзаболевание). Исследованиями проблемы производственной безопасности, выполненными во ВНИИОТ ВЦСПС г. Тбилиси [22] на базе теории управления, показано, что производственная опасность обусловлена отсутствием или недостатком управляющей информации, необходимой для своевременного ее распознавания и предупреждения. Несоблюдение закона необходимого разнообразия во многих случаях вызывается тем, что среди различных факторов, определяющих состояние системы, имеется много случайных. Число их в реальном технологическом процессе столь велико и влияние столь сложно, что практически их учет связан с большими трудностями и методически возможен лишь на базе системного подхода с использованием вероятностных характеристик. Наибольшие трудности на этом пути связаны с разработкой точных характеристик системы, учитывающих психофизиологические характеристики человека.

Однако поскольку для возникновения несчастного случая необходимы и наличие опасных производственных факторов, и отказ защитных средств, и нахождение человека в опасной зоне, при расследовании и анализе причин несчастных случаев нельзя ограничиваться рассмотрением лишь причин, связанных с действием персонала и, в частности, самих пострадавших. Вместе с тем, в потенциально опасных видах производства, где безопасность из-за недостаточного развития на данном этапе нормативных требований обеспечивается за счет рабочей гарантии, при анализе причин нельзя все относить за счет потенциальной опасности [21, 23] и расследование должно носить объективный характер.

Целесообразным представляется также проведение анализа имеющихся классификаторов причин несчастных случаев. При этом оговорим сразу, что единой общепринятой классификации нет, хотя попытки создать ее в нашей стране предпринимались едва ли не с 20-х годов, а проблема причинности была и остается одной из главных в изучении и профилактике травматизма.

В начале 60-х годов Ленинградским институтом охраны труда была разработана классификация причин несчастных случаев, включающая 13 пунктов (номинаций), соответствующих тем причинам, по которым теоретически могли бы произойти несчастные случаи [24]. Например, пункты 1-11 охватывали такие причины, как конструктивные недостатки оборудования, несовершенство технологического процесса, неудовлетворительное содержание территорий и помещений предприятия и др.; пункт 12 - отсутствие специального инструктирования и обучения работающих безопасным приемам работы; пункт 13 - отсутствие надзора и руководства за соблюдением работающими правил техники безопасности при выполнении работ и должной трудовой дисциплины. Позднее на Серовском ферросплавном заводе была проведена статистическая обработка содержащихся в актах формы Н-1 данных о причинах ПТ в соответствии с этой классификацией и выяснилось, что полученные данные недостаточно объективны [25].

Авторы в работе [25] отмечают важность научно-обоснованной классификации причин ПТ, учитывающей специфику конкретного вида производства и доказывают, что в условиях машиностроительного производства наиболее целесообразно подразделять причины на 6 классов, а именно: организационные, конструкторские, технологические, неудовлетворительного технического обслуживания, неблагоприятных факторов производственной среды и психофизиологические. В более поздней редакции классификация заменена на упрощенный вариант с четырьмя классами причин: техническими, организационными, санитарно-гигиеническими и психофизиологическими [26].

В классификации В.А. Ачина [6] за основу также взята схема из четырех групп факторов: социально-экономических, человеческих, производственно-технических и

природных. В дальнейшем именно этим автором был предложен оригинальный способ анализа случаев ПТ - методом сетевого моделирования.

Названный метод применяется при анализе случаев, происшедших в сложной обстановке, как результат действия целого ряда разнородных факторов. Он используется как дополнение к обычным приемам монографического исследования и основан на некоторых приемах теории систем и моделирования случайных процессов. Суть его заключается в четком разграничении элементарных событий, составляющих такое целостное явление, как несчастный случай, и в установлении последовательности взаимосвязей между ними. На основе взаимосвязей между событиями и их временной последовательностью строится сетевая модель несчастного случая или аварии, при этом сеть вычерчивается в обратном порядке от конечного элементарного события - момента травмирования. Практическое применение метода сетевого моделирования позволило выделить четыре основные формы причинных связей: последовательную, параллельную, круговую и концентрическую. Таким образом, сетевая модель позволяет отобразить в наглядной форме взаимосвязи и последовательность проявления причин, приведших к несчастному случаю, что предполагает более широкое и детальное изучение обстоятельств и причин этого события. Сетевые модели классифицируют все причины по степени их влияния в процессе формирования опасностей на главные, вынужденные и сопутствующие и, таким образом, облегчают задачу выбора соответствующего профилактического мероприятия.

Методика, предлагаемая в работе [27], рассматривает каждый несчастный случай как случайное событие, вызванное встречей в пространстве двух независимых факторов: объективного и субъективного, движущихся по определенным траекториям. Авторы концепции предполагают, что несчастный случай обусловлен сложной системой причинно - следственных связей разных событий и явлений, которые определяются как начальные, промежуточные и непосредственные объективные - технические и субъективные - организационные причины. Для дальнейшего расследования причин авторы рекомендуют использовать описанный выше метод сетевого моделирования.

Несколько иным подходом отличается работа [23], предполагающая, что в идеале разрабатываемая классификация причин несчастных случаев должна быть многоуровневой, построенной по иерархическому признаку и, в частности, содержать классы по структуре производственного процесса. Для обеспечения глубины расследования в каждом классе причин указываются общие причины потенциальной опасности, конкретные причины трансформации локальных систем «человек - опасный фактор» с регламентированными требованиями безопасности, жесткими связями в самонастраивающейся или самоорганизующейся локальной системе и непосредственные причины, реализующие потенциальную опасность в несчастных случаях - «причины - реализаторы».

В литературе на сегодняшний день рассматривается несколько основных вариантов анализа случаев травматизма [6, 20, 21, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34], однако большинство из них достаточно поверхностны и не принимают во внимание всю совокупность возможных причинных факторов и их взаимосвязи. С одной стороны комплекс причинных факторов ограничивается количественно, а с другой стороны в факт расследования вовлекается широчайший спектр обстоятельств, прямо или косвенно сопутствующих несчастному случаю и подчас не имеющих к нему непосредственного отношения. Альтернативно тем работам, в которых рассматривается множество факторов, есть и работы относительно низкого уровня, ограничивающиеся изучением лишь некоторых причин несчастных случаев, например, бехевиоральных факторов или вовсе сосредоточенные на исследовании лишь роли человеческой ошибки в формировании несчастного случая [20, 32, 33].

Демонстрируя подход, сходный с подходами многих советских и российских ученых, зарубежные авторы [35, 36] высказывают мысль о том, что выявление природы взаимосвязей

между несколькими причинами одного и того же несчастного случая является важным элементом анализа травматизма

любого рода. Некоторые из работ [35] воссоздают причинно - следственную природу факторов, которые определяют последовательность происшедшего. Другие модели этиологии несчастных случаев [36] делают попытку подтвердить факт, что несчастный случай является последним звеном в длинной цепи всевозможных причин и обстоятельств. Однако большинство работ, основанных на анализе дерева причин, выявило несколько ограниченный взгляд на весомость того или иного фактора, т. к. они идентифицировали события, предшествующие несчастному случаю, используя лишь логические и теоретические правила, оставляя в стороне реальные производственные условия.

Подходы [22, 33] дали более концептуальный взгляд относительно важности причинных факторов, а события, предшествующие несчастному случаю рассматривались лишь как симптоматические. Соответственно, основополагающие факторы, вытекающие из подробного рассмотрения обстоятельств несчастного случая, рассматривались как причинно более значимые. Наиболее объективной и взвешенной в этой связи представляется система расследования несчастных случаев, представленная в работе [33]. Она раскрывает важность каждой причины без какого - либо предвзятого мнения о роли того или иного фактора. Некоторые из разработанных классификационных систем причин травматизма [22, 33] применялись для различных банков данных о несчастных случаях и вместе с тем имеют конкретные недостатки, в частности, перечень комплексных логических связей между событиями, предшествующими происшествию, ограничивался при повторном анализе схожих инцидентов, что создавало угрозу потери полезной информации.

Кроме того, можно выделить еще несколько работ, демонстрирующих различные, но в сущности сходные и известные уже идеи по методикам расследования и учета несчастных случаев [7, 37, 38, 39], среди которых выделяется своей лаконичностью работа американских исследователей М. Дж.

Смита и Д.Б. Беренджера [39], предлагающая все факторы, так или иначе создающие опасную или аварийную ситуацию, отнести к одной из четырех категорий: оборудование и инструмент, факторы производственного задания, производственная обстановка и личностный фактор.

На современном этапе анализ ПТ уже не может базироваться на существующей практике субъективного определения причин несчастных случаев, приводящей к стереотипному выбору профилактических мероприятий. Повышение эффективности осуществляемого анализа становится возможным при использовании комплексного подхода и информационного единообразия для частных случаев ПТ, что достигается с помощью структурных моделей. Любой прогноз вероятности возникновения несчастного случая или аварии на производстве строится при использовании математического аппарата, на использовании математического моделирования. Известны самые различные классификации моделей. Одной из заслуживающих внимания классификаций, для решения задач расследования и учета несчастных случаев на производстве можно признать классификацию, приведенную в работе [44]. Авторы в целом предлагают разделить модели на два основных класса:

- материальные - пространственно-подобные (геометрические), физические или математически подобные;
- идеальные (мысленные) - образные, смешанные (образно - знаковые) и знаковые (символические).

При расследовании и учете несчастных случаев на производстве можно использовать почти все виды моделей, входящих в эту классификацию. Например, в пространственно-подобных (геометрических) моделях могут быть отражены различные травмирующие факторы. Физически подобные модели нашли особенно широкое применение при экспертных исследованиях. Математически подобные модели разрабатываются в основном

специалистами при учете несчастных случаев на производстве. Они воспроизводят различные закономерности формирования ПТ в виде математических формул и уравнений, дают возможность предсказывать тенденции изменения интересующих показателей во времени и проверять выдвинутые гипотезы о структуре и механизме процессов.

Наиболее рациональной является такая схема исследования, когда общее математическое описание находят с помощью аналитических методов, позволяющих на основе физической сущности процесса получить общее решение задачи. Конечной целью математического моделирования является определение функциональных зависимостей входных и выходных параметров, объектов, принятие решений на основе полученных моделей, прогнозирование значений выходных величин процесса во времени, разработка рекомендаций по его безопасному управлению.

На стадии предварительного изучения объекта исследования, когда из большого числа факторов нужно выделить наиболее важные, а мнения об их важности носят противоречивый характер, используется метод априорного ранжирования факторов, или метод ранговой корреляции [40]. Данный метод применяют в случаях, когда варьируемые качественные признаки не могут быть выражены числовыми показателями. Авторы использовали метод множественной ранговой корреляции для выявления характерных причин возникновения несчастных случаев и определения согласованности их распределения для различных предприятий. На следующем этапе, при сравнительно большом числе факторов (более 5), оказывающих влияние на процесс, задача их сокращения решается методом случайного баланса .

На этапах предварительного исследования объектов, когда изучаются характеристики отдельных параметров, возникает задача нахождения распределения случайных величин. В данном случае знание законов распределения способствует правильному выбору методов статистической обработки и оценки характеристик изучаемых параметров. Это позволяет прогнозировать возникновение опасных ситуаций и разрабатывать мероприятия, направленные на предотвращение причин, вызывающих профессиональную заболеваемость и травматизм.

Нахождение законов распределения в области исследований по охране труда часто является самостоятельной задачей. Знание этих законов приводит к непосредственному определению безопасных режимов работы оборудования. Например, отказы технологического оборудования, имеющие прямую связь с травматизмом, распределены по закону Пуассона, поэтому безопасность оборудования оценивается на основе данного распределения. Распределение несчастных случаев по тяжести хорошо аппроксимируется $u(p)$ - распределением [41]. Наиболее удобно представление различного вида распределений в виде уравнений. С этих позиций распределение несчастных случаев по производству в целом и по отдельным профессиям хорошо описывается уравнениями множественной нелинейной регрессии [42].

При выполнении работ, связанных с определением зависимости травматизма и профессиональных заболеваний от технологических, психофизиологических, организационных причин и социально- гигиенических условий труда, связи между безопасностью и эксплуатационной надежностью оборудования [32] - успешно используется метод корреляционного анализа, позволяющий получить парные зависимости между причинно - следственными факторами.

При определении совокупной оценки влияния причинных факторов на условия труда работающих используются методы многофакторного дисперсионного и регрессионного анализов с оценкой достоверности полученных статистических данных по соответствующим статистическим критериям. Здесь же решаются задачи определения уровней значимости, расчета доверительных границ и проверки гипотез с привлечением аппарата теории вероятностей и прикладной статистики. Используются и различные методы математической статистики для решения задач, связанных с ПТ. Так, в работе [14] предложены эмпирические

формулы оценки частоты травматизма в зависимости от показателей производственной деятельности. Сделаны попытки прогнозирования условий труда, заболеваемости и ПТ. При этом, например, травма рассматривается как случайное событие, и для построения прогностической модели используется теория массового обслуживания, а ПТ в этом случае рассматривается как совокупность распределенных во времени отказов системы обеспечения безопасности производства [22].

По мнению авторов другой работы [43] для изучения сложных ситуаций, неподдающихся точному количественному описанию, к числу которых относятся различные несчастные случаи и аварии, можно применить лингвистический подход, в соответствии с которым в качестве значений переменных допускаются не только числа, но и слова. При этом смысловое (качественное) описание ситуации может служить источником информации для его количественного описания с помощью математического аппарата нечетких множеств.

В практике работ по охране труда часто решаются задачи определения вероятности событий, экспериментальное воспроизведение которых затруднено. Обычно подобная оценка производится для выявления наиболее рациональных конструктивных параметров элементов безопасной в перспективе техники. В основе таких работ лежат теоремы о сложении и умножении вероятностей, понятие полной вероятности и теорема гипотез (формула Байеса) [22].

Примерами применения вероятностного подхода служат решения задач по моделированию и аналитической оценке условий безопасности труда [44], по прогнозированию вероятности ПТ [37, 45]. В работе [37] для прогнозирования ПТ использованы методы математического прогнозирования по динамическим рядам в сочетании с методом экспертных оценок.

Все это свидетельствует о стремлении шире использовать математические методы для более глубокого анализа различных аспектов ПТ.

Список использованной литературы:

1. К вопросу изучения производственного травматизма на предприятиях тяжёлой промышленности/ Т.Н. Акимова, А.М. Гнетнев, Н.В. Артемова, А.Е. Истомин // Мед. аспекты дорожно - транспортного и производственного травматизма : Республиканский сб. науч. трудов по проблеме «Травматология и ортопедия». – Ленинград: 1982.- С. 114-117.
2. Мещанинов Л.Б. Профилактика травматизма на предприятиях металлургии// Социально - гигиенические проблемы заболеваемости трудоспособного населения : Сб. науч. трудов Рязанского мед. ин - та. - Рязань, 1982 . - С. 99 -10.
3. Попадейкин В.В. К вопросу моделирования при расследовании несчастных случаев // Охрана труда в промышленности : Сб. науч. работ ин -тов охраны труда ВЦСПС.- М.: 1986.- С. 63 - 66.
4. Попадейкин В.В. Модель комплексного планирования мероприятий по профилактике производственного травматизма // Безопасность труда : Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС. - М.: 1978. - С. 11 - 15.
5. Попадейкин В.В., Самолдин А.А. Прогнозирование безопасности труда // Безопасность и гигиена труда : Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС.- М.: 1985.- С. 60 - 63.
6. П.Ачин В.А. Системный анализ причин производственного травматизма. ЛДНТП, 1973.- 44 с.
7. В.Балинт И., Мурани М. Психология безопасности труда,- М.: Профиздат. -1968,- 208 с.
8. Власов А.Ф. Предупреждение производственного травматизма. - М.: Профиздат, 1973.-176 с.

9. Журавлев С.М., Новиков П.Е., Устинов А.А. Мероприятия по дальнейшему снижению производственного травматизма // Казанский медицинский журнал. - 1978. - № 6, т. 59.- С. 9 -13.
10. Каверин В.Ф Опыт профилактики травматизма на промышленном предприятии // Здравоохранение Российской Федерации. -1981.-№7. -С. 35 -37.
11. Мазырин Г.П., Вершинин А.А., Рябчинский Н.П. Оценка травмоопасности профессий работающих // Безопасность и гигиена труда : Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС. - М., 1988. - С. 68 -70.
12. Мокина Н.И. Разработка унифицированной методики анализа причин несчастных случаев на производстве // Комплексные проблемы охраны труда : Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС. - М., 1985,- С. 96- 98.
13. О статистических закономерностях производственного травматизма / Ю.А. Чудов, В.Н. Шихов, В.П. Ситников, Н.П. Рябчинский // НТП и охрана труда: Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС. - М., 1983. - С.2 -24.
14. Самолдин А.А., Горев К.В. Математическая статистика и анализ производственного травматизма в литейных цехах машиностроительных заводов // Совершенствование условий и охраны труда : Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС. - М., 1980. - С. 26 -36.
15. Юровских В.Г. О методических рекомендациях по психофизиологической профилактике производственного травматизма в литейном производстве машиностроения // Проблемы охраны труда и их решение : Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС.- М., 1983.- С. 149 -150.
16. Бондарев И.П., Вылегжанин О.И., Чичерин Д.С. Методические особенности рефлексометрии при оценке силы и функционального состояния нервной системы // Межотраслевые вопросы безопасности труда : Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС.- М., 1984.- С.95 -100.
17. Зимин О.И., Кутаний А.Ф. Объективные и субъективные факторы несчастных случаев на производстве // Технический прогресс и охрана труда : Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС. - М., 1986. - С.98 -101.
18. Филиппов А.В. Применение тренажеров в обучении безопасным методам труда .- Обзор, информация / ВЦНИИОТ ВЦСПС.- М.,1979.- 41 с. (Охрана труда; Вып. 3).
19. Черкасов Г.Н., Громов Ф.Л. Условия труда. Анализ и пути совершенствования М: Профиздат, 1974.- 281 с.
20. Шеин Л.М. Построение сетевых моделей аварий и несчастных случаев при расследовании : Информационный бюллетень / Госгортехнадзор СССР.-М., 1982, №34.
21. Бектобеков Г.В., Генкин Л.И. Концептуальные основы системного подхода безопасности производственных процессов в промышленности // Технология и оборудование деревообрабатывающих производств / Межвузовский сборник.- Д.,1984. - С.12-15.
22. Челидзе М.Г., Кемашвили Г.Г. Задачи и методы математического моделирования в области охраны труда // Безопасность труда в промышленности: Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС. - М., 1983. - С.6 -11.
23. Аршава В.Г., Малов Б.Д., Саралидзе Б.Д. Структурный системный подход анализа причин травматизма // Безопасность труда в промышленности 1974.-№11.-С.4-6.
24. Справочник по технике безопасности, противопожарной технике и производственной санитарии. - Л.: Судостроение, 1965.- 599 с.
25. Назаров А.К., Кузьмин А.П. Анализ и профилактика производственного травматизма // Машиностроитель. -1977.- № 3. - С. 34 -35.
26. Кравчук И.Л. Система безопасности труда на угольных шахтах: состояние, тенденции развития и направления совершенствования. –Челябинск: 2001.- 120с.
27. Зинченко В.П., Мунипов В.М. Основы эргономики. - М.: Изд-во Моск. государственного университета.- 1979.- 344 с.

28. Психофизиологическая характеристика некоторых профессий с повышенной опасностью возникновения несчастных случаев / И.П. Бондарев, Н.Д. Воронина, В.И. Добромыслова, Г.Г. Ионова, В.Н. Люберцев, Д.С. Чичерин, В.Г. Юровских // Производственный травматизм в металлургии и ма-шиностроении. Вопросы организации ортопедо - травматологической помощи на Урале: Сб. науч. трудов.- Ленинград, 1979.- Т.16.- С. 49 -55.
29. Михайлов Р.Н. Автоматизированная система учета и анализа травматизма // Проблемы охраны труда и их решение: Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС. - М., 1983.- С. 68- 72.
30. Опыт учета и анализа производственного травматизма в крупном регионе / А.И. Филатов, К.К. Лаврентьев, С.И. Строганов, Н.Я. Вышинская, Г.И.Курочкин // Безопасность труда в промышленности: Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС. - М., 1983.- С. 72 -76.
31. Факторов И.Е. Методика учета и анализа производственного травматизма // Врачебное дело. - 1972. - № 7.- С. 124 -126.
32. Хор Я.М., Кивилева Н.М., Тихомирова Н.И. Методический подход к анализу состояния безопасности труда на горных предприятиях // Техника безопасности и производственная санитария : Сб. науч. работ ин -тов охраны труда ВЦСПС.- М., 1989.- С. 70-73.
33. Черкасов А.А. Подход к методике аналитической обработки и кодирования материалов актов формы Н-1.// Труды Всесоюзного института механизации сельского хоз-ва (ВИМ).- М., 1973.- Т. 54.- С. 31-39.
34. Чудов Ю.А., Крагель А.В. Об оценке удельной частоты возникновения несчастных случаев // Комплексное решение вопросов охраны труда: Сб. науч. работ ин -тов охраны труда ВЦСПС.- М., 1982.- С. 18 - 20.
35. Рябец В.А., Поворознюк Б.Д. Служба охраны труда в Великобритании // Охрана труда и проблемы повышения эффективности производства : Сб. науч. работ ин -тов охраны труда ВЦСПС.- М., 1990.- С. 132 - 145.
36. Рябец В.А., Сон А.И. Охрана труда в США // Охрана труда и проблемы повышения эффективности производства : Сб. науч. работ ин -тов охраны труда ВЦСПС.-М., 1990.- С. 123 -131.
37. Власов А.Ф. Итоги и пути дальнейшего снижения показателей производственного травматизма // Технический прогресс и охрана труда : Сб. науч. работ ин -тов охраны труда ВЦСПС.- М., 1975.- С. 177 -183.
38. Мариненко Н.В. Уроки безопасности. - М.: Профиздат, 1991.- 112 с.
39. Смит М. Дж., Беринджер. Д. Б. Человеческие факторы в оценке и предупреждении производственного травматизма // Человеческий фактор. Пер. с англ. в 6-ти томах. Т.2.Эргономические основы проектирования производственной среды./ Д. Джоунз , Д. Бродлент, Д.Е. Вассерман и др.- М : Мир, 1991.-Гл.8.-С. 259-307.
40. Кузьмин А.П., Семенов В.И., Шестаков Ю.Г. Применение метода ранговой корреляции для оценки причин производственного травматизма // Вестник машиностроения. -1974.- № 8.- С. 78 -81.
41. Основы инженерной психологии: учеб, для техн. Вузов / Б.А. Душков, Б.Ф. Ломов, В.Ф. Рубахин и др.; Под ред. Б.Ф. Ломова.- 2-е изд., доп. и перераб. - М.: Высш. шк., 1986.- 448 с.
42. Анализ условий труда и заболеваемости // Охрана труда. Передовой производственный опыт : Информ. сб. - М., 1990.- Вып. 5.- 26 с.
43. Иоффе В.М., Лобова М.А. О применении метода нечетких множеств в исследованиях по охране труда // Проблемы охраны труда и их решение : Сб. науч. работ ин-тов охраны труда ВЦСПС.- М., 1983. - С. 72-75.
44. Шлыков В.Н. Исследование риска травматизма и разработка методов его снижения : (На прим. строит, про -ва): Автореф. дис . канд.техн .наук : 05.26.01 / Федерация

независимых профсоюзов России, науч. центр социал. - произв. проблем охраны труда.- М., 1994.- 36 с.

45. Поддужный П.А, О возможностях математического прогнозирования производственного травматизма // Здоровье населения Пермской области. -Пермь, 1976.-С. 39-41.

КАРЬЕРЛЕРДІҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕР ЕТУ МӘСЕЛЕСІ БОЙЫНША ӘДЕБИ ЖӘНЕ НОРМАТИВТІК КӨЗДЕР

Карсаков Ербол Қабырғаұлы

«Тіршілік әрекетінің қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау»

білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақала карьерлер жұмысының қоршаған ортаға кері әсері туралы шолуға арналған.

Түйінді сөздер: карьер, қоршаған орта, ашық тау-кен жұмыстары, зиянды шығарындылар, шекті рұқсат етілген шығарындылар.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ И НОРМАТИВНЫЕ ИСТОЧНИКИ ПО ВОПРОСУ ВЛИЯНИЯ КАРЬЕРОВ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

Карсаков Ербол Кабырғаұлы

Магистрант 2 курса образовательной программы

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Статья посвящена обзору по вопросу негативного влияния работы карьеров на окружающую среду.

Ключевые слова: карьер, окружающая среда, открытые горные работы, вредные выбросы, предельно допустимые выбросы.

LITERARY AND REGULATORY SOURCES ON THE ENVIRONMENT OF CAREERS

Karsakov Erbol

2-year Graduate of the educational program «Life Safety and Environmental Protection»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article is devoted to a review on the negative impact of quarries on the environment.

Key words: quarry, environment, open cast mining, hazardous emissions, maximum permissible emissions.

Верхняя часть литосферы, которая непосредственно выступает как минеральная основа биосферы, в настоящее время подвергается все более возрастающему антропогенному воздействию. В эпоху бурного экономического развития, когда в процесс производства вовлечена практически вся биосфера планеты, человек, стал “крупнейшей геологической силой”, под действием которой меняется лик Земли. Научно – технический процесс привел к качественному и количественному потреблению литосферных ресурсов [1].

Уже сегодня воздействие человека на литосферу приближается к пределам, переход которых может вызвать необратимые процессы почти по всей поверхностной части земной коры. В процессе преобразования литосферы человек (по данным на начало 90-х годов) извлек 125 млрд т угля, более 100 млрд т других полезных ископаемых. Эрозией за последние сто лет уничтожено 2 млн га, площадь оврагов превысила 25 млн га. Высота терриконов достигает 300 м, горных отвалов – 150 м. Экологическая функция литосферы

выражается в том, что она является “базовой подсистемой биосферы: образно говоря, вся континентальная и почти вся морская биота опирается на земную кору. Например, техногенное разрушение минимального слоя горных пород на суше или шельфе автоматически уничтожает биоценоз.

Почти все химические элементы используются в практике. Однако на производстве готовой продукции используются только около одной седьмой добытых полезных ископаемых.

Удаление отходов и их хранение является дорогим мероприятием. Затраты на них могут составлять до 30% от стоимости годовой продукции.

Однако в отходы попадают ценные и дефицитные минералы: огнеупорные глины, фосфориты, доломиты, известняки, кварциты и т.д. в оборот вовлекается только одна пятая часть шлаков цветной металлургии.

Карьеры и их прямое негативное воздействие на окружающую среду

Карьеры – искусственные геологические и географические объекты, создаваемые как места добычи тех или иных полезных ископаемых открытым способом. Карьером называется также совокупность выемок в земной коре, образованных при добыче полезных ископаемых открытым способом. В России применительно к карьерам по добыче угля используется также термин "разрез".

Открытые горные работы известны с эпохи палеолита. Первые крупные карьеры появились в связи со строительством в Древнем Египте пирамид; позднее в античном мире в карьерах в больших масштабах добывался мрамор. Расширение области применения открытого способа разработки при помощи карьеров сдерживалось вплоть до начала XX в. отсутствием производительных машин для выемки и перемещения больших объёмов вскрышных пород. В начале 80-х г.г. XX в. в мире посредством карьеров добывалось 95% строительных горных пород, ~70% руд, 90% бурых и 20% каменных углей; масштабы добычи в карьерах достигали десятков млн т в год. Ведение открытых горных работ на больших глубинах отличается рядом особенностей. Большая специфика характерна и для карьеров, действующих на больших высотах в горах.

Карьер представляет собой систему уступов (обычно верхние – породные или вскрышные, нижние – добычные, редко породные), подвигание которых обеспечивает выемку горной массы в контурах карьерного поля. Посредством вскрышных работ, покрывающие породы перемещаются в отвалы, иногда размещаемые в выработанном пространстве, добычные работы обеспечивают выемку и перемещение руды на промышленную площадку для первичной переработки или для отгрузки потребителю. Так формируются основные грузопотоки в карьере, во многом определяющие его облик и технологические особенности [2].

При глубине карьера до 100 м с крепкими вмещающими породами в себестоимости 1 м³ вскрыши до 25-30% занимают буровзрывные работы, 12-16% – экскавация, 35-40% – транспорт и 10-15% – отвалообразование с увеличением глубины карьера доля расходов на транспорт увеличивается до 60-70%

Будучи созданы искусственно, карьеры существуют лишь до тех пор, пока человек их поддерживает. Как правило, экологи рассматривают карьер лишь как отрицательное явление, т.к. при его создании нарушается почвенный покров, вырубается деревья, нарушается баланс режим подземных вод. Взрывы и шум техники распугивают зверей и птиц. Карьеры могут оказывать на окружающую их среду множество различных негативных влияний. Рассмотрим некоторые из них.

Эрозия

Места разработки полезных ископаемых, которые добываются открытым способом очищаются от растительности, что зачастую приводит к уменьшению стойкости почвы к различным видам эрозии.

Эрозия – разрушение и снос верхних наиболее плодородных горизонтов и подстилающих пород ветром (ветровая эрозия) или потоками воды (водная эрозия). Земли, подвергшиеся разрушению в процессе эрозии, называют эродированными. Одной из основных причин эрозии является как раз разработка карьеров.

Эрозия оказывает существенное негативное влияние на состояние почвенного покрова, а во многих случаях разрушает его полностью. Падает биологическая продуктивность растений, снижаются урожаи.

Ветровая эрозия (дефляция) почв. Под ветровой эрозией понимают выдувание, перенос и отложение мельчайших почвенных частиц ветром. Интенсивность ветровой эрозии зависит от скорости ветра, устойчивости почвы, наличия растительного покрова, особенностей рельефа и от других факторов. Огромное влияние на ее развитие оказывают антропогенные факторы. Например, уничтожение растительности, в ходе расчистки мест для добывания полезных ископаемых.

Влияние на недра земли

Основное природное богатство недр – минерально-сырьевые ресурсы, т. е. совокупность полезных ископаемых, заключенных в них. Добыча (извлечение) полезных ископаемых с целью их переработки – главная цель пользования недрами.

Недра – источник не только минеральных ресурсов, но и огромных энергетических запасов. По подсчетам ученых, в среднем из недр к поверхности поступает 32,3 трлн Вт геотермальной энергии. В нашей стране сосредоточены огромные запасы полезных ископаемых, в том числе и геотермального тепла. Ее потребности в минеральных и других природных ресурсах могут быть полностью обеспечены за счет собственных национальных ресурсов.

Тем не менее непрерывный рост потребления минерального сырья повышает значение научно обоснованного, эффективного использования полезных ископаемых, требует от всех организаций и граждан бережного отношения к богатству недр. Иначе говоря, необходимы рациональное использование недр и их охрана.

Важно подчеркнуть также, что в наши дни недра должны рассматриваться не только в качестве источника полезных ископаемых или резервуара для захоронения отходов, но и как часть среды обитания человека.

Экологическое состояние недр определяется прежде всего силой и характером воздействия на них человеческой деятельности. В современный период масштабы антропогенного воздействия на земные недра огромны. Только за один год на десятках тысяч горнодобывающих предприятий мира извлекается и перерабатывается более 150 млрд т горных пород. Только на территории Донбасса расположено более 2000 отвалов пород, вынутых из пустых шахт – терриконов, достигающих высоты 50–80 м, а в отдельных случаях и более 100 м, объемом 2–4 млн м³. В Казахстане действуют несколько тысяч карьеров для открытой разработки полезных ископаемых, из них самые глубокие – Экибастузские угольные карьеры в Павлодарской области (более 500 м).

Разработка недр оказывает вредное воздействие практически на все компоненты окружающей природной среды и ее качество в целом. Нет в мире другой отрасли хозяйства, которую можно было бы сравнить с горнодобывающей промышленностью по силе негативного воздействия на природные экосистемы, исключая разве что природные и техногенные катастрофы, подобные аварии на Чернобыльской АЭС.

Косвенное воздействие карьеров на окружающую среду

Не только сами карьеры оказывают негативное влияние на окружающую среду, но и многие другие факторы, связанные с ними. Например, тяжелая горнодобывающая техника и образующиеся в результате добычи отвалы пород. Тяжелая техника нарушает структуру почвенного слоя, что приводит к снижению устойчивости водной эрозии. Так как техника ездит к карьере по одному и тому же маршруту, на нем в скором времени образуются глубокие следы от гусениц, которые впоследствии вполне могут стать полноценными

оврагами и так же повлечь за собой последующую эрозию. Так же, как правило, при добыче открытым методом в воздух поднимается огромное количество пыли, в том числе и угольной. Которая, разносясь ветром, так же может оказывать негативное воздействие, например, на растения.

Рассмотрим подробнее некоторые косвенные негативные влияния карьеров на окружающую среду.

Отвалы

Отвалы – создаваемые человеком на поверхности в ходе горных работ (у шахт и карьеров) массы пустых (вскрышных) пород или некондиционного минерального сырья, а также хвостов обогатительных фабрик, отходов или шлаков от переработки руды.

По внешней форме и в зависимости от способа укладки материала, бывают отвалы:

конические (терриконы) – наиболее часто создаются при откатывании породы опрокидывающимися вагонетками

хребтовые – создаются при вывозе породы вагонетками подвесной канатной дороги или конвейерами

плоские – создаются при вывозе отходов (пустой породы) в самосвалах и формировании штабеля при помощи бульдозеров такие отвалы часто создаются в ближайшем от предприятия понижении рельефа.

внутренние – создаваемые в отработанном пространстве карьера (частичная рекультивация)

внешние – расположенные за границами карьера.

Отвалообразование – процесс размещения пустых пород на специально отведённой площади; завершающий этап вскрышных работ на карьерах. Способы и средства отвалообразования тесно связаны с системами открытой разработки месторождений. При бестранспортной системе отвалообразование осуществляется одноковшовыми экскаваторами непосредственно во внутренние отвалы. При транспортно-отвальной – также во внутренние отвалы консольными отвалообразователями и транспортно-отвальными мостами. Отвалообразование при транспортной системе разработки, как на внутренних, так и на внешних отвалах выполняется с помощью отвальных плугов, одноковшовых экскаваторов, бульдозеров, отвалообразователей.

Отвалообразование пустых пород драглайнами осуществляют при разработке горизонтальных и пологопадающих пластообразных и россыпных месторождений. Драглайн, объединяя в себе функции выемочной и отвалообразующей машины, перемещает горные породы и укладывает их во внутренний отвал полосой, равной ширине заходки. При большой мощности вскрыши и достаточной устойчивости пород в отвале применяют отвалообразование с переэкскавацией драглайном части перемещённых первоначально в отвал пород во 2-й ярус.

Отвалообразование с помощью консольного отвалообразователя в выработанное пространство производится полосами шириной, равной ширине заходки экскаватора. Выполняется в процессе циклического перемещения отвалообразователя по фронту вслед за экскаватором и отсыпки отвала внутри заходки по радиусу. Отвалообразование мягких и крепких горных пород на внешних отвалах этими же машинами производится 2 ярусами (сначала в нижнем, затем в верхнем) при перемещении вдоль отвального конвейера.

Отвалообразование с помощью транспортно-отвального моста осуществляется в выработанное пространство при разработке горизонтальных пластообразных залежей. Порода в отвал укладывают параллельными фронту работ полосами шириной, равной шагу передвижки транспортно-отвального моста вкост простирания фронта работ. При неустойчивых горных породах предусматривается отвалообразование с предотвалом, а при большой длине моста – с предотвалом, уплотнённым специальным устройством для расположения на нём отвальной опоры моста. Для уменьшения площади отчуждаемых земель и минимизации геоэкологического ущерба отвалообразование ведётся до

максимально возможных высот отвалов. Технология отвалообразования обычно предусматривает возможность и эффективность последующей рекультивации поверхности, нарушенной горными работами.

Негативное влияние отвалов на окружающую среду

Отвалы могут являться источниками выбросов различных веществ. Основным компонентом выбросов является водяной пар. Вместе с парогазовыми выбросами в атмосферу со стороны терриконов могут попадать летучие соединения токсичных элементов – ртути, мышьяка, кадмия и др. Выбросы со стороны терриконов могут распространяться на сотни метров, захватывая большие площади, включая селитебные территории. Компоненты выбросов, осаждаясь на земную поверхность, загрязняют почвогрунты. При этом формируются ореолы рассеивания. Наиболее загрязненными являются заболоченные участки долин рек и днищ балок.

Сами терриконы и ореолы рассеивания загрязняющих веществ в почвах служат источниками загрязнения водной среды сульфатами и токсичными компонентами. При этом загрязняется поверхностный сток, выщелачивающий растворимые сульфаты с поверхности терриконов и почв, и подземные воды в процессе инфильтрации загрязненных атмосферных осадков [3].

Негативные геологические процессы, связанные с терриконами, проявлены в разных аспектах. Водная эрозия их бортов приводит к расширению площади отвалов. Породная масса оказывает дополнительное давление на грунты основания, что может повлиять на изменение их фильтрационных свойств и оказывать локальное воздействие на уровневый режим первого от поверхности водоносного горизонта. Однако самое существенное негативное воздействие терриконы оказывают благодаря формированию зон замещения в грунтах зоны аэрации и в водовмещающих породах. Они проявлены развитием вторичной минерализации. В природных условиях эта минерализация представлена в виде обилия прожилково-вкрапленных карбонатов, развивающихся в зоне аэрации и в водовмещающих породах. В пределах зон разломов увеличивается не только количество гипса, но и размеры выделений, достигающие 15-20 см в диаметре. Проявляется вертикальная зональность, когда в верхней части зоны аэрации выделяются конкреции и прожилки землистых агрегатов содовых минералов, ниже по разрезу появляется гипс, который далее становится основным техногенным минералом. Эта зональность обусловлена различной растворимостью содовых минералов и гипса в воде. Зоны замещения сопровождаются перераспределением большей части макро- и микрокомпонентов как в грунтах зоны аэрации, так и в водовмещающих породах и в подземных водах. В качестве проводников данных процессов служат разломы или геодинамические активные зоны.

Известные методы нейтрализации вредного воздействия карьеров и отвалов на окружающую среду

Рекультивация карьеров проводится в основном затапливанием. Для этого сначала выравнивается дно карьера, затем проводится сглаживание склонов, чтобы в последствии данный карьер можно было использовать как место отдыха, а так же как среду обитания для живых организмов. И, наконец, карьер затапливается. Либо путем соединения каналом с уже существующим природным озером, либо, при наличии такой возможности, путем соединения с подземным водоемом. В результате чего получается замечательное место отдыха и обитания животных, водоплавающих птиц и рыб.

Так же есть способ, который нейтрализует одновременно негативные последствия, как карьеров, так и отвалов. Представлен он тем, что карьер засыпается отвалом пустой породы, тем самым частично нейтрализуется антропогенное воздействие.

Наиболее трудно озеленять терриконы и золоотвалы. Устройство защитных посадок на терриконах возможно только на старых отвалах, на которых поверхностный слой породы со временем подвергался выветриванию и эрозии, а образовавшаяся мелкая зола постепенно превращалась в почву слоем от 5 до 20 см.

Первый этап освоения поверхности терриконов – создание зернотравянистого покрова, способного оказывать влияние на почвообразовательный процесс, предотвращать пыление и вымывание мелких частиц. Посев корневищных и дерновищных многолетних злаков (пырей бескорневищный, мятлик живородящий, ковыль, степная овсяница и др.) должен производиться при предварительной планировке склонов с добавлением питательной почвы, с обязательным прикатыванием и последующим поливом для обеспечения нормального роста злаков с первых дней.

Для древесно-кустарниковых посадок рекомендуются газоустойчивые породы, так как в районах терриконов и шахт происходит газовыделение, в том числе сернистых газов, наиболее отрицательно действующих на растения. Наиболее устойчивыми считаются акация белая, клен ясенелистный, тополь канадский, акация желтая, бирючина, лох серебристый, тамариск. Эти породы обладают разнообразными декоративными качествами и дают возможность создавать красочные композиции из растительности на склонах отвалов. Ввиду крайне неблагоприятных условий для роста древесных и кустарниковых пород посадку растений следует производить в оптимальные сроки с соблюдением всех агротехнических требований и с обязательным поливом. Порода террикона влагопроницаема и поэтому произрастание растений возможно только при условии искусственного орошения. Иногда для полива можно использовать воду, откачиваемую из шахт. Посадка деревьев и кустарников должна производиться в ямки, заполненные на 50% верхним слоем мелкозема из террикона. Желательно добавлять гашеную известь для нейтрализации и связывания имеющихся в почве кислот и ангидридов, содержащих серу. Особенно неприглядны обширные площади золоотвалов, достигающие десятки и сотни гектаров. Эти «индустриальные пустыни», состоящие из мельчайших частиц золы, образуются при сжигании угля на тепловых электростанциях. Даже при небольшом ветре на золоотвалах поднимаются тучи пыли, и ветер разносит её на большие расстояния. Озеленение таких участков – задача первостепенной важности, так как самозарастания, как правило, в первые 5 лет не бывает.

Перечень нормативных документов по защите окружающей среды при ведении работ в горной промышленности

Ниже приводится краткий перечень ключевых законов и нормативно-правовых актов РК, относящихся к экологической безопасности, сохранению окружающей среды при проведении какой-либо хозяйственной деятельности, любых экологических и других исследований на настоящее время:

- Экологический Кодекс Республики Казахстан, № 212-III от 09.01.2007г. (с дополнениями по состоянию на 03.12.2011 г.);
- Земельный Кодекс Республики Казахстан, № 442-II от 20 июня 2003г. (с изменениями в соответствии с Законом РК от 04.05.05 г. № 42-III);
- Лесной Кодекс Республики Казахстан, № 477- II от 8 июля 2003 г. (с изменениями в соответствии с Законом РК от 20.12.04 г. №13-III);
- Водный Кодекс Республики Казахстан, №481-II от 09 июля 2003 г. (с изменениями в соответствии с Законом РК от 20.12.04 г. №13-III; от 12.02.09 №132-IV; от 10.07.09 №180-IV; от 17.07.09 №188-IV);
- Закон Республики Казахстан «О недрах и недропользовании», №291-IV от 24.06.2010 г.;
- Закон Республики Казахстан «Об особо охраняемых природных территориях», №162-I от 15 июля 1997 г. (с изменениями в соответствии с Законом РК от 11.05.99 г. №381-1, от 23.01.01 г. №151-11, от 24.12.01 №276- II, от 25.05.04 г. № 553-II, от 20.12.04 г. №13-III);
- Закон Республики Казахстан «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира», от 09 июля 2004 г. № 361-II;
- Кодекс республики Казахстан о здоровье народа и системе здравоохранения. № 193-IV ЗРК от 18 сентября 2009 года;

- Закон Республики Казахстан «О гражданской защите», №188 от 11 апреля 2014 г.;
- Указ Президента Республики Казахстан «О концепции экологической безопасности Республики Казахстан на 2004-2015 годы», №1241 от 03 декабря 2003 г.;
- Постановление Правительства РК об утверждении критериев оценки экологической обстановки территории, №653 от 31.07.2007г.
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 10 февраля 2011 года № 123 «Об утверждении Единых правил по рациональному и комплексному использованию недр при разведке и добыче полезных ископаемых;
- Постановление Правительства РК от 16 января 2004 года № 42 «Об утверждении Правил установления водоохранных зон и полос»;
- Постановление Правительства РК от 8 октября 2003 года № 1037 «Об утверждении нормативов возмещения потерь сельскохозяйственного и лесохозяйственного производства, вызванных изъятием сельскохозяйственных и лесных угодий для использования их в целях, не связанных с ведением сельского и лесного хозяйства;
- Правила возмещения потерь сельскохозяйственного производства с зачетом сумм, затрачиваемых на восстановление угодий».
- Постановление Правительства РК от 18 ноября 2003 года №1212 «Об утверждении перечня геологических, геоморфологических и гидрогеологических объектов государственного природно-заповедного фонда....»
- ОНД-86 «Методика определения концентраций в атмосферном воздухе вредных веществ, содержащихся в выбросах предприятий»;
- РНД 211.2.02.02-97 «Рекомендациями по оформлению и содержанию проекта нормативов ПДВ для предприятий»;
- «Сборник методик...» Алматы 96г;
- РНД 211.2.02.03-2004 «Методика расчета выбросов загрязняющих веществ в атмосферу при сварочных работах (по величинам удельных выбросов)»;
- РНД 211.2.02.04-2004 «Методика расчета выбросов загрязняющих веществ в атмосферу от стационарных дизельных установок»;
- РНД 211.2.02.09-2004 «Методические указания по определению выбросов загрязняющих веществ в атмосферу из резервуаров»;
- РД 39-142-00 «Методика расчета выбросов вредных веществ в окружающую среду от неорганизованных источников нефтегазового оборудования», г. Самара, 2000г.;
- РД 52.04.52-95 Мероприятия в период НМУ.
- СанПиН «Санитарно-эпидемиологические требования к зданиям и сооружениям производственного назначения» от 17.01.2012 г. № 93.

Список использованной литературы:

1. Давитай Ф.Ф. До того как умрет природа. М.: Прогресс, 2008, 415 с.
2. Миланова Е.В., Рябчиков А.М. Использование природных ресурсов охрана природы. М.: Высш. шк., 1986, 280 с.
3. Львович М.И. Влияние горных работ на окружающую среду. М.: Наука, 2012, 254 с.

ИНТЕРЬЕР ДИЗАЙНЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Молданиязов Жарас Манасұлы

«Дизайн» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада интерьер дизайнның қазіргі заманғы тенденциялар, табиғатта практикалық және ғылыми әдебиеттерде аз сипатталған тақырыптар қозғалған. Интерьер дизайнның түрлері мен стильдері, оның шығармашылық қызметтің кең саласында алатын орны қарастырылады.

Түйінді сөздер: сәулет графикасы, эскиз, сызба, суреттер, жоба, объект, өнер

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ДИЗАЙНЕ ИНТЕРЬЕРА

Молданиязов Жарас Манасұлы

Магистрант образовательной программы «Дизайн»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье затрагивается актуальная тема современных тенденций в дизайне интерьера, которая в большей степени имеет практический характер и мало описывается в научной литературе. Рассмотрены виды и стили интерьерного дизайна, его место в обширной области творческой деятельности.

Ключевые слова: архитектурная графика, эскиз, чертеж, изображения, проект, объект, искусства

MODERN TRENDS IN INTERIOR DESIGN

Moldaniyazov Zharas Manasyly

Graduate of the educational program «Design»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article touches on the relevant topic of modern trends in interior design, which is more practical in nature and little described in the scientific literature. The types and styles of interior design, its place in the vast field of creative activity are considered..

Key words: architectural graphics, sketch, drawing, images, project, object, Arts

Дизайн (англ. design – план, рисунок, чертёж, замысел), область художественного творчества, проектирование и создание промышленных вещей, предметной среды жизни и деятельности человека. Возникновение термина совпадает с выходом английского журнала «Journal of Design and Manufactures» (1849, основан Г. Колем, одним из организаторов Всемирной выставки 1851 в Лондоне). В основе дизайна лежат принципы функциональности и целесообразности; его цель – придать вещи такие качества, как удобство, эстетическую привлекательность, соразмерность человеку, единство со средой [1].

Дизайн является творческой деятельностью, цель которой — определение формальных качеств предметов, производимых промышленностью. Эти качества формы относятся не только к внешнему виду, но, главным образом, к структурным и функциональным связям, которые превращают систему в целостное единство (с точки

зрения как изготовителя, так и потребителя). Дизайн стремится охватить все аспекты окружающей человека среды, которые обусловлены промышленным производством [2].

Н.В. Воронов формулирует ещё одно определение, более точно отвечающее современным представлениям: «Дизайн — органичное новое соединение существующих материальных объектов и (или) жизненных ситуаций на основе метода компоновки при необходимом использовании данных науки с целью придания результатам этого соединения эстетических качеств и оптимизации их взаимодействия с человеком и обществом. Это определяет наличие присущих дизайну социальных последствий, проявляющихся в содействии общественному прогрессу и формированию личности. Термином "дизайн" может определяться собственно замысел (проект), процесс его реализации и полученный результат» [3].

Исследователи выделяют виды дизайна: промышленный (транспортные средства, производственное и бытовое оборудование), дизайн моды (одежда, ткань, аксессуары), графический дизайн (системы визуальной коммуникации, печатная продукция и упаковка, электронный Д.) и дизайн среды, куда и относится дизайн интерьера, мебели, архитектуры малых форм [1].

Отсюда можно сделать вывод, что дизайн интерьера – это отрасль дизайна, направленная на интерьер помещений с целью обеспечить удобство и эстетически приятное взаимодействие среды с людьми.

Исходя из того, что дизайн трактуется как область художественного творчества, можно также дать определение дизайну интерьера как творческой интеграции формы, материалов, функции и эстетики внутреннего пространства.

Существует множество стилей в дизайне интерьера. Стиль интерьера — это совокупность характерных признаков, отличающих разные направления в отделке, оформлении, меблировке и декорировании помещений. Разные авторы выделяют: Авангард, Английский стиль, Античный стиль, Ампи́р, Арабский стиль, Арт-деко, Арт-нуво, Африканский стиль, Барокко, Баухауз, Бидермейер, Бионика, Бохо, Брутализм, Венецианский стиль, Версаль, Викторианский стиль, Винтаж, Гжель, Георгианский стиль, Готический стиль, Гранж, Индустриальный стиль, Кантри, Китайский стиль, Китч, Классический стиль, Колониальный стиль, Консерватизм, Лаунж, Маньеризм, Милитари, Минимализм, Модерн, Онто-арт, Поп-арт, Прованс, Ренессанс, Ретро стиль, Романтизм, Рустик, Техно, Фьюжн, Хай-тек и другие [4,5,6,7].

Как любая творческая форма дизайн интерьера очень изменчив. Следует заметить, что основным трендом в дизайне интерьеров остаются перемены. Новое десятилетие задаёт направление на свежие тенденции и культурные сдвиги. Тенденции дизайна интерьера в новом десятилетии продолжают развиваться в направлении создания максимально комфортной среды для человека, используя при этом натуральные материалы, удобную мебель, пастельную палитру оттенков и многое другое.

В современном дизайне воедино слились два направления - от функции к форме и от формы к функции. Дизайн превратился в самостоятельный язык[5].

Стоит отметить, что современные тенденции в дизайне интерьера - тема достаточно актуальная, но в большей степени она имеет практический характер и мало описывается в научной литературе, поэтому требует дальнейшего изучения.

Однако, делая вывод из всего вышеизложенного, можно предположить, что интерьеры, оформленные в каком-то конкретном стиле, постепенно отходят на второй план, сейчас преобладает персонализация. В моде преобразование жилых пространств, согласно образу жизни и личному комфорту.

Список использованной литературы:

1. Лаврентьев, А. Н. Л13 История дизайна : учеб. пособие /А. Н. Лаврентьев. — М. : Гардарики, 2007.
2. Минервин Г.Б. Архитектоника промышленных форм. М., 1970. Вып. 1. С. 30.
3. Воронов Н.В. Суть дизайна. М, 2002. С. 16
4. Дизайн интерьеров в 3ds Max 2008 ДИЗАЙН, ДИЗАЙН и ГРАФИКА, ДОМ и СЕМЬЯ Автор: А. Шишанов/ ПитерГод издания:2008
5. Лакшми Бхаскаран. Дизайн и время. Стили и направления в современном искусстве и архитектуре. М.: Арт-Родник, 2007. -256 с.
6. Писаренко Т.А, Ставнистый Н.Н. Основы дизайна. учеб. пособие. – Владивосток, 2005.
7. Софиева Н. Дизайн интерьера: стили, тенденции, материалы/ Эксмо, 2012 г.

ИНТЕРЬЕР ДИЗАЙНЫНДАҒЫ ТҰЛҒА ПСИХОЛОГИЯСЫ

Молданиязов Жарас Манасұлы

«Дизайн» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

«Интерьер дизайнындағы тұлға психологиясы» мақаласында дизайн және психология сияқты салалардың өзара байланысы мен ажырамастығы көрсетілген. Бұл байланыс интерьер дизайнының адамның эмоционалдық жағдайына, оның көңіл-күйіне, психологиялық сипаттамаларына және керісінше әсері тұрғысынан қарастырылған.

Түйінді сөздер: сәулет графикасы, эскиз, сызба, суреттер, жоба, объект

ПСИХОЛОГИЯ ЛИЧНОСТИ В ДИЗАЙНЕ ИНТЕРЬЕРА

Молданиязов Жарас Манасұлы

Магистрант образовательной программы «Дизайн»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье «Психология личности в дизайне интерьера» показана взаимосвязь и неразрывность таких областей, как дизайн и психология. Эта связь рассмотрена с точки зрения влияния дизайна интерьера на эмоциональные состояния человека, его настроение, психологические характеристики и наоборот.

Ключевые слова: архитектурная графика, эскиз, чертеж, изображения, проект, объект

PERSONALITY PSYCHOLOGY IN INTERIOR DESIGN

Moldaniyazov Zharas Manasyly

Graduate of the educational program «Design»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article "personality Psychology in interior design" shows the relationship and continuity of such areas as design and psychology. This relationship is considered from the point of view of the influence of interior design on the emotional state of a person, his mood, psychological characteristics, and Vice versa..

Key words: architectural graphics, sketch, drawing, images, project, object

Психологами давно установлено, что такие элементы окружающего нас пространства как цвета, формы, линии, текстуры, звуки, запахи, а также различные образы и символы, – все это имеет влияние на эмоциональные состояния человека, его настроение, психологические характеристики. Различные компоненты обстановки, атмосфера в определенной совокупности влияют на принятие решений, особенности коммуникации между людьми, психологический настрой и поведение. Кроме того, все эти элементы могут способствовать развитию тех или иных способностей, качеств и умений, что можно использовать при построении развивающей среды для детей.

Психологический дизайн интерьеров заключается в разработке такого интерьера, который мог бы психологически соответствовать индивидуальным характеристикам и потребностям человека (ребенка, семьи), или использоваться в различного рода помещениях в соответствии с определенными целями.

Дональд Норман в своей книге «Дизайн привычных вещей» определил понятие дизайна, как акт коммуникации, предполагающий глубокое понимание человека, с которым дизайнер коммуницирует. Чтобы вникнуть в требования пользователей, дизайнерам рекомендуют обратиться к психологическим принципам, которые формируют человеческое поведение, стремления и мотивацию [1].

Основываясь на психологические аспекты человеческого восприятия, принято считать, что человек воспринимает информацию через основные пять каналов: зрительный, слуховой, тактильный, вкусовой, обонятельный. И после восприятия информация перерабатывается в нашей голове, причем интересно то, что перерабатывается она на основе одной преобладающей системы [2, 3]

Как замечают многие исследователи, в том числе авторы статей электронного ресурса «Дизайн и интерьер» данные системы человеческого восприятия определяют особенности течения физиологических и психологических процессов и напрямую влияют на особенность подходящего по психологии интерьера [4].

Если необходимо создать дизайн интерьера, который будет максимально соответствовать личности, потребностям и желаниям, то в его разработке необходимо руководствоваться следующими таким важным принципом, как разнообразие структур, которые также определяется исходя из основных систем человеческого восприятия. Разберём подробнее:

Зрительные (воздействуют: цвет, форма, линии). Зрительное восприятие является одним из мощнейших факторов развития человеческой психики. Любой зрительный образ проникает в сознание человека, оставляя тот или иной опыт, формируя предпосылки для дальнейшего развития. Цвет, форма, линии и текстура воспринимаемого объекта или пространства имеют большое влияние на такие психологические характеристики, как формирование сознания, настроение, внимание, память и другие. Интерьер – это, прежде всего то, что человек постоянно видит перед собой. Поэтому самой важной является информация, которая получается от глаз. Продумать и правильно подобрать цветочное и геометрическое решение интерьера – это первостепенная задача.

Тактильные (воздействуют: форма, текстура). Тактильные ощущения также являются очень важным фактором в формировании у человека образа мира, чувственной основы мировосприятия, особенно на ранних этапах развития. От того, с какими формами и текстурами взаимодействует человек, познавая окружающий мир, может зависеть и то, какими личностными качествами и физическими характеристиками он будет обладать в будущем. Например, для нервного и агрессивного человека или гиперактивного и неуравновешенного ребенка наиболее благоприятными будут округлые формы и мягкие текстуры. А для неэмоционального, заторможенного человека или вялого, малоподвижного ребенка подойдут угловатые формы, неровные и шероховатые поверхности, которые через тактильный уровень смогут возбудить нервную систему, придать активность физическим действиям и психологическим состояниям.

Слуховые (воздействуют: шумы, звуки, музыка). Мир звуков для человека является особой реальностью, в которой формируется его психика, и от восприятия которой зависит его эмоциональное состояние, настроение, энергетический заряд. Темп, ритм, тональность, частота звуков и мелодий в окружающем пространстве, — все это имеет безусловное воздействие на психологию человека. Поэтому никогда не стоит забывать о звуковом сопровождении интерьера: различные мелодии, природные шумы, эзотерические предметы, издающие звуки, — все это помогает создать нужную атмосферу и настрой.

Обонятельные (воздействует: запах). Различные запахи также играют свою роль в формировании настроений и эмоциональных состояний. Существует огромное множество разных запахов, которые могут вызывать радость и эйфорию, или наоборот, успокаивать и расслаблять, какие-то запахи поднимают аппетит, другие способствуют быстрому засыпанию, третьи понимают физический тонус и т.д.

Говоря о психологии личности в дизайне нельзя обойти тему стандартной типологии личности, выделяемой в психологии: экстраверт/интроверт; интуит/сенсорик; логик/этик; рационал/иррационал [5].

На наш взгляд, целесообразно учитывать свойства той или иной личности в создании дизайна интерьера. К примеру, экстраверты не склонны углубляться в детали, а воспринимают картину в целом, тогда как интроверты, наоборот, потребляют информации меньше и дозировано, их голос тише, жесты менее выражены, нежели у экстравертов, поэтому в стиле интерьера важно придерживаться рамок. Сенсорики склонны привязываться к вещам, они хранят память о приятных (а может и не очень) моментах прошлого. Если в жилище сенсорика спроектировать кладовую или гардеробную — он будет в восторге. Для интуитов целесообразно создавать функциональный и эргономичный интерьер. Для таких типов личности, как этики, основной особенностью интерьера является так называемая человекоориентированность, а в интерьере рационального логика будет уместен классический дизайн, без ярких цветовых и тактильных фокусов и т.п.

Из всего вышеизложенного можно сделать вывод, что психология — одна из базовых наук, которая помогает дизайнерам лучше понимать пользователей и анализировать их, а психология личности является ключевым аспектом в создании дизайна интерьера.

Список использованной литературы:

1. Дональд А. Норман Дизайн привычных вещей. МИФ., 2002
2. Лурия А.Р. Ощущение и восприятие. М., 1989
3. Гамезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии. М., 2001
4. <https://style.klubokidei.com>
5. Рогов Е.И. Азбука психологии познания. М., 2000

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

БАСҚАРУ ТӘСІЛДЕРІ-САНДЫҚ ТӘСІЛ, ІТ-ҒА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ, ЖҮЙЕГЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ ЖӘНЕ ЖАҒДАЙЛЫҚ ТӘСІЛ

Кулмурзина Асем Болатқызы

*«Менеджмент» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Менеджмент дегеніміз не екенін түсінудің бірнеше жолы бар. Біз менеджерлер шешім қабылдау тәсілін пайдалана отырып, қалай шешім қабылдайдауға келетінің түсіне аламыз. Бұл мақала эмпирикалық немесе жағдайлық тәсіл ретінде бірнеше тәсілдерді ашады, бұл бізге түрлі табысты менеджерлердің тәжірибесі негізінде басқару деген не екенін анықтауға көмектеседі. Төтенше немесе ахуалдық тәсіл күтпеген оқиғалар немесе жағдайлар жағдайында басқару әдістерін түсіндіреді. Әлеуметтік-техникалық жүйеге қол жеткізу әрбір ұйымның әлеуметтік және техникалық өлшемі бар екенін түсіндіреді. Ең маңыздысы-ұйым қызметінің техникалық және әлеуметтік аспектілерін ескере отырып басқару міндеттерін жобалау.

Түйінді сөздер: Эмпирикалық тәсіл. Жағдайлық тәсіл. ІТ технологиялар. Басқарудың әлеуметтік-техникалық жүйесі.

ПОДХОДЫ В УПРАВЛЕНИИ - КОЛИЧЕСТВЕННЫЙ ПОДХОД, ДОСТУП К ІТ, ДОСТУП К СИСТЕМЕ И СИТУАЦИОННЫЙ ПОДХОД

Кулмурзина Асем Болатқызы

*Магистрант 2 курса образовательной программы «Менеджмент»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, г.Актобе, ул.Айтеке би, 52;*

Существует несколько подходов к пониманию того, что такое менеджмент. Мы можем понять, как менеджеры принимают решения, используя подход принятия решений. Данная статья раскрывает несколько подходов как эмпирический или ситуационный подход, что помогает нам определить, что такое управление на основе опыта различных успешных менеджеров. Чрезвычайный или ситуационный подход объясняет методы управления в случае непредвиденных событий или ситуаций. Доступ к социально-технической системе объясняет, что каждая организация имеет социальное и техническое измерение. Самое важное это уметь проектировать управленческие задачи с учетом технических и социальных аспектов деятельности организации.

Ключевые слова: Эмпирический подход. Ситуационный подход. ІТ технологии. Социально-техническая система управления.

MANAGEMENT APPROACHES - QUANTITATIVE APPROACH, IT ACCESS, SYSTEM ACCESS, AND SITUATIONAL APPROACH

Kulmurzina Assem Bolatkyzy

*2nd year Master's degree student of "Management" educational program
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

There are several approaches to understanding what management is. We can understand how managers make decisions using a decision-making approach. This article reveals several approaches as an empirical or situational approach, which helps us determine what management is based on the experience of various successful managers. The emergency or situational approach explains management methods in the event of unforeseen or situations. Access to the socio-technical system explains that every organization has a social and technical dimension. The most important thing is to be able to design management tasks taking into account the technical and social aspects of the organization's activities.

Keywords: Empirical approach. Situational approach. IT technologies. Socio-technical management system.

Сама по себе технология не может сделать организации успешными. Этот подход гласит, что необходимо учитывать усилия отдельных работников, а также общества в целом. Системный подход рассматривает функции подсистем управления и организации как систему, в которой все эти функции взаимосвязаны. Этот подход объясняется здесь далее.

Современная теория управления может быть прослежена с 1960-х годов до наших дней, и вы можете более подробно рассмотреть три современных подхода к управлению, а именно: количественный подход, имитационный подход и непредвиденный или ситуационный подход.

1. Количественный подход:

Мораль и производительность труда, хотя и тесно связаны между собой, существуют и другие факторы, влияющие на производительность труда. Количественный подход исследует отношения между человеком и машиной, фокусируясь на тонкой настройке принципов управления. Владение и управление - это разные вещи. Наемные профессионалы по управлению имеют больше контроля, и это привело к более широкому использованию научных методов управления.

Количественный подход также называют математическим подходом или подходом к управлению. Это предполагает использование математического или количественного подхода к принятию решений, чаще называемого оперативным исследованием.

Рассматривает менеджмент как систему математических моделей и процессов, а также включает междисциплинарный подход. Здесь управленческие решения основываются в большей степени на научных методах обеспечения количественной базы. Здесь управление рассматривается как система логических процессов.

Такие методы, как линейное программирование, моделирование, очереди, отказ проекта и т. д., широкое использование математических символов, соотношений и моделей при анализе управленческих задач, таких как минимизация затрат, максимизация прибыли, оптимизация ресурсов и др.

Этот подход имеет одно серьезное ограничение. Не все задачи управления могут быть выражены в терминах математических моделей, и эти модели нельзя считать допустимыми решениями. Как отметил Гарольд Кунц, математика-это всего лишь инструмент, и ее нельзя рассматривать как школу или отдельный подход к теории управления. [7, с. 336].

2. Доступ к управлению:

Современная тенденция заключается в том, что каждый менеджер включает в себя информационные технологии (ИТ) решения для предоставления качественных услуг с улучшенным управлением. Это позволяет всем работать эффективно и результативно, так как ритейлеры внедряют новые технологии, такие как самосканирование; Индийские железные дороги принимают повышение цен, в то время как билеты стоят дороже, хотя их и не трудно требовать-если спрос меньше, то билеты дешевле.

Увеличение объема и стоимости электронных транзакций в наши дни свидетельствует о его широком принятии в государственных и негосударственных кругах, в том числе и в

социальной сфере. Автоматизация - это современное модное слово везде, будь то организация в сельском хозяйстве, производстве или сфере услуг.

Другими словами, она стала неотъемлемой частью нашей жизни. Практически нет такого сектора, который произвел бы в нем революцию. Он широко используется для разработки ИТ-приложений, бизнес-решений и аппаратного обеспечения. Ассортимент был настолько расширен, что включить кондиционер можно было даже в офисе.

Каждая организация, независимо от ее объема, сегодня выделяет определенный бюджет на внедрение новых ИТ-технологий своим клиентам, чтобы удовлетворить качество обслуживания. Такой подход к управлению напрямую провоцировал снижение издержек и максимизацию прибыли, а также повышение эффективности предоставляемых услуг.

Социальные медиа, мобильные технологии, аналитика и облачные технологии (SMAC) являются ведущими технологиями в ИТ-пространстве, помимо искусственного интеллекта, анализа данных, машинного обучения, робототехники и др.

Доступ к управлению способствовал улучшению качества жизни, сокращению времени транзакций и большому количеству рабочих мест как в программном, так и в аппаратном обеспечении. Этот подход также известен по потере рабочих мест, но наблюдается, что создаются новые рабочие места и программное обеспечение. Иными словами, каждый человек должен постоянно узнавать о новых ИТ-технологиях.

Киоски самообслуживания в ресторанах, аэропортах, различных заведениях и т.д. чтобы сделать его проще для клиентов, чтобы завершить сделку быстрее. Такие компании, как Uber и Ola, революционизировали в прошлом переполненный транспортный рынок, благодаря интеграции клиентов, партнеров по каналам (авто / таксисты называются партнерами по каналам) и других регулирующих органов через глобальную систему позиционирования (GPS), один из суперформатов этого подхода к управлению.

Такой подход к управлению приносит уникальный опыт всем заинтересованным сторонам, включая клиентов, сотрудников, руководителей команд, менеджеров, владельцев, а также широкую общественность и регулирующие органы. [5, с. 398].

3. Системный подход:

Одним из современных подходов к пониманию управления является системный подход. Здесь организация рассматривается как система. Любой отдел организации считается подсистемой. Возможно также, что каждый отдел можно рассматривать как систему, а каждый отдел в отделе - как подсистему. Таким образом, системный подход помогает изучить основные особенности и функции организации до мельчайших деталей.

Согласно этой концепции, система представляет собой совокупность взаимосвязанных частей, называемых подсистемами, которые образуют единое целое. Системный подход позволяет легко изучить каждую из этих частей в деталях, чтобы иметь близкое понимание всей системы. Человеческое тело часто цитируется как лучший пример для системы. [4, с. 398].

В человеческом организме мы имеем различные подсистемы-например, пищеварительную систему, центральную нервную систему и так далее. Любая часть тела, такая как глаза, мозг, сердце и так далее, также может рассматриваться как подсистема. Изучение каждой части тела необходимо для понимания всего тела в целом.

Что касается систем, то функции управления заключаются в следующем: –

1. Взаимосвязанный.
2. Взаимозависимый.

3. Сложность и взаимосвязанность в том, что каждая функция управления находится в других функциях. [1, с. 319].

4. Чрезвычайный или ситуационный подход:

Организации ведут себя так, как того требует ситуация. Другими словами, принятие решений зависит от конкретной ситуации. Когда ситуация меняется, меняются и решения. Это новейший подход к решению проблем. Доступ к тематическому исследованию, широко используемому в современных ведущих бизнес-школах по всему миру, был основан на таком мышлении. Вопросы управления варьируются в зависимости от ситуации и требуют различного подхода, как того требует ситуация. Если возникают повторяющиеся проблемы, то такой подход очень полезен. [2, с. 829].

Однако все проблемы, скорее всего, не имеют одинаковой природы, и поэтому такой подход также имеет свои ограничения. Функционирование организаций - это не вопрос выбора руководителя. Это происходит из-за внешней или внутренней среды или из-за того и другого. В соответствии с этим подходом руководители выявляют переменные, которые оказывают решающее влияние, в частности на поведение руководителей и результаты деятельности организации в целом, и решают проблемы, связанные с ними. Поэтому речь идет об улучшении доступа к системам.

Список использованной литературы:

1. Грейсон-мл., Дж. Американский менеджмент на пороге XXI века [Текст] / Дж.Грейсон мл., К.О'Делл. – Москва : Экономика, 1991. – 319 с
2. Дафт, Р. Менеджмент [Текст] / Р.Дафт. – Санкт-Петербург : Питер, 2000. – 829 с.
3. Демьяненко, А. Мифы о системе научного менеджмента Ф.У.Тейлора [Текст] А.Демьяненко // Проблемы теории и практики управления. – 2004. – № 1. – С. 118–122.
4. Друкер, П. Практика менеджмента [Текст] : пер. с англ. / П.Друкер. – Москва : Вильямс, 2003. – 398 с.
5. Дятлов, А. Общий менеджмент: концепции и комментарии [Текст] : учеб. / А.Дятлов, М.Плотников, И.Мутовин. – Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 398 с.
6. История политических и правовых учений [Электронный ресурс] : учеб. / под ред. О.Э.Лейста. – Москва : Юридическая литература, 1997. – URL: <http://feelosophy.narod.ru/leist/L0.html> (дата обращения: 19.01.2015).
7. Кабушкин, Н.И. Основы менеджмента [Электронный ресурс] : учеб. пособие / Н.И.Кабушкин. – Минск : Новое знание, 2002. – 336 с. – URL: <http://www.oglibrary.ru/data/demo/3610/3610.html> (дата обращения: 12.01.2015).

БАСҚАРУ ТӘСІЛДЕРІ – ТОП 6 ТӘСІЛ

Кулмурзина Асем Болатқызы

*«Менеджмент» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Менеджерлер өткеннің басқару жағдайларын зерттей отырып, не істеу және қалай істеу керектігі туралы түсінік ала алады. Менеджерлер талдау қабілеттерін және проблемаларды шешу дағдыларын дамыта алады. Менеджерлер салыстырмалы жағдайларда тиімді әдістерді түсініп, қолдануды үйренуі мүмкін. Бұл мақалада ұйымдарды басқарудың тиімді әдістері мен тәсілдері қарастырылады.

Түйінді сөздер: Ғылыми көзқарас. Басқару процесі. Әкімшілік тәсіл. Адам қатынастарына көзқарас. Мінез-құлықтық ғылыми көзқарас. Жедел тәсіл. Эмпирикалық тәсіл.

ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ – ТОП 6 ПОДХОДОВ

Кулмурзина Асем Болатқызы

*Магистрант 2 курса образовательной программы «Менеджмент»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, г.Актөбе, ул.Айтеке би, 52;*

Менеджеры могут получить представление о том, что делать и как, изучая управленческие ситуации прошлого. Менеджеры могут развивать аналитические способности и навыки решения проблем. Менеджеры могут понять и научиться применять эффективные методы в сопоставимых ситуациях. В данной статье рассматриваются эффективные методы и подходы в управлении организациями.

Ключевые слова: Научный подход. Процесс управления. Административный подход. Подход к человеческим отношениям. Поведенческий научный подход. Оперативный подход. Эмпирический подход.

MANAGEMENT APPROACHES - TOP 6 APPROACHES

Kulmurzina Assem Bolatkyzy

*2nd year Master's degree student of «Management» educational program
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

Managers can get an idea of what to do and how by studying past management situations. Managers can develop analytical skills and problem-solving skills. Managers can understand and learn how to apply effective methods in comparable situations. This article discusses effective methods and approaches in the management of organizations.

Keywords: Scientific approach. Management process. Administrative approach. Approach to human relations. Behavioral science approach. Operational approach. Empirical approach.

1. Научный Подход к Управлению:

Промышленная революция в Англии оказала огромную поддержку подходу научного менеджмента. Это привело к такой неординарной механизации промышленности, которая требует разработки новых принципов и процедур управления. Сочетание групп людей, работающих на фабрике, создавало проблемы для владельцев фабрик.

Скоординированные усилия были направлены на создание формальной организационной структуры, формальных линий власти, производственных систем и процедур. Для решения этих проблем было создано управленческое движение, известное как научный менеджмент. [3, с. 507].

Фредерик Уинслоу Тейлор (1865-1915) был первым, кто признал и подчеркнул необходимость принятия научного подхода к управлению задачами. Введение понятия нормативного времени, нормативного выпуска продукции, нормативной себестоимости, стандартизация производственного процесса, изменение отношения руководства и сотрудников к достижению общих интересов, которые являются важными ориентирами для научного менеджмента. Этот подход был поддержан и развит Генри Л. Гантом, Фрэнком Гилбретом, Лилиан Гилбрет, Гаррингтоном, Эмерсоном и другими. [2, с. 238].

2. Процесс Управления или Административный Подход к Управлению:

Сторонники этой школы рассматривают управление как процесс, состоящий из планирования, организации, руководства и управления. По данным Уиллиама Скотта, "Его цель-проанализировать этот процесс, установить концептуальную основу для определения принципов, на которых он базируется, и построить на их основе теорию управления". [4, с.4].

Это управление является универсальным процессом независимо от типа бизнеса или уровня в этом бизнесе. Она базируется на теории управления как способе организации опыта, на практике совершенствования, посредством исследования, эмпирической проверки принципов и преподавания основ, участвующих в процессе управления.

Процессная школа также называется "традиционной" или "универсалистской" школой, поскольку она убеждена, что принципы менеджмента применимы ко всем видам групповой деятельности, Генри Файоль считается отцом этой школы. Оливер Шелден, Дж. Д. Муни и Честер И. Барнард являются одними из других важных участников этого подхода. [1, с. 287].

3. Подход к Человеческим Отношениям:

Доступ к человеческим отношениям предполагает признание важности человеческого элемента в организациях. Элтон Майо и его коллеги провели всемирно известные эксперименты Хоторна и исследовали мириады неформальных отношений, социальных отжиманий, моделей общения и неформальных моделей лидерства. В результате этих экспериментов появилась тенденция, которую можно сформулировать так: "Быть добрым к людям". Эта тенденция в конечном итоге стала известна как движение человеческих отношений. [7, с.128].

Предложен подход к человеческим отношениям и раскрыто значение социально-психологических факторов в определении производительности труда и удовлетворенности работников. Она сыграла важную роль в создании нового образа человека и рабочего места. Она фокусируется на межличностных отношениях и неформальных группах. "Именно отправной точкой была индивидуальная психология, а не анализ рабочих и работы. В результате человеческие рационалисты склонны вырождаться в общепринятые лозунги, ставшие алиби на отсутствие какой-либо управленческой политики по отношению к человеческой организации". Однако эта школа проделала уникальную работу по признанию важности человеческого элемента в организациях. [5, с. 415].

4. Поведенческий Научный Подход:

"Научный" подход использует методы и приемы таких дисциплин социальных наук, как психология, социология, социальная психология и антропология для изучения человеческого поведения. Данные объективно собираются и анализируются социологами для изучения различных аспектов человеческого поведения.

Первооткрыватели этой школы, такие как Гант и Мюнстерберг, утверждали, что если менеджмент предполагает работу с людьми, то изучение менеджмента должно быть сосредоточено на людях и их межличностных отношениях.

Сторонники этой школы сосредотачиваются на мотивации, индивидуальных побуждениях, групповых отношениях, лидерстве, групповой динамике и т. д. Следует отметить, что авторами этой школы являются Абрахам Маслоу, Фредерик Херцберг, Виктор Врум, Макгрегор, Лоулер, Сейлз и Танненбаум. [8, с. 183].

5. Оперативный подход:

Кунц и О'Доннелл выступали за оперативный подход к управлению. Этот подход признает, что существует ядро управленческих знаний, которые существуют в управлении, таких как линейная и кадровая структура подразделений, сфера управления, управленческая оценка и различные методы управления. Он опирается на другие области знаний и адаптирует отдельные части этих областей, что особенно полезно для менеджеров.

"Оперативный подход к управлению - это ценное знание, которое может быть использовано на всех уровнях управления и во всех видах бизнеса. Этот подход также признает, что реальные проблемы, с которыми сталкиваются руководители и окружающая среда, в которой они работают, могут варьироваться в зависимости от предприятий и уровней". Применение науки перцептивным практиком должно учитывать это при поиске решений управленческих проблем. [9, с. 271].

6. Эмпирический подход:

Согласно этому подходу, менеджмент - это изучение опыта менеджеров. Знания, основанные на опыте успешных менеджеров, могут быть применены другими менеджерами при решении проблем в будущем и принятии решений. Таким образом, эмпирическая школа основывается на анализе прошлого опыта и использует кейс-метод изучения и исследования.

Никто не может отрицать ценность анализа прошлого опыта для того, чтобы извлечь урок на будущее. Но управление, в отличие от права, не является наукой, основанной на прецедентах, и будущие ситуации, которые напоминают прошлые ситуации, скорее всего, произойдут. На самом деле, существует позитивная опасность, что слишком полагается на прошлый опыт..... по той простой причине, что найденный специалистом "правильным" в прошлом может оказаться в будущем не совсем подходящим для несколько схожей ситуации. [6, с.449].

Список использованной литературы:

1. Каменицер, С. Е. Основы управления промышленным производством [Текст] / С.Е.Каменицер. – Москва : Мысль, 1971. – 287 с.
2. Карлоф, Б. Деловая стратегия [Текст] / Б.Карлоф. – Москва : Экономика, 1991. – 238 с.
3. Кашникова, Т.В. История экономики [Текст] / Т.В.Кашникова, Е.П.Костенко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 507 с.
4. Ковалев, М. К вопросу проблемно ориентированного подхода в менеджменте [Текст] / М.Ковалев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2005. – № 5. – С. 3–8.
5. Лафта, Д.К. Теория организации [Текст] / Д.К.Лафта. – Москва : ТК Велби ; Проспект, 2006. – 415 с.
6. Маркс, К. Капитал. Т. 3, ч. 1 [Текст] / К.Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Изд. 2-е. – Москва : Политиздат, 1961. – Т. 25, ч. 1. – С. 29–505.
7. Никулин, Л.Ф. Менеджмент эпохи постмодерна и «ньюэкономики» [Текст] / Л.Ф.Никулин. – Москва : Юнити-Дана, 2004. – 128 с.
8. Оучи, У. Методы организации производства: японский и американский подходы [Текст] / У.Оучи. – Москва : Экономика, 1984. – 183 с.
9. Полукаров, В. Психология менеджмента [Текст] / В.Полукаров, В.Петрушин. – Москва : КноРус, 2008. – 271 с.

ҰЙЫМДЫ БАСҚАРУ ТӘСІЛДЕРІ

Кулмурзина Асем Болатқызы

*«Менеджмент» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Соңғы жылдары менеджменттің қызығушылығының, қажеттілігінің және маңыздылығының өсуі байқалады, менеджментті зерделеуге әртүрлі тәсілдер мен көзқарастар пайда болады. Бұл мақалада ұйымды басқарудың түрлі тәсілдері қарастырылады: соңғы уақытта табысты қолданылатын классикалық, қазіргі заманғы, ғылыми және жүйелі тәсілдер.

Түйінді сөздер: Басқару. Менеджмент. Амалдар. Ұйымдастыру. Зерттеу мектебі.

ПОДХОДЫ В УПРАВЛЕНИИ ОРГАНИЗАЦИЕЙ

Кулмурзина Асем Болатқызы

*Магистрант 2 курса образовательной программы «Менеджмент»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, г.Актөбе, ул.Айтеке би, 52;*

В последние годы наблюдается рост интереса, потребностей и значимости менеджмента, появляются различные подходы и взгляды на изучение менеджмента. В данной статье рассматриваются различные подходы в управлении организацией такие как: классические, современные, научные и системные подходы которые успешно применяются в последнее время.

Ключевые слова: Управление. Менеджмент. Подходы. Организация. Исследовательская школа.

APPROACHES TO ORGANIZATION MANAGEMENT

Kulmurzina Assem Bolatkyzy

*2nd year Master's degree student of «Management» educational program
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

In recent years, increased the interest, needs and importance of management, there are different approaches and views on the study of management. This article describes various approaches to the organization management, such as: classic, modern, scientific and systemic approaches, which have been recently successfully applied.

Keywords: Management. Approaches. Organization. Research school.

Управление воздействием людей, технологий, ценностей и человеческих потребностей привлекло внимание психологов, антропологов, социологов, математиков, экономистов, политиков, ученых, физиков, биологов, бизнесменов, менеджеров, специалистов и даже менеджеров-практиков.

В результате были сформированы различные школы менеджмента, каждая из которых использует определенные убеждения, взгляды и дисциплины.

Подходы в управлении - разработаны для объяснения сущности и методов управленческих процедур.

Для объяснения природы и техники управленческих процедур было разработано несколько подходов:

1. Эмпирический или ситуационный подход к управлению (Школа Заказчиков):

Это основано на убеждении, что опыт-лучший проводник к знанию. Этот подход анализирует управление, изучая историю успешных менеджеров. Проводятся исследования достижений и неудач выдающихся управленцев. Всякий раз, когда возникает проблема, менеджеры будут искать инструкции, ссылаясь на опыт тех менеджеров, которые будут решать подобные проблемы. Поэтому никакой новой стратегии не разрабатывается, и мало усилий прилагается для создания новых стратегий. Но следует учитывать то, что подходит для одной компании, может не подходить для другой компании.

2. Межличностный поведенческий подход (Школа Поведения):

Поскольку управление предполагает выполнение задач через людей, этот подход фокусируется на человеческих аспектах управления. Эта школа считает, что когда люди работают вместе для достижения целей, люди должны понимать друг друга. Это делается для решения проблем путем применения психологии к управлению. Таким образом, такой подход подчеркивает важность лидерства, мотивирует людей на работе и влияет на рабочую среду.

3. Подход к групповому поведению (Социальная Школа):

Этот подход в первую очередь касается поведения индивидов. Люди, принадлежащие к определенным социальным группам, имеют общие чувства и отношения и образуют неформальную обстановку. Проблемы, которые они создают, не могут быть решены властями в рамках формальной организации. Поэтому эта мышленковская школа придает большое значение необходимости сотрудничества и позитивного взаимодействия между этими группами людей, чтобы работа протекала гладко [1, с.191].

4. Операционный подход (Школа Управленческих Процессов):

Этот подход рассматривает управление как деятельность, основанную на определенных уникальных функциях управления. Управление рассматривается как процесс достижения поставленных целей через функции планирования, организации, кадрового обеспечения, управления и контроля. Она предполагает координацию людских и материальных ресурсов.

Управленческие функции должны быть универсальными независимо от типа предприятия. Согласно этой школе мысли, менеджмент, без сомнения, использует и другие социальные и биологические науки, но он используется только в той мере, в какой они актуальны, и что основные функции менеджмента, как указано выше, составляют ядро программы управления.

5. Подход к теории принятия решений:

Этот подход фокусируется на функции принятия управленческих решений. Поэтому принятие решений является одним из центральных элементов управления. Принятие решения о том, чего достичь и как этого достичь, - вот реальные проблемы, с которыми сталкивается менеджер. Это относится не только к принятию решений, но и ко всему, что предшествует этому решению, и ко всему, что следует за ним.

Такой подход рассматривает управление как центр, который получает информацию, обрабатывает ее и распределяет, что подчеркивает роль коммуникации в управлении предприятием [1, с.191].

7. Системный подход к управлению (Система управления):

Такой подход рассматривается компанией как системный. Система состоит из взаимосвязанных и взаимозависимых элементов, образующих единое целое. Каждая система состоит из нескольких подсистем. Аналогичным образом, организация также воспринимается как система, состоящая из нескольких частей в виде отделов, каждый из которых независим и достигает определенных заранее поставленных целей; все они координируются высшим руководством.

Например, принять решение о расширении производственных способностей, данные из других отделов, отвечающих за планирование продукции, маркетинговые исследования, Финансы и т. д. они собираются потому, что деятельность одного отдела влияет на деятельность других. Таким образом, основным направлением системного подхода является взаимозависимость и взаимосвязь различных подсистем. Каждый аспект не должен рассматриваться изолированно, но должен рассматриваться в отношении всей системы в целом [2, с.447].

8. Математический или "научный менеджмент" подход:

Эта школа считает, что управление, планирование или принятие решений могут быть выражены в математических символах и отношениях. Современные менеджеры сталкиваются с проблемами, возникающими в связи с растущими размерами и сложностью организационных структур. В США и других индустриальных странах менеджеры все чаще обращаются к компьютерным приложениям, которые нашли решение своих проблем. Таким образом, научно-технический прогресс сблизил менеджмент и математику.

Основными чертами этой школы мысли являются:

I. Поскольку менеджмент занимается решением задач, он должен использовать математические средства и методы.

II. Различные задачи могут быть количественно оценены и выражены в виде моделей (уравнений).

III. Контрольные задачи могут быть описаны математическими символами.

IV. Исследование операций, математический инструментарий, моделирование и построение моделей - вот основные методологии, разработанные этой школой. Но при всех этих преимуществах необходимо осознать ограниченность этой ментальной школы. Математические модели никогда не заменят здравого суждения. В лучшем случае они могут служить инструментами, помогающими процессу суждения. Есть и другие сложные области управления, в которых задействованы люди. Их нельзя свести ни к одной математической формуле. Человеческий фактор в управлении не менее важен [3, с.132].

9. Доступ к Социальным И Техническим Системам (Э. Л. Трист):

Этот подход основан на убеждении, что на личностные установки и поведение группы влияет техническая система, в которой работают люди. Таким образом, этот подход фокусируется на производстве, оперативных отделах и т. д. Изменения в технической системе необходимы, если социальные и технические системы не идут рука об руку.

10. Подход на случай непредвиденных обстоятельств:

Этот подход является последним из существующих подходов. Согласно этому подходу, не существует единого пути или наилучшего способа решения проблемной ситуации. Такой подход противоречит единому подходу к формуле "годен для всех". Менеджеры не должны работать в рамках идеи, что принципы и методы управления являются общеприменимыми.

Им приходится по-разному справляться с разными ситуациями. Подход, который необходимо принять, зависит от характеристик или требований ситуации, в которой возникает проблема. Например, при низкой производительности труда в классической теории предписывает более высокую заработную плату рабочим, в то время как неоклассическая теория поощряет более высокий моральный дух, мотивацию и удовлетворенность работой рабочих.

Но менеджер, придерживающийся такого подхода в случае непредвиденных обстоятельств, даже теоретически не применим ко всему трудовому коллективу. Это позволит повысить заработную плату низкоквалифицированным и неквалифицированным работникам, что станет альтернативным вариантом работы, обеспечивающим участие руководства и продвижение талантливых сотрудников.

Точно так же автократическое лидерство возможно в случае неграмотных работников, в то время как партисипативное управление может творить чудеса в случае

квалифицированных и талантливых работников. Точно так же этот стимул больше подходит для сотрудников более низкого уровня организационной иерархии, в то время как нефинансовые стимулы, такие как ESOP, переменная оплата труда, карьерный рост и т. д., могут быть очень эффективными для работников умственного труда и сотрудников более высоких уровней управления [4, с.115].

Таким образом, данный подход с ситуативной направленностью и интеграцией окружающей среды в управлении и практики в текущем контексте представляется более подходящим. Однако критики отмечают, что теоретической основы для такого странного подхода нет. Далее говорится, что эффективность подхода на случай непредвиденных обстоятельств зависит от способности руководителей понимать ситуацию и выбирать соответствующие методы, а не от самой ситуации.

Список использованной литературы:

1. Адамецки, К. О науке организации [Текст] / К.Адамецки. – Москва : Экономика, 1972. – 191 с.
2. Айвазян, С.А. Основы эконометрики [Текст] / С.А.Айвазян. – Москва : ЮНИТИ, 2001. – 432 с. 3. Акофф, Р. Акофф о менеджменте [Текст] / Р.Акофф. – СанктПетербург : Питер, 2002. – 447 с.
3. Бабин-Корень, В.В. Подготовка рабочей силы в Западной Европе и Америке [Текст] / В.В.Бабин-Корень. – Москва : Издательство ВЦСПС, 1929. – 132 с.
4. Голубков, Е.П. Системный анализ как методологическая основа принятия решений [Текст] / Е.П.Голубков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – № 3. – С. 95–115.

КӘСІПОРЫНДА DAҒДАРЫCҚA ҚАРCЫ ҚАРЖЫЛЫҚ БАСҚАРУДЫҢ КЕЙБІР ТЕОРЕТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Кулумбетова Дина Болатовна

экономика ғылымдарының кандидаты, профессор

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетқызы

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Сандыбекова Наргиза Кайратовна

Курантаева Назгуль Маратовна

«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранттары

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Нарықтық экономика жағдайында кәсіпорынды басқару жүйесі қаржылық нәтижелерді айтарлықтай нашарлатуға қабілетті дағдарыстық жағдайлардың туындауына жол бермеуі ерекше өзекті болып табылады. Бірде-бір шаруашылық жүргізуші субъект дағдарыстық оқиғалардың кенеттен туындауынан сақтандырыла алмайды, оның басталуына оның менеджменті дайындалуы тиіс. Жұмыста дағдарысқа қарсы басқару проблематикасына арналған әдеби дереккөздерді талдау және жалпылау негізінде кәсіпорынды дағдарысқа қарсы қаржылық басқарудың негізгі құрылымдық элементтері: мақсаты, міндеттері, объектісі, субъектісі бөлініп сипатталған. Кәсіпорынды дағдарысқа қарсы қаржылық басқару міндеттері оның алдын алу, тұрақтандыру және дағдарыстан кейінгі құрамдастар бөлінісінде мазмұнын ашуға тиіс екендігі нақтыланды.

Түйінді сөздер: дағдарысқа қарсы басқару, дағдарыс, объект дағдарысқа қарсы басқару субъектісі дағдарысқа қарсы басқару дағдарысқа қарсы басқару әдістері.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Кулумбетова Дина Болатовна

профессор, кандидат экономических наук

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетовна

доцент, кандидат экономических наук

Сандыбекова Наргиза Кайратовна

Курантаева Назгуль Маратовна

магистранты образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В условиях рыночной экономики особенно актуально чтобы система управления предприятием не допускала возникновения кризисных ситуаций, способных существенно ухудшить финансовые результаты. Ни один хозяйствующий субъект не может быть застрахован от внезапного возникновения кризисных событий, к наступлению которых обязан быть подготовлен его менеджмент. В работе на основе анализа и обобщения литературных источников, посвященных проблематике антикризисного управления, выделены и охарактеризованы основные структурные элементы антикризисного финансового управления предприятием: цель, задачи, объект, субъект. Уточнено, что задачи антикризисного финансового управления предприятием должны раскрывать его содержание в разрезе превентивной, стабилизационной и послекризисной составляющих.

Ключевые слова: антикризисное управление, кризис, объект антикризисного управления, субъект антикризисного управления, методы антикризисного управления.

SOME THEORETICAL BASES OF ANTI-CRISIS FINANCIAL MANAGEMENT AT THE ENTERPRISE

Kulumbetova Dina Bolatovna

Professor, candidate of economic Sciences

Duysenbaeva Botagoz Baimukhanbetova

associate Professor, candidate of economic Sciences

Sadybekova Nargiza Kayratovna

Kuantaeva Nazgul Maratovna

the master students graduate of the educational program «Finance»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In a market economy, it is especially important that the enterprise management system does not allow the occurrence of crisis situations that can significantly worsen financial results. No business entity can be insured against the sudden occurrence of crisis events, for the onset of which its management must be prepared. Based on the analysis and generalization of literature sources devoted to the problems of anti-crisis management, the main structural elements of anti-crisis financial management of an enterprise are identified and characterized: purpose, objectives, object, subject. It is specified that the tasks of anti-crisis financial management of an enterprise should disclose its content in the context of preventive, stabilization and post-crisis components.

Key words: crisis management, crisis, crisis management facility, the subject of crisis management, methods of crisis management.

Вопросы антикризисного управления в целом и антикризисного управления финансами в частности является предметом исследования многих отечественных и зарубежных ученых. Достаточно известными широкой общественности и основательными являются труды Бланка И.О. [1], В.А. Пчелинцева [2], Давыдовой Ю.Ю. [3]. В то же время, практика свидетельствует о необходимости постоянного усовершенствования методов и инструментов финансового оздоровления предприятий, разработки и практической реализации инновационных антикризисных продуктов в финансовой сфере предприятий. В то же время, нельзя утверждать, что ранее обоснованы методические рекомендации и инструменты преодоления (или недопущения кризиса) оказались несостоятельными или были низкого качества. Для конкретных экономических условий и фазы развития экономики ранее сделанные наработки были достаточно адекватными и полезными. Однако, с течением времени причины финансового кризиса на предприятиях становятся все более разноплановыми и связанными с актуальными трендами в развитии экономики. Изменчивость внешней среды функционирования хозяйствующих субъектов и их внутренние особенности выдвигают новые требования по совершенствованию существующей системы управления и ее адаптации к потребностям практики.

В классическом понимании, традиционные экономические кризисы возникают в связи со снижением покупательского спроса, перепроизводством, стагнацией на сырьевых рынках, экстенсивным развитием экономики и тому подобное. Обзор экономических кризисов, которые имели место в 20-м веке свидетельствует, что в этот период первичными были кризисы в реальном секторе, что обусловлено проблемами на товарных рынках. Особенностью перманентных финансовых кризисов, наблюдающихся в последние годы является то, что первичным является кризис на финансовых рынках, производным от этого является дефицит в финансировании предприятий реального сектора экономики. Как следствие, останавливаются инвестиционные проекты, возникают проблемы в финансировании оборотных активов. С другой стороны, вследствие уменьшения

кредитования, уменьшается спрос на товарных рынках, что приводит к снижению выручки от реализации продукции реального сектора.

Таким образом, первичной является кризис на финансовых рынках, а стагнация реального сектора – вторичной. При таких неблагоприятных условиях, когда у субъектов хозяйствования ограничен доступ к внешним источникам финансирования, остаются только классические схемы мобилизации финансовых ресурсов из внутренних источников, в частности, на основе осуществления дезинвестиций или уменьшение величины оборотных активов. Поскольку участники рынка капиталов имеют тотальные дефициты в финансовых ресурсах, реализация отдельных активов осуществляется со значительными сложностями или же по существенно заниженным ценам.

Актуальной проблемой возникновения экономического кризиса, в том числе на уровне предприятий реального сектора экономики является проблема неопределенности, которая приводит к сложностям с финансированием, привлечением инвестиционного капитала и тому подобное. Незаурядная роль в решении этой проблемы отводится финансовому контроллингу, к компетенции которого относится не только планирование потребности в капитале, обоснование проектов его освоения и контроль за эффективностью использования, но и оценка рисков финансирования и цены привлечения ресурсов.

На наш взгляд определяющим направлением управления предприятием является финансовое управление. Следует отметить, что современные представления о месте и роли антикризисного финансового управления на предприятии является результатом эволюции теории и практики в сфере финансов предприятий и менеджмента. В общем, как отмечает один из родоначальников современного финансового менеджмента американский экономист Е. Соломон в монографии «Теория финансового менеджмента», теоретическую концепцию финансового управления можно рассматривать как развитие теории фирмы. Однако, в отличие от последней, где акценты ставятся на изучении соотношения между прибылью и объемом производства, приоритетным направлением научных поисков представителей теории финансового управления является исследование финансовых отношений между предприятием и инвесторами, соответственно, соотношение между доходом и объемом вложенного капитала.

Антикризисное финансовое управление предприятием – это комплекс постоянно действующих, взаимообусловленных и взаимосвязанных составляющих управленческого процесса, направленных на предотвращение, предупреждение и преодоление финансовых кризисов или устранения их негативных последствий для предприятия посредством использования всего потенциала управления финансовым подразделением предприятия.

Суть антикризисного финансового управления предприятием заключается в том, что меры по предотвращению кризисной ситуации должны быть приняты еще задолго до наступления такой ситуации. В случае появления тенденции спада необходимо корректировать тактику уже с учетом появления в будущем кризисных явлений, аккумулировать средства с целью успешного противостояния вызванному кризисной ситуацией убыткам, чтобы избежать банкротства [2]. Принципиальное значение при этом имеет внедрение постоянно действующего антикризисного финансового управления.

Стратегический аспект в антикризисном управлении финансами означает что речь идет о комплексе мероприятий, который должен быть реализован на этапах выявления кризисообразующих факторов, диагностики, предупреждения и нейтрализации кризиса и направлен на достижение целей деятельности предприятия, реализацию его стратегии и дальнейшее развитие. Антикризисное финансовое управление при этом имеет стратегическую направленность и обеспечивает адаптацию предприятия к условиям внешней среды.

Учитывая то обстоятельство, что в фокусе любого финансового решения должна быть необходимость обеспечения жизнеспособности предприятия, можно утверждать, что антикризисное финансовое управление является внутренней характеристикой,

специфическим направлением финансового управления. Антикризисный менеджмент является одним из направлений управления предприятием. Причем, управление субъектом предпринимательства всегда должно быть антикризисным - основываться на учете риска возникновения кризисных ситуаций. Это означает, что любые финансовые решения должны анализироваться на предмет влияния их последствий на финансовую безопасность и потенциальную жизнеспособность предприятия. На наш взгляд, антикризисное управление финансами предприятия, наряду с обеспечением ликвидности и платежеспособности, восстановление доходности и инвестиционной привлекательности, должно быть сконцентрировано на управлении внутренними и внешними рисками, связанными с финансированием и инвестированием предприятий.

Выделяют так называемое стабилизационное и превентивное антикризисное управление. Первое реализуется в тех случаях, когда показатели функционирования системы существенно ниже нормативного уровня, не удовлетворяют запросам объекта управления, значительно ниже показателей состояния аналогичных объектов. Главная задача стабилизационного антикризисного управления заключается в стабилизации финансово-экономического положения и создании предпосылок подъема. Взамен превентивное антикризисное управление реализуется с целью предотвращения кризисным явлениям и включает оценку вероятности возникновения кризисной ситуации; разработку и принятие мер, направленных на повышение сопротивляемости предприятия влияния критических факторов за счет более эффективного использования потенциала предприятия; управление процессом перехода предприятия в качественно новое состояние.

Система антикризисного управления корпоративными финансами должна предусматривать внедрение превентивных мер в течение всего периода функционирования предприятия. Промедление с применением адекватных мер по предупреждению, локализации и нейтрализации кризиса на макро - и на микро уровне может стать предпосылкой разветвления кризисных явлений.

С этой целью должна быть налажена четкая система информационной, методической и консультативной поддержки антикризисного управления. Указанная система не должна быть автономным образованием, которое вводится в действие только в период финансового кризиса. Она имеет быть интегрирована в постоянную действующую систему управления рисками. Если же наступил финансовый кризис, то, при необходимости, предприятие следует перевести на режим антикризисного управления в части финансовой санации.

Значимую роль при этом должен играть финансовый механизм антикризисного управления, целью которого является сбалансирование интересов предприятия и его партнеров по производству, реализации продукции, трудового коллектива и государственных структур. Также важными элементами системы антикризисного финансового управления предприятием являются объект и субъект управления и те, что формируют подсистемы методологии, процесса и механизма управления. Рассмотрим их сущность и покажем взаимосвязь.

Объектом в системе антикризисного управления является кризис, его возникновение, углубление, устранение и предотвращение [3]. В кризисном состоянии предприятия не заинтересован ни один субъект макроэкономической системы. Поэтому проблема кризиса в системе антикризисного управления имеет не только локальный (на уровне предприятия), но и общегосударственный характер. Исследование объекта в системе антикризисного управления порождает еще один ее элемент – подсистему противодействия банкротства на уровне предприятия и на уровне государства.

По нашему мнению, объектом управления в системе антикризисного управления могут быть такие подсистемы, как: маркетинг, управление персоналом, антикризисная инвестиционная политика, организация ликвидации хозяйствующего субъекта, диагностика финансового состояния и оценки перспектив развития бизнеса предприятия.

Субъект в антикризисном управлении – звено или часть системы управления, которые являются источником воздействия на объект управления. Субъект управления всегда является частью объекта управления, поэтому определение субъекта обязательно ограничено масштабами самой системы и теми связями, которые ее характеризуют.

Субъект антикризисного управления, по нашему мнению, – это специальная группа людей, которая посредством различных приемов и способов управленческого воздействия осуществляет целенаправленное функционирование объекта управления. Особым звеном в системе антикризисного управления является определение цели субъекта деятельности. Значительная часть ученых, которые исследовали антикризисное управление, дают свое определение цели, как составляющей системы управления: обеспечение прочного положения на рынке и стабильно устойчивых финансов предприятия при любых экономических, политических, социальных катаклизмах [4]; обеспечение хороших результатов – запланированных или случайных с помощью здоровой организации, достигается путем использования окружения на основе хорошо поставленного управления людьми и коммуникациями [5].

В процессе антикризисного управления используется большое количество разнообразных способов, приемов, подходов, которые позволяют обобщить, эффективно организовать выполнение функций, этапов, процедур, операций, необходимых для принятия решений. В совокупности они выступают как методы управления.

Например, профессор И.А. Бланк [1], как элемент структуры механизма антикризисного финансового управления, выделяет систему финансовых методов предприятия: метод технико-экономических расчетов, балансовый, экономико-статистические, экономико-математические, экспертные, методы дисконтирования и наращивания стоимости, методы диверсификации, хеджирования, другие финансовые методы. Антикризисное управление является организационной системой, поэтому все методы используются в комплексе, едины для разных звеньев хозяйствующего субъекта, но в зависимости от признаков антикризисного управления может возникнуть ситуация, при которой необходимо выбрать какой-то конкретный метод для решения отдельной задачи.

Список использованной литературы:

1. Бланк И.А. Антикризисное финансовое управление предприятием / И.А. Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2016. – 672 с.
2. В.А. Пчелинцев. Диагностика экономического состояния в условиях инновационной экономики и ее роль в системе стратегического управления хозяйствующими субъектами. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2013. - №3(5). – С.207-214.
3. Давыдова Ю.Ю. Проблемы антикризисного управления предприятием. //Символ науки. – 2016. -№9. – С.91-93.
4. Гамзаева Г.Е. Антикризисное управление: сущность, цели и задачи. // Башкирский химический журнал. – 2007. - С.113-115.
5. Василенко В.А. Антикризисное управление: Учеб. пособие / В.А. Василенко - К., 2012. - 504 с.

АКТИВТЕР ТҮСІНГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КАТЕГОРИЯ РЕТІНДЕ, ОНЫҢ ЖІКТЕЛУІ, ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН КОМПАНИЯ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ РӨЛІ

Кулумбетова Дина Болатовна

экономика ғылымдарының кандидаты, профессор

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетқызы

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Сандыбекова Наргиза Кайратовна

Курантаева Назгуль Маратовна

«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранттары

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Экономикалық ғылымдағы активтер санатын анықтау және егжей-тегжейлі қарау негізгі проблемалардың бірі болып табылады. Оны зерттеудің өткірлігі ұйымдардың негізгі өндірістік мақсаттарына қол жеткізу аясында жұмыс істейтін мүліктік жағдайды да, қаржылық тетіктерді де құру және жетілдіру қажеттілігімен атап өтіледі. Бұл жұмыста компания активтерінің экономикалық мәнін түсіндірудің тәсілдері талданды. Қазіргі шаруашылық жүргізу жағдайларында активтердің жіктелуі сипатталған. Активтер терминін анықтауға бірыңғай тәсіл жоқ екендігі нақтыланды, ғалымдардың еңбектерінде заттық-заттық түсіндіру және активтерді интерпретациялаудың шығыс-нәтиже (бухгалтерлік) тәсілі басым.

Түйінді сөздер: активтерді жіктеу, активтердің айналымнан тыс активтер, айналымдағы активтер

ПОНЯТИЕ АКТИВОВ КАК ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ, ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ, СОСТАВ И РОЛЬ В ФУНКЦИОНИРОВАНИИ КОМПАНИИ

Кулумбетова Дина Болатовна

профессор, кандидат экономических наук

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетовна

доцент, кандидат экономических наук

Сандыбекова Наргиза Кайратовна

Курантаева Назгуль Маратовна

магистранты образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

Определение и детальное рассмотрение категории активы в экономической науке является одной из ключевых проблем. Острота ее изучения подчеркивается необходимостью создания и совершенствования как имущественного положения, так и финансовых механизмов, функционирующих на фоне достижения основных производственных целей организаций. В данной работе проанализированы подходы к трактовке экономической сущности активов компании экономической литературе. Описана классификация активов в современных условиях хозяйствования. Уточнено, что нет единого подхода к определению термина активы, в трудах ученых преобладают предметно-вещественная трактовка и расходно-результатный (бухгалтерский) подход к интерпретации активов.

Ключевые слова: активы, классификация активов, внеоборотные активы, оборотные активы

**THE CONCEPT OF ASSETS AS AN ECONOMIC CATEGORY, THEIR
CLASSIFICATION, COMPOSITION AND ROLE IN THE FUNCTIONING
OF THE COMPANY**

Kulumbetova Dina Bolatovna

Professor, candidate of economic Sciences

Duysenbaeva Botagoz Baimukhanbetova

associate Professor, candidate of economic Sciences

Sadybekova Nargiza Kayratovna

Kuantaeva Nazgul Maratovna

the master students graduate of the educational program «Finance»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The definition and detailed consideration of the category of assets in Economics is one of the key problems. The urgency of its study is emphasized by the need to create and improve both the property status and financial mechanisms that function against the background of achieving the main production goals of organizations. This paper analyzes approaches to the interpretation of the economic essence of the company's assets in the economic literature. The classification of assets in modern economic conditions is described. It is clarified that there is no single approach to the definition of the term assets. In the works of scientists, the subject-material interpretation and the expenditure-result (accounting) approach to the interpretation of assets prevail.

Keywords: assets, asset classification, non-current assets, current assets

Главной целью финансового управления в производственных отраслях является обеспечение финансирования хозяйственной деятельности, наращивания собственного капитала, повышение платежеспособности и конкурентоспособности, укрепление финансовой устойчивости, обеспечение ликвидности баланса и прочее. Хозяйственная деятельность компании начинается с формирования его активов. Они должны создать условия для стабильного процесса производства и его постоянного роста. Активы компании являются одним из основных факторов успешного функционирования производства, ведь эта составляющая хозяйственного механизма напрямую влияет на результаты деятельности хозяйствующего субъекта, перспективы его развития и стабильность функционирования.

Одной из главных причин того, что большинство производственных предприятий, которые в совокупности образуют определенную отрасль, находятся в критическом финансово-экономическом состоянии является низкая эффективность управления их активами. Это связано с тем, что необходимо систематически и качественно планировать и прогнозировать активы компании на основе анализа их формирования и эффективности использования за определенный период, чтобы в достаточно короткий срок иметь возможность направить финансово-экономическую ситуацию в позитивное направление.

Любое производственное предприятие создается с целью производства и ее реализации. Однако осуществление процесса производства невозможно без наличия оборудования, зданий, сырья, материалов, которые в процессе производства переносят свою стоимость на стоимость готовой продукции. Поэтому материальной основой любого производства являются средства производства, из средств труда и предметов труда. Их значение для создания продукции является равнозначным. Ключевую роль в реализации стратегии предприятия занимают проблемы достаточности активов, механизм их планирования и пополнения, анализ эффективности их использования. Одним из основных условий успешной деятельности предприятий является формирование и эффективное использование активов [1].

В сфере производства формирование и использование активов компании осуществляется с целью повышения эффективности всех направлений хозяйственной деятельности и обеспечения ее дальнейшего развития. Это возможно при направлении финансовых ресурсов на внедрение новых технологий, улучшение использования основных фондов, ускорение оборота оборотных средств и тому подобное. Без финансовых ресурсов невозможно обеспечить индивидуальный оборот производственных фондов на расширенной основе, вводить научно-технические достижения, стимулировать инвестиционную деятельность, регулировать структурную перестройку экономики. Каждая производственная отрасль должна иметь возможность по результатам своей деятельности создавать фонды финансовых ресурсов, способные обеспечивать воспроизведение и совершенствование производства, а также социальное развитие.

На практике механизм управления активами компании все время формируется, их роль возрастает и поэтому мы считаем, что исследования в этой сфере является очень актуальными. Эта актуальность определяется еще и тем, что без коренного изменения механизма управления активами компаний нельзя рассчитывать на повышение результативности их деятельности, а следовательно и эффективное выполнение ими функций участников экономических отношений в Казахстане.

В производственном процессе, по нашему мнению, роль активов предприятия возможно четко определить только тогда, когда будем иметь их теоретическое обоснование как экономической категории. Обоснованное теоретическое толкование сущности данной финансовой категории имеет существенное значение для практического применения в финансовой работе.

На сегодня нет единого мнения по определению категории «активы компании», их состав, методы воздействия на эффективность хозяйствования. В экономической литературе и практике толкование термина «активы компании» сильно отличается. Кроме того, отсутствует подход к изучению вопросов, связанных с экономическим содержанием активов компании, процессом их формирования и использования.

Вопросу исследования сути понятия «активы» посвящены труды В.М. Кузичева, С.С. Чернова, А.Ю. Перминова, Г.С. Габиденовой, В. Солдатов А.Н. Гавриловой и других, каждый из данных ученых исследует определенный отдельный характерный признак актива, что обуславливает необходимость их систематизации и обобщения.

Активы представляют собой экономические ресурсы предприятия в различных видах, которые используются в процессе осуществления хозяйственной деятельности. Они формируются для конкретных целей осуществления этой деятельности в соответствии с миссии и стратегии экономического развития предприятия и в форме совокупных имущественных ценностей характеризуют основу его экономического потенциала.

Активы предприятия должны соответствовать функциональной направленности и объемам деятельности производственного предприятия. Только при таком соответствии они представляют для предприятия определенную ценность как его экономические ресурсы, предназначенные для использования в следующем периоде.

В отечественных и зарубежных теориях финансового менеджмента существуют разнообразные подходы по определению понятия «активы». Однако по разным наборам научной терминологии нередко прослеживается одинаковая экономическая сущность.

Термин «активы» (от лат. *activus* - действенный) имеет большое количество трактовок и определений в отечественной и зарубежной экономической литературе. В Свободном словаре терминов, понятий и определений по экономике, финансам и бизнесу под активами предприятия понимается его собственность, имеющая денежную стоимость и отражаемая в активе баланса [2]. Авторы Кузичев В.М., Чернов С.С., Перминов А.Ю. считают, что что активы предприятия составляют основу имущественного комплекса, то есть имущество, которым владеет данное предприятие как обособленный объект хозяйствования [3]. Исходя из вышеуказанного, состав активов определен следующим образом: недвижимое имущество,

движимое имущество, нематериальные активы, запасы, денежные средства или их эквиваленты, прочие активы. Активы, по мнению Габиденовой Г.С., представляют собой экономические ресурсы, задействованные в хозяйственных операциях компании, от которых в будущем ожидается полезный эффект (например, недвижимость, машины и оборудование, кредитные требования, ценные бумаги) [4]. В своей статье В. Солдатов, рассматривая активы предприятия, определяет их как «совокупность ресурсов, используемых в деятельности с целью получения доходов, прибыли» [5]. Б.А. Райзберг охарактеризовал активы как «совокупность имущества и денежных средств, принадлежащих предприятию, фирме, компании в которые вложены средства владельцев, хозяев» [6].

Рассмотрим трактовку данного термина с точки зрения бухгалтерского учёта. в Законе Республики Казахстан «О бухгалтерском учёте и финансовой отчётности» активы рассматриваются как ресурсы, контролируемые индивидуальным предпринимателем или организацией в результате прошлых событий, от которых ожидается получение будущих экономических выгод [7]. В соответствии с Международными стандартами учёта и отчётности, «активы - это ресурс, контролируемый компанией в результате событий прошлых периодов, от которого компания ожидает экономические выгоды в будущем» [8]. Следовательно, должен иметь место факт получения ресурса, несущего экономическую выгоду. Составители МСФО выделяют направления извлечения экономических выгод, связанных с наличием у компании активов. Экономические выгоды могут быть получены, например: при использовании ресурса отдельно или в сочетании с другими активами в производстве товаров и услуг, продаваемых компанией; при обмене на другие объекты актива; при использовании в качестве средства погашения обязательства; при распределении среди собственников компании.

Согласно данному определению, следует отметить, что на первый план выходят активы предприятия не как материальные ценности, а их стоимостное выражение, который отражается в активе баланса и приводит к получению определенного финансового результата. Приведённое выше определение актива согласно МСФО показывает основные характеристики данного понятия, Но не раскрывает критерии, которым должен удовлетворять объект, чтобы быть признанным в бухгалтерском балансе.

Похоже определению, которое подают национальные стандарты бухгалтерского учета, определяет активы и А.М. Поддериогин. Под активами он понимает ресурсы, которые находятся в распоряжении предприятия и использование которых ведет к увеличению экономических выгод в будущем. К ним относятся все существующие материальные ценности, нематериальные активы и средства, принадлежащие предприятию на определенную дату [9].

В результате рассмотрения экономической сущности активов необходимо отметить, что экономисты при определении активов указывают различные их характеристики: право собственности на объекты активов, денежную оценку их стоимости, натурально-вещественную форму существования активов, доходность активов [10]. Активы предприятия - это совокупность контролируемых предприятием и управляемых им имущественных и неимущественных ресурсов, которые образованы посредством инвестирования капитала, что приводит к получению экономических выгод и отражаются в денежной форме в балансе предприятия.

Как указывает Гаврилова А.Н., определяя актив как имущество, можно придерживаться или юридической, или экономической трактовки. Имущество в юридическом смысле представляет собой совокупность подлежащих оценке в денежном выражении благ, юридически закрепленных за данным субъектом права. В экономическом смысле активы определяют, как имущество, которое можно изъять у предприятия (продать, или подарить). Отсюда с очевидностью вытекает, что объекты учёта, отражаемые в активе баланса, подразделяются на две группы: имущество, т.е. то, что можно изъять, и

отвлеченные средства (дебиторская задолженность, расходы будущих периодов, долгосрочные и краткосрочные финансовые вложения) [11].

Другая группа ученых вносят в определение активов ноту относительно прав собственности предприятия на активы. Так, Л.А.Коваленко, Л.М.Ремнева дают несколько иное толкование категории активов, в частности, отмечают, что к активам относят все виды имущества предприятия, принадлежащих ему на праве собственности и используются для осуществления уставной деятельности [12].

В.М. Шелудько считает, что активы предприятия – это имущество в его материальной и нематериальной формах, приобретенное предприятием за счет собственных или привлеченных ресурсов, находящихся в его распоряжении и предназначенные для использования в финансово-хозяйственной деятельности с целью получения прибыли [13]. Г.О. Крамаренко, О.Е. Черная считают, что активы баланса содержат сведения о размещении капитала, имеющегося в распоряжении предприятия, то есть о вложении в конкретное имущество и материальные ценности, о расходах предприятия на производство и реализацию продукции и об остатках свободной наличности [14]. О.С. Филимоненков определяет активы как совокупность средств труда и предметов труда, участвующих в создании продукта. Но учитывая разницу в характере функционирования в процессе производства и в способе переносимости на создаваемый продукт, средства труда приобретают экономическую формы внеоборотных активов, а предметы труда – оборотных активов [15].

Согласно предметно-вещественной трактовке под активами подразумевается состав, размещение и фактическое целевое использование средств организации. Основной упор делают на то, во что вложены финансовые ресурсы организации, каково функциональное назначение приобретенных хозяйственных средств.

Согласно второму - расходно-результатному или бухгалтерскому подходу к интерпретации активов, которая получила распространение в последнее время и закреплена в международных стандартах бухгалтерского учёта - они представляют собой величину затрат предприятия, сложившихся в результате предшествующих операций и финансовых сделок, и понесенных ею расходов ради возможных будущих доходов. Основной упор делается на сам факт вложения средств, т.е. рассматривается финансовая, а не вещественная природа объектов, представленных в активе.

И.А.Бланк определяет активы как экономические ресурсы предприятия в форме совокупных имущественных ценностей, используемых в хозяйственной деятельности с целью получения прибыли. Все имущество, которым владеет предприятие и какое отраженное в его балансе, называется активами предприятия [16]. Автор акцентирует внимание как на материальном, так и в финансовом аспектах категории активов и отмечает, что активы должны принадлежать предприятию на правах собственности или владения. Кроме этого И.А. Бланк приводит характеристики активов как объекта управления, которые комплексно отражают суть данной категории (рисунки 1).

Рисунок 1. Основные характеристики активов компании как объекта управления
 Примечание – Составлено автором на основе источника [16]

Таким образом, в экономической литературе наиболее распространено представление об активе как о составе его имущественных и неимущественных ресурсов, приводящих к получению предприятием экономических выгод.

Для целей учёта и анализа активы организации могут быть сгруппированы по целому ряду признаков: по видам, местам эксплуатации, по времени в производственном процессе, источникам формирования и т.п.

Рассмотрим принятую экономистами классификацию активов организации или её имущества, необходимых для осуществления предпринимательской деятельности по составу, источникам формирования, времени использования, функциональной роли (рисунок 2).

Рисунок 2. Классификация активов компании по различным признакам
 Примечание – Составлено автором на основе источника [16]

Таким образом, имущество организации по составу и характеру использования подразделяется на две основных группы: внеоборотные активы (основной капитал) и оборотные активы (оборотный капитал) (рисунок 3).

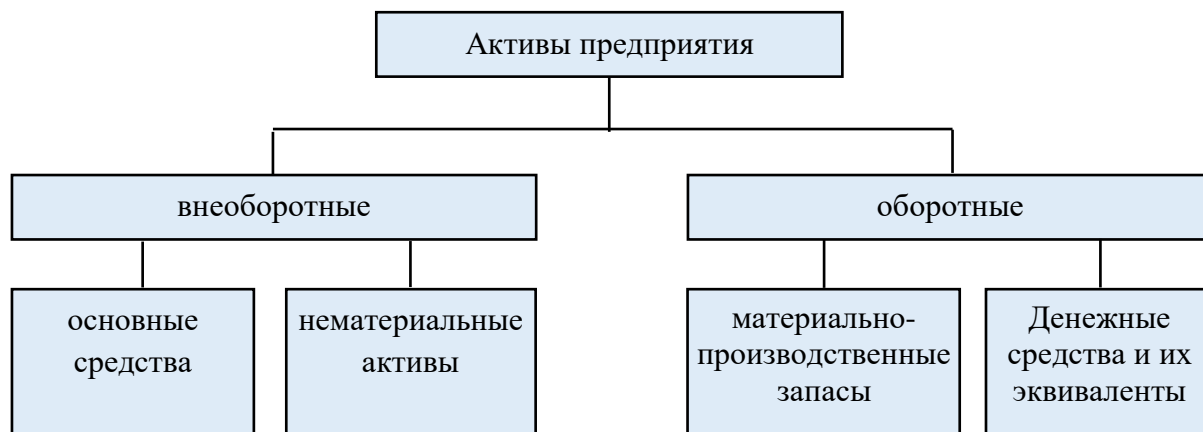

Рисунок 3. Классификация активов компании по составу и видам
 Примечание – Составлено автором на основе источника [16]

Деление активов на внеоборотные (нестекущие) и оборотные (текущие), долгосрочные и краткосрочные в соответствии с классификацией по GAAP¹, происходит по характеру участия в производственном процессе с позиций особенностей оборота.

Внеоборотные активы (non-current assets) - это дорогостоящие средства труда, которые используются не в одном, а в нескольких производственных циклах, а также имеют длительный срок использования (более одного года). К внеоборотным средствам относятся основные средства и нематериальные активы. Кроме того, мы считаем, что к внеоборотным активам следует относить те активы, которые являются по своей экономической природе компонентами внеоборотного капитала и используются для нужд производства или управления, а также для сдачи аренду, но не для перепродажи, и способные приносить экономические выгоды в настоящий момент или будущем.

Основные средства - это средства труда, которые участвуют в производственном процессе, сохраняя при этом свою натуральную форму. Предназначаются для нужд основной деятельности организации и должны иметь срок использования более года. По мере износа, стоимость основных средств уменьшается и переносится на себестоимость с помощью амортизации [17]. К основным средствам относятся здания, сооружения, рабочие и силовые машины, оборудование, измерительные и регулирующие приборы и устройства, инструменты, автотранспорт, вычислительная техника и т. п.

Нематериальные активы - это средства, которые не имеют материальной формы и физических свойств, но могут использоваться в течение длительного времени и приносить доход предприятию. К нематериальным активам относятся авторские права на интеллектуальную собственность, права на использование программ для ЭВМ, баз данных, патенты на изобретение и ноу-хау, промышленные образцы, товарные марки и знаки фирмы и т. п. Нематериальные активы, подобно основным средствам, постепенно переносят свою стоимость на себестоимость выпускаемой продукции в виде амортизационных отчислений.

Основные средства и нематериальные активы могут быть использованы:

¹ Generally Accepted Accounting Principle, Принципы бухгалтерского учёта, разработанные Международным Комитетом Бухгалтеров и действующие в рамках Международных бухгалтерских стандартов

- в сфере производства: здания цехов, станки, вычислительная техника, промышленные образцы и т.п.;
- сфере обращения: здания складов, автотранспорт, программы складского учёта и т. п.

Оборотными активами (current assets) – называют средства предприятия, постоянно находящиеся в текущем процессе кругооборота средств и переходящие из сферы производства в сферу обращения.

Мы полагаем, что более корректно следует называть оборотными активами те средства организации, которые являются по своей экономической природе компонентами оборотного капитала и возобновляются регулярно в целях обеспечения непрерывности текущей деятельности.

Собственные средства (активы) принадлежат предприятию по праву собственности в соответствии с законодательством Республики Казахстан. Привлеченные средства (активы) не принадлежат предприятию, но могут использоваться им в течение определенного срока по праву временного владения, пользования в пределах и на условиях, установленных собственником, а окончании срока подлежат возврату.

По размещению оборотные активы делятся на активы, которые используются:

- в сфере производства (предметы труда): материалы, сырье, комплектующие изделия, запасные части, топливо, инвентарь, инструменты и т. п. Эти средства, как правило, используются в одном производственном цикле и полностью переносят свою стоимость на себестоимость выпускаемой продукции;
- сфере обращения: товары, готовая продукция на складах и отгруженная покупателю, денежные средства, ценные бумаги, средства в расчётах и т. п.

Приведённые классификации являются основой для построения актива баланса, который представляет собой наиболее общую характеристику состава и размещения хозяйственных средств предприятия.

Определив и обобщив научные подходы к определению понятия активы, можно дать следующее их определение. Активы – совокупность имущественных ценностей, используемых предприятием для осуществления хозяйственной деятельности с целью получения от их использования экономических выгод в будущем, характеризуются влиянием на их использование факторов времени, риска и ликвидности, отражают инвестиционные решения на предприятии и определенные отношения собственности относительно них.

Проанализировав и обобщив все представленные определения понятия «активы» следует отметить, что как отечественные, так и зарубежные ученые понимают под данной категории экономические ресурсы предприятия в форме совокупных имущественных ценностей, необходимых для нормального функционирования предприятия и находятся в собственности предприятия (что является спорным) и использования которых приведет к поступлению экономических выгод в будущем. Основным представляется деление активов на внеоборотные (нетекучие) и оборотные (текущие) по характеру участия в производственном процессе с позиций особенностей оборота.

Активы предприятия являются теми ресурсами, которые должны обеспечить эффективное функционирование предприятия и использование которых должно быть осуществлено с учетом факторов времени, риска и ликвидности, что обеспечит предприятию конкурентоспособность на рынке. Кроме того, важным является признание того, что активы являются теми ресурсами предприятия, которые отражают инвестиционные решения на предприятии, поскольку отражают конкретные вложения как собственного, так и заемного капитала предприятия.

Список использованной литературы:

1. Мегаева С.В. Экономическая природа, сущность и роль (место) активов в современных условиях хозяйственно-финансовой деятельности организации. // экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. - №3. – С. 14-19.
2. Габидинова Г.С. Понятие и структура активов. // Региональная экономика: теория и практика, № 14, 2012, С.35-43.
3. Солдатов В. Совершенствование управления активами и пассивами, доходами и затратами, прибылью. Режим доступа: [http://www. finansy. ru/st/post_ 1293099528.html](http://www.finansy.ru/st/post_1293099528.html)
4. Современный экономический словарь. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. 6-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2012. 592 с.
5. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учёте и финансовой отчётности» от 28 февраля 2007 года N 234 (с изменениями и дополнениями на 01.01.2020). Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/ docs/Z070000234_
6. Активы организации: трактовка МСФО. Интернет-ресурс для бухгалтеров. Режим доступа: <http://buh.ru/articles/documents/14102/>
7. Сердечная С.Н. Категориальный базис стратегического управления активами предприятия // Экономика и современный менеджмент: теория и практика: сб. ст. по матер. XXIX междунар. науч.-практ. конф. № 9(29). – Новосибирск: СибАК, 2013. С.74-78.
8. Гаврилова А.Н. Финансы организаций (предприятий): учебное пособие для Вузов / А.Н. Гаврилова, А.А. Попов. – М.: Проспект, КноРус, 2015. - 597 с.
9. Поддерегин А.М. Финансовый менеджмент: учеб. / А.М. Поддерегин. – К.: КНЭУ, 2016. –535 с.
10. Бухгалтерский учёт неосновных средств предприятия вы Республике Казахстан. // Актуальные вопросы экономических наук. № 30, 2013., С.191-195.
11. П.А. Левчаев Финансовый менеджмент и налогообложение организаций. Учебное пособие. - Саранск: Мордовский гуманитарный институт, 2010 г. Электронная библиотека «Aup.ru.». Режим доступа: http://www.aup.ru/books/m220/2_3_2.htm
12. Коваленко Л.А. Финансовый менеджмент: учеб. пособие. / Л.А. Коваленко, Л.М. Ремнева. – К.: Знания, 2015. – 485 с.
13. Шелудько В.М. Финансовый менеджмент: учеб. пособие. / В.М. Шелудько. - К.: Знания-Пресс, 2016. – 535 с.
14. Крамаренко Г.О. Финансовый менеджмент: учеб. / Г.О. Крамаренко, О.Е. Черная. – М.: Центр учебной литературы, 2016. – 520 с.
15. Филимоненков О. С. финансы предприятий: учеб. пособие. / О. С. Филимоненков. – М.: МАУП, 2003. – 288 с.
16. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: учебный курс / И.А. Бланк. - К.: Ника-Центр, 2018. – 528 с.
17. Т.А. Фролова. Экономика предприятия. Конспект лекций. Таганрог: ТТИ ФЮУ, 2012. Электронная библиотека «Aup.ru.». Режим доступа: http://www.aup.ru/books/m218/2_2.htm

ӨНЕРКӘСІПК КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ПЕРСОНАЛЫН БАҒАЛАУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ӘДІСТЕРІ

Кулумбетова Дина Болатовна

экономика ғылымдарының кандидаты, профессор

Амандыккызы Гулнур

экономика ғылымдарының магистрі, оқытушы

Алиева Пери Вугар кызы

«Менеджмент» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе қаласы, Әйтеке би к-сі, 52;

Тиімділікті анықтау және экономикалық дамуды қамтамасыз ету үшін кәсіпорындағы кез-келген процестер, құбылыстар мен ресурстар өлшенуге және бағалануға тиіс. Бұл кәсіпорынның персоналына және оны басқарумен байланысты процестерге де қатысты. Сондықтан, бағалау жүргізілетін қажеттіліктерді көрсете отырып, оны жүзеге асыру процесінің кезеңдерін анықтайтын, бағалаудың оңтайлы құралдарын таңдау өзекті мәселе болып табылады. Мақалада персоналды бағалаудың негізгі аспектілері анықталған, бағалаудың заманауи әдістері, құралдары, кадрларды бағалауды жоспарлау және жүргізу саласындағы мәселелер, мәселелерді шешу жолдары негізделеді. Қызметкерлерді бағалаудың заманауи әдістері, атап айтқанда, олардың сипаты, нәтижелері, басқарушылық шешімдердің қабылдануына әсер етуі зерттелуде. Мақалада сонымен қатар персоналды бағалау процедурасының тиімділігін арттырудың, оның ішінде бағалау әдістемесінің тиімділігі мен икемділігі факторларын ескере отырып, кері байланысты қамтамасыз ету және бағалау тиімділігін болжаудың негізгі бағыттары ұсынылған. Зерттеу нәтижелері өндірістік салада да, қызмет көрсету секторында да меншіктің кез-келген түріндегі заманауи кәсіпорындарда (ұйымдарда) персоналды бағалау процедурасын құруда, енгізуде және жетілдіруде қолданыла алады.

Түйінді сөздер: персоналды бағалау, бағалау құралдары, бағалау әдістері.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ПЕРСОНАЛА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Кулумбетова Дина Болатовна

профессор, кандидат экономических наук

Амандыккызы Гулнур

преподаватель, магистр экономических наук

Алиева Пери Вугар кызы

магистрант образовательной программы «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

Для определения эффективности и обеспечения экономического развития любые процессы, явления и ресурсы на предприятии должны быть измеряемыми и подлежать оценке. Это касается также персонала предприятия и процессов, связанных с управлением им. Поэтому актуальным вопросом возникает выбор оптимальных инструментов оценивания, определение этапов процесса его осуществления, освещение потребностей, для которых осуществляется оценка. В статье указаны основные аспекты оценки персонала, освещены современные методы, инструменты проведения оценки, обоснованы пути решения проблемы вопросы в сфере планирования и проведения оценки персонала. Исследованы современные методы оценки персонала, в частности, их сущность, результаты, влияние на принятие управленческих решений. Также в статье предложены ключевые направления

повышения эффективности процедуры оценки персонала, среди которых учет факторов действенности и гибкости методики оценки, обеспечения обратной связи и прогнозирования результативности оценки. Результаты исследования могут быть использованы при построении, внедрении и совершенствовании процедуры оценки персонала на современных предприятиях (в организациях) любой формы собственности как производственной сферы, так и сферы услуг.

Ключевые слова: оценка персонала, инструменты оценки, методы оценки.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATING THE PERSONNEL OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE

Kulumbetova Dina Bolatovna

Professor, candidate of economic Sciences

Amandykkyzy Gulnur

teacher, master's of economic Sciences

Aliyeva Peri Vugar kyzy

master's of the educational program «Management»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

To determine the effectiveness and ensure economic development, any processes, phenomena and resources in the enterprise must be measurable and subject to evaluation. This also applies to the company's personnel and processes related to its management. Therefore, the choice of optimal assessment tools, determining the stages of the process of its implementation, and highlighting the needs for which the assessment is carried out is an urgent question. The article describes the main aspects of personnel evaluation, highlights modern methods and tools for conducting evaluation, and substantiates ways to solve the problem of personnel planning and evaluation. Modern methods of personnel evaluation, in particular, their essence, results, and influence on managerial decision-making, are studied. The article also suggests key ways to improve the effectiveness of the personnel evaluation procedure, including taking into account the factors of efficiency and flexibility of the evaluation methodology, providing feedback and predicting the effectiveness of evaluation. The results of the research can be used in the construction, implementation and improvement of the personnel evaluation procedure at modern enterprises (organizations) of any form of ownership, both in the production sphere and in the service sector.

Keywords: personnel assessment, assessment tools, assessment methods.

Важным условием для успешной деятельности предприятия является работа его персонала. Действенным способом выявить, насколько компетентно, продуктивно выполняют работу работники, является оценка персонала. Она представляет собой процедуру, которая осуществляется для определения соответствия работника занимаемой должности. На сегодняшний день основной проблемой является то, что не разработан универсальный метод оценки работников разных категорий и должностей, который бы подходил одинаково для оценивания каждого рабочего. Хотя и не определено универсального способа оценки, однако в данной статье предложены наиболее эффективные методы оценки для каждой категории работников.

Оценка персонала не всегда бывает четкой и формализованной. Однако с развитием анализа бизнес-процессов, более внимательным отношением к стратегическому развитию компаний стали появляться формализованные системы оценки, основанные на

стратегических задачах компаний. Эти системы оценки известны под несколькими вариантами названий [1]:

- appraisal - оценка эффективности работы;
- review - обзор эффективности работы;
- evaluation - оценка выполненной работы;
- assessment - оценка производительности деятельности;
- management report - отчет по управлению эффективностью работы;
- survey - экспертиза эффективности работы;
- summary - краткое резюме эффективности работы;
- rating - определение уровня эффективности работы.

Несколько позже появилась более детализированная (основанная на оценке эффективности каждого сотрудника) система Management by Objectives (MBO) - управление результативностью. Суть этого подхода заключается в том, что для сотрудника формируется список ключевых задач (критериев работы) в едином стандарте. Стандарт этот, как правило, включает наименование, описание и весомость задачи, а также планируемые и фактические показатели ее выполнения (с указанием соответствующих единиц измерения) в общем списке задач объекта управления. В данном случае очень важно, чтобы выполнение каждой задачи поддавалось измерению. По истечении утвержденного периода сотрудник и руководитель оценивают выполнение каждой цели (как правило, в процентах) и всего личного плана сотрудника.

Постепенно все больший акцент в оценке персонала делался на рассмотрение личных и профессиональных качеств отдельного работника. Так, одна из разработок - Performance management - представляет собой систему более масштабную, чем MBO, так как направлена не только на оценку результата, но и учет "средств", которыми этот результат, достигнут, - личных качеств сотрудников.

Система «360 градусов» была создана с целью повышения объективности оценки. Предполагается, что в ходе процедуры оценки опрашиваются коллеги, руководители, подчиненные и клиенты сотрудника; это приводит к снижению субъективизма оценки. Процедура проводится в несколько этапов: определяются критерии оценки, составляются опросники, проводится анкетирование, в конце анализируются результаты и разрабатывается план развития недостаточно развитых компетенций. Важно правильно определить критерии оценки, которые не могут быть одинаковыми для разных должностей. Для каждой должности определяется свой круг компетенций с заранее разработанными индикаторами для оценки - поведенческими примерами. Плюс данной системы оценки заключается в ее относительной простоте. Однако следует учесть, что при проведении масштабного исследования затрудняется процесс обработки полученных данных. Кроме того, необходимы четко выработанные критерии оценки. Помимо этого, следует правильно организовать сбор информации, проинформировав людей о целях тестирования [2]. Center предполагает комплексную оценку сотрудника по компетенциям и, следовательно, более внимательное отношение к личностным и профессиональным качествам конкретного сотрудника. Данная процедура чаще всего включает:

- интервью с экспертом, в ходе которого собираются данные о знаниях и опыте сотрудника;
- психологические, профессиональные тесты;
- краткую презентацию участника перед экспертами и другими участниками;
- деловую игру (под руководством наблюдателя группа сотрудников или кандидатов разыгрывает бизнес-ситуацию по заранее подготовленному сценарию);
- биографическое анкетирование;
- описание профессиональных достижений;
- индивидуальный анализ конкретных ситуаций (бизнес-кейсов);

- экспертное наблюдение, по результатам которого составляются рекомендации для каждого сотрудника.

Для Казахстана традиционной системой оценки является аттестация. Она применялась на предприятиях еще в советское время. К сожалению, аттестацию сильно недооценивают в качестве системы оценки. По сути, она очень схожа с Performance management, однако, являясь процедурой крайне формализованной и регламентированной, существенно отстает в отношении применяемых методов - законодательство не успевает за развитием методов оценки. Кроме того, аттестации подлежат сотрудники, которые занимают должности, закрепленные в нормативных актах РК, муниципальных органов власти.

Условно все методы исследования организации можно подразделить на три основных подхода: гуманитарный, инженерный и эмпирический. Методы оценки персонала в наибольшей степени относятся к эмпирическому подходу, так как основываются на распространении успешного отраслевого или функционального опыта, использовании прецедентного опыта в принятии решений. В большинстве случаев оценка - это сравнение полученных в ходе исследования характеристик с характеристиками «эталонного образца».

Методы эмпирических исследований принято разделять на количественные и качественные [2].

Количественные методы можно охарактеризовать как формализованные и массовые. Формализация выражается в направленности на изучение строго определенных анализируемых переменных, заданных заранее, и их количественном измерении. Высокий уровень формализации количественных методов связан с их статистической обработкой.

Наиболее распространенным количественным методом является анкетирование. В процессе анкетирования сотруднику/кандидату на вакансию предлагается письменно ответить на вопросы, представленные в форме опросного листа - анкеты. Благодаря простоте использования и обработки анкетирование может применяться как отдельно, так и в качестве составляющей практически всех видов комплексной системы оценки персонала. По форме вопросы в анкете разделяются на открытые, предполагающие свободный ответ, и закрытые, ответ на которые заключается в выборе одного (или более) из нескольких предлагаемых в анкете утверждений. Одним из многочисленных вариантов применения анкеты является сбор информации о реальных деловых и личностных компетенциях работника в рамках системы оценки «360 градусов». В данном случае анкетирование его руководителя, коллег, подчиненных и клиентов значительно экономит время как опрашиваемых, так и сотрудника, который занимается обработкой полученных данных.

Еще одним важным методом оценки персонала являются тесты способностей. Они представляют собой специально подобранный стандартизованный набор заданий, служащий для оценки потенциальной способности человека решать различные задачи. Любая разновидность тестов интеллекта может рассматриваться как тест способностей. Для выявления специфических способностей, например, к определенным видам деятельности (медицине, технике, юриспруденции, образованию и т.д.), разрабатываются специальные тесты.

В противоположность количественным выделяют качественные методы исследований, которые являются неформализованными и нацелены на получение информации путем глубинного исследования небольшого по объему материала. Одним из наиболее часто применяемых методов является интервью.

Метод интервью отличается строгой организованностью и неравноценностью функций собеседников: интервьюер (специалист, который проводит интервью) задает вопросы респонденту (оцениваемому сотруднику), не ведет с ним активного диалога, не высказывает своего мнения и открыто не обнаруживает своего личного отношения к задаваемым вопросам и ответам испытуемого. Задачей интервьюера является сведение своего влияния на содержание ответов респондента к минимуму и обеспечение благоприятной атмосферы общения. Цель интервью с точки зрения интервьюера - получить

от респондента ответы на вопросы, сформулированные в соответствии с задачами исследования (качествами и характеристиками оцениваемого, отсутствие либо наличие которых необходимо выявить) [3].

Одним из основных качественных методов оценки персонала также является традиционный анализ документов. Считается, что документы являются или могут являться надежными свидетельствами явлений, происходящих в действительности. Во многом это относится к официальным документам, но может относиться и к неофициальным. Проведение анализа документов означает преобразование первоначальной формы информации, содержащейся в документах, в необходимую для специалиста по оценке персонала форму. Фактически это не что иное, как интерпретация содержания документа, его толкование. В процессе анализа документов могут исследоваться резюме, рекомендательные и сопроводительные письма, документы об образовании (дипломы, сертификаты, квалификационные свидетельства), научно-исследовательские и публицистические работы и др.

Существуют методы, содержащие признаки как качественных, так и количественных методов. Прежде всего, это относится к бизнес-кейсам. Бизнес кейс - это всестороннее описание ситуации, в которой когда-то оказалась реальная компания. В кейсе, как правило, описывается внешнее окружение и внутренняя среда компании, а также их изменения во времени. События, с которыми столкнулись менеджеры, как и действия последних, приводятся в том порядке, в каком они реально происходили. Но самое главное - в кейсе формулируется проблема, которую должен был решить тот или иной сотрудник компании. Точность и верность выбора типичной рабочей ситуации, и профессиональность создания бизнес-кейса определяют надежность прогноза при использовании данного метода. Принятие решения по выбору метода должно основываться на определении цели аттестации, структуре компании, сформированности и прозрачности внутренних коммуникаций и т.д.

Обобщив текущие подходы по диагностике трудового потенциала персонала в целом, автором выделены классификационные группы методов оценки потенциала, произведено их сравнение между собой и обозначено место применения различных методов в области процессов по управлению персоналом [4].

Таблица 1
Методы оценки трудового потенциала персонала предприятия

№	Группы методов оценки	Характеристика методов оценки	Место применения
1	2	3	4
1	По содержанию ее предмету	Методы оценки индивидуального и коллективного (подразделения, организации) трудового потенциала	Любые задачи в области управления персоналом
		Количественные (стоимостные, натуральные) и качественные (описательные) методы	Любые задачи в области управления персоналом (производительность труда, укомплектованность рабочих мест и др.)
		Стоимостные затратные и результативные методы («модели полезности» и «модели активов»)	Оценка затрат на трудовой потенциал, оценка стоимости продукта/услуг
2	По способу сбора исходных данных	Анализ документов (например, данные об образовании, квалификации,	Определение статистических, отчетных показателей

		психофизиологических показателей)	
		Опросные методы (анкетный опрос, интервью, экспертные оценки, групповые обсуждения)	Выявление отношения и преобладающего типа поведения персонала, механизма его формирования для управления действиями работников, оптимизации трудового потенциала
		Функциональный анализ рабочего процесса (характеристики сущности рабочего процесса, описание рабочего процесса)	Описание требований к работникам, оптимизация рабочего процесса
3	По способу анализа данных	Метод статистических сопоставлений (сравнение диагностируемых в настоящий момент показателей с показателями в предыдущие периоды)	Оценка динамики трудового потенциала. Возможен к использованию при наличии отлаженной и постоянно действующей системы оценки
		Метод сопоставления запланированных и реальных результатов (по окончании установленного планом срока)	Оценка степени реализации поставленных планов
		Метод нормативных сопоставлений (сравнение фактически установленных показателей с нормативными)	Наименее применимый метод из-за отсутствия нормативной базы по трудовому потенциалу
		Метод сравнения с уровнем достижения в практике других субъектов (сопоставление достигнутых показателей с аналогами в мировой практике, другими организациями)	Отраслевой анализ. Недостаток: требуется обоснование типичности условий функционирования сравниваемых предприятий и факторов, определяющих трудовой потенциал
		Метод вариативных сопоставлений (формирование нескольких вариантов проектов развития трудового потенциала и сравнения их между собой)	Оценка проектных (не фактических) показателей
4	По формату оценки	Экспресс-оценка диагностика трудового потенциала в сжатые сроки по упрощенной программе исследования для изучения ограниченного набора общих показателей всего потенциала или его элементов (например, квалификационной составляющей)	Решение срочных задач в ситуации дефицита времени и материальных ресурсов
		Обобщающая оценка - диагностика, в результате которой дается достаточно глубокое описание в целом трудового потенциала	Решение срочных задач в ситуации дефицита времени и материальных ресурсов

	организации, но не предполагающая изучения внутренней структуры потенциала, причин и следствий ее существования	
	Комплексная оценка -диагностика, в максимальной степени охватывающая весь спектр проявлений трудового потенциала, его причинно-следственные связи, факторный анализ	Реализация долгосрочных целей (стратегических целей организации)
	Системная оценка - диагностика трудового потенциала как системного образования, предполагающая характеристику составных компонентов потенциала, взаимосвязей между ними, анализ взаимовлияний потенциала и элементов внешней среды	Реализация долгосрочных целей (стратегических целей организации)

Каждый из перечисленных выше методов оценки имеет свои преимущества и недостатки, которые ограничивают их место применения. Так, в случае оценки потенциала с целью определения направления его развития, процесс оценки требует реализации системного подхода, в первую очередь, обязательно базирующемся на целях и задачах организации в долгосрочном периоде. Главной целью оценки трудового потенциала, планирования его развития и реализации дальнейших мероприятий является обеспечение соответствия трудового потенциала долгосрочной стратегии организации. Поэтому в число критериев оценки должны входить как качественные показатели трудового потенциала, характеризующие квалификационный и личностный потенциал работников, так и количественные показатели оценки результативности труда персонала, напрямую каскадированные от уровня стратегических целей компании до целей подразделений и непосредственно работников. Модель оценки, в таком случае, будет системой частных показателей, взаимосвязанных между собой.

В состав комиссии, формирующей требования к трудовому потенциалу должны войти представители организации, напрямую определяющие стратегию ее развития. На этапе непосредственно оценки индивидуального трудового потенциал необходимо вовлечь руководителей, наиболее полно владеющих информацией о характеристиках трудового потенциала работников. За управление данным процессом в целом могут отвечать непосредственно руководитель организации как лицо, принимающее решение и руководитель подразделения по управлению персоналом как методолог данного процесса.

В конечном итоге оценка трудового потенциала, как бизнес-процесс, должна быть экономически эффективной, а потому оценивать все возможные показатели трудового потенциала и использовать полный арсенал методов не является рациональным. Таким образом, для отбора наиболее значимых показателей, а также методов оценки нужно руководствоваться целями конкретного мероприятия по управлению персоналом и его трудовым потенциалом. Соответственно, прежде чем выбрать метод, руководству организации необходимо провести детальный анализ всех необходимых для проведения оценки показателей.

Практический опыт отечественных предприятий свидетельствует о необходимости создания эффективной системы оценки работы персонала в контексте привлечения к решению этой задачи специалистов, имеющих соответствующие знания и опыт не только в сфере нормирования и оплаты труда, но и различных аспектах управления и

организационного поведения [5]. Следует отметить, что оценка персонала призвана обеспечить не только прочнее связь рабочих результатов и оплаты труда, но и сделать эту связь более понятной для работников [6]. С целью повышения эффективности современной системы оценивания персонала считаем целесообразным учет следующих факторов: предоставление обратной связи участникам оценки (предоставление информации работникам по цели, процедуры и критериев оценивания); обеспечение действенности оценки; содействие гибкости процедуры оценивания (благодаря гибкости специалист может стать на позиции разных точек зрения и объективно рассматривать различные ситуации); обеспечение возможности прогнозирования оценки (с целью дальнейшего планирования управленческих решений).

Список использованной литературы:

1. Лукичева Л.И. Управление персоналом М.: Омега-Л, 2017. - 364с.
2. Беркутова Т.А., [и др.] Оценка персонала как управленческая задача: эффективность, компетенции, деловые коммуникации. - Екатеринбург-Ижевск. УрО РАН, 2014. - 568с.
3. Абчук В. Лекции по менеджменту: Решение. Предвидение. Риск. - СПб., 2007. - 336с.
4. Судакова Е.С. Методические основы для оценки трудового потенциала персонала. // Сборник статей по материалам XI междунар. науч.-практ. конф. «Экономика и современный менеджмент: теория и практика», № 8 (40). Новосибирск: Изд. «СибАК», 2014., С. 50-57.
5. Соколов А. В. Совершенствование системы оценки персонала организации / А.В. Соколов, В.О. Начева [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://intkonf.org/konf112013/603-kand-derzh-upr-sokolov-a-v-nacheva-v-o-v-doskonalennya-sistemi-ocnki-personalu-organzacyi.html>
6. Пугачев В. П. Руководство персоналом: учебник / В. П. Пугачев. – М.: Аспект Пресс, 2006 – 316 с.

КОМПАНИЯНЫҢ ЖҰМЫСШЫЛАРЫНЫҢ ІСКЕРЛІК САПАЛАРЫН БАҒАЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Кулумбетова Дина Болатовна

экономика ғылымдарының кандидаты, профессор

Алиева Пери Вугар кызы

«Менеджмент» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе қаласы, Әйтеке би к-сі, 52;

Ғылыми-техникалық даму жұмысшылардың үздіксіз дайындығын қажет етеді. Демек, еңбекті бағалау және оны қолдану практикасы туралы заңнаманы оңтайландыруды жүзеге асыру қажеттілігі айқын. Компания қызметкерлерін бағалау туралы қолданыстағы ережелер әр сертификатталған қызметкердің әлеуетін неғұрлым ұтымды пайдалануға ықпал етіп қана қоймай, нарықтық экономика қағидаттарына сәйкес болуы керек. Алайда, бұл актілердің көпшілігі салалық немесе ведомстволық сипатта болады, жұмысшылардың мүдделеріне қатысты іргелі мәселелерді шешуге біркелкі көзқарастар жоқ. Компания персоналын бағалауды реттеу, заңнамадағы олқылықтарды толтыру мәселесі мемлекет пен қоғамның сапалы және жоғары нәтижелі жұмысқа деген шұғыл қажеттілігімен байланысты.

Түйінді сөздер: персоналды бағалау, қызметкер, бағалау, іскерлік сапа, бәсекелестік, сертификаттау

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОЦЕНКИ ДЕЛОВЫХ КАЧЕСТВ РАБОТНИКОВ КОМПАНИИ

Кулумбетова Дина Болатовна

профессор, кандидат экономических наук

Алиева Пери Вугар кызы

магистрант образовательной программы «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул.Айтеке би, 52;

Научно-техническое развитие требует непрерывного повышения квалификации работников. Следовательно, очевидна потребность в осуществлении оптимизации законодательства об оценке труда работников и практики его применения. Действующие нормативные акты по оценке персонала компании должны не только способствовать более рациональному использованию потенциала каждого аттестуемого работника, но и соответствовать принципам рыночной экономики. Однако большинство таких актов имеют отраслевой или ведомственный характер, в них не хватает единых подходов в решении принципиальных вопросов, касающихся интересов работников. Проблема урегулирования оценки персонала компании, заполнение пробелов в законодательстве является актуальной и в связи с насущной потребностью государства и общества в качественной и высокоэффективной работы.

Ключевые слова: оценка персонала, работник, оценка, деловые качества, конкурс, аттестация

ORGANIZATIONAL AND LEGAL REGULATION OF EVALUATING THE BUSINESS QUALITIES OF COMPANY EMPLOYEES

Kulumbetova Dina Bolatovna

Professor, candidate of economic Sciences

Aliyeva Peri Vugar kyzy

master's of the educational program «Management»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Scientific and technical development requires continuous professional development of employees. Therefore, there is an obvious need to optimize the legislation on labor evaluation of employees and the practice of its application. The current regulations on evaluating the company's personnel should not only contribute to a more rational use of the potential of each certified employee, but also comply with the principles of a market economy. However, most of these acts are of an industrial or departmental nature, and they lack unified approaches to solving fundamental issues related to the interests of employees. The problem of regulating the assessment of the company's personnel, filling gaps in legislation is also relevant in connection with the urgent need of the state and society for high-quality and highly effective work.

Keywords: personnel assessment, employee, assessment, business qualities, competition, certification

В настоящее время имеются существенные проблемы при правовой регламентации оценки деловых качеств работников. Трудовой кодекс РК не содержит нормы, регулирующие отношения по оценке деловых качеств работников. Урегулированным в законодательном порядке является лишь такой вид оценки, как испытание при приеме на работу и отдельные правовые вопросы (на основе ряда подзаконных нормативных правовых актов), относящиеся к аттестации работников.

Существующие на сегодняшний день организационно-правовые процедуры оценки деловых качеств работников обладают рядом общих признаков: во-первых, все они направлены на установление соответствия выполняемой работником трудовой функции; во-вторых, они оказывают непосредственное влияние на динамику трудовых отношений (на их возникновение, изменение и прекращение); в-третьих, в правоотношениях, возникающих в связи с оценкой, всегда участвуют такие субъекты, как работник и работодатель [1].

Первый вид оценки предусмотрен ст. 21 ТК РК - избрание по конкурсу [2]. Трудовые отношения, возникающие на основании трудового договора в результате избрания по конкурсу, могут возникать в двух случаях. Во-первых, когда это установлено законодательно и. во-вторых, если это предусмотрено уставом (положением) организации, другим локальным актом.

Законодательно обязанность по проведению конкурса на замещение определенных должностей установлена, например, для государственных гражданских служащих.

«Конкурсные» отношения претендентов, приобретая форму правоотношений, проходят несколько этапов своего развития, включающих: объявление конкурсного отбора; прием заявления от конкретного претендента на участие в конкурсе; оценка претендентов; принятие решения по каждому кандидату; избрание конкретного претендента.

Анализ нормативных правовых актов, посвященных избранию по конкурсу, позволят выделить следующие отличительные черты этого вида оценки работников:

1 Правом замещения вакантных должностей в порядке избрания по конкурсу обладают не все работодатели, а лишь работодатели, которым это право предоставлено в силу закона, иного нормативного правового акта или если это предусмотрено уставом (положением) организации.

2 Решение об избрании по конкурсу и оценка кандидатов на соответствие предъявляемым требованиям осуществляется коллегиальным органом. Таким органом может выступать конкурсная комиссия или ученый совет, научно-технический, художественный или иной совет.

3 Решение, принятое коллегиальным органом, является для работодателя обязательным, и он на основании данного решения должен заключить с избранным кандидатом трудовой договор.

4 Трудовой договор, заключаемый в результате избрания по конкурсу, носит, как правило, срочный характер, заключается на срок до 5 лет.

5 К участию в конкурсе допускаются только лица, прошедшие предварительный отбор. Требования к тем, кто может быть допущен к участию в конкурсе, определяются нормативными правовыми актами, регламентирующими соответствующий вид деятельности.

6 Целью конкурса является отбор претендентов на замещение вакантной должности на основе оценки их профессионального уровня и деловых качеств, соответствия установленным квалификационным требованиям, формирование на конкурсной основе профессионального кадрового состава персонала организации.

7 Конкурс призван обеспечить право граждан на равный доступ к замещению вакантной должности, а также объективность оценки и единство требований ко всем претендентам.

8 Оценка кандидатов может происходить на основе представленных документов, в бесконтактной форме или дополняться собеседованием с претендентом, тестированием и т.п.

Таким образом, избранием по конкурсу может считаться предшествующая заключению трудового договора организационно-правовая процедура, предусматривающая порядок оценки кандидата на замещение вакантной должности (или должности, по которой истекает срок полномочий) коллегиальным органом на предмет соответствия профессиональным и иным качествам» [3].

Конкурсный отбор как форма оценки деловых качеств претендентов на должность в настоящее время получает все большее распространение. С помощью конкурсного отбора реализуются нормы ст. 21 ТК РК, предоставляющей работодателям свободу выбора при приеме на работу [2].

Проведя анализ сложившейся практики конкурсного отбора, можно выделить отличительные черты этого вида оценки деловых качеств работников.

1 Конкурсный отбор может проводиться в отношении любых должностей и работ вне зависимости от того, с чем связана данная работа.

2 Данный вид оценки доступен всем работодателям независимо от организационно-правовой формы и формы собственности работодателя, а также независимо от вида его деятельности.

3 В процессе оценки могут участвовать все специалисты, привлекаемые работодателем.

4 К участию в конкурсном отборе допускаются все лица, желающие участвовать в нем.

5 Процедура оценки при проведении конкурсного отбора менее формализована, предполагает контактные методы оценки. Решение, принимаемое по результатам отбора, основывается не только на формальном соответствии (образование, опыт работы и т.д.), но и на качествах, навыках, выявленных в ходе оценки у претендента на замещаемую должность (работу).

Избрание по конкурсу является основанием для возникновения трудовых отношений. Однако ни сам конкурс, ни его итоги не порождают возникновения трудовых отношений. Такие отношения появляются лишь с момента заключения трудового договора.

Случаи и порядок возникновения трудовых отношений на основании трудового договора в результате избрания на должность могут быть установлены нормативными правовыми актами самого различного уровня - законом, иным нормативным правовым

актом, содержащим нормы трудового права, или уставом (положением) организации, в которых предусматриваются соответствующие выборные должности:

– руководство деятельностью общественных объединений осуществляется на основе принципа выборности исполнительных органов, отчетности их перед членами объединений (см.: Закон РК от 31 мая 1996 г. № 3 «Об общественных объединениях») [4];

– выборность исполнительного органа акционерного общества общим собранием акционеров может быть предусмотрена в учредительных документах, в частности, если решение данного вопроса предусмотрено уставом акционерного общества или законодательными актами об отдельных специализированных акционерных организациях (банках, страховых обществах, накопительных пенсионных фондах и т.д.) (см.: ст. 92 ГК РК; Закон РК от 13 мая 2003 г. № 415 «Об акционерных обществах» [5,6];

– текущее управление производственными процессами осуществляет председатель, избираемый на общем собрании членов кооператива (см.: Закон РК от 5 октября 1995 г. № 2486 «О производственном кооперативе») и т.д. [7];

В этих случаях трудовые отношения возникают на основании акта об избрании (выборов) на должность и трудового договора, если из акта избрания (выборов) вытекает обязанность выполнения работником определенной трудовой функции. Разумеется, для выполнения руководящей работы в исполнительных органах указанных организаций и объединений помимо акта избрания требуется согласие избираемого лица работать на соответствующей должности.

Выборы обычно проводятся на основе косвенного избирательного права при тайном голосовании, исключающим возможность какого бы то ни было контроля за волеизъявлением выборщиков. Кандидаты в установленных соответствующими нормативными актами пределах имеют равные права на участие в выборах. При проведении выборов, избранным считается кандидат, набравший большее число голосов выборщиков, принявших участие в голосовании. Регистрация кандидатов осуществляется при наличии определенных соответствующими нормативными актами документов. Предвыборная агитация осуществляется: путем проведения публичных предвыборных мероприятий (предвыборных собраний и встреч с выборщиками) в соответствии с законодательством Республики Казахстан; путем выпуска и (или) распространения печатных и иных агитационных материалов.

В целях совершенствования механизма решения кадровых вопросов Правительство Республики Казахстан утверждает:

– перечень должностей политических государственных служащих и иных должностных лиц, назначаемых Правительством Республики Казахстан или по согласованию с ним;

– Правила о порядке согласования, назначения на должность и освобождения от должности политических государственных служащих и иных должностных лиц, назначаемых Правительством Республики Казахстан или по согласованию с ним;

– список национальных холдингов, компаний, институтов развития, государственных высших учебных заведений, первые руководители которых назначаются на должность или освобождаются от должности по представлению (рекомендации) Премьер-Министра или по согласованию с ним [8].

Назначение же на должность предполагает определенную процедуру, которая может быть установлена законом либо иным нормативным актом. При этом Кодекс уравнивает такие понятия, как «назначение на должность» и «утверждение в должности».

Представления о назначении на должность или освобождении от должности политических государственных служащих и иных должностных лиц, назначаемых Правительством Республики Казахстан или по согласованию с ним, вносятся на рассмотрение Премьер-Министру РК руководителем соответствующего государственного органа, государственных служащих Канцелярии Премьер-Министра РК - Руководителем

Канцелярии Премьер-Министра с указанием причин и мотивов предлагаемого назначения или освобождения.

Для назначения и/или согласования назначения на государственную или иную должность к представлению должны быть приложены определенные документы.

В ходе анализа представленных материалов по согласованию назначения на должность или освобождения от должности изучаются деловые и личные качества назначаемого или освобождаемого должностного лица с приглашением его на собеседование, могут запрашиваться дополнительные документы.

После завершения процедуры согласования подготовленные документы о назначении на должность либо освобождении от занимаемой должности вносятся Руководителем Канцелярии на подпись Премьер-Министру.

Следующий вид оценки деловых качеств работника - испытание при приеме на работу. Статья 23 ТК РК утверждает право работодателя устанавливать работнику испытательный срок [2].

Легальное определение понятия «испытание при приеме на работу» отсутствует в Трудовом кодексе РК и иных нормативных правовых актах, содержащих нормы трудового права, что существенно образом затрудняет применение на практике испытания как процедуры проверки соответствия профессиональных и личностных качеств работника поручаемой работе.

Мы считаем, что испытанием при приеме на работу является обособленная, строго ограниченная во времени процедура, служащая для определения соответствия профессиональных, деловых и личностных качеств работника поручаемой ему работе в процессе выполнения трудовой функции, результаты которой являются основанием для сохранения или прекращения трудовых отношений.

Условие об испытании должно быть указано в трудовом договоре. Отсутствие в трудовом договоре условия об испытании означает, что работник принят без испытания. Испытательный срок начинается с начала действия трудового договора, включается в трудовой стаж работника и не может превышать три месяца.

В период испытания на работника распространяются положения трудового законодательства и иных нормативных правовых актов, содержащих нормы трудового права, коллективного договора, соглашений, локальных нормативных актов.

Законодательством не предусматривается определенной процедуры фиксирования результатов испытания. Единственное, что оговаривается по этому поводу в Трудовом кодексе, – если сотрудник прошел испытание успешно, то работодатель может, но не обязан его об этом уведомить в письменной форме. Так что, если после окончания испытания работодатель не уведомляет об этом работника, то работник считается успешно его прошедшим.

При отрицательном результате работы работника в период испытательного срока работодатель вправе расторгнуть с ним трудовой договор, уведомив его в письменной форме, с указанием причин, послуживших основанием для расторжения трудового договора.

Четвертый вид оценки деловых качеств работника - квалификационный экзамен. Указанный вид оценки закреплен лишь в некоторых законах и иных нормативных правовых актах. Трудовой кодекс РК не дает определение понятия «квалификационный экзамен», как и определение понятия «квалификация».

В качестве отличительных признаков квалификационного экзамена можно выделить следующие:

1. Данная оценка может быть использована, в отношении не всех работников, а лишь тех, чей труд является квалифицированным, т.е. когда в отношении одной трудовой функции могут быть предусмотрены различные квалификационные уровни, связанные с уровнем образования, опытом, стажем работы и т.д.

2. Оценка носит как формализованный, так и непосредственный характер. Работодатель не всегда принимает участие в процессе оценки работника.

3. Основные требования, в соответствии с которыми оценивается работник, установлены на государственном уровне. В зависимости от вида деятельности работодателем могут устанавливаться также дополнительные требования.

4. Квалификационный экзамен носит периодический характер. Соответствие определенному уровню квалификации должно подтверждаться в установленные сроки.

5. Решение по результатам оценки принимается коллегиальным органом (квалификационной или тарификационной комиссией).

6. По общему правилу, решения, принимаемые коллегиальным органом, носят для работодателя обязательный характер.

7. Квалификационный экзамен, как правило, проводится по инициативе работодателя, но работник также может выступать его инициатором.

На основе перечисленных признаков можно дать следующее определение понятия квалификационного экзамена: «Это процедура оценки деловых качеств работников, направленная на установление соответствия определенного уровня их квалификации (разряду, классности, категории).

Пятый вид оценки работников - аттестация. Термин «аттестация» пришел в современные компании из советского прошлого: как отдельный блок работы по организации труда служащих аттестация была введена в 1973 году. Однако Трудовой кодекс РК не дает определение понятия «аттестация работников».

Тем не менее, аттестация является одной из ведущих организационно-правовых форм определения квалификации работников и служит основной юридической формой проверки и оценки уполномоченным органом (аттестационной комиссией) необходимых трудовых и личностных качеств работников.

Нормативно-правовые акты РК, посвященные аттестации, имеют строго целевое назначение и действуют только в отношении отдельных категорий работников. При этом обращает на себя внимание разобщенность нормативных актов по аттестации, их принятие отдельными ведомствами при отсутствии единых подходов в решении принципиальных положений, затрагивающих интересы работников.

Аттестация как обязательный способ проверки соответствия работника занимаемой должности или выполняемой работе предусмотрена нормативными актами для многих категорий работников, в частности, государственных и муниципальных служащих, педагогических и руководящих работников государственных и муниципальных образовательных учреждений, руководителей государственных унитарных предприятий, научных работников, спасателей, работников, занятых на опасных производственных объектах, и др.

При изучении нормативно-правовых актов об аттестации обращает на себя внимание их непохожесть друг на друга по процедуре ее проведения: указываются различные сроки (периодичность), виды, порядок проведения аттестации, порядок формирования и состав аттестационных комиссий и т.д.

Действующие акты в основном ведомственные (отраслевые), и рассчитаны только на определенные категории работников, да к тому же порой одни и те же вопросы решают по-разному.

Законодательство РК не обязывает всех без исключения работодателей проводить аттестацию своих работников. Ни Трудовой кодекс РК, ни другие нормативно-правовые акты общеправового и обязательного характера не устанавливают, что любой работодатель должен периодически проверять соответствие своих работников занимаемым ими должностям.

Обязательная аттестация установлена также специальными законами в отношении персонала организаций отдельных отраслей экономической деятельности (некоторые

категории работников в энергетике, транспортной сфере, на опасных производственных объектах, в сфере образования и другие).

В остальных случаях проведение аттестации не обязательно, но если руководство предприятия решило провести эту процедуру, то препятствий для этого нет. Единственное, что должен сделать работодатель и его служба персонала, - это закрепить систему аттестации в соответствующем локальном нормативном акте, например, в положении об аттестации персонала организации.

Результаты аттестации могут быть использованы:

- для изменения собственно служебного трудового правоотношения - служащий может быть с его согласия переведен на другую должность, перемещен, ему могут быть изменены существенные условия труда: изменена надбавка за особые условия службы, установлена надбавка за квалификационный разряд и т.д.;
- для прекращения служебных трудовых отношений по основаниям, предусмотренным как общими, так и особыми нормами трудового законодательства;
- для возникновения правоотношений, как вытекающих из собственно служебных правоотношений - служащий может в случае споров, связанных с аттестацией или его увольнением, обратиться в соответствующий государственный орган или в суд; может быть направлен на повышение квалификации или переподготовку, включен в резерв на выдвижение на вышестоящую должность; так и новых сопутствующих правоотношений, например, связанных со служебной дисциплиной - может быть поощрен, либо привлечен к дисциплинарной ответственности и т.д.

Проведя анализ нормативных правовых актов, посвященных аттестации работников, можно выделить следующие общие признаки аттестации:

1 аттестацию вправе проводить все работодатели независимо от их организационно-правовой формы и формы собственности.

2 в основе принятия решения о признании работника соответствующим (несоответствующим) занимаемой должности или выполняемой работе лежат результаты непосредственной оценки его деловых качеств.

3 выводы аттестационной комиссии по результатам оценки, являются основанием для сохранения трудового отношения, его изменения или прекращения.

4 аттестация осуществляется периодически, однако не исключена и внеплановая (досрочная) аттестация.

5 решение аттестационной комиссии для работодателя носит рекомендательный характер.

В настоящее время необходимо выработать единые правовые нормы, в которых следует определить: понятие аттестации; ее цели; задачи и виды; решить вопросы о порядке формирования аттестационных комиссий; порядке и периодичности проведения аттестации; правовых ее последствиях; перечне работников, подлежащих и не подлежащих аттестации и др. Эти нормы необходимо закрепить для обеспечения трудовых прав и гарантий работников в процессе проверки и оценки их профессиональных и иных качеств.

В свете дальнейшего совершенствования трудового законодательства аттестацию можно определить, как «организационно-правовую форму определения квалификации работников, выражающуюся в обязательной и периодической проверке уровня их деловых, личностных и моральных качеств, для определения соответствия занимаемой должности (выполняемой работе), проводимую работодателем в целях рационального и эффективного использования работников».

Таким образом, можно сделать следующие выводы.

Деловая оценка персонала - это компонент диагностики персонала, целенаправленный процесс установления соответствия количественных и качественных профессиональных характеристик персонала требованиям должности (рабочего места), подразделения и организации в целом.

Оценка персонала в организации должна проводиться регулярно, для того чтобы сотрудники видели результаты своего труда, справедливо оцененные руководителями, а руководители по результатам оценки могли лучше управлять сотрудниками и эффективнее их использовать. Важная роль в осуществлении оценки принадлежит специалистам по управлению персоналом, менеджерам, в целом руководителям различного ранга. Для осуществления оценки персонала важное значение имеет определение целей, задач, методов, критериев оценки.

Оценка работы персонала была и остается одним из важнейших направлений деятельности кадровиков. На каждом предприятии практически каждый руководитель хочет знать, насколько хорошо работает его персонал и как можно повышать эффективность его работы.

Список использованной литературы:

1. Оценка деловых качеств кандидатов при конкурсном избрании на должность и ее правовые последствия // «LEX RUSSICA (РУССКИЙ ЗАКОН)», 2012. № 2, С.329-341.
2. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V. (с изменениями и дополнениями на 01.01.2020) // Информационно-правовая система «Әділет». Источник: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>
3. Полетаев Ю. Н. Правовые последствия неизбрания на должность // Справочник кадровика. 2007. №12, С.30-35.
4. Закон Республики Казахстан «Об общественных объединениях» от 31 мая 1996 года № 3-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.05.2018г.). // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000003>
5. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принятый Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2020г.). // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>
6. Закон Республики Казахстан от 13 мая 2003 года № 415-ІІ «Об акционерных обществах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2019 г.). // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000415>
7. Закон Республики Казахстан от 5 октября 1995 года № 2486 «О производственном кооперативе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.10.2019 г.). // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002486>
8. Постановление Правительства Республики Казахстан от 16 июля 2002 года N 784 «О некоторых вопросах совершенствования механизма решения кадровых вопросов по должностным лицам, назначаемым Правительством Республики Казахстан или по согласованию с ним». // Информационно-правовая система нормативных правовых актов «Әділет». Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P020000784>

ҚАЗІРГІ ЗАМАНУИ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ӨНДІРІСТІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ ДАМУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нурмаганбетова М.С.

DBA, доцент

Алпамысова Г.К.

э.ғ.м., аға оқытушы

Жуманазарова А.К.

«Менеджмент» білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада өндірістік инфрақұрылымның даму жағдайы мен деңгейі, еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының өсу қарқынына әсері қарастырылған. Сонымен қатар осы өндірістік инфрақұрылымды дамыту мәселелерді шешу жолдары да қарастырылған. Дамыған елдердің инфрақұрылымды дамыту мәселесін шешуге қатысты тәжірибелері зерттелген.

Түйінді сөздер: инфрақұрылым, өндіріс, ұлттық экономика, мемлекет, әлеуметтік сала, нарық, коммуникация

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Нурмаганбетова М.С.

DBA, доцент

Алпамысова Г.К.

м.э.н.

Жуманазарова А.К.

магистрант 1 курса образовательной программы «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассмотрены состояние и уровень развития производственной инфраструктуры, влияние на темпы роста социально-экономического развития страны. Также предусмотрены пути решения вопросов развития этой производственной инфраструктуры. Изучен опыт развитых стран в решении вопросов развития инфраструктуры.

Ключевые слова: инфраструктура, производство, национальная экономика, государство, социальная сфера, рынок, коммуникации

THEORETICAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION'S PERSONNEL MANAGEMENT

Nurmaganbetova M.

DBA

Alpamysova G.

master of economics

Zhumanazarova A.

1st year master's degree of the educational program «Management»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article considers the state and level of development of industrial infrastructure, the impact on the growth rate of socio-economic development of the country. There are also ways to address the development of this production infrastructure. The experience of developed countries in addressing issues of infrastructure development has been studied

Keywords: infrastructure, production, national economy, state, social sphere, market, communications

Қоғамдық ұдайы өндірістің дамуында материалдық және әлеуметтік инфрақұрылымның алатын орны алдыңғы қатардағы өзекті мәселелердің бірі екендігі анық. Олар бүгінгі таңдағы ауқымды экономикалық өзгерістер кезеңінде қоғам өмірінің барлық саласын жан-жақты қамтуда. Сондықтан да әлеуметтік, экономикалық және т.б. күрделі мәселелерді шешуде инфрақұрылымды дамыту және оны жетілдіру — бүгінгі күннің басты талабы. Инфрақұрылым қоғамдық ұдайы өндіріс үрдісі құрылымында, адами ресурстар мен капитал салымдарының айтарлықтай бөлігін қамтуда және қоғамдық, халықаралық еңбек бөлінісін арттыруда маңызды орын алуда. Сонымен қатар, күрделінген және кеңейтілген қоғамдық және мемлекетаралық қатынастарға қызмет көрсетуге бейімделген әлемдік шаруашылықтағы интеграциялық процестерді күшейтуге зор ықпалын тигізеді.

Инфрақұрылым әлеуметтік-экономикалық жүйенің қалыпты қызметін жүзеге асыратын, әрі қамтамасыз ететін қосымша салалар кешенін құрайды. Инфрақұрылым бірыңғай нарықтық механизмнің негізгі жүйесі ретінде әрекет ете отырып, ол экономиканың барлық салаларын, еліміздің экономикалық аудандарын, облыстарын, аймақтарын бірыңғай қызмет атқаруын байланыстырады. Инфрақұрылымның даму жағдайы мен деңгейі еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының өсу қарқынына белгілі бір әсер етеді және халықтың әл-ауқатының өсуі мен тұрмыс деңгейінің елеулі жақсаруын әлі де қамтамасыз етеді. Қазіргі таңда мемлекет тарапынан бұл салалардағы ахуалдарды жақсарту мақсатында оның даму мәселелеріне ерекше көңіл бөлінуде.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа жолдауында: «Әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуды біз стратегиялық міндет дәрежесіне көтеруге тиіспіз. Біз мемлекеттік –жеке меншік әріптестігінің көмегімен әлеуметтік-инфрақұрылымдық даму тетігін қалыптастыру қажеттігіне жеттік деп білемін.

Әлеуметтік нарықтық экономикада ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруда инфрақұрылым қызметтерін, атап айтқанда көлік және коммуникация салаларының халыққа сапалы қызмет көрсетулерін жақсартуда тиімді механизмдерді пайдалану орын алды. Көлік және коммуникация қызметтері инфрақұрылым қызметтерінің құрамдас бөлігі ретінде қоғамның еңбек әлеуетінің қалыптасуымен, әлеуметтік кепілдіктерді іске асырумен, адамның өмір сүру сапасы және оның әл-ауқатымен байланысты мәселелерді шешеді»[1].

Қазіргі таңда экономиканың әртүрлі салаларының қызмет ету тиімділігіне және халықтың өмір сүруін қамтамасыз ету мүдделеріне қолайлы жұмыс жасайтын, тиімді, қауіпсіз көлік және коммуникация жүйесі қызмет көрсетуде. Халыққа қызмет көрсететін көлік және коммуникация саласы қоғамның әлеуметтік үрдістерінің дамуына әсер етеді.

«Инфрақұрылым» терминінің бірнеше анықтамасы бар. Экономикалық теорияда «инфрақұрылым» түсінігінің мазмұны әртүрлі көрсетіледі. Сол себепті, «өз кезегінде, инфрақұрылым салаларының сипатты ерекшеліктерін анықтаған жөн. Негізінен, инфрақұрылымның қызмет етуінің сипатын анықтайтын оның қасиеттерінің жиынтығы келесі белгілермен ұсынылуы мүмкін: инфрақұрылым қызмет етуінің тұтастылығы. Инфрақұрылым жүйесінің тиімділігі оның барлық құрама бөліктеріне, яғни оның кешендік дамуына байланысты; инфрақұрылым қызмет етуінің құрылымдығы. Жүйе элементтердің белгілі жинағынан құралады және жүйенің әрбір элементі жүйе қызметінің ақырғы нәтижесіне әсер етуге қабілетті; инфрақұрылым қызмет етуінің дифференциациялануы.

Жүйенің әртүрлі элементтері әртүрлі қызметтерді орындайды, олардың қызметі бір-бірімен ауыспайды; инфрақұрылым қызмет етуінің сыртқы ортаға тәуелділігі. Сыртқы ортаның өзгермелі жағдайына жоғары бейімделу қабілеті. Сыртқы ортадағы өзгерістер жүйенің даму ықпалы болып табылады. Инфрақұрылым тиімді жұмыс істеу үшін ол сыртқы ортамен үйлесімді әрі келісімді болуы тиіс»[2].

Инфрақұрылымның мәнін кеңінен ашу үшін оның жіктелінуіне де тоқталайық. «Инфрақұрылым екі бөлікке жіктелінеді: өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылым. Олардың құрамдас бөліктері төмендегі модельде көрсетілген. Кез-келген мемлекеттің даму стратегиясында ұзақ мерзімді басымдылықтардың бірі болып өндірістік инфрақұрылым табылады.

Өндірістік инфрақұрылым – негізгі қызметтері өндірістік инфрақұрылым салаларының қызмет көрсетуі, өндіріс салаларындағы экономиканы дамытуды қамтамасыз етуі болып табылатын өндірістік инфрақұрылымның ішкісалалар жиынтығы.

Әлеуметтік инфрақұрылым – бұл негізгі қызметтері әлеуметтік инфрақұрылым салаларының әлеуметтік қызмет көрсетуі, және өмір сүрумен байланысты халықтың қалыпты өмір сүруіне қажетті материалдық, мәдени-тұрмыстық жағдайды қамтамасыз ететін салалар мен ішкісалалар жиынтығы. Өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылым салалары әруақытта өзара байланыста болады, олар бір-бірінің қызметін толықтыра отырып, салааралық байланысын нығайтады» [3].

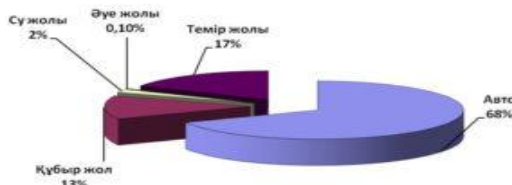
Жалпы, көрсетілген анықтамалар «инфрақұрылым» түсінігінің мәнін аша отырып, оның даму қажеттілігі экономиканың кез-келген саласы үшін маңыздылығын ерекше атап өтеді. Инфрақұрылымдық салаларды дамыту бойынша мол тәжірибе дамыған елдерде жинақталған. Әлемдік тәжірибе басқа салалар есебінен басқа салалардың жедел дамуы арқасында олардың өсу деңгейін арттыруға болатындығын дәлелдеп отыр. Бүгінде инфрақұрылым салалары біз үшін болашақ дамудың рөлін атқаратын нарықтық экономиканың тиімділігін арттырушы фактор.

Қазақстан Республикасында инфрақұрылым салаларын одан әрі дамыту үшін дамыған елдердің озық тәжірибелерін зерттеу және меңгеру қажет. Дамыған елдердің инфрақұрылымды дамыту мәселесін шешуге қатысты тәжірибелерін зерттеу мысалы ретінде көлік және коммуникация салалары қызметтерінің дамуын қарастырамыз.

Елбасының «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» халыққа жолдауындағы «аса маңызды бағыттардың бірі – бұл көлік және коммуникация инфрақұрылымын нысаналы түрде қолдап, жаңартып және кеңейтіп отыру және көлік-коммуникация жүйесін әлемдік жүйеге кіріктіру» - деп жазған еді [4].

Әлемдік экономиканың дамуының қазіргі кезеңінде көлік-коммуникация саласы көптеген дамыған елдер үшін инфрақұрылым салаларының ішіндегі негізгі салалардың бірі ретінде экономикалық өсу мен әлеуметтік дамуды қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Енді, осы көлік инфрақұрылымының экономикалық қатынастар жүйесіндегі алатын орыны туралы айта кетейік. «Көлік құралдарын жаппай пайдалану экономиканың барлық секторында: әлеуметтік салада, еңбек нарығында, бөлшек сауданы, демалысты ұйымдастыруда, қоғамның басқа да өмір сүру аспектілерінде өзгерістердің орын алуына әкелді. Осыған байланысты автомобильдендіру үрдісі маңызы жағынан өте үлкен сипатқа ие. Қазіргі уақытта дамыған елдерде жолаушыларды және жүктерді тасымалдаудың барлық көлемінің 68 пайызы автомобиль көлігімен жүзеге асырылады (1-сурет)» [5].

Осыған орай, Қазақстан Республикасы қазіргі экономикалық даму кезеңінде маңызды стратегиялық мәселені шешу қажеттілігін мойындауда, яғни шикізат базасын дамыту негізінде экономикалық өсуді қамтамасыз етумен қатар, отандық көлік-коммуникация саласын дамыту, жетілдіру арқылы ұлттық экономиканың ыңғайлы, тиімді құрылымын құру.

Сурет 1. Дамыған елдердегі жүк тасымалы түрлерінің үлестері
Ескерту – Мәліметтер 2018 жылғы, Ресейдің жүк тасымалдары бойынша статистикалық деректері

Кез келген елдің көлік-коммуникация кешені экономикалық, әлеуметтік және саяси қатынастардың күрделі жүйесін қарастырады. Әлемдік нарықта көлік-коммуникация қызметтерінің жағдайы нарықты бақылау бойынша бәсекелестік күресу әдістерінің қиындауымен сипатталады [6].

Көлік инфрақұрылымының шетелдегі даму тәжірибесінің көрсеткіші ретінде мына деректерді де алуға болады. Дамыған елдер ішінде Ұлыбританияда көлік көбінесе жеке меншік түрінде, ал мемлекетке мемлекеттік бюджеттің қолдауын талап ететін темір жол көлігі ғана тиесілі. Мұнда негізінен автомобиль (жолаушылар мен жүк тасымалдайтын) және авиация көлігі кеңінен дамыған. Көлікті мемлекеттік реттеу қоршаған ортаны қорғау, қауіпсіздікті, инфрақұрылымды қамтамасыз ету саласында жүзеге асырылады. Басқару құрылымы парламенттегі сайлаулар арқылы өзгертілмейді, құрылған басқару аппараты сол немесе өзге басқару партиясының көлік саясатын іске асырады. Көлік саласын реттеу Ұлыбританияның және Солтүстік Ирландияның Біріккен Корольдігінің Көлік департаментімен жүзеге асырылады. Негізгі мәселелер жүктердің және жолаушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, қажетті инфрақұрылымның (автожолдардың, темір жолдардың, аэропорттардың және порттардың) қалыптасуына, әртүрлі көлік түрлерін инвестициялау және қаржылық қолдау жауапкершілігіне, қоршаған ортаға әсерін азайтуға қатысты. Қазіргі кезде автомобиль тасымалдарының өсуі салдарынан автомагистральдардың толуына әкелді, сондықтан Ұлыбританияда қайтадан темір жол көлігі дамуда және Ла-Манш бұғазы арқылы екінші тоннель салынуда [7].

Экономикалық қатынастардың дамуында жоғарыда атап кеткендей, коммуникация инфрақұрылымын дамыту да рөл ойнады. «Телекоммуникация мен пошта байланысын дамыту негізгі капиталды қалыптастыруға мемлекеттің қатысуы ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік тапсырыстарды ұсынуына, жабдыктарды өндірушілерді және операторлық қызметтерді протекционистік қолдауына, қаржылық мүмкіндіктерін арттыру, азиялық және америкалық бәсекелестерге қарсы тұру үшін ғылыми-техникалық әлеуеттерді біріктіру мақсатында халықаралық концерндерді құруға негізделген. Пошта байланысы саласында логистика тұжырымын қолдану арқылы көліктің әр түрін қолданумен жіберілімдерді жедел жеткізу кеңінен дамыған.

Еуропалық елдерде көлік-коммуникация қызметтерінің әртүрін дамытудың негізгі тенденциялары төмендегілерден құралады:

- көлік жалпы ішкі өнімнің маңызды бөлігін құрай отырып, негізінен жеке секторларда болады;
- жолаушылар мен жүктерді тасымалдауда автомобиль көлігін қолдану өскен;
- орта және алыс қашықтықтарға тасымалдайтын жолаушылар темір жол көлігі мен әуе көлігі дамуда;
- саланың қалыптасуына мемлекеттің ұлттық және трансұлттық компаниялардың капиталына қатысуы маңызды рөл атқарады;
- саланың дамуына, негізінен халықаралық ұйымдармен бекітілетін экологиялық сипаттағы талаптар мен стандарттар үлкен әсер етеді;

- әлемдік нарықта еуропалық компаниялар Америка мен Азияның ірі корпорацияларына қарсы тұру үшін бірыңғай компания түрінде әрекет етеді [8].

Азия бизнесінің маңызды өкілі болып табылатын Жапонияда көлік-коммуникация кешенін дамыту әлеуметтік құрылымының дәстүрлерімен анықталады. Жапонияда Көлік министрлігі орталықтандырылған және аймақтық конторлар арқылы басшылық етеді. Министрлік штаты өте үлкен, олардың көбісі көлік түрлері жөніндегі жеті бюродан және секретариаттан құралған орталық аппаратта жұмыс істейді. Көлікті басқару көліктің тауар қозғалысының жалпы жүйесінің бөлігі екендігіне негізделген және ол тауар айналымының тиімділік талаптарына бағынады. Ел ішіндегі негізгі тасымалдаушы – толығымен жеке меншікке жататын автомобиль көлігі.

Жапонияда темір жол көлігі бір ғана компаниямен ұсынылады. Мұндай жағдай тасымалдауға кететін шығындарды азайту мақсатында мемлекеттік стратегияны іске асыру нәтижесінде туындаған. Темір жол үлесі елде жолаушыларды тасымалдау бойынша жалпы көлемінің шамамен 30 пайызын құрайды. Оның қалыптасуына бірнеше факторлар ықпал еткен: отынның және автомобиль жолдарымен жүрген төленетін ақы өте жоғары, пайдаланылатын автомобильдерге қойылатын техникалық талаптар қатаң (12 жылдан жоғары машиналарды қолдану шектелген) және қалада тіркелген әрбір машинаның көшеден тыс тұраққа қойылуы міндетті [9].

Сонымен қатар АҚШ-тың инфрақұрылым қызметтерінің дамуын қарастырайық. АҚШ-та инфрақұрылымның қалыптасуы және дамуы экономиканың жеке және мемлекеттік сектор арасында туындаған қатынастардың ерекшеліктерін белгілейді. Жеке капиталдың озбырлығы мемлекеттің шаруашылық қызметін шектейді, сондықтан АҚШ-та инфрақұрылымның көп бөлігі жеке капитал меншігінде: бұл ақпараттық қызметтер, телефон, телеграф, темір жолдар және әуе жолдары. Бірақ та қазіргі нарықтық экономика мемлекеттік реттеусіз дами алмайды. Сондықтан, АҚШ-та инфрақұрылым саласында штаттар мен жергілікті билік органдарының экономикалық белсенділігі күшейіп жатыр. Егер жергілікті билік органдары АҚШ экономикасында инфрақұрылымдық қамтамасыз ету жүйесін негізгі құрушысы болып табылса, онда біздің республика бұл жағдайда субсидиялар мен несиелер беру арқылы қаржылық көмек қана көрсете алады. Қандай да бір нақты бағдарламаны іске асыру мақсатында көбінесе олар жергілікті билік органдарымен ұсынылады, мысалы, қоғамдық көлікті, тұрғын үй құрылысын дамыту және тағы басқалар [10].

Көліктің барлық түрлерін басқару, әсіресе, халықаралық жолдарды басқару мемлекетпен жүзеге асырылады. Ішкі тасымалдар, оның ішінде автомобильмен тасымалдау жеке меншік иелерімен жүзеге асырылады. Мұндай басқару құрылымы бірыңғай мемлекеттік саясатты іске асыруға, болашағы бар стратегиялық жобаларды дамытуға қажетті қаржы қорларын шоғырлауға мүмкіндік береді. Сонымен, жаңа техникалық базада құрылған көлік және коммуникация қызметтері әлемдік масштабта өндіріс күштерін орнықтыруға маңызды ықпал ете отырып, шаруашылық байланыстарын интернационалдандыруға қатысты күшті жеделдетуші ретінде әрекет етуде.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, мемлекеттік бюджеттің жете дағдарысына карамастан, реформаларды іске асыратын барлық елдерде, көлікті толығымен инвестициялау ең басты болып табылады. «Ұлы дағдарыс» жылдары (1920-1930 жж.) АҚШ-та дағдарыстан шығудың басты бағыты көлік саласын дамыту, автомобиль және темір жолдарды салу болатын. Сол уақытта «Елдің жол картасы оның амандығының айнасы!» деген ұран жарияланған еді. Мұндай жолды 1930 жылдары Германия, соғыстан кейінгі жылдары Жапония, ал қазір – көлік ағыны 400 пайызға жеткен Қытай да таңдаған болатын» [11]. Біздің ойымызша, мұндай жолды Қазақстан да таңдауы тиіс.

Әлемдік көлік-коммуникация кешенін дамытудың қазіргі тенденциясы жүктердің көп бөлігін өндіретін және жіберетін, өздерінің аумақтарын жүктерді тасымалдауға ұсынатын халықаралық саудаға қатысушы елдердің көлік жүйесінің даму деңгейімен анықталады. Нарықтық экономикасы дамыған елдерде көлік, басқа салалармен салыстырғанда көп

жағдайда үкімет, жергілікті муниципалды органдар, кәсіпкерлік бірлестіктер тарапынан басқарылады, бақыланады, реттеледі [12].

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, мемлекет жалпы қолданыстағы көлік-коммуникация саласын дамыту жауапкершілігінен және оның шаруашылық қызметінің маңызды бағыттарын жоспарлы реттеу элементтерінен бас тарта алмайды. Капитал салымдары шегінде ол инвестициялық процеске тікелей қатысады немесе көлікті дамытуға қорлар тарту қатысында жеке капитал қызметтерін реттеу қызметтерін өзіне жүктейді.

Елдердің көлік-коммуникация кешендерін басқару бойынша тәжірибесімен алмасу сол не өзге әдістерді пайдалану отандық кешенге лайық орындарды таңдау бойынша селективті амал негізінде жүргізілуі тиіс. Мысалы, темір жолдар үшін – германияның тәжірибесі, автокөлік – ағылшындардың, әуе көлігі үшін – американдықтардың, теңіз көлігі — жапондар мен ирандықтардың және тағы басқалардың тәжірибелері қажет. Телекоммуникация қызметтерін дамытуда Қазақстанмен географиялық жағдайлары ұқсас АҚШ, Канада, Австралия елдерінің тәжірибелері қолданылуы мүмкін. Себебі, бұл елдерде ірі қаржылық-өнеркәсіптік орталықтармен қатар жалпы тұрғындары аз аумақтар бар. Германияда және басқа еуропалық елдерде электронды мемлекет жүйесі дамып жатыр. Бұл дегеніміз — толық ақпарат алуға және билік органдарының қызметіне қатысуға болатын жағдайда тиісті телекоммуникация ресурстары арқылы әрбір ниет білдірген адамдардың қатысу мүмкіндігі. Бұл тәжірибе Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдар қызметінің ақпараттық қамсыздандырылуын ұйымдастыру кезінде қолданылуы мүмкін [13].

Бүгінде Қазақстанның ірі өңіраралық транзит орталығы болуға барлық мүмкіндіктері бар және еліміз өңірдің барлық елдерімен де экономикалық қарым-қатынастарды белсенді дамытуға мүдделі. Сондықтан да қауіпсіз, әрі сапалы көлік қызметтеріне қол жеткізу арқылы экономикалық өсу мен халықтың әл-ауқатын арттыруға ықпал жасау қажеттілігі туындайды. Бүгінгі күні Қазақстан сыртқы экономикалық байланыстарды тиімді қамтамасыз ету мәселелеріне байланысты ашық теңізге жаңа көлік жолдарын іздестіру мен қалыптастыруға және транзиттік көлік коридорларын құру мәселелеріне қатысуға аса көп көңіл бөлуде.

Қызмет көрсету нарығында қызмет көрсетуші кәсіпорындарда бәсекеге қабілетті жұмыс істеу үшін олардың тұтынушылары бірқатар мәселелерге ұшырайды. Мұндай мәселелердің бірі қызмет көрсету сапасының жалпы қолданыстағы стандарттардан және нормалардан ауытқуы. Қызмет көрсетуші кәсіпорындар белгілі кішігірім тұтынушылық орынға ие болған жағдайда, тұтынушыларды тарту сатысындағыдай, қызмет сапасына да аса назар аудармайды. Мұндай мәселе барлық қызмет түрлеріне тән және бұл мейрамхана мен сауда бизнесін ұйымдастыру, көлік, туристік, медициналық, білім беру және тұрмыстық қызметтер барысында байқалады.

Инфрақұрылымның маңызды құрамдас бөліктерінің бірі көлік және коммуникация салаларының бәсекелестікке қабілеттілігін арттырудағы орны зор. Осыған байланысты көлік-коммуникациялық кешенді дамыту мақсаттары сапалы көлік қызметтерінде Қазақстан Республикасы халқының және экономикасының сұраныстарын толық қанағаттандырумен тығыз байланысты.

Қазақстан Республикасының әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына қосылу стратегиясындағы Қазақстанның жедел экономикалық дамуы үшін үлкен жетістікті қамтамасыз ету артықшылығында Президент Н.Ә.Назарбаев: «Ірі көлік инфрақұрылымдық объектілердің айналасына шағын және орташа жобалар арқылы икемді, жоғары технологиялық қалпына келтірілген объектілерді құру және дамыту қажет. Осылайша Орталық Азиядағы біздің көшбасшы бағыттарын қамтамасыз ету үшін аймақтық нарыққа бәсекелес көлік желісін ендіруді ұйымдастыруға мүмкін болады» делінген» [14].

Осыған байланысты, көлік-коммуникациялық кешен Қазақстан Республикасындағы басым сапалы көлік қызметтеріне деген сұраныстарды толық қанағаттандырумен тығыз байланысты. Ұлттық экономиканы дамыту шегінде көлік бірқатар стратегиялық мәселелердің іске асырылуын қамтамасыз етуге тартылған. Ең алдымен, бұл жолаушыларды

тасымалдаудағы халықтың және экономиканың сұраныстарын қанағаттандыру. Тұрақты жолаушылардың тасымалынсыз әртүрлі салалардағы кәсіпорындардың жұмыс істеуі және халықтың өмір сүру деңгейін арттыру мүмкін емес екендігі белгілі. Жолаушыларды тасымалдау қызметі нәтижесінде халықтың кеңістіктік орналасу сұранысын қанағаттандыруға мүмкін болады. Ол өндірістік процеске қажетті жағдай жасайды. Сәйкесінше, жолаушыларды тасымалдау өзінің мүмкіндіктері арқылы экономиканың қызмет ету үрдісін жеделдетеді және оның тиімділігіне тікелей әсер етеді[15]. Бұдан көліктің әлеуметтік, жалпы экономикалық және салааралық әмбебаптылығын көруге болады. Олай болса, инфрақұрылымды қамтамасыз ету, инфрақұрылым саласының, соның ішінде әлеуметтік сала қызметтерін іске асыру тиімділігі елдің ұлттық шаруашылығының бәсекеге қабілетті маңызды факторларымен әрекет етеді, экономиканың, бизнестің кеңеюіне, қоғамдық өндірістің нәтижелерін жетілдіруге ықпал етеді. Мұның барлығы қоғамның барлық мүшелерінің қоғамдық сұраныстарын одан әрі және толық, жан-жақты қанағаттандыруға қажетті алғы шарттарды құрады. Еліміздің экономикасын дамыту және бәсекеге қабілеттілігін арттыруда инфрақұрылым салаларының қызмет етуінің тиімділігі және оны дамыту экономиканы дамытудың негізі.

Сонымен, осы тақырыпты зерттей келе біз келесі қорытынды жасаймыз:

Инфрақұрылым — қоғамның барлық элементтерінің дамуын және олардың өндіріс пен әр түрлі сипаттағы қызмет көрсету арқылы өзара қарым-қатынасын білдіретін, нәтижесінде тиімді әлеуметтік-экономикалық кеңістік дамуын және халықтың өмір сүру сапасын жоғарлататын экономикалық қатынас жүйесіндегі салалар мен объектілер кешені болып табылады;

Инфрақұрылым ұлттық экономиканың бәсекелестікке қабілетті жағдайында күрделі бөлігі бола тұрып, өзінің дамуы мен жетілу процесінде оның әлеуметтік-экономикалық мәнін тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін сапалы жаңа ерекшеліктерге ие болды. Ал бұл арқылы оның ең сипатты құрам бөліктерін анықтауға болады:

- инфрақұрылым салаларының қызметтері жұмысшылардың еңбек нәтижесі ретінде өмір сүру игіліктерін өндірудің негізгі құрамдас бөлігі болды, нәтижесінде оның қоғамдық пайдалылығын анықтайды;

- ауқымды әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуде, тұрмыс халінің артуында, қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтарын жоюда, еңбек ресурстарын ұтымды пайдалануда, қоғамдық еңбек шығындарын үнемдеуде, адамдардың бос уақытының ауқымын кеңейтуде әлеуметтік инфрақұрылымның қызметтері өсті;

- инфрақұрылым салаларының экономикалық дербестілігі нақтыланды және анықталды, сәйкесінше, жеке көрсеткіш жүйелерін, нормативтерді, стандарттарды, техникалық шарттарды өндіру, қалыптастыру және негіздеу процесінде жаңа мақсатты қызметтері анықталды.

Ұлттық экономиканы дамыту шегінде көлік және коммуникация қызметтері маңызды мәселелердің іске асырылуын қамтамасыз етеді. Ең алдымен, бұл жолаушыларды тасымалдаудағы және телекоммуникация қызметіндегі халықтың және экономиканың сұраныстарын қанағаттандыру. Өйткені тұрақты жолаушылардың тасымалынсыз және байланыссыз әртүрлі салалардағы кәсіпорындардың жұмыс істеуі және халықтың тіршілігін арттыру мүмкін емес.

Инфрақұрылым салаларының қызметтерінің сапасын жоғарылатудың және нарықтық байланыстың сапалы қызметтерімен толтықтырудың негізгі жолдары ретінде келесілерді айтуға болады: ғылыми-техникалық прогрестің, саладағы техникалық-экономикалық қайта құрулардың, өндірісті және еңбекті ұйымдастыруды жетілдірудің, сапаны басқарудың жетістіктерін енгізу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 11 қараша 2014ж. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан». – Астана, 11 қараша 2014 жыл.
2. Ахметов Д. Развитие автомобильного транспорта в регионах Республики Казахстан //Транзитная экономика. 2012. – №6. 103с.
3. Абдимомынова А. Ш., Ким В.В.Анализ современного состояния транспортной системы Республики Казахстан. Наука и Мир. 2015. Т. 1. №3 (19). С. 61.
4. Жусупов А. Е., Мактамкул К. Көлік саласының дамуын мемлекеттік реттеу бағыттары // Молодой ученый.—2016. — №5.5. – с. 50
5. <https://www.utmagazine.ru/posts/10280-ekonomika-rossii-cifry-i-fakty-chast-3-transport>
6. Самочкин В.Н. и др., Гибкое развитие предприятия:Эффективность и бюджетирование. – М.: Дело, 2010. 61 б.
7. А. В. Сидорович, Ә. Ә. Әбішев Ұлттық экономика. Алматы, 2012ж., 213б.
8. Сәбден О. Экономика: Таңдамалы еңбектері. III-том: Бәсекелестік экономика: Оқу құралы/О. Сәбден. – 3-басылым. – Алматы, 2011. – 468 б.
9. С.Т. Ибрагимов. Новые условия и проблемы развития экономики Казахстана. – Алматы, 2010.
10. Маманов А. Т., Молдақұлова С.А., Халықаралық қатынастар. – Алматы: Экономика, 2012. – 420б.
11. Байгісіев Майдан-Әли. Халықаралық экономикалық қатынастар. – Алматы, Қайнар, 2012. – 350 б.
12. Доғалова Г.Н. Халықаралық экономика. – Алматы: Экономика, 2012. – 370 б.
13. Насимов М. Ә. Жаһандық ақпараттық кеңістік шарттарындағы тәуелсіз Қазақстанның имиджін қалыптастыру мәселелері//Егемен Қазақстан. – 2011. – 22 ақпан.
14. Бердимбетова Б.А. «Транзитный потенциал Республики Казахстан: проблемы и пути решения (на примере международного перехода «Достык») Алматы, 2010 // Магистраль 2010, №4., с. 64
15. Исингарин М.К. Единое транспортное пространство. - Алматы, 2010, с. 154.

КӘСПОРЫННЫҢ ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Нурмаганбетова М.С.

ДВА, доцент

Қызылқұлова Д.М.

*«Менеджмент» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Мақалада кәсіпорынның персоналды басқару жүйесін жетілдіру тиімділігі туралы түсініктеме берілген. Персоналмен жұмыс жасау жүйесі қолданыстағы заңдарға, нормативтік актілерге және үкіметтің шешімдеріне сәйкес бола отырып, экономикалық ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік тиімділікке де назар аударады. Сонымен қатар, персоналды басқару сапасын бағалаудың негізгі әдістері де қарастырылған. Персоналды басқаруға қатысты экономикалық тиімділікті бағалаудағы шығындар мен нәтижелердің нақтылығы туралы қарастырылған.

Түйінді сөздер: персонал, жоспарлау, кәсіпорындар, басқару, экономика, адам ресурстары.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Нурмаганбетова М.С.

ДВА, доцент

Кызылкулова Д.М.

*магистрант 2 курса образовательной программы «Менеджмент»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;*

В статье рассматриваются вопросы совершенствования системы управления персоналом предприятия. Человеческие ресурсы необходимо переориентировать на формирование такой системы работы с кадрами, которая ориентировалась бы на получение не только экономического, но и социального эффекта при условии соблюдения действующего законодательства, нормативных актов и правительственных решений.

Ключевые слова: персонал, планирование, предприятие, управление, экономика, человеческие ресурсы.

EFFICIENCY OF THE COMPANY'S PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM

Nurmaganbetova M.S.

DBA,

Kyzylyklova D.M

*2nd year master of the educational program «Management»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

The article deals with the improvement of the personnel management system of the enterprise. Human resources need to be reoriented to the formation of such a system of work with personnel, which would focus on obtaining not only economic but also social effect, subject to compliance with current legislation, regulations and government decisions.

Keywords: personnel, planning, enterprises, management, economy, human resources,

Персонал – адамдардың жеке сапаларының күрделі жиынтығы, оның ішінде әлеуметтік-психологиялық қасиеттері басты рөл атқарады, персонал – кәсіпорынның экономикалық және инновациялық кеңістігінің маңызды бөлігі. Персонал – бұл ұйымның болашағын анықтайтын стратегиялық фактор, себебі, тек адамдар ғана жұмысты орындайды, идеяларды ұсынады және кәсіпорынның әрі қарай дамуына мүмкіншілік береді.

Персонал – «кадрлар» түсінігін қамтитын неғұрлым кең ұғым болып табылады, сондықтан персоналды басқару негізі болып ұйым мақсаттарына жету, өндірістік жүйелердің қызмет етуінде жұмыскерлердің потенциалын неғұрлым толық және тиімді пайдалану мен дамыту тұрғысынан қарағанда өндіріс процесінде қызметкерлердің арақатынасы өте маңызды орын алады. Персоналды басқарудың қазіргі замандағы тұжырымдамасы әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде кәсіпорынның іс - әрекеті негізінде нақты адамды қояды және қызметкерді кәсіпорынның ұйымдық-экономикалық механизмінің шешуші элементі ретінде қарастырады[1].

Персоналды басқару – іс-әрекеттің функционалды ортасы, оның мәселесі – кәсіпорынды керек уақытта, қажетті мөлшерде және талап етілетін сапада кадрлармен қамтамасыз ету, оларды дұрыс орналастыру және ынталандыру. Персоналды басқару мақсаты жалпы ұйымның игілігі мен жұмыскерлердің жеке мүдделерін ескере отырып, әрекет ететін еңбекке қабілетті ұжымды қалыптастыру болып табылады.

Кәсіпорын персоналды бір мезетте басқарудың объектісі де, субъектісі де бола алады. Кәсіпорын қызметкерлерінің объект болуының себебі: олар өндірістік процестің бір бөлігі болып табылады. Сондықтан, өндірісте адам ресурстарын жоспарлау, қалыптастыру, қайта бөлу және тиімді пайдалану персоналдарды басқарудың негізгі мәні болып табылады және осы тұрғыдан қарағанда өндірістің материалдық-заттай элементтерін басқаруға ұқсас келеді.

Персоналды басқару мақсаттары. Персоналды басқару келесі мақсаттарды көздейді:

- Жалпы мақсаттарға жетуде кәсіпорынға көмек көрсету;
- Жұмыскерлердің шеберлігі мен мүмкіндіктерін тиімді пайдалану;
- Кәсіпорынды біліктілігі жоғары және қызығушылық танытатын қызметкерлермен қамтамасыз ету;
- Жұмыскерлердің өз жұмыстарына барынша толық қанағаттануына, олардың өздерін толық көрсете алуына ұмтылу, ал бұл өз алдына әрбір жұмыскердің осы кәсіпорында жұмыс істеу тілегін жоғарылатады;
- Жеке адамның потенциалын тиімді пайдалану қағидасына сәйкес адамның еңбек (жеке басты, психофизиологиялық) іс-әрекетін басқару механизмін меңгеру[2].

Ең жоғарғы мақсат – персоналды басқару жүйесіндегі кәсіпорынның таза табысы адамдардың әлеуметтік қажеттіліктерін өндірісте қанағаттандыру болып табылады.

Персоналды басқару жүйесі. Персоналды басқару жүйесі персоналдарды басқару мақсаттарының, қызметтерінің, ұйымдастырушылық құрылымның функционалды өзара байланыстардың қалыптасуынан тұрады.

Персоналды басқару қызметтерін жүзеге асыратын жүйе ұйымның персоналын басқару жүйесі деп аталады.

Ұйымның персоналын басқару жүйесі жалпы және сызықтық басқарудың кіші жүйелерінен, сонымен қатар, бірыңғай функцияларды орындауға мамандандырылған бірқатар функционалды кіші жүйелерден тұрады.

Жалпы және сызықтық басқарудың кіші жүйесі: ұйымды бүтіндей басқару, жеке функционалды және өндірістік бөлімшелерді басқару жұмыстарын атқарады.

Нарық жағдайында кәсіпорынды жұмысқа дайындауды жақсарту үшін бізге қысқа мерзім ішінде кадрларға байланысты жұмыс жүйесін - кадрларды бағалау, аттестациялау іріктеу, даярлау, біліктілігін жоғарылату, жетекші қызметкерлерге резервтер дайындау жұмысын толығымен қайта құру керек. Сонымен қатар, кадрлар қызметіндегі жұмыскерлердің де өздерінің кәсіби деңгейлерін жоғарылатулары керек, барлық деңгейдегі

жетекшілер өздерінің қол астындағы жұмыскерлердің потенциалын тиімді пайдалануда, дамытуда және айқындауда іс жүзінде жауапкершілігін күшейтуі керек.

Персонал қызметін ұйымдастыруға және оны ресурспен қамтамасыз етуге қойылатын негізгі талаптар. Кәсіпорынның кадрлық қызметі – кәсіпорынды басқару шеңберінде таңдалған саясат бойынша басқаруға бел буған қызметтегі тұлғалармен қоса арнайы құрылымдық бөлімшелердің жиынтығы.

Кадрлар қызметін басқарудағы ұйымдастырушылық құрылымы. Персоналды басқару – бұл функция тек қана кадрлар қызметіне жатпайды. Осы және басқа да бағыттағы жұмысқа өз құзырының көлемінде персонал басқарудың басқа да субъектілері - өндірістік бөлімшелердің сызықтық жетекшілері оған бағынатын мамандарымен бірге міндетті түрде қатысады[3].

Басқарудың жоғары сатыларында стратегиялық сипаттағы мәселелер шешіледі: кадрлар саясаты, оны орындаудың стратегиясы мен тактикасы және оны орындаудың тапсырмалары, әдістемелік пен нормативтік материалдарды жасау тапсырмалары қалыптасады, оның орындауына бақылау қойылады және кадрлармен жұмыс істеу бойынша барлық бөлімшелерде жалпы жетекшілік жасайды.

Қазіргі жағдайда кадрлық қызмет кадрлармен жұмыстың барлығында ұйымдастырушы және үйлестіруші болуы қажет. Ол құрылымдық бөлімшелерде кадрлар саясатын жүзеге асыруда бақылаушы функциясын, еңбекақы төлеуді, жұмыскерлерге медициналық қызмет көрсетуді, ұжымдағы әлеуметтік-психологиялық жағдайды, жұмыскерлерді әлеуметтік қорғауды қадағалауы керек.

Тиімділік — ол нәтижелілік. Экономикалық тиімділік — бұл белгілі бір шығын жұмсап, сондай-ақ нәтижеге жету немесе белгілі бір нәтижеге жетіп, шығындарды азайту. Персоналды басқару тиімділігі мәселесін қарастырып, шығынның не екенін және экономикалық тиімділік түсінігін анықтауымыз керек.

Өндіріс процесі үшін әр кәсіпорынға материалдық және еңбек ресурстары қажет. Ресурстар басқаша авансталған шығындар деп аталады, дәлірек айтсақ, бұл өндіріс процесі жүзеге аспай тұрып шығындалған ресурстар.

Еңбек ресурстарын осы тұрғыдан қарастыру шаралары қолға алынып жатыр. Бұл кәсіпорын жалдаған жұмыс күшінің сомасын бағалау қажеттігі болып табылады. Еңбек бойынша статистиктердің халықаралық конференциясының ұсынулары бойынша еңбек сомасына мыналар кіреді: өндірістік жұмысқа төлем, төленетін толық жұмыс істелмеген уақытқа қатысты төлемдер, ақшалай сыйақылар, тамақтану сомасы және нақты нысандағы басқа да төлемдер, қызметкерлерге пәтер ұсыну сомасы, әлеуметтік қамсыздандыруға жұмыс берушінің шығындары, кәсіптік білім беру сомасы. Жоғары білікті қызметкерлерді тарту, кадрларды қайта дайындауға кететін қосымша шығындар, денсаулықты сақтау, демалысты дайындау нәтижесінде төлемақы өседі. Кейбір шетел мемлекеттерде жартылай жүзеге асырылған, қызметкерге ресурстық қатынас, «адамзат капиталы» тұжырымдама орын тапқан. Сол бойынша «адамзат капиталына» инвестициялар — бұл біліктілікті және потенциалды, басқаша айтқанда, қызметкер еңбегінің өнімділігін арттыратын кез келген әрекет. Біреудің өнімділігін арттырудың мүмкіндігін туғызатын шығындар, кәсіпкерлердің құрал-сайманына кететін шығындар сияқты, келешекте көп еселенетін табыс ағымы арқылы ақталатын инвестициялар немесе ағымды шығындар алымдар ретінде қарастыруға болады».

Еңбек күшіне кететін шығындарды және оның қолайлылығын бағалау сұрағына байланысты біздің арнайы әдебиеттерде аз көңіл аударылған. Еңбек күшін ұдайы өндірумен байланысты тек кеңейтілген шығындар тізімі берілген, соған қоса ресурстың бабын табумен байланысты қоғамдық өндірістің экономикалық тиімділігін есептеуде қолданылатын еңбек күшінің шығындарының тізімі берілген. Елдің халық шаруашылық деңгейінде жұмыс күші ресурсын бағалауда жарты ақшалай деңгейі өлшемінде келесі шығындарды ескеру ұсынылады: жұмыскерлердің және қызметкерлердің еңбекақы қоры, аграрлық сектор жұмысшыларының ақшалай және шикізат түрінде еңбекақы қоры, жалпы білімнен және

саяси дамуға қоғамдық қолдану қорларынан шығындар (шәкіртақы төлемдерін қосқанда), қоғамдық қорлардан және өнеркәсіп пайдасынан кәсіби біліктілікті алу және жоғарылатуға кеткен шығындар, қоғамдық тұтыну қорлардан ауру кезінде төленетін төлемдер, жүктілікке және бала тууға арналған демалыс, көпбалалы және жалғыз басты аналарға арналған жәрдемақы, қызметкердің табысын жоғарлататын, жалақы қорында қарастырылмаған кәсіпорынның сыйақысы, қорлардан төленетін төлемдер және жеңілдіктер, қызметкерлерді жұмыс орнына жеткізумен байланысты кететін шығын (көлік жолақысы, көтермелеу, тәуліктік және т.б.).

Кәсіпорын деңгейінде ресурстық қадамды қолдану жұмыс күші сипаттамасымен байланысты әдіскерлік қиындықтарға тап болады. Шетелде де ресурстық қадам қысқартылған түрде жүзеге асырылады, өйткені осы жағдайда еңбек күшінің құны емес, нақты қызметкерге кәсіпорынның кететін шығындарды көрсететін қаражаттардың сомасы есепке алынады. Осындай жекеленген есеп «жұмыскерді алуға», оны жұмысқа рәсімдеуге, өндірістік процестерге қатысу үшін дайындауға кететін шығындарды қамтамасыз етуден кететін ағымдық шығындарды және т.б. көрсетеді[4].

Өндіріс процесінде ресурстарды тұтыну — ағымдық шығындарды білдіргені бізге белгілі. Осылайша, негізгі қорлар ақырындап ескерту жолымен тұтынылады; өнімнің өзіндік құнына кететін шығынға жататын амортизациялық қаржы бөлу түрінде көрсетілетін негізгі қорлардың ағымдық шығындары, бұл шығындар сол не басқа уақыт кезегіндегі (ай, тоқсан, жыл), негізгі қорлардың құнының тек бір бөлігін көрсетеді.

Кәсіпорында еңбек ресурстарын тұтыну мінездемесіне ерекше қадам жасайды. Еңбек күшін тұтыну уақыт шығынымен білдірілген (адам-сағатпен, адам-күнмен), еңбектің өзі, ал тірі еңбекке шығындар жалақы нысанындағы ақшалай мәнді иеленетін болғандықтан, оларды материалдық шығындармен біріктіреді және өнімді өткізу мен өндіру шығындарының жалпы сомасы алады.

Осылайша, жұмыс күшіне шығындар нақты сандық көрсетілген аванстық шығында бөлігімен емес, ағымдық кезеңдегі кәсіпорынның жалақыға нақты шығындары ретінде көрсетіледі. Олардан басқа құн нысанында жұмыс күшінің қызмет етуімен байланысты басқа да шығындар есептеледі. Өзінің мазмұны бойынша жұмыс күшіне инвестиция белгілі бір көлемде капитал салымын еске түсіреді («адам капиталына» салымнан алдағы көп жылдар ішінде білікті еңбектен жоғары табыс ретінде сезіледі), бірден және толығымен ағымдық шығындар секілді факт түрінде оларға да жатады.

Әдебиеттерде қаражаттың қалыптасуында кадрлардың біліктілігін жоғарылату, кадрларды қайта даярлау қажеттілігімен байланысты. Жұмыс дамуын қаржыландырудың тұрақты көзі болып табылатын арнайы амортизациялық қорлардың құрылуынан бас тарту тәжірибесі қалыптасқан. Шынында да, жұмыс күшіне ресурс ретінде көзқараста негізгі қорлармен көптеген сәйкестіктер бар.

Персоналды басқару тиімділігі. Жұмыс күшіне шығындардан басқа персоналды басқарудың экономикалық тиімділігін бағалау кезеңінде осындай әрекеттің нәтижелік көрсеткіші қолданылады. Кәсіпорын ұжымының (жеке жұмыскерлердің) еңбек потенциалының дамуы басқару шешімдерін қабылдау салдары ретінде өндірістік әрекеттен қосымша нәтиже алуға сілтеме жасайды. Бұл қосымша нәтиже әр түрлі нысанды қабылдай алатын және әр түрлі көрсеткіштермен бағалана алатын әсер қайнар көзі болып табылады. Сонымен нәтиже мынадай түрде көріне алады:

- еңбек өнімділігінің өсуі, оның сапасы мен түрінің жоғарылауы салдарынан өнімді өндіруді ұлғайту түрінде (бұл жерде нәтиженің тікелей сандық құраушылығы айтылған);
- еңбекпен қамтамасыздандырылу түрінде, әсіресе егер кадрлармен жұмыс еңбек қатынастарындағы әлеуметтік мезеттерді есептеу арқылы құрылды;
- кәсіби жұмыскерлерді іріктеу арқылы оқыту мерзімдерін қысқарту кезінде құралдарды қатыстық үнемдеу түрінде (нәтиже еңбек потенциалының белгілі бір жағдайына жету үшін қажетті құралдарды үнемдеумен көрінеді).

Егер кәсіпорын ұжымы әрекетінің жалпы көрсеткіші ретінде өндіріс көлемі, оның өсуі, еңбек өнімділігінің деңгейінің өзгеруі сияқты синтетикалық көрсеткіштерді қолданса, онда олардың шамасына персоналды басқару арқылы жұмылдырылған өндірістің жеке факторы ғана емес, сонымен қатар техникалық-технологиялық және ұйымдастырушылық факторлары да әсер етеді. Сондай-ақ ағымдағы жыл нәтижесіне өткен жылдардың шығындары, әлде ағымдағы кезеңнің шығындары үлкен әсер ете алады. Сондықтан өз-өзіне жалпыланған көрсеткіш эффектінің бар-жоғы туралы сұраққа біржақты жауап алуға мүмкіндік береді, персоналды басқару тиімділігіне қатысты тұжырым ашық болып қалуда[5].

Персоналды басқару сапасын бағалаудың негізгі әдістері. Персоналды басқаруға қатысты экономикалық тиімділікті бағалаудағы шығындар мен нәтижелерді өлшеу мәселесі нақтылықты талап етеді және ең алдымен нені бағалау керек екенін анықтап алу керек:

- іс-әрекеттің белгілі бір нәтижесіне таңдап алынған кадрлық саясатты жүзеге асыру нәтижесінде құрылған арнайы таңдап алынған, оқытылған және ынталандырылған «кәсіпкерлік» ұғымы көмегімен жету;

- персоналды басқаруда алдына қойылған мақсаттарға ең төменгі қаражаттармен жету;

- басқару процесінің нәтижелілігін қамтамасыз ететін ең сапалы басқару әдістерін таңдау[6].

Басқару процесінің тиімділігі. Бұл әдісте персоналды басқару тиімділігі басқару жүйесінің прогрессивтілігі арқылы, басқару еңбегінің техникалық қамтамасыз ету деңгейі, қызметкерлер біліктілігі, басшылықтың іскерлігі және т.б. арқылы анықталады.

Қорыта келгенде, қазіргі кездегі менеджмент жоспарлау функциясы мазмұнының өзгеруімен, фактілерді жан-жақты зерттеуімен, кәсіпорындардың ойдағыдай іс-әрекетімен, басқаруды түпкі нәтижесіне қарай ұйымдастыруымен, дамыған теориясымен және маркетинг тәжірибесімен, жаңа технологияны жасауымен, адам факторын жандандыратын шешімдер қабылдауымен сипатталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Саткалиева Т.С. Управление персоналом, учебное пособие. - Алматы, КазЭу им. Т. Рыскулова, 2010. - 295 с.
2. Фёдорова Н.В. Управление персоналом (для спо) / Н.В. Фёдорова, О.Ю. Минченкова. - М.: КноРус, 2017. - 64 с.
3. Кибанов А.Я. Управление персоналом (для ссузов) / А.Я. Кибанов и др. - М.: КноРус, 2018. - 176 с.
4. Дейнека А.В. Управление персоналом организации: Учебник для бакалавров / А.В. Дейнека. - М.: Дашков и К, 2015. - 288 с.
5. Евтихов О.В. Управление персоналом организации: Учебное пособие / О.В. Евтихов. - М.: Инфра-М, 2017. - 128 с.
6. «Персоналды басқару қызметі (кадр қызметі) туралы үлгілік ережені бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі Төрағасының 2016 жылғы 21 қазандағы № 15 бұйрығы.

ОТАНДЫҚ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕЛІК САЯСАТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТҰСТАРЫ

Таубаев Абзал Молдабайұлы

«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранты

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетқызы

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Кулумбетова Дина Болатовна

экономика ғылымдарының кандидаты, профессор

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада отандық коммерциялық банктер жүзеге асыратын несиелік саясаттың мәнді де, мағыналы тұстары қарастырылған. Несиелік саясатты қалыптастыруда басшылыққа алынатын әдістемелік мәселелерге аса көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: коммерциялық банк, несиелік саясат, несие.

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Таубаев Абзал Молдабаевич

Магистрант образовательной программы «Финансы»

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетовна

к.э.н., доцент

Кулумбетова Дина Болатовна

к.э.н., профессор

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52;

В статье рассматривается значение и сущность кредитной политики, которую осуществляют отечественные коммерческие банки. Особое внимание уделено методическим аспектам кредитной политики.

Ключевые слова: коммерческий банк, кредитная политика, кредит.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF CREDIT POLICY OF DOMESTIC COMMERCIAL BANKS

Abzal Taubai Moldashevich

Graduate of the educational program «Finance»

Kulumbetova Dina Bolatovna

Ph. D., Professor

Duisenbyaeva Botagoz Baimukhanbetovna

Ph. D., associate Professor

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article considers the significance and essence of the credit policy implemented by domestic commercial banks. Special attention is paid to the methodological aspects of credit policy.

Keywords: commercial bank, credit policy, credit.

Несиелік саясат – банктің өз клиенттеріне несие беру жұмысындағы, банктің белгілі бір аймақта, белгілі бір жұмысындағы, белгілі бір уақыт аралығында өз стратегиясын жүзеге асыру үшін жасаған шаралар жүйесі. Несиелік саясат несиені реттеу жұмысының негізі ретінде, біріншіден, несиелік қарым-қатынастарды дамыту барысындағы басым бағыттарды, екіншіден, несие тетіктерінің жұмыс істеуін анықтайды.

Түрлеріне қарамастан банктің несие саясатының ішкі құрылымы болады. Коммерциялық банктегі несие саясатының негізгі элементтері мыналар:

- 1) несиелік процестің негізгі бағыттарын әзірлеу жөніндегі банк стратегиясы;
- 2) несие беруді ұйымдастыру жөніндегі банк тактикасы;
- 3) несиелік саясаттың орындалуын бақылау[1].

Несиелік саясаты әдістемелік тұрғыда оңтайландырудың отандық және әлемдік тәжірибесін, талаптарын ескере отырып, коммерциялық банктегі несиелік саясатты қалыптастырудың төмендегідей нұсқасын ұсынуға болады[2]:

- несиелік саясаттың жалпы ережелері мен мақсаттары;
- несиелік операцияларды басқару аппараты және банк қызметкерлерінің өкілеттілігі;
- несиелік келісім-шарттың әр түрлі кезеңдерінде несиелік процесті ұйымдастыру;
- банктік бақылау және несиелік процесті басқару.

Несиелік саясатты қалыптастыру және несиелік процесті ұйымдастыру барысындағы әдістемелік міндетті талаптардан туған бұл теориялық модельді біз коммерциялық банктегі несиелік саясатты оңтайландырудың қажеттілігіне байланысты ұсындық. Біздің ойымызша, мұнда коммерциялық банктің несиелік саладағы стратегиясын анықтайтын «Несиелік саясаттың негізгі ережелері мен мақсаттары» болу керек. Одан кейінгі бағыттар банк қызметкерлерінің несиелік операцияларды басқару жұмысында банктің тактикасын анықтайды, банктің нақты операцияларын және клиентпен арадағы келісім-шарттың ұйымдастырудың жолдарын нақтылайды, несиелік процесті бақылау және басқару шараларының жүйесін белгілейді. Несиелік саясатты қалыптастырудың теориялық моделінің әрбір бағыты өзара тығыз байланысты және несиелік саясатты қалыптастырып, несиелік процесті ұйымдастыруда міндетті болып табылады, ұтымды несиелік саясаттың мәнін ашу үшін қажет[3].

Банктің несие саясаты принциптерінің өзара ықпалы арнайы зерттеудің тақырыбы болған емес. Сонымен бірге қоғамның экономикалық дамуының қолданыстағы заңдарының жүйесін ғылыми игеру, олардың әрекет етуін, қолданылу нысанын түсіну несие процесін жетілдірудің алғы шарттарының бірі болар еді.

Несие саясатының принциптері несие процесінің негізі болып табылады, яғни оларды игерген сайын коммерциялық банктің өтімділігі мен табыстылығын қамтамасыз етуші қызметі тиімді болады[4].

Банктің несие саясатының принциптері арнайы зерттеу тақырыбы болмағандықтан және экономикалық баспасөз бетінде талқыланбағандықтан банктің не сие саясатының жалпы және өзіндік принциптерін атап өту маңызды.

Несие саясатының жалпы принциптері деп орталық банктің мемлекеттік несие саясаты үшін макроэкономикалық деңгейде жүргізілетін, сондай-ақ әрбір нақты коммерциялық банктің несие саясаты үшін жүргізілетін бірыңғай принциптерді түсінеміз.

Банктің несие саясатының принциптері несие қатынастарының субъектілерінің экономикалық мүдделілігін ынталандырады және жалпы халық шаруашылығы ауқымында несие саясатын жүзеге асыруда маңызы зор. Банктің несие саясатының негізгі міндеті несиені өзінің мәніне қарай қолдануды қамтамасыз ету болып табылады. Осылайша несие саясаты өзінің принциптерін жүзеге асырудың тәсілі ретінде көрінеді. Несие саясатының сапасын оны сипаттайтын принциптердің орындалу деңгейі анықтайды.

Банктің несие саясатының маңызды жалпы принциптері деп біз ғылыми негіздеуді, оңтайландыруды, тиімділікті сондай-ақ несие саясаты элементтерінің үздіксіз тығыз байланысын бірлігін айтамыз, өйткені тек ғылыми негізделген несие саясаты ғана өмірдің объективті шындығы мен субъективті факторларын ескере отырып, мемлекеттің, банктің (институттық құрылым ретінде) оның қызметкерлері мен клиенттерінің оның ішінде халықтың мүддесін неғұрлым толыққанды білдіреді. Осылайша тек ғылыми негізделген несие саясаты ғана банктің дамуының белгілі бір кезеңінде алдына қоятын мақсаттарға барынша сәйкес келеді. Бұдан шығатыны, тек ғылыми негізделген несие саясаты ғана банк үшін (орталық және коммерциялық) оңтайлы, неғұрлым тиімді басымдық бағытта болып табылады.

Коммерциялық банктің несие саясатының өзіндік принциптері төмендегідей: табыстылық, пайдалылығы (кез келген коммерциялық банк үлкен пайда табуды көздейді), сондай-ақ қауіпсіздік, сенімділік (банк қандай да жолмен емес, нарық ақиқатын ескеріп, табыс табуға тырысады).

Сонымен, банктің несие саясатының принциптерінің жүйесі бүтіндей алғанда былайша бейнеленеді [5].

Жалпы жоғарыда аталған принциптерді сақтау банктің несие саясатының тиімділігін арттыру үшін маңызды шарт болып табылады.

Табыстылық принципі банк дамуының жекелеген уақыт бөлігінде орындалмауы да мүмкін, немесе бүркемеленіп тұрады (мәселен, банктің тактикалық мақсаты жалпы мақсатпен сәйкес келмеген кезде). Мұны графикпен бейнелеуге болады. Бірінші суреттегі графикте коммерциялық банктің табысты жұмысы бөлігіндегі белгіленген параметрлерге қол жеткізудің 3 мүмкін болатын жолы көрсетілген [6].

Жалпы қоғамда экономикалық қатынастарды оңтайландыру проблемасы күрделі экономикалық және қаржы мәселелерінің біртұтас кешенін қамтиды: экономика субъектісі деңгейінде оңтайлы шаруашылық жүргізу критерийін әзірлеуден бастап, қоғамдық ұлғаймалы өндіріс құрылымын жетілдіруге дейін.

Іс жүзінде несиелік саясатты іске асыру тәсілдері мен әдістерін белгілі бір формада, яғни соған сай келетін төмендегідей үш құжат түрінде көруге болады [7]:

1. несиелеу саясаты;
2. несиелеу стандарты;
3. несиелеу нұсқаулықтары.

Сондай-ақ аталған үш құжат ерекше бір құжатта - “Несиелік саясат бойынша жетекшілік ету” - біріктіріледі.

Несиелеу саясатында несиелеуді жүзеге асыратын бөлімшелер жұмыскерлерінің қызметтерін нақтылайтын несиелік нұсқаулықтар мен несиелеу стандарты, несиелеудің жалпы бағыттары мен бағдарлары анықталады.

Несиелеу стандарты – бұл банкте несиелік қызметті жүзеге асыратын барлық қызметкерлердің жетекшілікке алатын құжаты.

Несиелеу стандартында мынадай сұрақтар қарастырылады:

- қарыз алушының қаржылық ақпараттарын жинау және талдау тәртібі;
- несиенің кепіл-хаттар және кепілдемелермен қамтамасыз етілуіне қойылатын талаптар;
- әкімшілік стандарттар және несиелік процесті ұйымдастыру ережелері;
- қарыз алушының несиелік қабілетін талдау тәртібі;
- құжаттардың толтырылуына қойылатын талаптар;
- несиелеудің айрықша түрлері бойынша ережелер (мысалға, ипотекалық немесе тұтыну несиелері бойынша).

Барлық банктер бойынша құжаттар айналымын стандарттау мақсатында несиелеу стандарттарына әр түрлі құжаттар үлгілері жатуға тиіс. Ондай құжаттарға: несиелік келісім-шарт, кепіл туралы шарт, кепілдеме туралы шарт және т.б. жатады.

Несиелік нұсқаулық – несиелеу процедураларын іске асырудың жалпы алгоритімін бекітетін кезектіліктің қадамдарын суреттеуді білдіреді.

Басқаша айтқанда, ол несиелік қызметтің нақты бір бағыттарына жатады.

Жалпы, несиелік саясатта қарыз алушы туралы қажетті ақпараттар жинау және несиелік қабілетіне талдаудан бастап, несиелік талдау және аудит, ссудалар бойынша мүмкін болар зиян процесін қамтитын несиелік процестің барлық кезеңдері көрсетіледі.

Ішкі несиелеу саясатын жасау банк жетекшілерінің несиелеу мақсатын қалыптастыруды және бұл мақсаттардың банктің жалпы міндеттері мен стратегиялық мақсаттарымен қаншалықты сай келетінін анықтауды талап етеді. Несиелеу мақсаттары анықталғаннан соң, соның негізінде банк қызметкерлерінің қажетті несиелік операцияларды атқаруына мүмкіндік беретін банктің несиелік саясатын және оған қоса несиелеу стандарты мен несиелік нұсқаулықтары жасалады.

Несиелік стандарттар мен нұсқаулықтарды жасаудың бастапқы кезеңі аяқталуына байланысты, бұл құжаттардың бірінші редакциясы тәжірибелі қызметкерлерге сараптауға берілуі тиіс. Сараптаушылардың талдауы және ұсыныстары енгізілгеннен кейін несиелік саясат бойынша комитет (немесе директорлар кеңесі, несиелік комитет) саясатты және соған сәйкес нұсқаулықтарды бекітеді[8].

Несиелік саясат несиелеу лимиттерін, тәртібін, кейде несиелеу бойынша жекелеген ережелерді де қамтиды. Мысалы, несиелік саясатта бір қарыз алушыға келетін тәуекел лимиті анықталады. Сонымен қатар, несиелік саясатта барлық несиелердің несиелік құжаттарда көзделген мақсаттарға сай берілуі де қарастырылуы мүмкін.

Несиелік саясатта несиелік комитет туралы ереже де қамтылады. Несиелік комитет несиелеу беру барысында қорытынды жасап, несиені беруге байланысты мәселелерді қамтиды.

Несиелік саясатта қарыз алушылардың негізгі қызметіне байланысты тәуекелдігі жоғары операцияларды немесе жобаларды қаржыландыру үшін тағайындалатын несиелер туралы да айтылуға тиіс.

Несиелік саясатпен банк қызметкерлерін таныстыру, оларды соған сай келетін ережелермен және нұсқаулықтарға үйрету, банкте несиелік саясатты енгізудің негізгі элементі болып табылады.

Несиелік саясат несиелік қызметтің басты бағыттарын анықтайды. Оларды өз кезегінде, несиелік саясаттың қабылдаған бағыттарын іске асыру жүйесі ретінде тұжырымдауға болады.

Қорытындылай келсек, коммерциялық банктің несиелік саясаты, біріншіден, клиенттер мен несиелік құралдарды таңдаудың басым бағыттарымен, екіншіден, банк қызметкерлерінің практикалық іс-қимылын белгілейтін және осы басым бағыттарды өмірге енгізетін нормалармен, ережелермен анықталады. Бұл жерде тәуекелді (оның ішінде несиелік) басқару қабілеттілігі нақты несиелік келісімдердің шарттарын жасаумен айналысатын банк басшылығының бөліктілігіне және қызметкерлердің сыныптамалық деңгейіне байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мақыш С.Б., Сұпығалиева Г.И., Керімбеквоа Н.Н. Ақша, несиелеу банктері пәнінен практикум Оқу құралы. Алматы. Қазақ университеті, 2004
2. Давлетов М.Т. Кредитная деятельность банков в Казахстане //Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2001.
3. Банки и банковские операции : учебник / под ред. Е. Ф. Жукова. – М. : Проспект, 2010. - 247 с.

4. Банковский менеджмент : учебник / под ред. О. И. Лаврушина. - 2-е изд., перераб. и доп. - М. : КНОРУС, 2011. - 560 с.
5. Дворецкая, А. Е. Деньги, кредит, банки : учебник для академического бакалавриата. - УМО. - М. : Юрайт, 2016. - 636 с.
6. Мерцалова, А. И. Учет и операционная деятельность в кредитных организациях: кассовые, расчетные, депозитные и кредитные операции учебное пособие / А. И. Мерцалова. - УМО. - М. : КНОРУС, 2013. - 256 с.
7. Ольхова, Р. Г. Банковское дело: управление в современном банке : учебное пособие / Р. Г. Ольхова. - УМО. - М. : КНОРУС, 2017. - 282 с.
8. Базулин Ю. В. Деньги. Кредит. Банки : учебник / Базулин Ю. В. – М. : Проспект , 2010. - 848 с.

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕЛІК САЯСАТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ

Таубаев Абзал Молдабайұлы

«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранты

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетқызы

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Кулумбетова Дина Болатовна

экономика ғылымдарының кандидаты, профессор

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада коммерциялық банктердің несиелік саясатының қалыптастыру негіздері, экономикалық қажеттілігі мен ұйымдастыру мәселелері қарастырылған. Несиелік саясаттың теориялық талқылану тұстарына аса көңіл бөлінген.

Түйінді сөздер: коммерциялық банк, несиелік саясат, несие.

ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Таубаев Абзал Молдабаевич

Магистрант образовательной программы «Финансы»

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетовна

к.э.н., доцент

Кулумбетова Дина Болатовна

к.э.н., профессор

Казахско-Русский международный университет, 030006, Актөбе, Әйтеке би, 52;

В статье рассматриваются основы формирования, экономическая необходимость и вопросы организации кредитной политики коммерческих банков. Особое внимание уделено теоретическим подходам толкования кредитной политики.

Ключевые слова: коммерческий банк, кредитная политика, кредит.

FUNDAMENTALS OF THE CREDIT POLICY OF COMMERCIAL BANKS

Abzal Taubai Moldashevich

Master's of the educational program «Finance»

Kulumbetova Dina Bolatovna

Ph. D., Professor

Duisenbyaeva Botagoz Baimukhanbetovna

Ph. D., associate Professor

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article deals with the basics of formation, economic necessity and organization of credit policy of commercial banks. Special attention is paid to theoretical approaches to the interpretation of credit policy.

Keywords: commercial Bank, credit policy, credit.

Несие саясатының негізгі өзгешелігі - бұл несие қозғалысына байланысты саясат.

Несие саясаты біртұтас, бірақ несие және депозит сияқты әр түрлі операциялармен айқындалады. Тегі бір болғанмен, бұл операциялар мәні бойынша ажыратылады (экономикалық процестегі ұйымдастырылуы мен роліне байланысты).

Макроэкономикалық деңгейде несие саясатын құрастыру банктік және несие саясаты сияқты ұғымдардың өзара байланысын болжайды. Жалпы дефиницияны (банк саясатын) анықтамайынша несие саясаты сияқты жеке ұғымның маңызын бағалау қиын.

Қазіргі экономикалық әдебиетте мұнымен қатар коммерциялық банктің несие саясатына қатысты екі ұстаным бар. Біріншіден, макроэкономикалық деңгейде несие саясаты банк саясаты сияқты түсіндіріледі. Екіншіден, микроэкономикалық деңгейде несие саясаты белгілі бір банктің несие процесін басқару саласындағы саясаты сияқты қарастырылады.

Бірақ кейбір экономистер бұл пікірмен келіспейді. Мәселен, М.А.Косой былай дейді: «Несие саясаты банк саясатынан әлдеқайда кең ұғым». Бұл ұстанымының мағынасы сол, автор несие саясатын макроэкономикалық деңгейде мемлекеттік саясат сияқты, ал банк саясатын нақты банк деңгейінде қарастырады. Несие саясатына мұндай көзқарастың болуы, жоспарлы-бөліністі экономика жағдайында шаруашылық байланыстар жүйесінің болуымен ақталады[1].

Мәселен, қаржы-несие сөздігінде несие саясаты «социалистік мемлекеттің әлеуметтік экономикалық міндеттерді шешуі, ақша айналысын нығайтуы үшін халық шаруашылығында жүргізетін несие беру шараларын көрсететін экономикалық саясаттың құрамдас бір бөлігі» деп түсіндіріледі. Несие саясатына несие қатынастарын ұйымдастырудағы ғылыми негіздеме тұжырымдамасын әзірлеу, халық шаруашылығының несие беру саласында міндеттемелер қойылып, оларды жүзеге асыру шараларын жүргізу кіреді.

Тұжырымдамада мынадай белгілер анықталады: несие қатынастарының саласы; қаржыны бөлу және қайта бөлудегі қаржылық және несиелік әдістердің үйлесімі, несие беру мен ақша айналымын ұйымдастырудың өзара байланысы, несие беру принциптері, экономикалық және ұйымдастыру әдістерінің өзара қатынасы.

Несие саясатының бір элементінің өзгеруі басқа элементтерін жекелей немесе толық қайта қарауды талап етеді».

Осы анықтамамен келісе отырып, мұндай макроэкономикалық амал нарыққа өткен қазіргі жағдайда нақты бір коммерциялық банктің жұмысын толық бағалауға мүмкіндік бермейтінін атап өту қажет. Сол себепті бүгін әрбір коммерциялық банктің несие саясатын бағалау маңызды болмақ.

М.А.Косой несие саясатын макроэкономикалық деңгейде қарастыра отырып «жалпылай алғанда саясат – белгілі бір таптың мүддесін қорғауға, мемлекеттік өкіметті жеңіп алып, сақтауға, оны тиісті таптың мүддесі үшін қолдануға бағытталған қызмет. Мәселе мынада: бұл саясат қоғамның экономикалық дамуының объективті талаптарына жауап бере алар ма екен...» деп жазды. Мұндай таптық әдіс қазіргі зерттеушілерді қанағаттандырмайды, өйткені, еліміздің экономикалық және саяси бағдарының өзгеруі, нарыққа өту, банк саясатының экономикалық көрсеткіштерінің бүкіл мәнін, макро және микроэкономикалық деңгейдегі белгілерін бағалауды талап етеді.

Субъективті және объективті зерттеудің дидактикалық әдісі қарама-қайшылықтардың бірлігі ретінде кешенді қарастыруды білдіреді. Банктің несие саясаты адамзаттың ойлау өнімі ретінде субъективті болып табылады, ал қайнар көзі бойынша объективті сипатқа ие.

Бұл әдісті банктің несие саясатын құрастыруға жатқыза отырып, көп қырлы құбылыс ретінде қарастыруға болады: 1) жүзеге асырудың (теория мен практикада) мәні мен тақырыбы деңгейінде 2) макро және микроэкономикада 3) кең және тармағына да[2].

Несие саясатының мәнін қайтарымдық талаппен ресурсты тарту және оларды банк клиенттеріне несие беруге инвестициялау жөніндегі банктің стратегиясы мен тактикасы деп анықтаймыз. Несие саясатын жүзеге асырудың тақырыптық жағы банк несие саясатының функционалдық нысандары мен түрлері. Кең мағынада, несие саясатын клиентпен оның

ішінде халықпен банктің қатынасы ретінде қарастырамыз. Тар мағынада, несие саясаты несие процесін ұйымдастырудағы банктің стратегиясы мен тактикасы бұл ұстанымды негіздеу үшін мәселенің теориясына көшейік.

Сонымен, несиелік саясат – банктің несиелік жұмысын ұйымдастыру негізін және несиелеу процесіне қажетті құжаттар жүйесін жасау шарттарын білдіреді.[3]

Коммерциялық банктің несиелік саясатының рөлі мен тағайындалуы - бұл жүйелі әрекетті қамтамасыз ету және жалпыға бірдей несиелеу ережесін сақтау. Коммерциялық банктің несиелік саясатының мақсаты болып несиелік тәуекелді дұрыс түсіну, мәнді түрде қабылдау және тиімді басқару негізінде несиелік қоржынның сапасын көтеру және қалпында ұстау табылады.

Несие саясаты күрделі құбылыс, оның мазмұнын әр түрлі бағытта зерттеу қажет[4].

Біріншіден, несие саясаты қайтарымдық талаппен ресурсты тарту және оларды банк клиенттеріне несие беруге инвестициялау жөніндегі банктің стратегиясы мен тактикасы, бұл халықтың уақытша бос ақша қаражатын жинақтап жеке қарызгерлерге несие беру қатынасы.

Екіншіден, несие саясатының нысандары оның мәні мен тарихи аспектідегі жүзеге асырудың тақырыптық жағының өзара байланысын көрсетеді. Бір жағынан нарыққа өткенде несие саясатының мазмұны мен нысаны өзгереді. Жоспарлы бөлініс монобанк жүйесінде несие саясаты макроэкономикалық деңгейде банктер мен оның клиенттерінің нақты қажеттілігін ескерместен жалпы мемлекеттік саясат ретінде қаралды (маркетинг тәсілі жоқ еді); банктер актив пен пассив арасындағы оңтайлы экономикалық негізделген өзара қарым-қатынасты ескермеді; несие саясаты көбінесе формальдік сипатта боды. Нарықтық экономикаға көшу жағдайында несие саясатын макро және микроэкономикалық деңгейде (нақты банк деңгейінде) зерттеу қажеттілігі туады, өйткені несие саясаты қоғамның экономикалық негізіне сүйенеді, бұл маркетинг тәсілін, банк жұмысында тәуекел менеджментті қолдануды көрсетеді, ұқсас құқықтық негізді талап етеді, банктің өтімділігі мен сенімділігін қажетсінеді, яғни коммерциялық банктің несие саясатының оңтайлылығы туралы мәселе туындайды. Екінші жағынан нарық жағдайында несие саясатын кең мағынада қарастырудың қажеттілігі туындайды (несие беруші мен қарызгер тарапынан) және тар мағынада несие процесін ұйымдастырудағы банктің стратегиясы мен тактикасы ретінде пайда болады.

Үшіншіден, несие қатынастарының экономикалық (объективті) нысандарынан ұйымдастыру (субъективті) нысандарын (банк нұсқаулары, нормалары, несие қатынастарын ұйымдастыру ережелері) айыру қажет. Соңғы айтылғандарды Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі атынан мемлекет немесе жекелеген коммерциялық банктер белгілейді, бұл олардың қызметінің нәтижесі болып табылады. Әрі нақты экономикалық мазмұнға тәуелді. Қолданбалы аспектіде несие саясатын құрастыру мен пайдалану процесі нарыққа көшу жағдайында банктердің тиісті құжаттарды әзірлеуімен сипатталады (несие саясаты бойынша басшылық, бизнес жоспар, маркетинг жоспары).

Қондырма категориясы ретінде несие саясатын талдау несие саясатының функциялары туралы айтуға мүмкіндік береді. Несие саясатының функциясын екі топқа бөлуге болады: жалпы, банк саясатының түрлі элементтеріне ортақ және ерекшелікті, яғни несие саясатын өзге элементтерден айыратын топ.

Жалпы функцияға жататындар: коммерциялық функция, яғни банктің пайда табу (несиелік, есеп айырысу, төлем және басқа операциялардан) функциясы, ынталандырушы әрі бақылау функциясы. Ынталандыру функциясының мәні: мемлекеттің, банктің, клиенттердің объективті қажеттіліктерін бейнелейтін несие саясаты уақытша бос ақшаны банктерге жинақтап, олардың тиімді жұмсалуды көздейді. Банк клиенті үшін депозитке салған ақшасынан қосымша табыс табу өзінің уақытша мұқтажынан бас тартуға ынталандырады. Ал банктен несие алу (кейде салымшы үшін жеңілдіктермен) қосымша қажет қаржының көзі болады. Сонымен бірге банкке несиені пайдаланғаны үшін пайыз төлеу несиені аз уақытта өтеуге итермелейді. Банк үшін несие саясатының ынталандыру функциясы банктердің

рыноқтағы неғұрлым арзан ресурстарды салыстырмалы ұзақ уақытқа алып, оларды үлкен пайдамен орналастырудан (мәселен, тәуекелі төмен «қымбат» несиелерді ұсыну) байқалады.[5]

Бақылау функциясының мәні: несие саясаты банктер мен клиенттер нақты бір банктің несие саясаты белгілеген басымдықтарды ескеріп, несие ресурсын қатыстыру мен пайдалану процесін бақылауға мүмкіндік береді.

Алайда бұл функцияларды құбылыстың ерекшелікті көрінісі ретінде қарастыратын болсақ, бұл дұрыс та, онда несие саясаты несие процесін оңтайландыратын бір ғана маңызды функцияны атқарады. Бұл функцияның пәрмені банк саясатының мақсатына жетуіне бағытталған.

Банктің несие саясатының рөлі несие ресурсын жинақтау және инвестициялау процесінде банк қызметін дамытып, жетілдірудегі, несие ісінің дамуындағы басымдық бағыттарды анықтау және оның тиімділігін арттыру болып табылады.

Сонымен бірге макроэкономикалық деңгейде несие саясатының ұлттық табысты құрастыру, бөлу және қайта бөлу процесіндегі, ақша айналымын жоспарлау мен реттеуді ұйымдастырудағы маңызын атап өту қажет; ал микроэкономикалық деңгейде белгілі бір банктің орнықтылығы мен сенімділігі деңгейінде оның рентабельділігі мен өтімділігін, қызметінің клиенттердің талабына сай болуын айтуға болады. Банктердің несие саясатының экономикадағы рөлі банктер арқылы нарықтық экономика саласы мен басқа салалар арасындағы ақша қаражатын қайта үлестіру процесіндегі маңызымен; жинақ ақшаны, әсіресе халықтікін, өнімсіз нысаннан өнімді нысанға аударумен, экономика мен халық қажеттілігіне несие беру, қаржыландырумен айқындалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мақыш С.Б., Сұпығалиева Г.И, Керімбеквоа Н.Н. Ақша, несие банктер пәнінен практикум Оқу құралы. Алматы. Қазақ университеті, 2004
2. Давлетов М.Т. Кредитная деятельность банков в Казахстане //Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2001.
3. Банки и банковские операции : учебник / под ред. Е. Ф. Жукова. – М. : Проспект, 2010. - 247 с.
4. Банковский менеджмент : учебник / под ред. О. И. Лаврушина. - 2-е изд., перераб. и доп. - М. : КНОРУС, 2011. - 560 с.
5. Дворецкая, А. Е. Деньги, кредит, банки : учебник для академического бакалавриата. - УМО. - М. : Юрайт, 2016. - 636 с.

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

ТЕРРОРИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕСТЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ

Абдирова Гульнара Аленовна

жедел-ізвестіру тактикалық және арнайы техника кафедрасының профессоры, з.ғ.к.

Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есбулатов атындағы Алматы Академиясы,

050600, Алматы қаласы, Өтепов көшесі, 29

Аманова Д.Т.

1 курс магистранты, полиция капитаны

Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есбулатов атындағы Алматы Академиясы ГПМ

Бұл мақалада «халықаралық терроризм» түсінігін, оның құқықтық қатынастардағы орнын анықтайды, терроризмге қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастықтың құқықтық және ұйымдастырушылық бағыттарын және оларды жақсартуға арналған ұсыныстарды қарастырады.

Түйінді сөздер: халықаралық терроризм, қылмыспен күрес, әлемдік ұйымдар, халықаралық ынтымақтастық, қатынастар, келісімдер, конвенциялар, халықаралық шарттарды ратификациялау.

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В БОРЬБЕ С ТЕРРОРИЗМОМ

Абдирова Гульнара Аленовна

профессор кафедры оперативно – розыскной тактики и специальной техники, к.ю.н.

Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. Макана Есбулатова,

050600, г.Алматы, ул. Утепова, 29

Аманова Д.Т.

капитан полиции, магистрант 1 курса

НПМ Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. Макана Есбулатова.

В данной статье раскрываются определение «международного терроризма», его место в правовых отношениях, рассматриваются правовые и организационные направления международного сотрудничества в борьбе с терроризмом и рекомендации по их усовершенствованию.

Ключевые слова: международный терроризм, борьба с преступностью, всемирные организации, международное сотрудничество, отношения, ратификация соглашений, Конвенции, международные договора.

INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM

Abdirova Gulnar A.

Professor, candidate of Law, Almaty Academy of the Internal Affairs of the Republic of

Kazakhstan named after Makana Yesbulatova, 050600, Almaty, 29, Utepova St.

Amanova D.

1st year master, captain of police, Almaty Academy of the Internal Affairs of the Republic of

Kazakhstan named after Makana Yesbulatova

This article reveals the definition of "international terrorism", its place in legal relations, considers the legal and organizational areas of international cooperation in the fight against terrorism and recommendations for their improvement.

Keywords: international terrorism, the fight against crime, world organizations, international cooperation, relations, ratification of agreements, conventions, international treaties.

Международный терроризм является для всех стран и в том числе для нашего государства одним из самых опасных преступлений настоящего времени и имеет характер международного бедствия, от которого не может быть свободна ни одна страна.

На современном этапе его можно отнести к масштабной проблеме, так как влечет за собой бессмысленную, порой массовую гибель людей, при этом нарушая дипломатические отношения государств и их представителей, затрудняя координацию их деятельности, в том числе транспортных связей между государствами [1;192 с.].

Сохранение мира и безопасности на земле является главной задачей каждого государства. В целях укрепления дружественных отношений и оказания поддержки в любой оказавшейся ситуации страны была создана на мировом уровне Организация объединенных наций (далее ООН).

После прошедших ряда террористических актов, которые показали звериную сущность особо тяжкого преступления, такие как взрыв в международном торговом центре в городе Нью-Йорк, Пентагона в Вашингтоне, атака Бoko-Харам в Нигерии, взрывы жилых домов в Москве, поездов в Ставропольском крае, в Испании и другие злодеяния. Всемирная международная Организация объявила терроризм как главную мировую угрозу, подрывающая безопасность государств[2; 548с.].

Хотелось бы отметить, что одна из самых значимых событий в истории становления независимости нашего государства является вступление в ООН.

Основным приоритетным направлением нашей страны выступает международное сотрудничество с государствами, обеспечение безопасности граждан, как на национальном, так и на международном уровне, а также ведение жесточенных мер в противодействии транснациональным преступлениям.

Особо можно отметить событие, произошедшее 11 сентября 2001 года в США г. Нью-Йорк. Это одна из самых крупных террористических актов в мире, его жертвами стали около 3000 человек, кроме того около 10.000 человек получили ранения. Ответственность за данный теракт взяла на себя международная исламистская организация «Аль-Каида», лидером, которого являлся **Усама бен Ладен**.

Правительством США были приняты ряд мер в области безопасности, кроме того в 2011 году была создана Контртеррористическая стратегия, целью которой являлось прекращение и уничтожение деятельности исламской организации, а также ликвидации его лидера.

Приведем еще один пример, это страшная трагедия произошедшее 1 сентября 2004 года в г.Беслан захват заложников в заминированном здании школе № 1. В результате теракта погибло 333 человека, из них только 186 детей, свыше 800 получили ранения, а также ликвидированы террористы, за исключением одного которого приговорили к пожизненному тюремному заключению. Кроме того политическое руководство страны осуществило ряд серьезных реформ в законодательстве, так, были отменены выборы губернаторов и созданы Общественная палата, Национальный антитеррористический комитет и «Комиссия по вопросам улучшения социально-экономического положения в ЮФО» [3; 2с.].

Анализируя данные обстоятельства, можно сказать, что здесь применялись не только силовые методы борьбы с терроризмом, то есть физическое уничтожение террористов, но и правовые меры, а именно принятие ряда актов направленных на борьбу с терроризмом,

ужесточение санкций за совершения террористических преступлений и т.д. Так они являются наиболее эффективными. Кроме того следует подчеркнуть, что параллельно должна вестись борьба с причинами его возникновения.

Кроме вышеуказанных мер борьбы, необходимо применять внутренние меры, которые направлены на профилактику предупреждения терактов, на недопущение вытекающих его последствий. Своевременное получение спецслужбами информации о готовящемся террористическом акте достаточно тяжело. Также одной из мер противодействия терроризму является принятие специальных антитеррористических законов, взаимодействие государств, борющихся с терроризмом, а также оказание экономического давления на страны, оказывающие поддержку международному терроризму.

Республика Казахстан активно сотрудничает с международными организациями, является членом Содружество независимых государств, Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе, Шанхайской организации сотрудничества, Организации договоров о коллективной безопасности, Совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии.

В рамках СНГ по инициативе Казахстана был создан Антитеррористический Центр. На данный момент он успешно функционирует. Кроме того членами Содружества был подписан Договор о сотрудничестве государств – членов СНГ в борьбе с терроризмом.

Касательно обмена информацией в борьбе с террористическими преступлениями, значимым компонентом в обеспечении безопасности и стабильности в регионах является ШОС, ОДКБ, Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансирования терроризма.

В целях взаимосогласованных действий в интересах обеспечения территориальной целостности, безопасности и стабильности, в том числе, путем усиления сотрудничества в борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, исходя из Декларации о создании ШОС от 15.06.2001 г., Шанхайской конвенции «О борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом» от 15.06.2001 г. и Хартии ШОС от 07.06.2002 г. была образована Региональная антитеррористическая структура (РАТС) ШОС, которая приобретает динамичный оборот.

Остановившись на работе ОБСЕ, следует отметить, что эта организация занимается вопросами безопасности в области обеспечения мира, демократии и стабильности на земле, которая принимает эффективные меры в борьбе с террористическими преступлениями, не имеющими никакого оправдания, какими бы ни были его мотивы или происхождения.

Основными направлениями деятельности данной организации является: противодействие насильственному экстремизму и радикальному терроризму, предупреждение и пресечение финансирования, противодействие использованию Интернет ресурсов в террорпреступлениях, укрепление национальных усилий по выполнению резолюции 1540 Совета Безопасности ООН о нераспространении оружия массового уничтожения, и многое другое.

Теперь рассмотрим еще одну немаловажную организацию, которая разрабатывает и реализует меры по выявлению и нейтрализации каналов финансирования и другой ресурсной поддержки в террористическом и экстремистском направлении это Организация Договора о коллективной безопасности (ОДКБ).

Ее основной задачей является защита участников договора от любых внешних военно-политических агрессоров, международных террористов, а также от природных катастроф крупного масштаба.

После изучения деятельности международных организаций направленных на борьбу с терроризмом, следует рассмотреть опыты зарубежных стран борьбы с данным видом преступления.

В целях укрепления отношений на международном уровне между странами, Казахстан ратифицировал ряд международных договоров, направленных на сотрудничество, дружественные отношения, оказание правовой помощи между государствами, об охране

границ государств - участников Содружества с государствами, не входящими в СНГ и т.д. Эти договора являются неотъемлемой частью целого механизма, которое помогает нашей республике бороться с терроризмом и сотрудничать в борьбе с этим чудовищным преступлением.

Республика Казахстан всегда пользовалась уважением и особым доверием со стороны дружественных стран. Являлась авторитетом и образцом благосостояния и национальной безопасности.

Однако несмотря на ряд принимаемых мер, направленные на сохранение мира и безопасности граждан, на экономическую стабильность и межнациональное равенство, на территории республики были совершены террористических акты в г.Алматы, Актобе, Атырау, Мангистауской и др. областях, избежать которых не удалось.

Эти события привели к ужесточению мер направленные на борьбу с терроризмом. Были внесены поправки в законодательные акты, ужесточена ответственность за совершение данных преступлений, скоординированы действия государственных органов, направленные на противодействие терроризму [4; 4с.].

На основании изложенного, полагаем, что терроризм это не просто преступление против одного человека или определенной группы лиц, это преступление против всего человечества.

Актуальность и острота проблем заключается в силу ограниченности ресурсов и недостатков опыта в борьбе с терроризмом. Она сложна и специфична, для его преодоления требуется принятие огромных вазимодественных усилий многих государств. А именно разработка эффективных методов пропаганды борьбы терроризмом, объединение всего общества по национальным и общечеловеческим ценностям.

В завершении полагаем, что прямой путь к улучшению безопасной обстановки на территории государства является совершенствование национального законодательства, которое предусматривает углубленное изучение международно-правовых аспектов данной проблемы, следовательно правовое регулирование борьбы с терроризмом не должны прекращаться, так как это требует укрепление возможностей как на национальном, так и на международном уровне.

Список использованной литературы:

1. Аслаханов А.А. О российской мафии без сенсации. г.Москва. Издательство Юридический центр пресс, 2004. 192 с.
2. Никитина А.Ф. Юридический словарь. г.Москва. Издательство Олма-пресс образование, 2004. 639с.
3. 10 крупнейших терактов в мире, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2436364>
4. О противодействии терроризму. Закон Республики Казахстан. Принят 13 июля 1999 год.

ШЕТЕЛДІКТЕРГЕ ҰСЫНЫЛАТЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМДЕР

Айжгігіт Жанболат Жаңбырбайұлы

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Куанов А.О.

Ғылыми жетекші, заң ғылымының кандидат

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Шетелдіктердің мәртебесін реттейтін мемлекетпен қабылданған халықаралық құқық нормалары мемлекет ішіндегі құқық нормалары арқылы немесе халықаралық құқықтың нормаларын тікелей қолдану жолымен жүзеге асырылады.

Түйінді сөздер: шетел, мәртебе, мемлекет, құқық нормалары, халықаралық құқық, құқықтық режим, декларация, шетелдіктердің мәртебесі

ПРАВОВЫЕ РЕЖИМЫ, ПРЕДЛАГАЕМЫЕ ИНОСТРАНЦАМ

Айжгігіт Жанболат Жаңбырбаевич

Магистрант образовательной программы «Право»

Куанов А.О.

Научный руководитель, к.ю.н.

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье нормы международного права, принятые государством, регулирующим статус иностранцев, реализуются через нормы права внутри страны или путем прямого применения норм международного права.

Ключевые слова: иностранный, статус, государство, нормы права, международное право, правовой режим, декларация, статус иностранцев

LEGAL REGIMES OFFERED TO FOREIGNERS

Ayzhigit Zhanbolat Zhabyrbayuly

Graduate of the educational program «Law»

Kuanov A.O.

Supervisor, Ph.D.

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article, the rules of international law adopted by the state regulating the status of foreigners are implemented through the rules of law within the country or by directly applying the rules of international law.

Keywords: foreign, status, state, legal norms, international law, legal regime, declaration, status of foreigners.

Халықаралық құқықтық әдебиетте шетелдіктердің құқықтық мәртебесіне қатысты «құқықтық жағдай», «құқықтық мәртебе», «құқықтық режим» және мазмұны бойынша жақын болатын басқа да түсініктер қолданылады. Бірақ осымен қатар әртүрлі авторлар оларға әртүрлі анықтамалар береді. Бұл аймақтағы ғылыми жұмыстарды талдау көрсеткендей, аталған терминдерді жүйе ретінде қарастыру қажет. Бұл М.М.

Богуславскийдің, Л.Н.Гадененконың, О.Е.Ежованың, В.А.Пастухованың, В.И.Кисильдің, Б.И.Нефедовтың, А.М.Арбузкиннің, В.Д.Яровскийдің жаңа жұмыстарында дәлелденеді.

Зерттелетін терминдердің этимологиялық мәні келесідей түрде анықталады: «режим» түсінігі (французша *regime*н сөзінен шыққан *regino*) – басқару әдісі, орнатылған тәртіп, қандай да бір мақсатқа жету үшін қолданылатын нормалардың, шаралардың жиынтығы. «Мәртебе» (латынша *status* – «жағдай») – кез – келген азаматтың немесе заңды тұлғаның міндеттемелері мен құқықтарының жиынтығы. Жоғарыда аталған факторлардың көбісі бұл түсініктердің мазмұнына шетелдіктердің құқықтары мен міндеттемелерін қосады. Бұл жетікілісіз деп танылады және құқықтар мен міндеттемелер қабылдаушы мемлекеті тарапынан қамтамасыз етіліп, кепілдендірілуі керек. КСРО – дағы шетелдіктердің құқықтық мәртебесін анықтайтын КСРО Конституциясының 37 бабында Заңмен құқықтар мен еркіндік қарастырылды деп жазылуы кездейсоқ емес. Шетелдіктердің құқықтары мен еркіндіктерін жариялау ғана потенциалды мәртебені орнатады, ал кепілдендірілуі мемлекеттердің өзіне оларды нақты жүзеге асыру бойынша белгілі бір міндеттемелерді жүктейтіндігін көрсетеді [1,233б].

Шетелдіктердің мәртебесін реттейтін мемлекетпен қабылданған халықаралық құқық нормалары мемлекет ішіндегі құқық нормалары арқылы немесе халықаралық құқықтың нормаларын тікелей қолдану жолымен жүзеге асырылады. Адам құқықтары туралы Декларацияның 2 бабында (1т.) өздері мекен ететін елдің азаматтары болып табылмайтын тұлғаларға қатысты аталған декларацияда «бірде бір ереже шетелдіктердің шығуы мен оларды мекен ету жағдайларына қатысты заңдар мен ережелерді қабылдауға немесе оның азаматтары мен шетелдіктер арасындағы айырмашылықтарды орнатуға деген кез – келген мемлекеттің құқықтарын шектейтіндей түсіндірілмеуі керек» деп көрсетілген. Бірақ, мұндай заңдар мен ережелер адам құқықтары аясындағы міндеттемелерді қоса отырып, осы мемлекетпен қабылданған халықаралық - құқықтық міндеттемелермен сәйкестендірілуі керек.

Шетелдіктердің құқықтық мәртебесінің жалпы қағидалары халықаралық құқықтың нормаларымен орнатылады, ал оларды нақтылау ұлттық құқық нормаларына имплементация арқылы жүзеге асырылады. Көптеген елдерде шетелдіктердің құқықтары мен міндеттемелері құқықтың жеке саласын құрайтын нормалармен реттеледі [2, 90б]. Құқықтық теорияда ол шетелдіктердің құқықтары деп аталады. Құқық саласы ретінде шетелдіктердің құқықтары Австрияның, Германияның, Ұлыбританияның, АҚШ пен басқа да елдердің ұлттық – құқықтық жүйелерінде әрекет етеді.

Бірқатар мемлекеттерде мекен ету үшін кіру және мекен ету елінен шығу кезінде шетелдіктердің мәртебесін реттейтін арнайы заңдар бар.

Өткізілген талдау көрсеткендей, шетелдіктердің жалпы құқықтық мәртебесі мемлекет ішіндегі құқықтың тікелей әсерімен және халықаралық – құқықтық реттеумен әрекеттесу кезінде реттеледі.

Қазіргі уақытта КСРО азаматтары болып табылмайтын және өзінде басқа шетелдік мемлекеттің азаматтылығына (шетелдік азаматтардың) жатқызылатын дәлелі болған жағдайда тұлғалардың құқықтық жағдайларын сипаттау үшін көптеген авторлар «құқықтық мәртебе» терминін емес, «құқықтық режим» терминін қолданады, ол деп олар ең алдымен осындай тұлғалардың құқықтары мен міндеттерінің жиынтығын түсіндіреді. Бірақта шетелдік азаматтардың (жалпы тұлғаның) құқықтары мен міндеттемелерінің жиынтығына қатысты «құқықтық режим» термині бізге дұрыс емес сияқты көрінеді. Қолайлы жағдай жасау, яғни кез – келген мемлекеттің азаматтары пайдаланған және пайдаланатын шетелдік мемлекеттердің азаматтарына құқықтарын ұсыну режимі.

Субъектілердің азаматтық – құқықтық мәртебесін зерттеу мәселелерінің сөзсіз ғылыми және тәжірибелік құндылығына қарамастан, азаматтық құқық ғылымында бұл түсінікке назар аударылған жоқ. Субъектілердің «азаматтық – құқықтық мәртебесі» мен «азаматтық – құқықтық жағдай» түсініктерін тепе – тең деп қарастырған жөн, өйткені

«мәртебе» мен «жағдай» түсінігі өзара ауыстырылады, ал айырмашылықты бір субъектінің құқықтық мәртебесі мен құқықтық жағдайы арасында емес, халықаралық жеке құқықтың әртүрлі субъектілерінің құқықтық мәртебесі (жағдайы) арасында өткізген жөн.

Субъектінің құқықтық мәртебесінің алғышарты болып құқық субъектілік табылады, ол құқық теориясында құқық субъектісі бола алу мүмкіндігі немесе қабілеттілігі ретінде анықталады.

Конституциялық – құқықтық мәртебе түсінігі құқық жүргізуде дәстүрлілердің қатарына жатпайды және мағынасы бойынша жаңалар қатарына жатады. Ол біздің әдебиетімізге салыстырмалы түрде жақында ғана енді. Осы уақытқа дейін ол қолданылған жоқ, ал егерде қолданылса да, көбінесе азаматтың құқық субъектілігімен ұқсастырылды. Сонымен қатар, кейіннен анықталғандай, бұл жеке өзіндік және перспективті категория. Және де, кейбір ғалымдар оның нақты болуына қатысты күмәнданады. Осылайша, С.Н.Братусь қандай да бір ирониясыз «азамат мәртебесі деген категория болса, ол барлығы үшін тең құқықтар мен міндеттемелерді сипаттау керек» деп атап көрсетеді [3, 288б].

Тұлға құқығының аясы, оның құқықтық жағдайын зерттеу қазіргі жағдайларда құқықтық ғылымның магистральды бағыттарының бірі болып табылады. Бұл сферада бірқатар М.Т.Баймаханов, Н.В. Витрук, С.Зиманов, В.А.Ким, В.В. Копецчивов, Н.И.Матузов, Г.Сапарғалиев, С.Сабиқенов, И.Е.Фарбер, М.А.Шафир, Н.А.Шайкенов сияқты, сонымен қатар салалық ғылымдардағы Н.С. Малейн, В.А.Масленников, Н.Т.Михайленко сияқты ғалымдар белсенді түрде жұмыс істеуде. Бұл мәселелермен басқа елдерде И.Сабо, Г.Ханай, М.Михайлова сияқты ғалымдар жұмыс істеуде.

Бірақ тақырып өзектілігін жойған жоқ. Керісінше, ол бұрынғыдан да бетер елдің объективті қажеттіліктерін, жаңаша конституциялық және ағымдағы заңнаманы ескере отырып, құқықтық ғылымның жетілуін, тұлғаның өспелі белсенділігін, біздің қоғамымыздың жаңа жағдайларына қатысты ары қарай жасап шығаруды талап етеді. Бұны құқықтық жүйе дамуының тенденциялары, оның интенсификациясы талап етеді. Атап айтқанда, құқықтық мәртебенің мәні, мазмұны, оның дамуының заңдылықтары, түрлері, басқа құқықтық көріністерімен өзара байланысы, тұлғаның санасы мен мінез – құлқына әсері сияқты аспектілер жеткілікті түрде зерттелмеген. Кейбір келіспеу моменттерін жеңіп, оларды шешу жолдарын табу қажет.

Тұлғаның «құқықтық мәртебесі» мен «құқықтық жағдай» түсініктерін ажырату негізделмеген деп сипатталады (Н.В.Витрук, В.А.Кучинский, Е.А.Лукашева, Н.С.Малейн). Біздің ойымызша, мұның теориялық та, тәжірибелік те қажеттілігі жоқ. Одлардың арасындағы айырмашылықтарды басқа да авторлар қарамайды. Мысалы, П.Г.Семенов ұсынылып отырған айырмашылық «мәні бойынша еш нәрсені өзгертпейді және дұрыс негізделмеген» деп санайды [4, 258б].

Терминологияны екі жақтандыру көбінесе дұрыс болмайды, мәселені жасап шығаруды, талдауды, қабылдауды қиындатады. Мәртебе – бұл жағдай, ереже, бір нәрсенің немесе біреудің позициясы. Бірақ мәселе этимологияда да, терминологияда да емес (ол өзінше маңызды болғанымен), мәселенің мәнінде. Құқықтық мәртебесі тұлғаның құқықтық жағдайының «ядросы», «негізі» деп қарау дұрыс болмас еді, өйткені мұндай арақатынаста аталған түсініктер болмайды, және «құқықтық жағдай – бұл құқықтық мәртебенің нақты жүзеге асырылған немесе өткізілетін бөлігі» деу де дұрыс емес. Соңғы жағдайда мәселе одан әрі бұрмаланады.

Тұлғаның құқықтық жағдайының (немесе мәртебенің) құқықтық негізін, «заңды құқықтар, бірігуіндегі міндеттемелері мен заңды мүдделері» құрайды. Бірақ бұл тең жағдайда «жағдайға», сонымен қатар азаматтың «мәртебесіне» да қатысты, өйткені сөз бір нәрсе туралы болып отыр.

В.А.Кучинский құқықтық мәртебе пен құқықтық жағдайды ұқсастыру құқықтық мәртебеқа субъективті құқықтар мен міндеттерді қосу сияқты негізсіз деп санайды. Бірақта құқықтық мәртебе субъективті құқықтар мен міндеттемелерсіз болмайды. Басқа жағдай – бұл

қандай субъективті құқықтар мне міндеттемелер және бұл қандай мәртебе. Сөз азаматтың құқықтық мәртебесі, қоғамның мүшесі (яғни жалпы, базалық мәртебе) туралы болып отырса, онда бұл жерде барлығы емес, барлығы мен әрқайсысына жатқызылатын, заңнан шығатын негізгі құқықтар мен міндеттемелер ескеріледі. Бірақ, кең әдебиеттерді дәлелді түрде көрсетілгендей, бұл құқықтар субъективті сипатқа ие. Олар «құқық қабілеттілік» элементтерін емес, тұлғаның, субъектінің құқықтарын сипаттайды [6,178б].

Автор, мұнда, тұлғаның жалпы құқықтық мәртебесіне (дәл жалпысына) әртүрлі нақты құқықтық қатынастардан пайда болатын және соның салдарынан тұрақты болып табылмайтын субъективті құқықтар мен міндеттемелерге кірмейтіндері туралы айтқысы келген болар: олар индивидуалды мәртебеға кіреді. Егер де солай болса, оның ойымен келісуге болады. С.Н.Братусьтың позициясы осымен түсіндірілетін шығар, ол «азаматтың мәртебесі өзіне субъективті құқықтар мен міндеттерді қосады, өйткені олардың кейбіреулерінің көлемі (атап айтқанда азаматтықтардікі) әртүрлі азаматтарда әртүрлі» деген жағдайды келіспейтіндей деп санайды [7, 306].

Азаматтың құқықтық мәртебесі өзгеріссіз бола алмайды, ол қоғамның және мемлекеттің дамуымен бірге дамиды және күшейеді, жаңа, терең және кең мағынамен толықтырылады, қосымша сипаттамалармен, белгілермен толықтырылады. Пән өзгерсе де түсінік те өзгереді. Ойлау мен абстаракцияның әртүрлі деңгейлерін меңгерген адамдармен құрылатындықтан, ал «бір де бір зат әртүрлі индивидтарда көрінетіндіктен», келіспеушіліктер пайда болады, әртүрлі шешімдер ұсынылады, ол ақырында пайдалы болады, өйткені шынайылықты іздеу, оған жақындау үрдісі жүреді. Таранов дұрыс атап көрсеткендей, құқықтық мәртебе әртүрлі мәселелері туралыталқылауды, сонымен қатар оның құрылымын «пайдалы деп тану дұрыс» деп атап көрсетті. Бұл жерде сөз бұл түсініктің түсіндірудің кеңдігін немесе тарлығын критикалау емес, оның қоғам үшін құндылығы мен қажеттілігін, нақты мазмұнын ашу туралы болып отыр.

Құқықтық мәртебе түсінігіне қандай да бір элементтерді қосу немесе қоспау жасанды түрде емес, туынды түрде болуы керек, бұл объективті қажеттілікпен негізделеді. Мысалға, құқықтық статуты кеңінен түсіндіру «барлығын» қамтуды қарастырмайды, атап айтқанда құқықтық борыш, құқықтық белсенділік, құқықтық мәдениет, құқық санасы және т.б. сияқты ерекше феномендар, бұл элементтер емес, көбінесе аталған көріністі жеке қасиеттері, ерекшеліктері, белгілері, оның қасиеттерінің сипатталуы. Олар, сөзсіз қоғамдағы құқықтық мәртебенің сипаттайды, бірақта жеке өзіндік құрылымдық компоненттер бола алмайды[8].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Шеретов С.Г. Конституционное право РК. Алматы, 2002. С. 42
2. Теория государства и права. Курс лекций. Под ред. М. Н. Марченко. М. 2003г
3. Теория права и государства. Под ред. Манова Г. Н. М., 2001г
4. Шеретов С.Г. Конституционное право РК. Алматы, 2002г
5. Четвернин В.А. Понятия права и государства. М., 2003г
6. Ашеулов А.Т., Г.А. Жайлин. Гражданско-правовая. Ответственность за вред, причиненный преступлением против личности. Алматы, Издательства КазГЮУ 2000 г.
7. Басик М.Г., Сулейменов М.К. Гражданский Кодекс РК комментарии. Общая часть. Алматы.
8. Братусь С.Н.Юридическая ответственность и законность.Москва,2014 г.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ БОЙЫНША ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЖАЗАЛАР

Елгондин Азизхан Тореханұлы

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Қуанов А.О.

Ғылыми жетекші, заң ғылымының кандидаты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Мемлекеттік нысан зайырлы ретінде танылып отырса да, азаматтарды жемқорлықтан сақтандыруда діни уағыздар мен дінбасылардың әсері қоғамымызда ерекше орын алып отырғандығын атап өту керек.

Түйінді сөздер: мемлекет, сақтандыру, Қазақстанның қылмыстық заңдары, экономикалық, саяси, құқықтық қатынастар, Қазақстанның қылмыстық саясаты, жемқорлық

НАКАЗАНИЯ ЗА БОРЬБУ С КОРРУПЦИЕЙ В КАЗАХСТАНЕ

Елгондин Азизхан Тореханович

Магистрант образовательной программы «Право»

Қуанов А.О.

Научный руководитель, к.ю.н.

Казахско-Русский международный университет 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье следует отметить, что, хотя государственный объект признан светским, влияние религиозных проповедей и духовенства в предотвращении коррупции граждан занимает особое место в нашем обществе.

Ключевые слова: государство, страхование, уголовное право Казахстана, экономические, политические, правоотношения, уголовная политика Казахстана, коррупция

PUNISHMENT FOR FIGHTING CORRUPTION IN KAZAKHSTAN

Elgondin Azizkhan Torekhanovich

Graduate of the educational program «Law»

Kuanov A.O.

Scientific adviser, Ph.D.

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article, it should be noted that, although the state object is recognized as secular, the influence of religious sermons and the clergy in preventing corruption of citizens occupies a special place in our society.

Keywords: state, insurance, criminal law of Kazakhstan, economic, political, legal relations, criminal policy of Kazakhstan, corruption

Қоғамдық сананың әр деңгейінің көрінісі ретіндегі билеуші мен бағыныштылардың еркі, мүдденің көрінісінің субъективті себебі бола отырып, экономикалық, саяси, құқықтық қатынастырдың өрістеуіне жол ашады, сонымен бірге бұл құбылыс қоғам дамуының тарихи-кезеңінің нақты сәтіне тән. Бұл дегеніміз – экономика, саясат, құқықтың өзара байланысын жалғайтын қоғамдық сананың идеологиялық бағанын жасау және оның заңды жалғасы

құқықтық идеологияның талаптарын қолдану деген мәселе. Қоғамдық өмірдегі субъективті және объективті факторлардың қолданылуы мен оның түрлі мәнге ие болуы – экономика мен саясатқа әсерінің нысанын үлгілейді. Мысалы, ағылшындардың құқық жүйесіндегі соттық прецеденттердің ролі, құлиеленушілік құқықтың классикалық сипатына тән Рим құқығының нормалары Еуропа құрлығының құқықтық жүйесінің әлі күнге құрамдас элементі ретінде белгілі. Ұлттық психология мен ұлттық құқықтық сананың дағдылар мен салт-дәстүрлері - құқықтық нормалардың мәніне ерекше серпін серіп отырғаны жасырын емес. Қазақ билер сотының тамаша шешімдері мен дала заңының өркениеттіліктің өрісінен алыс емес, қайта мәндес, мазмұндас екендігін дәлелдеуде академик С. Зимановтың еңбектерінің құндылығы мәңгілік[1].

Қазақ билері де қылмыстық құқықбұзушылықтың өзіндік нысанының авторлары. Мал ұрлығы, жесір, жер дауы – билер тарапынан тиянақты да тұрақты өз шешімін тауып отырған. Қазақ халқының би-шешендері ерекше тұлғалар санатына жатады. Олардың ерекшелігі – бойындағы елді аузына қаратып, жедел шешімдер қабылдау қасиеті басқа халықтарда өте сирек кездескен. Біздің заманымыздан бұрын II-III ғасырлардағы Мәнді би, Елсау би, Оңқай би, Майқы би тәрізді қадым заманның дара да дана билерінің құқықтық ойлары бүгінге келіп жетті. Олардың құнды пікірлері халық басқару, сот билігі, сыбайлас жемқорлықпен, меншікке деген пайдақорлық-озбырлық, зорлық қылмыстарының қауіптілігін меңзеген ғұлама сөздері – ұрпаққа мұра, адастырмас бағыт[2].

Құқықтық мемлекетті құру сатысындағы Қазақстанның қылмыстық саясаты – дербес мәнге, көп қырға ие болды. Мемлекеттің даму кезеңімен құқықтың пайда болуы да қарайлас, оның себебіне мемлекет пен құқықтың тарихи кезеңдері негізгі қоғамдық-экономикалық формациялар мен өндірістік қатынастардың дамуының табиғи кезеңдеріне сай келеді. Жемқорлыққа қарсы мемлекет ретіндегі Қазақстанның қылмыстық заңдары – жетекші Еуропа мемлекеттерінің революцияға дейінгі және Кеңестік қылмыстық заңдары дағдылы әдістері мен қарама-қайшылықтарын, маңызды тұстарын ескерген, өзара қайшылықты, бәсекелес екі жүйенің (социализм мен капитализм) өзіне тән әдістері мен ерекшеліктерін құрамына сіңірген, үздіксіз дамудың келесі кезеңіндегі күрделі, мемлекеттік мүдделі әрекеттердің кешенді жиынтығы[3].

Мемлекеттік нысан зайырлы ретінде танылып отырса да, азаматтарды жемқорлықтан сақтандыруда діни уағыздар мен дінбасылардың әсері қоғамымызда ерекше орын алып отырғандығын атап өту керек.

Қоғамдық дамудың объективті факторы – бұл біздің ойымызша, адам санасының жартылай тәуелді жағдайлар мен қатынастардың күрделі сипатты иеленуі: объективті фактор - әлеуметтік саяси, идеологиялық қатынастардың көрінісі бола отырып, қоғамның басым бөлігінің өз мүддесі үшін күресінің әдіс-тәсілдерінің жиынтығынан құралады. Объективті факторлардың қалыптасу қайнар көздеріне: сыртқы көріністерінің адам санасына жағымдылығы, қылмыстық ахуалдың тұрақтылығы, адам мен құқық қорғау органдарының «құқықтық» бірлікте болуы, қоғам мүшелерінің әрекетінен – адамгершілік, әдет, ізгілік, эстетикалық мәннің байқалып отыруы жатады. Объективті фактор – қоғамдық санадан, оның саналық деңгейінен мән сапасына ие болады. Қоғамдық сана – адамның рухани жұптасуы, олардың ізгілік байланыстарының өнімі.

Қазақстан Республикасы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» заңды бірінші болып 1998 жылы қабылдады, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттің нақты стратегиялық саясаттары анықталды. Осы заңның жүзеге асырылып жұмыс істеуіне 10 жылға жақын уақыт кетті. Демократиялық тұрғыдан қарағанда қоғамды қайта құру арқылы азаматтардың құқығын қорғау, сотталғандардың заңды мүдделері мен қауіпсіздігі мәселелерімен шындап айналысудың мүмкіндігі туғандығын бағамдау Қазақстан азаматтарының басым көпшілігі тарапынан жеткілікті дәрежеде емес.

Дегенмен Президентіміздің жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша көптеген нормативтік құқықтық актілерге қол қойып, сыбайластықтың алдын алудағы мемлекеттің

рөлін айқындап берді. Қылмыстық саясаттың бұндай анықтамасымен толықтай алғанда келісуге болады, бірақ анықтамада жаза мәселесі, жазамен қорқыту, жаза орнына қылмыскерге қолданылатын әкімшілік және қоғамдық әсер ету шаралары қылмыстық саясатты жүзеге асырудың бірден-бір құралы екендігі көрсетілмегендігі қылмыстық саясат мәні жөнінде сенімсіз қорытындыға жасауға әкеліп соғады[4].

Жемқорлықтың алдын алып қысқартуға, мемлекет пен қоғам өмірінің түрлі салаларында оны тудыратын себептер мен жағдайларды жоюға қабілетті превентивтік сипаттағы кешенді шараларға жетекші рөл берілуі тиіс. Соттық және еңбекпен түзеу саясаты да бұл қылмыстың таралуына ерекше әсер етудің бірыңғай мәніне ие, бірақ та олардың әрқайсысы өзіне тән құралдарымен, әдістерімен, мүмкіндіктерімен заңда бекітілген біртұтас саясаттың жалпы қағидалары негізінде қылмыспен күрес саласынында қызмет атқарады немесе бұл қылмыстық саясаттың кең мағынадағы түсінігін қалыптастырады. Қылмыстық саясаттың тар және кең мағынадағы түсініктерін беру қылмыстық саясаттың мәні мен маңызын тар және кең мағынада қабылдауға әкеліп соғады және де азаматтарға мемлекеттегі қылмыстық саясаттың бағытына дұрыс болжау жасауына мүмкіндік бермейді. Қылмыстық саясаттың астарында мемлекеттің сонымен қатар адам мен азаматтың мүдделері жатады, бұл мүдделердің толық қорғалуы сыбайлас жемқорлыққа қарсы шешімдердің дұрыс ұйымдастырылуына тікелей байланысты. Қылмыстық процессуалдық құқық және қылмыстық атқару құқығының қағидалары кезең-кезеңімен басымдық күшке ие болады. Мыс: қылмыстық процесстің қылмыстық іс қозғау сатысында қылмыстық құқық қағидалары басымдыққа ие болып, шешуші роль атқарады. Ал, алдын –ала тергеу сатысы немесе басты сот талқылауын тағайындау сатысында қылмыстық процесс қағидалары басым күшке ие болады. Ал, қылмыстық саясаттың арнаулы қағидалары қылмыспен күресте жетекші сипатта болып, аталған материалдық және процессуалдық құқық салаларының қағидаларының дұрыс орындалуына септігін тигізеді. [5].

Біз өз сыбайлас жемқорлыққа қарсы қылмыстық саясатымыздың бағыттары мен ізгілік сипатына тоқталдық және де мемлекеттік қылмыстық саясат ауыр және аса ауыр қылмыс жасаған адамдарға, қылмыстық қудалаудан қашып жүргендер мен қайталап қылмыс жасағандарға жұмсақтық көрсетпейді. Әрекет аясына адамдардың едәуір бөлігі тартылатын және қоғамдағы тұрақтылық, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекет мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғаудың беріктігіне сенімділік, елдегі құқық тәртібінің жай-күйі олардың қызметінің тиімділігіне байланысты болатын құқық қорғау органдарының заңнамалық базасын жетілдіру ұсыныстары да аталған тұжырымдамадан тыс қалмаған. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мен оны болдырмау, онымен күрестегі табандылық, жедел-ізвестіру қызметін жетілдіру, нақты қалыптасқан оперативті ахуалға тиісінше көңіл аудару, ақпараттық қамтамасыз ету мен талдау жұмысының деңгейін көтеру, халықаралық ынтымақтастықты кеңейтудің басым бағыттар ретінде көрсетілуі-егер олар уақтылы табандылықпен орындалса, біздің қылмыстық саясатымыздың жоғары деңгейде жүзеге асырылуына қызмет етері сөзсіз. Экономикалық прогресстердің өрлеуін немесе қоғамда қалыптасқан күрделі экономикалық жағдайды өз бас пайдасына жаратуды көздейтін күштердің бар екені рас. Қазақстан Республикасы ТМД мемлекеттері ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы бірінші және бірден-бір заң қабылдағандығы белгілі. 2008 жылдың бірінші жарты жылдығында сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары үшін тәртіптік және әкімшілік жауапкершілікке 2100 мемлекеттік қызметші тартылған [6].

ҚР-сының қылмыстық заңдары тек қана осы қылмыстық кодекстен тұратындығын көрсетеді. Қылмыстық заң қылмыстық жауаптылықты көздейтін бірден-бір заңдық құрал болуы тиіс. Ал, осы баптың 1-тармағының сөйлемдеріне көз жүгіртсеңіз “қылмыстық жауаптылықты көздейтін өзге де заңдар оларды осы Кодекске енгізгеннен кейін ғана қолданылуы тиіс” деген көрсетілім мемлекетте бір ғана қылмыстық заңның болуын айғақтай түседі. Сонымен қатар мемлекетте сыбайлас жемқорлық қылмыстарының өрістеп тұрғандығы белгілі. Ал, мемлекетте «Сыбайлас жемқорлық пен ұйымдасқан қылмысқа қарсы

күрес туралы» заңның қабылданғаны белгілі. Сонда мемлекетте сыбайлас жемқорлықпен күресте осы күресті жүргізушілер Республика Қылмыстық кодексін бе жоқ әлде жоғарыда көрсеткен заңды басшылыққа ала ма деген сұрақ туады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 15 тарауында көрсетілген қылмыс түрлері сыбайлас жемқорлықты құрайтын қылмысқа жататындығын өкілетті адамдар анықтаған[7].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. – М.2011. – 273с. Михлин А.С. Последствия преступления. – М. Юрид. Лит., 1969. – 104с.
- 2 Жүнісов Б.Ж. Қазақстан республикасының қылмыстық құқығы (Жалпы бөлім): Оқулық басылым. – Қарағанды: Қазақстан Республикасы ПМ Қарағанды заң институты. – 240 б.
- 3 Каиржанов Е.И. Уголовное право Республики Казахстан (Общая часть); Учебник для высших учебных заведений. – Алматы: 2013. – 248 с.
- 4 Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім. Оқулық, Алматы: Жеті Жарғы, 2017. – 360 б.
- 5 Амрекулов Б.А. Уголовная ответственность за злоупотребление должностными полномочиями. Автореферат. К.ю.н. Астана. 2011. – 147с.
- 6 Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации/ отв. Ред. В.И. Радченко. М., – 512с.
- 7 Жемпиисов Н.Ш. Комментарий к статьям головного кодекса Республики Казахстан по преступлениям, отнесенным к подследственности финансовой полиции. Под. Общей ред. Д.ю.н. проф. М.Ч. Когамова. – Астана: Полиграф – Мир, 2016. – 526с.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ САЯСЫТЫНДАҒЫ
СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ
ДАМУЫ**

Елгондин Азизхан Тореханұлы

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Қаратаев Т.Ж.

Ғылыми жетекші, заң ғылымының кандидаты, доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» заң кешігіп қабылданса да мемлекеттегі бой бермей кеткен сыбайлас жемқорлықпен күресте бірталай нәтижеге жеткізгені ақиқат екеінін баріміз білеміз.

Түйінді сөздер: Азамат, президент, заң, мемлекет, сыфбайлас жемқорлық, ұйым, иновация, қылмыс, саясат, мәдинет, қызметкерлер, лауазм, экономикалық қарым қатынас.

**СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ В АНТИ-
КРИМИНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Елгондин Азизхан Тореханович

Магистрант образовательной программы «Право»

Каратаев Т.Ж.

Научный руководитель, к.ю.н., доцент

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье всем известно, что закон «О противодействии коррупции», хотя и принят с опозданием, добился значительных результатов в борьбе с коррупцией в стране.

Ключевые слова: Гражданин, президент, закон, государство, коррупция, организация, инновации, преступность, политика, культура, сотрудники, должности, экономические отношения.

**FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE FIGHT AGAINST CORRUPTION IN THE
ANTI-CRIMINAL POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Elgondin Azizkhan Torekhanovich

Graduate of the educational program «Law»

Karataev T.Zh

Supervisor, Ph.D., Associate Professor

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article, everyone knows that the Law on Combating Corruption, although adopted late, has achieved significant results in the fight against corruption in the country.

Keywords: Citizen, president, law, state, corruption, organization, innovation, crime, politics, culture, employees, positions, economic relations.

Сыбайлас жемқорлық адамзаттың ұйымдасқан қоғам пайда болғаннан бері оның құрамдас бір бөлігі болып келетіні ежелден анық. Билік басындағы адамдардың өз құзырын асыра пайдалануына жол бермеу жолдарын қарастыру ежелгі Грекия мен Рим заманындағы

зерттеушілер, ғалымдар еңбектерінде маңызды орын алған тақырып. Бүгінгі күні мемлекеттің дамуын тежейтін ішкі факторлардың ішінде сыбайлас жемқорлық, онымен күрес жолы ең күрделі және мемлекеттің халық алдында, халықаралық деңгейде беделін түсіретін құбылыс болып отыр. Жемқорлықпен күрестің әлемдік тәжірибесі көрсетіп отырғандай, оның халықаралық құқық саласында бірауыздан мойындалған анықтамасы жоқ екенін, онымен күрес салдары, тәжірибесі әр мемлекетте әртүрлі болғандығын көрсетіп отыр.[2]

Негізінде қылмысқа анықтама берудің екі жолы бар: формальді және материалдық. Бұл екі түрі қылмыс ұғымының мәнін ашуға көмектеседі. Бұл жерде материалдық жолы арқылы қылмыстың түсінігін алу өте тиімді жол болып табылады. Қылмыстың белгілеріне: қоғамға қауіптілік, заңға қайшылық, айыптылығы, жазаланатындығы жатады. Кейбір авторлар қылмыстың белгілеріне моральға қарсылықты да жатқызады.

Ұйымдасқан қылмыс мемлекеттің экономикалық дамуына кедергі келтіріп қана қоймай, мерзімдік дағдарыстың негізгі себебі болуда. Сонымен қатар нарық реформасының басталуы мен оған халықтың «бой үйрету» үдерісінің ұзаққа созылуы, заңсыз бауды, рейдерлік әрекеттер мен басқа да жаңа заман қылмыстарын туындатты. Алайда, «нарыққа өту халықтың әлеуметтік таңдауына қайшы келмейді. Нарық бүкіл қоғамның ізгілік жағдайымен біріккен кезде ғана адамдар қажеттілігін қанағаттандыру мен олардың игіліктерінің әділетті бөлінуінің, құқықтардың сақталуы мен демократияның нығайуын қамтамасыз ете алады» деп көрсетті ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев. [3]

1991–1995 жылдар аралығындағы рәкет проблемасы, одан кейінгі сыбайлас жемқорлық, басқа да түрлі қылмыстар елдің еңсесін түсіріп қана қоймай, бюджет қазынасына қаншама қаржының түспей қалуына әкеліп соқты. Бұл мемлекет дамуына кедергі келтірген жағдайдың бір жағы болса, екінші кезекте орталықтандырылған жоспарлау жүйесінен құтылу мен экономикалық прогрестерді жаңа бағытқа қою мәселерін шешу Президент мойнына жүктелгені белгілі. Мемлекеттің басқа мемлекеттер арасында абырой жинап, бекемді беделге ие болуы үшін ішкі саясат проблемаларымен қоса сыртқы саясат проблемасын жүргізу, халықтың әлеуметтік жағдайын шешу, қоғамдағы қалыптасқан қылмыстық ахуалды төмендету мәселелері 1991-1997 жылдар аралығында шешілуі кезек күттірместен тұрған өткір мәселелер еді.

1979 жылы БҰҰ-дың Бас Ассамблеясы және сыбайлас жемқорлық мәселелері жөніндегі аймақаралық семинар (Гавана 1990 ж.) мынадай анықтаманы ұсынды: «Сыбайлас жемқорлық – бұл жеке адамның немесе бір топ адамдардың қызмет жағдайын өз басының мүддесіне қарай пайдалануы және мемлекеттік қызметкерлердің қызмет бабын заңсыз пайда алуға бағыттауы». [4]

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» заң кешігіп қабылданса да мемлекеттегі бой бермей кеткен сыбайлас жемқорлықпен күресте бірталай нәтижеге жеткізгені ақиқат. Аталған заңның қолданылу аясына қатысты бірыңғай деңгейде болуы немесе осы заң қармағына шабақтардың ғана түсіп қалмай, ірі лауазым иелерін де қамтуы халықтың бұл күреске деген ықыласын өсіріп қана қоймай, көздеген мақсатқа жетуге мүмкіндік беретіндігін ескеру керек.

Жаңа заманғы Қазақстан инновациялық қызметтің өрісін ғана кеңейтіп қоймай, нанотехнология дәуіріне қадам басты. Бұл сәйкесінше, қатынастарды құқықпен қамтамасыз ету қызметі де күрделенеді деген сөз. Бұдан шығатын қорытынды, мемлекет үлкен көлемдегі құқықтық және экономикалық құралдарға ие және осы құралдар арқылы инновация аясына әсер етеді, оларды іске қосады, ол оны ынталандыруы немесе инновациялық белсенділікті сыбайлас жемқорлық құқықбұзушылығы арқылы тежеуі ықтимал.

«Қазақстан Республикасында мемлекеттік міндеттерді атқаратын адамдардың, сондай-ақ соларға теңестірілген адамдардың лауазымдық өкілеттілігін және соған байланысты мүмкіндіктерін пайдалана отырып, не мүліктік пайда алу үшін олардың өз өкілеттіктерін өзгеше пайдалануы, жеке өзі немесе делдалдар арқылы заңда көзделмеген

мүліктік игіліктер мен артықшылықтаралуы, сол сияқты бұл адамдарға жеке және заңды тұлғалардың аталған игіліктер мен артықшылықтарды құқыққа қарсы беруі арқылы оларды сатып алуы сыбайлас жемқорлық деп ұғынылады». [5]

Ел Үкіметі мен парламент депутаттары бірігіп жаңа жоспарға сәйкес:

- 2015 жылдан бастап шағын және орта бизнеске жасалатын барлық жоспарлы тексеруді алып тастау, сондай-ақ, жоспардан тыс бақылау қажеттілігін объективті көрсететін кәсіпкерлік саласындағы тәуекелдерді басқарудың жаңа жүйесін енгізу;

- 2015 жылдан бастап шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін жою ресімдерін жеңілдету;

- 2016 жылдан бастап хабардар ету тәртібіне және өзін-өзі реттеуге көшіру жолымен берілетін рұқсаттар санын 50%-ға қысқарту; - мемлекеттің кәсіпкерлік қызметке араласуын заңнамалық жолмен қысқарту. Үкіметтік емес ұйымдарды, сараптамалық қауымдастықты іске тарта отырып, сыбайлас жемқорлыққа жағдай жасайтын қарама-қайшылықтарды, олқылықтарды, шарпысуларды аластау бойынша заңнамаға жүйелі негізде талдау жүргізетін болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің қалыптасуына немесе құқықтық мәдениетті тұлғаның ой – пікіріне қарсылық білдіру – қылмыстың жасалуының ізгілікке қарсы бейқұқықтық негізі. Жұмыссыздықты жою немесе Қазақстан азаматтарының жұмыспен қамтылуы – қылмыстың өрістеуіне немесе деңгейінің төмендеуіне тікелей әсері бар құбылыс. Мемлекеттік және квазимемлекеттік секторларда сыбайлас жемқорлықтың профилактикасы мақсатында мынандай шаралар қажет деп санаймыз: - мемлекеттік меншікті басқару мен жекешелендіру үдерісінде айна-қатесіз ашықтық пен айқындылықты қамтамасыз ету; - мінсіз беделге ие партия мүшелерін мемлекеттік аппараттағы жауапты қызметтерге ұсыну үшін кадрлық резерв жасақтау; - нәтижелі жұмысы үшін моральдық және материалдық ынталандыру жүйесін дамыта отырып, мемлекеттік қызметшілердің, бюджет саласы қызметкерлерінің жалақысын көтеруді қамтамасыз ету;

1. мемлекеттік қызметшінің өзі алдына келген адамды пара, сыйақы беруге мәжбүрлейді.

2. белгілі бір адам, бұл ұйымдасқан қылмыс өкілі болуы мүмкін, мемлекеттік қызметшіге көп жағдайда психологиялық қысым көрсетіп, оны «сатып алу» мақсатында пара, сыйақы алуға итермелейді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жоғарыдан жүргізіліп жатқан шаралар қоғамның қолдауынсыз тек ішінара нәтижелерге ғана жеткізбек. Сондықтан, сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың маңызды бағыты тиімдісі Үкіметтік және қоғамдық бақылау болып табылады. Бұл үшін мемлекет барлық әлеуетін, бірінші кезекте, жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі республикалық қоғамдық кеңес пен құқық қорғау органдарын пайдалануы қажет.

Көне заман тарихына көз жүгіртетін болсақ, алғашқы және ерте таптық қоғамдарда абыздарға, көсемдерге, әскербасыларына олардың көрсеткен көмегі, қызметі үшін төлемақы беру әдеттегідей норма болып қабылданғаны мәлім. Жоғары шенде тұрған басшылар қарамағындағы төменгі шендегі қызметкерлердің белгіленген бір төлемақыға риза болғанын талап ете бастады, яғни олар белгілі бір көлемде жалақы алатын болды. Ал төменгі шендегі қызметкерлер лауазымдық міндеттерін орындау барысында көрсеткен қызметі үшін жасырын түрде қосымша төлем талап еткен. Біздіңше осы құбылысты сыбайлас жемқорлықтың алғашқы белгілері деп қарастыруға болады[3].

Антик қоғамы (көне грек қала-мемлекеттер, республикалық Рим) тарихының ерте заманында кәсіби мемлекеттік шенеуніктер болмаған, сондықтан сыбайлас жемқорлық құбылысы да жоқтың қасы еді. Бұл құбылыс антик қоғамы құлдыраған дәуірде кең өріс ала бастады. Осы кезде рим құқығында «*connubium*» деген термин пайда болып, «бүлдіру», «біреуді сатып алу» деген мағынаны білдіріп, билікті асыра пайдаланушылық жағдайы болған кезде қолданылған. Мемлекет неғұрлым орталықтандырылған болса, соғұрлым азаматтардың мемлекеттік деңгейдегі істі өз бетінше шешуі шектеулі болады, осыған орай

төмендегі және жоғарыдағы шенеуніктер қатаң қадағалаудан босағысы келген адамдардан жасырын түрде пара алып, сөйтіп заңды бұзушылыққа жол беріледі. Сыбайлас жемқорлықтың осындай «төзімді нормасы» әсіресе өндірістің азиялық тәсілінде байқалады. Сөйтіп, Артхашастраның авторы сараң шенеуніктердің мемлекеттік мүлікті талан-таражға салудың 40 тәсілін көрсеткен.

Сыбайлас жемқорлықтың жаңа қарқынмен кең өріс алуы ХІХ ғасырдың соңы мен ХХ ғасырдың басына келеді. Бір жағынан, іс-шараларды мемлекеттік реттеу дәрежесі көтеріліп, осыған орай шенеуніктердің билігі күшейе түсті. Екінші жағынан, ірі кәсіпкерлік пайда болып, олар өз мақсатына жету үшін «мемлекетті сатып алуға» кірісті[4].

Дамыған елдерде (Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Батыс Еуропа елдерінде) саяси партиялардың маңызы өскен сайын партиялық сыбайлас жемқорлық кең етек ала бастады. ХХ ғасырдың екінші жартысында «үшінші әлем» елдері саяси дербес ел болып дамыған кезде, олардың мемлекеттік аппараты алғашқы кезден бастап сыбайлас жемқорлық жолына түскен еді. «Үшінші әлем» елдерінде «төменнен жоғары жаққа қарай» сыбайлас жемқорлық түрі кездеседі, бұндай жағдайда парақор басшы өз кінәсін мойындамай, қарамағындағы қызметкерлерді жазаға тартады. Сондай-ақ «жоғарыдан төменге қарай» сыбайлас жемқорлық түрі де болған, бұндай жағдайда жоғары қызметте тұрған шенеуніктер ашық түрде пара алып, алған парасымен қарамағындағы қызметкерлермен жартылай бөліскен (сыбайлас жемқорлықтың осындай жүйесі Оңтүстік Кореяда байқалады). «Үшінші әлем» елдерінде (Филлипинде, Парагвайда, Гаитиде, Африканың кейбір елдерінде) клептократиялық тәртіп орнаған, бұл елдерде сыбайлас жемқорлық барлық әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынасты қамтыған және пара бермесе ешбір іс орындалмайды. 1990 жылдары сыбайлас жемқорлық мәселесі аса өзекті мәселеге айналды. Осы кезде бұрынғы социалистік елдерде сыбайлас жемқорлық аса үлкен қарқынмен дамыды.[6]

Қорыта келе айтатынымыз, ХХ ғасырда сыбайлас жемқорлықтық қарым-қатынастың даму үдерісі мынадай:

- сыбайлас жемқорлықтың түрі мен формасы көбее түсті.
- ауық-ауық түрдегі сыбайлас жемқорлық жүйелі түрдегі сыбайлас жемқорлыққа айналды.
- биліктің төменгі сатысында орын алған сыбайлас жемқорлық биліктің жоғарғы сатысында кездесетін, одан әрі халықаралық сыбайлас жемқорлық сипатына ие болды[6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Газета «Алматы ақшамы», № 59 (5093) от 16 мая 2015 года
- 2 Назарбаев Н.А. Рынок и социально-экономические развитие (науч.ред. А.В. Бочурин, А.Т. Спицын – М. Экономика 2014. - С.9-31.
- 3 Алауханов.Е.О. Сыбайлас жемқорлықпен күрес: теория және практика: оқулық /- Алматы: Заң әдебиеті, 2009 – 25, 71 б.
- 4 Ағыбаев. А.Н. Адам, қоғам, мемлекет мүддесінің қорғаушысы. «Қылмыстық және қылмыстық атқару кодекстеріне он жыл: нәтижелері мен болашағы» атты халықаралық ғылыми конференция материалдар жинағы. 21-22 маусым 2007 ж. – Алматы: Қазақ Университеті, 2007 – 16,77 б.
- 5 Әпенев.С.М. Қылмысты квалификациялаудың ғылыми негіздері. Оқулық, Алматы:- «Заң әдебиеті», [2006 ж. - 27 б].
- 6 Қылмыс көрсеткіштері нені меңзейді? Заң газеті. - № 183 (1606)), 1 желтоқсан 2009 ж.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МАЗМҰНЫ ДЕФИНИЦИИ «ЖАҚЫН АДАМДАР» ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ЗАҢНАМАСЫНДА

Зубкова Ангелина Вадимовна

«Құқық» білім беру бағдарламасының 3 курс студенті

Бачурин Сергей Николаевич

ғылыми жетекші, заң ғылымдарының кандидаты,

«Құқық» кафедрасының қауымдастырылған профессоры (доцент)

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақаласында талдау келтіріледі дефиниции "жақын адамдар" нормаларда қылмыстық құқық, қылмыстық процесс нормалары азаматтық құқық және азаматтық процесс. Анықталады мәні осы әлеуметтік-құқықтық құбылыстар тұрғысынан басқа да ғалымдар ұсынған өз доктринальные тұжырымын "жақын адамдар", және осының негізінде автордың пікірінше, ұсынылады адамдардың тізбесіне кіретін ұғымы "жақын адамдар"

Түйінді сөздер: жақын адамдар, туған-туыстары, қылмыстық құқық, қылмыстық процесс, біріздендіру.

СОВРЕМЕННОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДЕФИНИЦИИ «БЛИЗКИЕ ЛИЦА» В ДЕЙСТВУЮЩЕМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Зубкова Ангелина Вадимовна

Студентка 3 курса образовательной программы «Право»

Бачурин Сергей Николаевич

научный руководитель, кандидат юридических наук,

ассоциированный профессор (доцент) кафедры «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье приводится анализ дефиниции «близкие лица» в нормах уголовного права, уголовного процесса, нормах гражданского права и гражданского процесса. Определяется суть данного социально-правового явления с точки зрения других ученых, предложивших свои доктринальные формулировки «близкого лица», на основе чего, по мнению автора, предлагается перечень лиц входящих в понятие «близкие лица»

Ключевые слова: близкие лица, близкие родственники, уголовное право, уголовный процесс, унификация.

MODERN CONTENT OF DEFINITION "CLOSE FACES" IN THE CURRENT LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Zubkova Angelina Vadimovna

3-year student of the educational program «Law»

Bachurin Sergey Nikolaevich

Supervisor, PhD in Law, Associate Professor (Associate Professor) of the Department of Law

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article provides an analysis of the definition of "loved ones" in the norms of criminal law, criminal procedure, civil law and civil procedure. The essence of this socio-legal phenomenon is determined from the point of view of other scholars who have proposed their doctrinal

formulations of “a close person”, on the basis of which, according to the author, a list of persons included in the concept of “close persons” is proposed

Key words: close persons, close relatives, criminal law, criminal process, unification.

«Концепцией правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года», утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года №858 (изменениями и дополнениями от 16.01.2014г.), были определены основные направления развития правовой системы страны. Спустя годы, был принят целый ряд важнейших законодательных актов, которые способствуют развитию государственных и общественных институтов.

Главными итогами реализации Концепции стало существенное обновление основных отраслей национального законодательства (конституционного, административного, гражданского, банковского, налогового, финансового, таможенного, экологического, уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства). Разработаны и приняты новые кодифицированные акты: в 2003 году – Лесной, Земельный, Таможенный, Водный кодексы; в 2007 году - Трудовой, Экологический кодексы; в 2008 году – Бюджетный, Налоговый кодексы.[1]

И все же, кодификация – это не единственный способ систематизации законодательства. Необходимы постоянное совершенствование и повышение уровня юридической техники, которая определяет качество нормативных правовых актов и в целом уровень культуры работы с документами в государственном аппарате.

Юридическая техника представляет собой систему средств, приемов и правил, которые используются при создании, оформлении и упорядочении юридических актов для обеспечения эффективности их регулятивного воздействия. Следовательно, большое значение для достижения соответствия текстов нормативных правовых актов правилам юридической техники имеет правильное использование языковых средств выражения содержания норм права, поскольку именно язык как универсальная знаковая система призван обеспечивать взаимодействие между субъектами правотворчества и правореализации.

В данном случае, законодателю необходимо обратить внимание и воспользоваться правовым приемом – унификация терминологии. Термин «унификация» происходит от латинских слов «unus» - «один», «единственный» и «facio» - «делать», «изготавливать». В словарях можно найти следующие определения данной категории: «подведение чего-либо под единую систему, приведение к единообразию»; «приведение к единообразию, к единой норме, единой форме»; «приведение чего-либо к единой системе, форме, единообразию». По мнению А.В. Крыжановской: «научная унификация предусматривает приведение терминологии в литературную систему, учитывает стилевую природу терминов как знаков специальных реалий, имеющих существенные признаки, отличающие термин от общеупотребительного, обиходного слова». При этом «на первое место выходят специфические особенности термина не в связи с общеязыковыми особенностями слова вообще, а в связи с соответствием слова-термина определенным нормам научного функционального стиля».[16]

В настоящее время в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан более всех, на взгляд автора, выделяется проблема терминологической неопределенности, контрпродуктивного функционирования понятийного аппарата. Данная проблема применения терминологии неоднократно освещалась многими казахстанскими учеными, такими как: А.Н. Ахпанов, Толеубекова Б.Х., А.Л. Хан, Сарсенбаев Т.Е., С.Н. Бачурин, К.К. Тульбасиев и др.

Стоит также отметить, что аналогичная ситуация наблюдается и в других странах СНГ. В пример можно привести ближайшего соседа Республики Казахстан – Российскую

Федерацию. Имеется множество исследований и научных публикаций российских ученых, среди которых автор может выделить: А.С. Дежнева, Е.В. Безручко, М.П. Пронину, А.В. Крыжановскую.

В своих научных работах перечисленные выше российские авторы предлагают основные подходы к проблеме терминологической неопределенности, рассматривают признаки терминологической неточности в юридической технике, приводят конкретные примеры терминологической неопределенности из уголовного законодательства и законодательств смежных отраслей и на основе анализа нормативных правовых актов формулируют пути для преодоления данной проблемы.

Автор, в качестве конкретного примера терминологической неопределенности выбрал дефиницию «близкие лица», которая хоть и присутствует в действующем УПК РК и смежных отраслях национального законодательства, но по какой-то причине не имеет закрепленного законодателем определения.

На данный момент, понятие «близкие лица» встречается в действующих нормативных правовых актах Республики Казахстан в следующем количестве:

Таблица 1.

№	Название НПА	Расположение дефиниции в НПА	Количество повторений дефиниции в НПА
1	Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года №231-V(с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.05.2020)	Статья 135. Уведомление родственников подозреваемого о задержании Ч.2-1 статьи 279. Помещение в медицинскую организацию для производства экспертизы.	2
2	Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года №377-V(с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.05.2020 г.).	Ч.3 статьи 325. Подготовка дела к судебному разбирательству	1
3	Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года №409-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2020 г.)	Ч.2 статьи 1045. Устранение от наследования недостойных наследников	1
4	ЗРК « О судебно-экспертной деятельности» от 10 февраля 2017 года №44-VI (с изменениями и дополнениями от 18.04.2017 г.)	Ч.3 статьи 46. Основания и порядок помещения лица в медицинскую организацию для производства судебной экспертизы	1

Из представленной автором таблицы, можно заключить, данная дефиниция встречается не только лишь в УПК РК, но и других нормативно-правовых актах Республики

Казахстан. Такого рода пробел создает существенные проблемы для понимания и применения статей, в которых эта дефиниция содержится. Например:

Таблица 2.

Название НПА	Название и содержание статьи НПА
Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года №231-V(с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.05.2020).	Статья 135. Уведомление родственников подозреваемого о задержании. О задержании подозреваемого и месте его нахождения лицо, осуществляющее досудебное расследование, обязано безотлагательно уведомить кого-либо из совершеннолетних членов его семьи, а при отсутствии их - других родственников или близких лиц или предоставить возможность такого уведомления самому подозреваемому. О задержании иностранца немедленно, а в случае невозможности в течение двадцати четырех часов также должны быть уведомлены посольство, консульство или иное представительство этого государства через Министерство иностранных дел Республики Казахстан в порядке, установленном совместным приказом Министра иностранных дел Республики Казахстан и Генерального Прокурора Республики Казахстан.
	Статья 279. Помещение в медицинскую организацию для производства экспертизы. 2-1. В случаях, предусмотренных частью второй настоящей статьи, орган (лицо), назначивший судебную экспертизу, обязан в течение двадцати четырех часов уведомить о месте нахождения лица, принудительно помещенного в медицинскую организацию для производства судебной экспертизы, кого-либо из совершеннолетних членов его семьи, других родственников или близких лиц, а при отсутствии таковых - орган внутренних дел по месту жительства указанного лица.
Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года №377-V(с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.05.2020 г).	Статья 325. Подготовка дела к судебному разбирательству. 3. В случаях, предусмотренных частью второй настоящей статьи, орган (лицо), назначивший судебную экспертизу, обязан в течение двадцати четырех часов уведомить о месте нахождения лица, принудительно помещенного в медицинскую организацию для производства судебной экспертизы, кого-либо из совершеннолетних членов его семьи, других родственников или близких лиц, а при отсутствии таковых - орган внутренних дел по месту жительства указанного лица.

«Близкие лица» становятся своего рода неизвестной переменной, не имеющей определенного значения. Напрашивается логичный вопрос о том, какой круг лиц должно включать в себя это понятие. Рассмотрим значение этого понятия на примере формулировок российских ученых и УПК РФ, так как в нем закреплено подробное определение того, кто может являться близкими лицами.

В статье 5 пунктах 3 и 4, упомянутого выше УПК РФ, содержатся следующие определения дефиниций «близкие лица» и «близкие родственники»

– близкие лица – иные, за исключением близких родственников и родственников, лиц, состоящих в свойстве с потерпевшим, свидетелем, а также лиц, жизнь, здоровье и благополучие которых дороги потерпевшему, свидетелю в силу сложившихся личных отношений (пункт 3);

– близкие родственники – супруг, супруга, родители, дети, усыновители, усыновленные, родные братья и родные сестры, бабушка, дедушка, внуки (пункт 4).

– Зачастую понятия «близкие лица» и «близкие родственники» ошибочно воспринимаются как синонимы, взаимозаменяемые слова.

Согласно А.В. Наумову, близкие лица - это в первую очередь близкие родственники (родители, дети, усыновители, усыновленные, родные братья и сестры, дед, бабушка, внуки, а также супруги), а также иные лица, являющиеся близкими для соответствующего лица.[16]

Другими авторами предлагается понимать под близкими лицами как близких родственников (родители, дети, усыновители, усыновленные, родные братья и сестры, дед, бабушка, внуки, а также супруг), так и иных лиц, интересы которых в силу сложившихся жизненных обстоятельств дороги потерпевшему (например, двоюродные братья и сестры, невеста, сожитель, друзья). Л.А. Андреева полагает, что "близким может быть признан любой человек, смерть которого являлась серьезной душевной травмой для потерпевшего".[16]

Считая, приведенные выше определения как неполные, иной вариант формулировки рассматриваемого понятия предлагает И.Е. Никонов. Кроме близких родственников, И.Е. Никонов предлагает в этот круг иных лиц включить состоящих в родстве, но не характеризующихся наличием близких отношений (двоюродные братья и сестры, племянники, племянницы и т.д., что вызывает возражение. Однако, упоминание родственников, не являющихся близкими в содержании данной дефиниции допустимо только с уголовно-процессуальной точки зрения.[16]

В качестве примера можно привести необходимость уведомления кого-либо из родственников (при отсутствии близких родственников) соответствующего процессуального лица о его местонахождении в целях обеспечения его законных интересов, права на оказание юридической помощи и др. В то же время фактически двоюродные братья и сестры, племянники и т.д. в быту могут вообще не поддерживать никаких связей с потерпевшим, свидетелем и т.д., не то чтобы быть с ними близкими людьми. Содержание понятие близкие лица в уголовно-правовом смысле, прежде всего, должно соответствовать своему смысловому значению, тому психологическому смыслу, который эта дефиниция содержит. Прежде всего, оно должно отражать особенную личностную взаимосвязь между людьми, которая вытекает из имеющихся между ними крепких межличностных взаимоотношений, основывающихся на супружестве, свойстве, любви, товариществе, дружбе и др.

В контексте сказанного довольно интересное определение близких лиц дает А.М. Анисимова. Она считает, что "близкие лица" есть "совокупность людей, связанных устойчивыми личными верифицируемыми взаимоотношениями на основе той или иной формы аддикции, урегулированными с помощью права во взаимодействии с иными нормативными и ненормативными регуляторами".

Однако, деление «близких людей» на виды, выглядит не вполне естественно, даже с целью регулирования уголовно-процессуальных отношений. Потому что это практически одна группа лиц, состоящих между собой в прочной социально-психологической связи. Из предложенных же в УПК формулировок вытекает, что близкие лица не могут являться близкими родственниками, и наоборот, что выглядит, по крайней мере нелогичным, если учитывать, что ближе отца, матери, братьев и сестер у человека не может быть по природе. Но стоит учесть, что бывают и исключения – в силу сложившихся жизненных обстоятельств иногда лица, которые не связаны родственными узами, действительно, могут быть дороже друг другу, нежели близкие родственники, являющиеся таковыми по закону.

В контексте вышеизложенного, автор считает, что дефиницию «близкие лица» необходимо закрепить, по крайней мере, в УПК РК по следующим причинам:

– ввиду наличия специфических особенностей влияния родства, супружества и свойства на уголовно-процессуальную деятельность, установление их места и роли в системе правового регулирования порядка расследования, рассмотрения уголовных дел, что позволит совершенствовать «язык» уголовно-процессуального законодательства и обеспечить его продуктивное функционирование;

– гуманизация норм законодательства требует от законодателя учитывать немаловажную роль межличностных связей, вытекающих из отношений родства, супружества и свойства. Это отражало бы не только уровень гуманизации в уголовном судопроизводстве, но и позволило бы добиться развития государственной политики в области защиты и соблюдения прав человека;

– отношения свойства, супружества и родства имеют и межотраслевой характер, создавая необходимость учитывать в практической деятельности нормы семейного и гражданского права.

Ввиду приведенных выше мнений ученых о значении дефиниции близкие лица, автор, считает нужным включить следующий круг лиц в это понятие:

– лица, не являющиеся близкими родственниками, но состоящие в устойчивых личных взаимоотношениях, прочной социально-психологической связи на добровольной основе (друзья, наставники и др.);

– лица, имеющие или не имеющие общих детей, но не состоящих в зарегистрированном браке (сожители);

– лица, подавшие заявление на регистрацию брака, но еще не вступившие в законный брак, являющиеся друг другу женихом или невестой;

– лица, состоящие в законном браке и являющиеся друг другу мужем и женой;

– лица, расторгнувших брак, но имеющих или не имеющих общих детей и состоящих в доброжелательных взаимоотношениях.

Данная статья была подготовлена в рамках проекта «Унификация терминологии в современном уголовном процессе Республики Казахстан». В дальнейшем автором планируется дополнительное научное исследование на предмет целесообразности использования дефиниции «близкие лица» в уголовном праве и уголовном процессе Республики Казахстан, проведение социологического опроса среди сотрудников правоохранительных по вопросам значения и применения понятия «близкие лица» в уголовном процессе, на основе чего будет разработана следующая научная статья.

Таким образом, законодательство нашей страны нуждается в достаточной степени теоретической исследованности юридической терминологии и ее унификации, устранении неопределенности отдельных норм новейшего уголовно-процессуального законодательства и смежных отраслей национального законодательства, что позволит обеспечить эффективное функционирование и развитие законодательства Республики Казахстан в целом.

Список использованной литературы:

1. Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года №858 (изменениями и дополнениями от 16.01.2014г.)
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года №231-V(с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.05.2020).
3. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года №377-V(с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.05.2020 г.)
4. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года №409-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2020 г.)

5. ЗРК « О судебно-экспертной деятельности» от 10 февраля 2017 года №44-VI (с изменениями и дополнениями от 18.04.2017 г.)
6. Бачурин С.Н. Краткий обзор действующего законодательства Республики Казахстан по вопросам возмещения вреда, причиненного в результате незаконных действий органа, ведущего уголовный процесс, потерпевшим от преступлений//Гылым. 17.10.2016 г. №1027.
7. Анисимова А.М. Право и иные социальные нормы в регулировании отношений близких лиц: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. С. 7.
8. Никонов И.Е. Содержание уголовно-правового понятия "близкие лица" // Российский следователь. 2004. N 4. С. 24.
9. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. М., 1996. С. 413.
10. Уголовное право России. Особенная часть: Учебник / Под ред. А.И. Рарога. 2-е изд. М., 1997. С. 19 - 20.
11. Фомина Л.Ю. Унификация нормативной правовой терминологии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Саранск, 2006 187 с. РГБ ОД, 61:07-12/49
12. Дежнев. А.С. Отношения родства, супружества и свойства в уголовном процессе: дис. ... канд.юрид.наук.: 12.00.09: Омск, 2002, 219 с. РГБ ОД, 61:03-12/124-0
13. Безручко Е.В. О необходимости законодательного определения терминов «близкие родственники» и «близкие лица» для правовой оценки деяний, посягающих на безопасность жизни и здоровья человека // ЮП. 2017. №4 (83).
14. Пронина М.П. Юридикологическая терминологическая неопределенность в уголовной и смежных отраслях: теоретико-прикладной аспект // Вестник ВУиТ. 2015. №2 (82).
15. Кругликов Л.Л., Санташов А.Л. Ответственность за нанесение побоев в действующем законодательстве: небесспорные положения федерального закона от 07. 02. 2017 г. № 8-ФЗ // Пенитенциарная наука. 2017. №1 (37).
16. Медведев Е.В. Понятие близкого лица в уголовном праве и уголовном процессе //Адвокатская практика №4 – 2013
17. Актуальные вопросы модернизации основных начал казахстанского уголовного процесса. Монография / Под общей редакцией А.Н. Ахпанова и З.Г. Казиева. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2018. – 133 с.
18. Ахпанов А.Н., Хан А.Л. О соотношении гласных и негласных следственных действий в уголовном процессе Республики Казахстан// Вестник Института законодательства и правовой информации Республика Казахстан. 2016. №4(45).
19. Тульбасиев К.К. Уголовно-процессуальное исследование родственных отношений: постановка проблемы// Вестник Карагандинского юридического института МВД РК им. Б. Бейсенова – 2008. – Вып. 1. – С. 134-139;
20. Сарсенбаев Т. Е., Хан А.Л. Уголовный процесс: Досудебное производство. – Астана, 2000.
21. Сарсенбаев Т.Е. Лица, участвующие в уголовном процессе. Институт отвода: Комментарий к УПК Республики Казахстан. – Астана, 2001;
22. Толубекова Б.Х., Капсалямов К.Ж., Шнарбаев Б.К., Бекишев Д.К. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть Особенная. Досудебные стадии: Учебник. – Алматы, 2000.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БРАКОНЬЕРЛІККЕ БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР

Игильманова Диана Сериковна

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада браконьерлікке байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылықтың пайда болу негіздері қарастырылған. Бұдан басқа, браконьерлікпен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың саралау белгілері келтірілген. Автор браконьерлікке байланысты Әрекеттердің объективті жағына талдау жасады. Браконьерлікпен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды регламенттеудің негізгі ерекшеліктері зерделенді, қорытындылар жасалды және ұсыныстар берілді.

Түйінді сөздер: браконьерлік, құқық бұзушылық, балық, ақбөкен, жаза.

УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С БРАКОНЬЕРСТВОМ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Игильманова Диана Сериковна

Магистрант образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Әйтеке би, 52;

В статье рассмотрены основания возникновения уголовной ответственности за уголовные правонарушения, связанные с браконьерством. Помимо этого, приведены квалифицирующие признаки уголовных правонарушений, связанных с браконьерством. Автором проанализирована объективная сторона деяний, связанных с браконьерством. Изучены основные особенности регламентации уголовных правонарушений, связанных с браконьерством, сформулированы выводы и даны рекомендации.

Ключевые слова: браконьерство, правонарушение, рыба, сайга, наказание.

CRIMINAL OFFENCES RELATED TO POACHING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Igilmanova Diana

Graduate of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article considers the grounds for criminal liability for criminal offences related to poaching. In addition, there are qualifying signs of criminal offenses related to poaching.

Конституцией Республики Казахстан в ст.31 провозглашено следующее «государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека» [1].

В Республике за 2018 год выявили 8840 фактов административных нарушений в области природоохранного законодательства. Было зафиксировано 180 фактов браконьерства, которые включают: 78 фактов на сайге, 102 факта на другие виды животных. За первый квартал 2019 года выявили 1740 нарушений. Не перестают прекращаться факты браконьерства на сайгаков. В частности, 10 марта 2019 года на территории Иргиз-Торгайского природного резервата Актюбинской области и его прилегающих территориях, нашли 40 (сорок) туш отстреленной сайги. По указанному факту, органы внутренних дел возбудили уголовное дело. Подобные случаи происходили на территории Коргалжынского государственного природного заповедника с 17 по 21 марта 2019 года. На данной территории обнаружили 108 туш сайги [2].

В уголовном законодательстве Республики Казахстан регламентируются наказания за уголовные правонарушения, связанные с браконьерством. В частности, в ст. 335, 337, 338, 339 Главы 13 УК РК приводятся размеры наказаний за данные уголовные правонарушения.

Незаконная добыча рыбных ресурсов и прочих водных животных и растений (ст. 335 УК РК) является уголовно-наказуемым уголовным правонарушением в Республике Казахстан. Непосредственным объектом уголовного правонарушения являются отношения, которые регулируют охрану и рациональное использование водных видов животных и растений. Объектом уголовного правонарушения являются рыба, другие водные животные, а также морские растения. К водным животным относятся: моржи, тюлени, дельфины и т. д. Водоплавающие птицы, а также водные пушные животные не включены в водные животные. Уголовная ответственность по этой статье предусмотрена за незаконные действия по добычи рыбы, морских и других водных животных или морских промысловых растений. Обратимся к главе 35 Экологического кодекса Республики Казахстан для более подробного рассмотрения данного уголовного правонарушения [3].

Объективная сторона состоит из действий, направленных на незаконную добычу рыбы, морских животных и других водных животных или морских промысловых растений, если они совершаются:

- с причинением значительного ущерба;

- с использованием взрывчатых веществ и химических веществ, электричества или других средств массового истребления этих водных животных и растений. В постановлении Верховного Суда РК от 18 июня 2004 года № 1 «О применении судами законодательства об ответственности за некоторые экологические преступления» определяется, что: незаконная добыча рыбы и других водных животных или растений - это такая добыча, которая осуществляется без разрешения или запрещена в то или иное время или в незаконных или запрещенных местах [4, с.56].

В содержании ч.1 ст. 335 УК РК приведены три причины возникновения уголовной ответственности за указанные деяния:

- в п. 1 - возникновение значительного ущерба, который устанавливается судом.

Состав данного уголовного правонарушения является материальным, и поэтому необходимо определить размер ущерба, который был причинен морской фауне и флоре, а также причинно-следственную связь этого деяния и этих последствий;

- в пункте 2 указаны средства, используемые для совершения уголовного правонарушения. Субъектом уголовного правонарушения является физическое и здравомыслящее лицо, которым достигнут шестнадцатилетний возраст. Субъективная сторона характеризуется прямым умыслом. Преступник понимает, что занимается незаконной добычей водных животных и растений, предвидит возможность социально опасных последствий, и желает их возникновения.

Квалифицирующими признаками являются:

- повторение (ч. 2); совершение акта против видов осетровых видов рыб (п.1 ч.3);

- в местах нереста или на путях миграции к ним (п.2 ч.3). Законодателем предусмотрены характеристики, связанные с объектом и местом совершения уголовного

правонарушения, - тюлени, морские бобры или другие морские млекопитающие, к которым относятся: морские львы, киты и другие, относящиеся к классу млекопитающих. Место совершения уголовного правонарушения является: открытое море — это морское пространство, расположенное за 12-мильной полосой у побережья, или запретная зона - это прибрежное пространство, где находятся русла, другие места обитания тюленей, бобров или млекопитающих;

- лицо, совершившее уголовное правонарушение использовало свое служебное положение (п. 3 ч. 3), также должно квалифицироваться в соответствии с этим стандартом действия работников природоохранных организаций, рыбохозяйственных и рыбохозяйственных организаций, органов власти, использующих свое служебное положение для незаконной добычи животных и растений. Использование служебного положения подразумевает возможность безопасно заниматься браконьерской деятельностью под видом должностных обязанностей (п. 4 ч. 3);

- с использованием самоходного плавучего транспортного средства (п. 5 ч. 3);

- в особо охраняемых природных зонах и в районах с чрезвычайной экологической ситуацией (п. 6 ч. 3);

- причинение значительного ущерба или совершение преступной группой (ч. 4).

Уголовное правонарушение совершенное по ч.1 ст. 335 УК РК наказывается штрафом в размере до 160 МРП либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до 160 часов, либо арестом на срок до 40 суток, либо выдворением за пределы Республики Казахстан иностранца или лица без гражданства сроком на пять лет, с лишением права занимать определенные должности либо заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет, с конфискацией имущества.

Если деяние совершено неоднократно, согласно ч.2 ст.335 УК РК, то наказание ужесточается. В частности, штраф составит 200 МРП, или до 200 часов исправительных или общественных работ, арест составит 50 суток и пр.

В случае наличия квалифицирующих признаков согласно ч.3 ст. 335 УК РК, наказание будет ужесточено до 2000 МРП либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до 600 часов, либо ограничением свободы на срок до двух лет, либо лишением свободы на тот же срок, с лишением права занимать определенные должности или заниматься конкретной деятельностью на срок до 3-х лет, с конфискацией имущества [4, с.37].

Деяния, предусмотренные ч.1,2,3 ст.335 УК РК, совершенные с причинением крупного ущерба либо преступной группой будут наказываться лишением свободы на срок от 2-х до 5-ти лет с лишением права занимать конкретные должности или осуществлять определенную деятельность на срок до 3-х лет, с конфискацией имущества.

Незаконная охота регламентируется в содержании ст. 337 УК РК. Уголовное правонарушение, предусмотренное этой статьей, затрагивает отношения охраны и управления дикими животными или птицами. Отношения в сфере охоты регулируются законом РК от 9 июля 2004 г. № 593 «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира» и другими законами и нормативными актами Республики Казахстан. Отдельно стоит отметить, что Экологический кодекс Республики Казахстан содержит главу 35 «Экологические требования при использовании животного мира». Согласно п.10 нормативного постановления Верховного Суда РК 18 июня 2004 года №1 «О применении судами законодательства об ответственности за некоторые экологические преступления» предмет незаконной охоты представлен дикими птицами и животными, которые находятся в естественном свободном состоянии, не связанном с участием человеческого труда, подвергающиеся незаконной охоте.

Приведем пример из судебной практики. Приговором Зырянского районного суда Восточно-Казахстанской области, гражданский иск РГУ «Восточно-Казахстанская областная территориальная инспекция лесного и охотничьего хозяйства» был удовлетворен.

Осужденный П. был признан виновным в незаконной охоте и добыче двух оленей, и с него взыскано 692 400 тенге в доход государства.

По мнению И.Ш. Борчашвили, «непосредственным объектом незаконной охоты являются общественные отношения в области рационального использования, охраны, воспроизводства, и обеспечения экологически необходимой численности диких животных». Объективная сторона уголовного правонарушения, связанного с незаконной охотой, включает акты, связанные с незаконной добычей диких животных или птиц, когда они совершаются с использованием взрывчатых веществ или других средств массового уничтожения животных, или с использованием авиационной техники, автотранспортных средств, снегоходов или небольших судов. Верховный суд Республики Казахстан уточняет, что незаконной охотой следует считать охоту с целью добычи, охоту и добычу птиц и диких животных без соответствующего разрешения либо в нарушение специального запрета, либо лицом, которое не имеет права на охоту или незаконно получил лицензию на охоту или охоту за пределами указанных районов, в запрещенные сроки, с запрещенными орудиями и средствами. Присутствие человека в охотничьих угодьях, намеревающегося в этих обстоятельствах незаконно охотиться с огнестрельным оружием, охотничьими птицами, охотничьими собаками, ловушками и другими охотничьими орудиями, следует рассматривать как незаконную охоту, независимо от того, были ли фактически добыты предметы охоты [5, с.89].

Составы уголовных правонарушений по конструкции ст. 337 УК РК - формальные, а в частях ст.337 с квалификационными признаками (ч.3, п.4 ч.4, п.2 ч.5) – материальные. Субъектом уголовного правонарушения является физическое и здравомыслящее лицо, достигшее возраста 16-ти лет. Субъективная сторона характеризуется прямым умыслом. Преступник осознает общественную опасность своих незаконных охотничьих действий, предвидит возможность общественно опасных последствий и желает их наступления.

К квалифицированным и особо квалифицированным составам относится ряд обстоятельств:

- совершение уголовного правонарушения многократно (ч. 2);
- причинение значительного вреда (ч. 3);
- акт уголовного правонарушения совершается в особо охраняемых природных зонах и в районах чрезвычайной экологической ситуации (п. 1 ч. 4);
- совершение актов уголовных правонарушений в отношении редких либо находящихся под угрозой исчезновения видов животных, а также животных, в отношении которых введен запрет на добычу (п. 2 ч. 4);
- совершение преступных действий лица при исполнении служебных обязанностей и с использованием служебного положения (п.3 ч.4);
- причинение значительного вреда (п. 4 ч.4);
- совершение действий организованной преступной группы (п. 1 ч. 5);
- предварительный сговор и участие в организованной группе лиц;
- уголовное правонарушение принесло особо крупный ущерб (п. 2 ч. 5).

По ч.1 ст.337 предусматривается наказание в виде штрафа в размере до 160 МРП, исправительных работ, привлечения к общественным работам на срок (до 160 часов), арест (до 140 суток), выдворение за пределы Республики Казахстан иностранца или лица без гражданства сроком на пять лет, с лишением права занимать определенные должности или осуществлять определенную деятельность на срок до двух лет, с конфискацией имущества [6, с.19].

В случае наличия квалифицирующих признаков наказание по ст. 337 УК РК ужесточается. В частности, при неоднократном совершении уголовного правонарушения согласно ч. 2 ст.337 наказание будет применяться в виде штрафа до 200 МРП, привлечения к общественным работам на срок до 200 часов, арест на срок до 50-ти суток и пр. Если уголовное правонарушение совершено по квалифицирующим признакам ч.3 ст. 337 УК РК

(группа лиц, на территории особого статуса, с использованием служебного положения, сопутствующее возникновение крупного ущерба), наказание будет либо в виде штрафа в размере до 5000 МРП, привлечения к общественным работам на срок до 1200 часов, либо ограничением свободы на срок до 5-ти лет, либо лишением свободы на тот же срок, с лишением права занимать конкретные должности или осуществлять определенную деятельность на срок до 3-х лет, с конфискацией имущества.

В ч.4 ст. 337 УК РК указывается, что при наличии всех квалифицирующих признаков обозначенных выше и совершении незаконной охоты с причинением особо крупного ущерба или преступной группой, наказание будет назначено в виде лишения свободы на срок от 3-х до 7-ми лет с лишением права занимать определенные должности или осуществлять определенную деятельность на срок до 5-ти лет, с конфискацией имущества [7, с.45].

Незаконная обработка и обращение с редкими или находящимися под угрозой исчезновения видов растений и животных, а также запрещенных видов, частей или дериватов (ст. 339 УК РК) была изменена в Казахстане под действием произошедших событий. Данная статья предусматривает ответственность за нарушение природоохранных отношений редких и находящихся под угрозой исчезновения видов животных и растений, которые занесены в Красную книгу Республики Казахстан. Правовой основой является глава 36 Экологического кодекса Республики Казахстан. Объективная сторона предполагает уничтожение, независимо от метода животных и растений, занесенных в Красную книгу. Критической средой обитания считаются особо изолированные охранные зоны и территории, на которых проживают популяции животных или растений, занесенные в Красную книгу Республики Казахстан. Субъектом уголовного правонарушения является физическое и здравомыслящее лицо, достигшее шестнадцатилетнего возраста, в некоторых случаях это может быть специальный субъект, то есть лицо, которое обязано непосредственно обеспечивать или контролировать безопасность мест обитания редких или находящихся под угрозой исчезновения организмов, которые занесены в Красную книгу Республики Казахстан. Субъективная сторона характеризуется преднамеренной формой вины (прямой или косвенный умысел) [8, с.160].

Таким образом, в Казахстане ужесточили санкции за нарушения экологического законодательства и браконьерство. Теперь за экологические нарушения могут конфисковать имущество, а иностранцев и лиц без гражданства выслать из страны на пять лет. За браконьерство максимальное наказание было увеличено с пяти до 12 лет лишения свободы.

В рамках последних поправок в законодательство была расширена статья 337 Уголовного кодекса РК. Стало больше признаков, квалифицирующих уголовное правонарушение - незаконная охота, и санкции также увеличились. Раньше эту статью можно было привлечь только тогда, когда охота велась с применением взрывчатых веществ и других средств массового уничтожения животных, самолетов, автомобилей и автомашин. И теперь к этим признакам добавились также огнестрельное и пневматическое оружие, метательное оружие, холодное и другие виды оружия, собаки и хищные птицы. Кроме того, была доработана статья 339 УК РК, в которой браконьеры обвиняются в незаконном обороте дериватов сайгака и видов осетров. В настоящее время появляются новые признаки нарушения, которые делают ответственность более жесткой.

К ним относятся многократное браконьерство; совершение действия группой лиц или группой лиц по предварительному сговору; совершение действия в особо охраняемых природных зонах; совершение действия лицом, использующим свое служебное положение; и причинение значительного или особо крупного ущерба. Санкции ужесточаются. Одновременно с увеличением штрафов и увеличением срока ограничения свободы предусматривается повышение срока лишения свободы. Если раньше максимальный срок составлял 5 лет, то теперь его увеличили до 12 лет.

При этом работа над законодательством по борьбе с браконьерством продолжается. В настоящее время на рассмотрении Мажилиса Парламента находится законопроект «О

внесении изменений в уголовное и уголовно-процессуальное законодательство». Предлагается, в частности, перевести незаконную охоту и рыбный промысел из категории уголовных проступков в категорию уголовных правонарушений. Это позволит наказывать нарушителей тюремным заключением на срок до трех лет. Сейчас максимум - 40 суток ареста.

Считаем, что данное предложение поспешно, и наказывать браконьеров уголовными сроками противоречит долгое время внедряемой концепции гуманизации уголовного законодательства. В таких уголовных правонарушениях необходимо материальное наказание и снижение коррумпированности органов природоохраны.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
2. Борьба с браконьерством // <https://moa.gov.kz/ru/post/321>
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.10.2019 г.) // https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=31575252
4. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Учебник. 2-ое изд., перераб. и доп./ Под ред. доктора юридических наук., профессора, Заслуженного деятеля науки Российской Федерации Ревина В.П.— М.: Издательский дом Академии Естествознания, 2017.—396 с.
5. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Курс лекций /Под ред. И. Ш. Борчашвили. Алматы: «Жеті Жарғы», 2006. – 370 с.
6. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Учебник. 2-ое изд., перераб. и доп. /Под ред. д.ю.н., профессора, заслуженного деятеля науки Российской Федерации Ревина В.П. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 504 с.
7. Агыбаев А.Н., Рогов И.И. и др. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть, 2004 г. -239с.
8. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. 2-е изд. / под ред. И.Ш. Борчашвили. Алма-Ата, 2007. – 560 с.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ НОРМАЛАРЫНДА КЕЗДЕСЕТІН КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Құлжағазов Аманқос Ниетуллаұлы

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Аталған мақалада Қазақстан Республикасындағы әкімшілік құқық мәселерінің құқықтық реттелуі, құқық қорғау органдары туралы қарастырылған.

Түйінді сөздер: кодекс, тәртіп, хаттама, орган, құқық, қағида, бұзақылық, демократия, қорғаушы.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В НОРМАХ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Құлжағазов Аманқос Ниетуллаұлы

Магистрант образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Данная статья предусматривает правовое регулирование вопросов административного права в Республике Казахстан, правоохранительных органах.

Ключевые слова: кодекс, дисциплина, протокол, орган, закон, власть, хулиганство, демократия, защитник.

SOME PROBLEMS AT THE ADMINISTRATIVE CRIMES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kulzhagazov Amankos Nietullauli

Graduate of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article provides for the legal regulation of administrative law issues in the Republic of Kazakhstan, law enforcement bodies.

Keywords: code, discipline, protocol, body, law, rule, hooliganism, democracy, defender.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев “Қазақстан – 2050” Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты” Жолдауында қоғамдағы құқық бұзушылық пен тәртіпсіздікке “нөлдік төзімділік” қағидатын енгізу керектігін атап өтіп: «Біз ең ұсақ құқық бұзушылық, бұзақылық, мәдениетсіздікпен ымыраға келмеуіміз керек, өйткені, осының өзі қоғам тыныштығын бұзады, өмірдің сапасына селкеу түсіреді. Тәртіпсіздік пен бетімен кетушілікті сезіну одан да елеулі қылмыстарға жол ашады. Ұсақ құқық бұзушылыққа төзбеу ахуалы – қоғамдық тәртіпті нығайтуға, қылмыспен күреске бастайтын маңызды қадам», - деп пікір білдірген болатын.

«Адамның және азаматтардың конституциялық құқығын шектейтін барлық тергеу қызметі жөніндегі өкілеттікті тергеу судьясына біртіндеп беруді қамтамасыз ету арқылы сотта айыпталушы және қорғаушы арасындағы теңгерімді қамтамасыз ету», - деген ел басымыз Н.Ә. Назарбаевтың 100 нақты қадамының 22-қадамын басшылыққа ала отырып, қазіргі таңдағы демократия оның маңызды және қажетті элементі болып табылатын

конституциялық құқықты қамтамасыз ету бойынша жүргізілетін істерде қорғаушысыз жүргізуі мүмкін емес екені нормативтік актілерде қамтылғанына көз жеткіземіз.

Сонымен қатар, демократиялық мемлекетте мемлекеттік биліктің әкімшілік (орындаушы) тармағын қалыптастыру және қызмет тәртібі нақты түрде заң нормаларымен ең үлкен, ең беделді, ең қуатты қосалқы жүйесі – атқарушы үкіметтің тиімді қызмет жүргізуінің және құрылымның құқықтық негізі болып табылады.

Әкімшілік құқық – әр елдің құқықтық жүйесінің ең маңызды саласы.

Көбіне құқықтың бұл саласы азаматтардың және билікке жатпайтын өзге субъектілердің атқарушы үкіметінің өкілдеріне қатысты құқықтары мен міндеттерін, ұйымдастырушылық негіздері мен мемлекеттік әкімшілік жүйесін, оның құрылымдық бірлігінің өкілетін, олардың қызметінің ұстанымдарын, әдістерін бекітеді.

Қазақстанның егеменді мемлекет құруы, еліміздегі терең саяси, экономикалық ұйымдастырушылық реформалар, әкімшілік-құқықтық нормалардың түбегейлі өзгеруіне әкеліп соқтырды. Әкімшілік-құқықтық реттеу жүйесін кеңейтуге және жаңартуға тура келеді.

Қабылданған әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте бірқатар өзгерістер енгізілді, әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске енгізілген өзгертулерге байланысты 100-ден астам нормативтік актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Әртүрлі сарапшылардың талдауы бойынша жылына шамамен 8 миллионнан астам әкімшілік құқық бұзушылықтар жасалады. Әкімшілік құқық бұзушылықтарды өз уақытында алдын алу мен жолын кесуді жүзеге асырмау салдарынан адам денсаулығына, қоғамымызға, қоршаған ортаға, мүлікке айтарлықтай зиян келтіріледі.

Заңнамалық деңгейде азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын құқық қорғау жүйесін реформалап, сот тәуелсіздігін нығайту арқылы олардың қорғалуын одан әрі қамтамасыз ету мәселелері қарастырылған болатын.

Дегенмен кодекстің іс-тәжірибеде қолдану оның толықтай жетілдірілмегенін бірнеше рет көрсетті. Егеменді Қазақстанның әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің азаматтардың жоғарғы жауапкершілігімен қоғамдағы демократиялық өзгерістерге бір өзгерістерге бір мағыналы бағытталуы іс-тәжірибеде өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға қорғаушымен қамтамасыз етілмеуі орын алуда.

Ал, Қорғаушыны шақыру, тағайындау, ауыстыру, оның еңбегіне ақы төлеуі: Қорғаушыны өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға, оның өкілдері, сондай-ақ өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаның тапсыруымен немесе келісімімен басқа да адамдар шақырады. Өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға қорғау үшін бірнеше қорғаушы шақыруға құқылы.

Дәл осы нормаларда: өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаның өтінуі бойынша әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген судья, орган (лауазымды адам) қорғаушының қатысуын қамтамасыз етеді, деп ерекше атап өткен.

Соған қоса, 4 бөлігінде: Әкімшілік ұстап алу жағдайында, егер өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға таңдап алған қорғаушының үш сағат ішінде келуі мүмкін болмаса, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген судья, орган (лауазымды адам) өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаға басқа қорғаушы шақыруды ұсынады, ал бас тартылған жағдайда адвокаттар алқасы немесе оның құрылымдық бөлімшелері арқылы қорғаушыны тағайындауға шаралар қолданады.

Жоғарыда көрсетілгендерді тұжырымдасақ, өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға өз құқықтарын заң талаптарына сәйкес қамтамасыз ету мақсатында қорғаушыны әкімшілік істің кез келген сәтінен бастап талап етуге құқылы, ал әкімшілік істі жүргізіп жатқан орган қорғаушымен қамтамасыз етуі

қажет. Сонымен қатар, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша хаттамада ресімдеу барысында қорғаушының қажет немесе қажет емес деген сұрақ бар.

Хаттаманы толтырушы орган (лауазымды тұлға) тәжірибеде кездесіп жүргендей жағдайларда үш сағат көлемінде әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаға қорғаушыны қамтамасыз ете алмауы айдан анық.

Себебі, Қазақстан Республикасының Адвокаттық қызмет туралы заңында 1 бабының 2 тармағында: Адвокатура қылмыстық істер бойынша қорғау, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша, сондай-ақ қылмыстық және азаматтық істер мен [әкімшілік құқық бұзушылық](#) туралы істер бойынша өкілдік ету, сондай-ақ азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, сондай-ақ заңды тұлғалардың құқықтарын мен заңды мүдделерін қорғау мен іске асыруға жәрдемдесу мақсатында заң көмегінің өзге де түрлерін көрсету жөніндегі адвокаттардың қызметін ұйымдастырады - деп қана көрсетілген.

Ал, адвокаттардың шоғырланған жерлері тек қалалық аймақтарда ғана, ал шалғайда адвокаттармен мүлдем жоқтың қасы деуге болады. Сол, сияқты әкімшілік құқық бұзушылық жасалған жері қаладан тыс (мысалы, қаладан 100 км қашықтықта), жасалған мерзімі түнгі уақытта – бұл жағдайларда қорғаушының көмегіне жүгіну мүлдем мүмкін емес.

Сонымен қатар, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнама қағидаттарының маңызының 7 бабында: әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнама қағидаттарының маңызы мынада: оларды бұзу, оның сипаты мен мәніне қарай, іс бойынша болған іс жүргізуді жарамсыз деп тануға, осындай іс жүргізудің барысында шығарылған шешімдердің күшін жоюға не осы тұрғыда жиналған материалдарды дәлелдеу күші жоқ деп тануға әкеп соғады, деп аталып өткен.

Құқықтық мемлекет құруда, атқарушы билік органдарының еліміздің нормативтік құқықтық актілерінің орындалуын қамтамасыз ету барысында, оларды бұзулары, лауазымдық тұлғалардың әрекетсіздігі кері нұқсан келтіреді.

Осы жоғарыдағы мәселелерді басшылыққа ала отырып, қазіргі уақытта қорғаушымен қамтамасыз ету үшін «Адвокаттық қызмет туралы» заңына және басқа да қорғаушының қатысуы міндеттілігінен заңнамаларға талдау жасап, оларға бірқатар өзгерістер енгізу қажеттілі туындап отыр.

Ал, мемлекетіміздің аумағындағы күнделікті өмір сәттерін алсақ, құқық бұзушылық тәуліктің 24 сағаттың кез-келген сәтінде орын алу мүмкін. Әсіресе түнгі уақытта немесе қаладан тыс жерлерде өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаға қорғаушысыз қалмау үшін, не хаттама толтыру барысында қорғаушының көмегі қажет па деген сұрақты алып тастау керек, бұл жағдайда Конституциямызға қарама-қайшылық туғызады. Сондықтан, елімізде қазіргі таңда жеке сот орындаушысының өкілеттіктерін заңмен дұрыс реттелуіне байланысты, бұрынғы кездері сот актілерінің орындалуы бойынша бірқатар мәселелерге нүкте қойылды. Ендігі кезек, қорғаушылардың міндеттеріне талапты күшейте отырып, қорғаушыларды тәуліктің 24 сағаттың кез-келген сәтінде заң талаптарына сай қол жетімді деңгейге жеткізу үшін қоғамымыз бірқатар зерттеулер мен талдаулар жүргізуі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 14.12.2012 жыл ««Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты».

2. «Ұлт жоспары – Н.Назарбаевтың бес интитуционалдық реформасын жүзеге асырудың 100 қадамы» 2015ж. 19 мамыр.

3. Т.Ж. Тұтқұшбаев, Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодекстің жаңа нормаларын тәжірибеде қолдану мәселелері. – Астана: Хабаршы №1, 2017ж. 60б.

4. М.А. Кызылов, С.В. Корнейчук, О.С. Савицкая, Административная юрисдикция участкового инспектора полиции, Костанай, 2015, С. 5.

5. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 5 желтоқсандағы Адвокаттық қызмет туралы №195 Заңы.

**ЖОЛ – КӨЛІК ОҚИҒАСЫ БОЛҒАН ЖЕРДЕН КЕТІП ҚАЛУ ҚЫЛМЫСТЫҚ –
ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҒЫНЫҢ ОБЪЕКТІСІ**

Ж.М. Наурзбаев

«Құқық» білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты

Кайнарова Аконер Сайлаубаевна

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада жол көлік оқиғасы болған жерден кетіп қалу қылмыстық құқық бұзушылығының объектісі қарастырылады.

Түйінді сөздер: жол- көлік оқиғасы, құқық бұзушылық, объектісі, қылмыс құрамы.

**ОСТАВЛЕНИЕ НА МЕСТЕ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНОГО ПРОИСШЕСТВИЯ КАК
ОБЪЕКТ УГОЛОВНО-ПРАВОНАРУШЕНИЯ**

Наурзбаев Ж.М.

Магистрант 1 курса образовательной программы «Право»

Кайнарова Аконер Сайлаубаевна

Магистр юридических наук, старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, г.Актобе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье рассматривается объект уголовного правонарушения по оставлению места дорожно-транспортного происшествия.

Ключевые слова: дорожно-транспортное происшествие, правонарушение, объект, состав преступления.

**LEAVING AT THE SCENE OF A TRAFFIC ACCIDENT AS AN OBJECT OF A
CRIMINAL OFFENSE**

Naurzbaev Zh. M.

1 st year undergraduate of «Law» educational program

Kainarova Akoner Sailaubaeвна

Master of law, senior lecturer

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article deals with the object of a criminal offense for leaving the scene of a traffic accident.

Keywords: traffic accident, the offense, the object of the crime.

Көліктегі қылмыстық құқық бұзушылықтар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодекстің 14 - тарауында орналасқан. Қолданыстағы Қылмыстық кодексте көліктің барлық түрлері – темір жол, әуе, су көлігі, автомобиль, троллейбус, трамвай не басқа да механикалық көлік құралдарын жүргізуші адамның жол қозғалысы қауіпсіздігін немесе көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзғаны үшін қылмыстық жауаптылық жинақталып берілген.

А.Н. Ағыбаевтың пікірінше, көлік қылмыстарының топтық объектісі жол қозғалысы қауіпсіздігін және көлік құралдарын пайдалану ережелеріін реттейтін қоғамдық қатынастар танылады.

Қылмыстың тікелей объектісі - жол қозғалысы қауіпсіздігі және көлік құралдарының нақты түрін пайдалану ережелері, ал қосымша тікелей объектісі - кейбір құрамдар үшін адамның өмірі, денсаулығы, сондай - ақ меншік.

Қылмыстың заты - темір жол, су, әуе, автомобиль көліктері және басқа да механикалық көлік құралдары [1, 300 б.].

А.Т. Жукеновтың пікірінше, қылмыстың тікелей объектісі - бұл қылмыс жасалғандағы нақты қоғамдық қатынас түрі. Қылмыстың тікелей объектісі Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлім баптарының бөлімдерінде немесе нақты баптарында анықталады[2, 11 б.].

Жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қатысты ережелерді бұзғаны үшін жауапкершілікті белгілейтін қолданыстағы нормалардың мазмұнын нақтылау және жаңа нормаларды енгізу құқықтық реттеуді әлеуметтік шындық қажеттілігінен қорғауды жою қажеттілігіне байланысты объективті процесс болып табылады [3, 96 б.].

Біз ҚР ҚК 347-бабында «Жол - көлік оқиғасы болған жерден кетіп қалу» көзделген жол-көлік оқиғасы құрамының объективті және субъективті белгілерін нақтылауды мақсат еткендіктен, қылмыс оқиғасының механизмін барынша терең әрі дәйекті талдап, оның пайда болуы мен дамуының барлық кезеңдерін, орын алған қалыпты жағдайды толық көрсетуге мүмкіндік беретін, байқалмай қалған сәттерді анықтауға тырысуымыз қажет.

Адамның кез келген іс-әрекетінің сыртқы (объективті) және ішкі (субъективті) белгілері бар.

Сыртқы-бұл адам мінез-құлқының объективті болмысын қамтамасыз ететін процестер; адамның санасында өтетін және оның мінез-құлқын детерминациялайтын ішкі психологиялық процестер (қажеттіліктер, мүдделер, мотивтер және т.б.).

Өмірде олар психофизикалық бірлікті құрайды. «Адамның мінез-құлқын объективті және субъективті белгілерге бөлу оларды тереңірек тану, сондай-ақ қоғамдық қауіпті әрекет жасаған кезде әрбір белгінің рөлі мен мәнін және оның қылмыстық-құқықтық саралануын айқындау мақсатында шартты түрде ғана мүмкін болады» [4, 213 б.].

Осы оймен келісе отырып, неғұрлым толық және жүйелі зерттеу мақсатында жол-көлік қылмысының механизмі адамның саналы, бақыланатын ойларында қылмыстық мінез-құлықтың субъективті және объективті белгілеріне ішкі және сыртқы ниетінің жалғыз бөлінуін ажыратуға тырысамыз.

Заң шығарушы жол көлік оқиғасы (бұдан былай ЖКО) орнынан кетіп қалғаны үшін қылмыстық жауапкершілікті қарастыра келе, жүргізушіге белгілі бір мақсаттарды көздей отырып, апат орнында қалуды міндеттейді:

- а) осы қылмыстың жасалуының алдын алу;
- б) ЖКО-да зардап шеккен адамдарға көмек көрсету;
- в) болған оқиғаны тергеуде ішкі істер органдарына жәрдемдесу.

Әйтпесе, жол-көлік оқиғасы болған жерде қалу міндетін заң шығарушы барлық жол қозғалысына қатысушылардың мүддесімен және олардың жол көлік оқиғасы фактісінен туындайтын өзара міндеттемелерді орындауын қамтамасыз ету қажеттілігімен байланыстырады.

Жоғарыда айтылғандарға сәйкес: аталған мақсаттардың қайсысы бірінші кезекте қоғамдық қатынастардағы қандай қылмыстың негізгі тікелей, ал қайсысы қосымша объектісі болып табылады?

Қылмыстық заңның әртүрлі даму кезеңдерінде бізбен жол көлігі қылмысының объектісі ретінде: көліктің қалыпты және дұрыс жұмысы, автокөліктегі жол қозғалысы ережелері, сондай-ақ автокөліктегі қауіпсіздік болып танылды.

Б. А. Куриновтың пікірінше, жол-көлік қылмыстарының тікелей объектісі автокөлік қозғалысының қауіпсіздігі болып табылады.

Алайда, бұл мүдделер осы қылмыстардың құқықтық табиғатын анықтай алмайтын қосымша тікелей объект ретінде ғана әрекет етеді [5,20-21 б.].

Мұндай анықтама дұрыс, бірақ кейбір жеке ескертулер тудырады.

«Жол қозғалысы қауіпсіздігі, қалалық электр көлігі, тракторлар және басқа да өздігінен жүретін көлік құралдары» туралы емес, «жол қозғалысы қауіпсіздігі» деген терминді пайдалану туралы айтқанда, «жол қозғалысы» тек көлік құралдарының механикалық қозғалысы процесін ғана емес, белгілі бір әлеуметтік құбылысқа жол қозғалысы үрдісіне қатысушылар ретінде әрекет ететін адамдар қауымдастығының қарым-қатынасы, олардың қызметі мен әрекеті белгілі бір жолмен реттеледі.

Басқаша айтқанда, «жол қозғалысы» термині қоғамдық қатынастардың сипатын ашып көрсетеді, өйткені олар ақырында қылмыстық қол сұғушылықтың объектісі болып табылады [6, 30-32 б.].

Кеңестік кезеңдегі қылмыстық құқықтың отандық мектебінің классиктері А.А. Пионтковский және Б.С.Никифоров, өздерінің еңбектерінде қоғамдық қатынасты қылмыстық құқықпен қорғалатын жиынтық ретінде қылмыс объектісі тұжырымдамасын айтарлықтай айқын көрсетті.

Қоғамның идеологиялық, әлеуметтік, құқықтық және саяси өміріндегі өзгерістерге қарамастан, бұл ұстаным қазіргі кездегі маңызды болып қала береді және қылмыс объектісінің тұжырымдамасын мағыналы түсіндіруге негізделеді [7, 35 б.].

Біз А.И. Чучаевтың көзқарасын ұстанамыз, ол жол қозғалысы қауіпсіздігі - бұл заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға зиянның алдын-алу ғана емес, оны жою немесе ықтимал салдардың ауырлығын азайтуды қамтитын нормативтік санат ретінде жол қозғалысы қылмыстарының басты объектісі деп санайды [8, 226 б.].

Сонымен, жол қозғалысы қауіпсіздігі құқық бұзушылықтарының негізгі тікелей объектісі ретінде танылуы керек. Бізге таныс болғандай, қылмыс объектілері әлеуметтік ортада пайда болатын, құқыққа қарсы қол сұғушылықты қасақана немесе абайсызда жасалуынан қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастар болып танылады.

Іс жүзінде кез-келген қылмыс, жол қозғалысы, біреуіне емес, бірнеше қоғамдық қарым-қатынастарға әсер етеді. Қылмыстық кодексте қылмыстың негізгі күші ғана ескеріледі, ол бұзылған қоғамдық қатынастардың маңызды бөлігі негізгі объектіні айқындайды [9, 156 б.].

Кез-келген жол қозғалысы қылмыстарының объективті жағын ескере отырып, оның міндетті белгілерінің бірі Қазақстан Республикасының жол қозғалысы ережелерін бұзу және көлік операцияларын болдырмау қажет. Бұл кезеңде мұндай бұзушылық ресми сипатта болғанда, ауыр зардаптар туындаған жоқ және төтенше жағдай немесе аварияның зардаптарын күшейту қаупі пайда болмаса, қол сұғушылық объектісі белгілі бір ережелермен реттелетін қоғамдық тәртіп болып табылады.

Бұдан басқа, ережелерді бұзу жол қозғалысы жағдайының бір немесе бірнеше күрделілігімен байланысты болғанда (мысалы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 432 - бабында көзделген қылмысты жасыру жағдайында) немесе апат салдарының пайда болу қаупін тудыру немесе аварияның салдарын нашарлатудағы (жол апаты болған жерден кетіп қалу) қоғамдық қауіпсіздік.

Жол қозғалысының бақыланбайтын аумағы ЖКО болған жағдайда зардапты ауырлататын немесе апаттық жағдайда көлікті тоқтату ЖКО болған жерді тастап кету кезінде зардап шегушілердің көмексіз қалуы, жол қозғалысына қатысты адамдардың өмірі мен денсаулығына нақты қауіп төндіреді.

ЖКО болған жерді тастап кету, көмек көрсетуден бас тарту құқық қорғау органдарына оқиға жайында толық мәлімет алуға ешқандай мүмкіндік болмай, мемлекеттік биліктік мүдделеріне, тергеу органдарының, сот төрелігінің мүдделеріне айтарлықтай зиян келтіреді.

Оқыс оқиғаның соңғы кезеңінде, жазатайым оқиға болған жерден кету нәтижесінде жаяу жүргіншілер немесе кедергілер, мүліктің зақымдануы, жарақат алу немесе қайтыс болған кезде, адамның өмірі мен денсаулығы, мүлік және т.б. орын алуы қол сұғушылықтың объектісі болып танылады.

Жол-көлік оқиғасы нәтижесінде зиян келтіретін қоғамдық қатынастардың кең ауқымы арасында қылмыстың сипаты мен бағытын айқындайтын топтық және тікелей объектіні бөліп көрсету қажет.

Ауыр зардаптар болмаған кезде (немесе олардан нақты қатер төнгенде) қоғамдық тәртіпке қол сұғушылық формальды болып табылады және қылмыстың өзара қарым-қатынастарында шешуші болып танылмайды, бұл үшін қылмыстық жауапкершілік елеулі салдардың немесе олардың пайда болуының нақты мүмкіндіктерімен тығыз байланысты болады. Мысалы, Қазақстан Республикасының жол қозғалысы ережелерін ерекше жағдайларда бұзуға жол бермейтін және апатқа ұшыраған, әрі қарай дамып келе жатқан оқиғаларды қылмыстық деп қарастыруға болмайды, себебі бұл әкімшілік заңнамамен қарастырылады, мұндай жағдайды сипаттайтын баптарды қамтитын ресми белгілер ғана, оларды жасаған адамдарды ескерту, жаза тағайындау, тиісті санкциялар қолданылады.

Мысалы шетелдік заңнамалардың ішінде, Германия заңнамасы мұндай жағдайларда өзге бағытты ұстанады. Атап айтқанда, оларда жол қозғалысы ережелерін өрескел бұзудың толық тізбесі бар. Германияның қылмыстық заңнамасы ауыр зардаптардың шын мәнінде пайда болғанына қарамастан, оның алдын алу функциясын орындайды, Бұл ретте құқық бұзушылық құқық қорғау қатынастарына нақты қатерлі болуы тиіс [10].

Жол қозғалысы ережелерін өрескел бұзған, жол қауіпсіздігіне зиян келтірген, оқиғаның қатысушысының міндеттерін орындамаған және жазатайым оқиға орнынан заңсыз бас тартқан қоғамдық тәртіпті бұзуы белгілі бір мерзімге айыппұл салуға ғана емес, сондай-ақ түрмеге қамауға да әкелуі мүмкін.

Адамдардың өмірі мен денсаулығы, меншік құқығы - көптеген қылмыс құрамдарының объектісі болып танылады. Азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғау мақсатында мемлекет жол қауіпсіздігін қамтамасыз ететін бірқатар ережелерді (жол қозғалысы ережелерін ғана емес) шығарады, сондықтан бұл объектілер, атап айтқанда, жол қозғалысы секілді қылмысты анықтауда шешуші мәнге ие болуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты көліктік қылмыстарда қылмыстық құқықтың қорғау объектілері ретінде сот төрелігі мен мемлекеттік биліктің мүдделерін ескере алмаймыз, сонымен бірге, оларды негізгі деп санауға болмайды.

Демек, адамның өмірі мен денсаулығы, меншік құқығы, әділдік және мемлекеттік билік мүдделері сияқты объектілер жол қозғалысы құқықтарының бұзылуының барлық ерекшеліктерін көрсетпейді және қылмыстық әрекеттердің мәні мен бағытын толығымен анықтай алмайды, тұтастай алғанда қарастырылатын қылмыстардың негізгі тікелей объектілері болып табылады.

Заң мәтінінде келесі түсінік (1 - бап) берілген: « жол жүрісі қауіпсіздігі – қатысушыларының жол-көлік оқиғалары мен олардың зардаптарынан, сондай-ақ жол жүрісінің экологиялық жағдайға, халықтың денсаулығына теріс әсерінен қорғалу дәрежесін көрсететін жол жүрісінің жай-күйі» [11].

Осы анықтамаға сүйене отырып, жол қозғалысы ережелерін бұзудың негізгі тікелей объектісі - заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға зиянның алдын-алу ғана емес, сонымен қатар оның жойылуы немесе ықтимал салдардың ауырлығын азайтуды қамтитын нормативтік санат» деп қорытынды жасауға болады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, зиян келтіретін бірнеше объектілерді анықтаймыз, олардың арасында кез келген ережені бұзудың нақты сипатын көрсететін және жазатайым оқиға орнынан қашқандарды, сондай-ақ қылмыстың табиғатын және бағытын толығымен айқындайтын, жалпы қылмыс объектілері.

Қоғамдық тәртіп, қоғамдық қауіпсіздік, адам өмірі, денсаулық, мүлдіктік құқықтар, сот төрелігін және мемлекеттік билік мүдделерін қорғайтын, жол қозғалысы бойынша қылмыс жасағаны үшін зиян келтіріледі, бірақ осы объектілердің ешқайсысы да жиынтығында нақты мәнін көрсетпейді және жол көлік оқиғасында жасалған қылмысты сипаттап бере де көрсете алмайды.

Біздің пікірімізше, жол қозғалысы саласындағы қоғамдық қауіпсіздік, яғни, жол қозғалысы қауіпсіздігі, жол-көлік оқиғасы болған жерден кетіп қалу қылмыстық бас тартудың негізгі объектісі болып табылады. Бұл қылмыс басқа адамдардан ерекшеленеді, себебі жол қауіпсіздігі процестің ең маңызды сапасы болып табылады, қылмыстық заң нормалары қылмыстық құқық бұзушылықтан қорғауға арналған, бұл жол қозғалысы бойынша қылмыстар үшін жауапкершілікті көздейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім: оқу құралы / 2- басылымы. - Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 450 б.
2. Жукенов А.Т. Квалификация преступлений. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма -К», 2014. -456 с.
3. Квашиш В.Е., Махмудов Ш.Д. Ответственность за неосторожность. Душанбе, 1975. –С.96.
4. Курс уголовного права. Общая часть. Т.1: Учение о преступлении: Учеб. для вузов / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой., И.М. Тяжковой. М., 1999. –С.213.
5. Куринов Б.А. Автотранспортные преступления. Квалификация и ответственность.- М., 1976. - 219 с.
6. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М., 1961. –С.30-32.
7. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М., 1960.- 165 с.
8. Комментарий к Уголовному кодексу РФ. / Под ред. Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева. М.,1996. -С.226.
9. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1972. –С.156.
10. УК ФРГ от 15 мая 1871 г. По состоянию на 17 авг.2010 г. Параграф. 345 с. «Нарушение правил безопасности дорожного движения». Абз. 1 №2 / пер. с.нем. М., 2011.
11. Қазақстан Республикасындағы Жол жүрісі туралы Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 17 сәуірдегі №194 Заңы. <https://zakon.uchet.kz/kaz/docs/Z1400000194>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ КЕЗІНДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЗАҢНАМАСЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Ордабаев А.А.

*«Құқық» білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Осы мақала қылмыстық қудалау кезінде Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдірудің және тұтастай прокурорлық қадағалауды жүзеге асырудың кейбір аспектілеріне арналған. Эмпирикалық материалдар негізінде автор елдің тергеу бөлімшелерінің ұйымдық негізін жақсарту бойынша бірқатар ұсыныстар ұсынады.

Түйінді сөздер: прокуратура, прокурордың іс жүргізу мәртебесі, прокурорлық қадағалау, қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтарының бұзылуы, қылмыстық қудалау.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА РК

Ордабаев А.А.

*Магистрант 1 курса образовательной программы «Право»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Әйтеке би, 52;*

Данная статья посвящена некоторым аспектам совершенствования уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан в ходе осуществления уголовного преследования в частности, и осуществления прокурорского надзора в целом. На основе эмпирических материалов автор предлагает ряд предложений по совершенствованию организационной основы деятельности следственных подразделений страны.

Ключевые слова: прокуратура, процессуальный статус прокурора, прокурорский надзор, нарушения прав участников уголовного процесса, уголовное преследование.

SOME ASPECTS OF IMPROVING THE CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION DURING THE IMPLEMENTATION OF THE PROSECUTOR'S SUPERVISION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Ordabaev A.A.

*Graduate of the educational program «Law»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

This article is devoted to some aspects of improving the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan during the criminal prosecution in particular and the implementation of prosecutorial supervision in general. Based on empirical materials, the author offers a number of proposals for improving the organizational basis of the country's investigative units.

Keywords: prosecutor's office, procedural status of a prosecutor, prosecutor's supervision, violations of the rights of participants in criminal proceedings, criminal prosecution.

Как известно, за последние годы, национальный уголовный процесс подвергся существенному реформированию. В рамках уголовного судопроизводства произошли фундаментальные изменения процессуального участия органа прокуратуры в доследственной проверке, значительно ограничив конституционные полномочия прокурора, внедрена фигура процессуального прокурора, заработал институт следственных судей и созданы следственные суды, расширены права адвокатов, действует институт соглашений.

Вместе с тем, на практике, спектр одних и тех же нарушений в уголовно-правовой сфере упрочили свои негативные позиции и практически из исключений превратились в непреложное правило. Нарушения прав участников уголовного процесса и некачественное расследование уголовных дел привели к характерным ошибкам органов уголовного преследования.

Напомним, что согласно ст.83 Конституции РК и ст.1 Закона РК «О прокуратуре» от 30.06.2017г.: ...«прокуратура от имени государства осуществляет в установленных законом пределах и формах высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование» [1,2].

Стало очевидным, что неэффективная имплементация международного законодательства усугубила правоприменительную практику и существенно повлияла на формирование доверия общества к правоохранительным органам.

Так, отдельные следственные действия и важнейшие процессуальные решения, такие как: о признании лица подозреваемым, о квалификации деяния, о производстве обыска и выемки, о производстве принудительного осмотра помещения, о производстве НСД, о прекращении или приостановлении производства, о направлении в суд протокола об уголовном проступке, и т.д., осуществляются без согласования с прокурором, тем самым ограничивают конституционные права и свободы личности.

В результате, на практике судьи стали санкционировать НСД:

- а) по уголовным проступкам;
- б) по постановлениям субъектов ОРД в отсутствие поручения следователя;
- в) для выявления новых преступлений, не отраженных в поручениях следователей, сведения о которых подлежат самостоятельной регистрации в ЕРДР;
- г) без полных анкетных данных фигурантов;
- д) в отношении потерпевших без их письменного согласия;
- е) в отношении третьих лиц, не имеющих отношение к расследованию [3,4].

Материалы приказного производства по уголовным проступкам направляются в суд органом дознания минуя прокурора, при этом, виновность определяется судом без участия прокурора, несмотря на то, что осуществление уголовного преследования является исключительной конституционной прерогативой прокурора.

Поэтому дальнейшее совершенствование уголовного и уголовно-процессуального законодательства должно рассматриваться и проводиться исходя из назначения и конституционных полномочий прокуратуры по осуществлению уголовного преследования от имени государства.

В этой связи, необходимо привести процессуальные полномочия прокурора в уголовно-процессуальном законе в соответствие с конституционными требованиями: принятие следователем решений, ограничивающих конституционные права и свободы личности (согласование НСД), а также привлечения к уголовной ответственности исключительно через прокурора (приказное производство).

Таким образом, все процессуальные решения органа досудебного расследования, ограничивающие конституционные права и свободы граждан и требующие судебного санкционирования должны исключать прямого взаимоотношения судей со следователями (дознавателями).

В целом, кардинального пересмотра требуют и организационные основы деятельности следственных подразделений страны. Состояние функции расследования как специального вида государственной деятельности по борьбе с преступностью не отвечает предъявляемым требованиям.

Наблюдаются текучесть следственных кадров, беспелляционное вмешательство в деятельность следователей, использование их административной (организационной) подчиненности органам дознания для всевозможных манипуляций с уголовной статистикой, дублирование их работы (в части подследственности), распыление сил и средств на выполнение несвойственных функций.

Поэтому следующим этапом модернизации правоохранительной системы на пути перехода к континентальной системе уголовного процесса должно стать реформирование Министерства внутренних дел (далее - МВД).

Сфера деятельности министерства на сегодняшний день охватывает огромный пласт разнонаправленных общественных отношений. Так, громоздкая структура МВД на сегодняшний день не позволяет в достаточной мере сосредоточиться на работе, свойственной лишь органам полиции.

В этой связи предлагаем реорганизовать МВД с созданием на его основе двух самостоятельных ведомств – Министерства общественной безопасности и Национального бюро расследований (далее – НБР).

За Министерством общественной безопасности закрепить функции профилактики правонарушений, охраны общественного порядка, обеспечения безопасности дорожного движения, контроля за оборотом оружия, наркотических средств, миграции населения, производство по делам об административных правонарушениях, а также уголовного преследования по проступкам, преступлениям небольшой, средней тяжести и другим преступлениям, не относящимся к подследственности НБР и органов национальной безопасности.

Деятельность НБР необходимо будет сосредоточить на выявлении, раскрытии и расследовании преступлений, имеющих организованный или транснациональный характер, связанных со сбытом предметов, обращение которых ограничено, а также коррупционных и экономических.

Правильность постановки этой позиции подтверждается наличием самостоятельных следственных ведомств в зарубежных странах, результаты правовых реформ которых получили международное признание (США, РФ и др.).

Из действующей структуры МВД целесообразно выделить в самостоятельные ведомства Комитет уголовно-исполнительной системы и Комитет по чрезвычайным ситуациям.

Такая оптимизация позволит нам исключить факты межведомственного противодействия, обеспечить четкую конкретизацию направлений правоохранительной деятельности, качество расследования, повысит уровень общественной безопасности, создаст надлежащие условия для реализации задач уголовных наказаний, а также усилит систему реагирования на чрезвычайные ситуации.

Таким образом, через призму отмеченных конституционных поправок считаем необходимым законодательно закрепить вышеуказанные предложения, направленные на укрепление правозащитной позиции, статуса правоохранительных органов, упрощение уголовного процесса и повышение доверия населения, все это позволит укрепить роль прокурора на досудебной стадии, как гаранта государства в обеспечении законности и реформирования органов расследования.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.)

2. Закон Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 81-VI «О прокуратуре» (с изменениями по состоянию на 21.01.2019 г.)
3. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.05.2020 г.)
4. Гражданский - процессуальный Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.05.2020 г.)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНА СӘЙКЕС ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Салимгереева Камшат Максатовна

«Құқық» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл ғылыми мақалада 2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енген ішкі қылмыстық құқық пен заңнаманың жаңалығы болып табылатын қылмыстық теріс қылықты пайдалану теориясы мен практикасына қатысты мәселелер талқыланады. Қылмыстық құқық бұзушылықтар институтын енгізу қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік арасындағы айырмашылықтар арасында көптеген түсініксіздіктерге әкелді. Мақалада осы институтты енгізу кезеңіне статистикалық талдау берілген.

Түйінді сөздер: қылмыстық теріс қылық, қылмыстық құқық бұзушылықтың белгілері, қылмыстық құқық бұзушылық, әкімшілік құқық бұзушылық, қылмыстық заң, әкімшілік құқық.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОСТУПКА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Салимгереева Камшат Максатовна

Магистрант 2 курса образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной научной статье рассмотрены проблемы связанные с теорией и практикой применения уголовного проступка, являющей новеллой для отечественного уголовного права и законодательства, введенного в действие с 1 января 2015 года. Введение института уголовного проступка вызвало множество неясностей между разграничением уголовной и административной ответственности. В статье приведен статистический анализ за период введения данного института.

Ключевые слова: уголовный проступок, признаки уголовного проступка, уголовное правонарушение, административное правонарушение, уголовное законодательство, административное законодательство.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF APPLYING A CRIMINAL OFFENSE UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Salimgereeva Kamshat Maksatovna

Graduate of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This scientific article discusses the problems associated with the theory and practice of using criminal misconduct, which is a novelty for domestic criminal law and legislation that came into force on January 1, 2015. The introduction of the institution of criminal misconduct caused many ambiguities between the distinction between criminal and administrative responsibility. The article provides a statistical analysis for the period of the introduction of this institution.

Keywords: criminal misconduct, signs of criminal misconduct, criminal offense, administrative offense, criminal law, administrative law.

Сегодня Республика Казахстан находится на качественно ином новом этапе своего развития, появляются новые, ранее неизвестные общественные отношения и связанные с ними угрозы, а существующие подвергаются серьезной трансформации. Практика показала, что за последние пять лет новый уголовный кодекс [1] подвергался постоянным изменениям, за эти годы было внесено более сорока поправок. К примеру, такие деяния как «побои» и «умышленное причинение легкого телесного повреждения» и другие, были возвращены в административный кодекс. Все это объясняется теоретической не разработанностью института уголовного проступка, введенного в новое уголовное законодательство с 1 января 2015 года.

Идея закрепления уголовных проступков появилась еще в начале 60-х годов прошлого столетия. Советский ученый Г.А. Кригер подчеркивал непосредственную близость уголовных проступков и преступлений, сходство их социальной природы, характера и степени общественной опасности. Кроме того, благодаря этому, исключается дублирование большинства институтов Общей части уголовного права, которые, в принципе, должны быть едиными для обеих разновидностей уголовно противоправных деяний (форма вины, необходимая оборона, крайняя необходимость, соучастие, добровольный отказ и др.) [2].

Н.Ф. Кузнецова сформулировала понятие уголовного проступка, под которым понимается «умышленное либо неосторожное малозначительное по характеру и степени общественной опасности деяние, за которое по закону предусмотрено максимальное лишение свободы на срок до одного года либо другое, более легкое наказание, либо в санкции предусмотрена альтернативная форма ответственности: уголовное наказание или меры общественного воздействия» [3].

И.Ш.Борчашвили назвал «уголовный проступок» - новая гибридная категория правонарушений, сочетающая признаки преступления и административного правонарушения. Ее введение в уголовное право Казахстана обусловлено стратегическим стремлением вывести национальное уголовное законодательство страны на уровень высоких правовых стандартов ведущих стран континентальной правовой системы. Этот шаг позволит оптимизировать не только международно-правовые отношения Казахстана, но также создаст дополнительные благоприятные основания к улучшению инвестиционного климата и модернизации отечественной правовой системы в целом [4].

Однако, используя опыт ряда Европейских стран, в частности Федеративной Германии, отечественные законодатели не учли, тот факт, что в этой стране не предусмотрен отдельный административный закон и все противоправные действия систематизированы в один кодекс.

Термин «уголовный проступок», прочно вошедший в лексикон правоведов, может означать лишь одно: ответственность за подобные деяния должна предусматриваться уголовным законом.

Проступок - противоправное деяние ([правонарушение](#)) менее опасное, чем уголовное [преступление](#). К проступку относятся: административное, гражданское [правонарушение](#), а также дисциплинарный проступок. Синоним - [деликт](#).

В тех странах, где не существует единого понятия [преступления](#), проступок - разновидность преступного деяния (менее тяжкое, чем собственно преступление). Вместе с тем, уголовный проступок - непроступное правонарушение. На это указывает сам термин «проступок», применяемый в праве для обозначения деяний, отличных от преступлений. Общественная опасность присуща как преступлениям, так и проступкам. Но уровень ее применительно к различным видам правонарушений неодинаков.

Основу для формирования категории уголовных проступков должны составлять деяния, не представляющие большой общественной опасности. Можно поэтому утверждать, что уголовные проступки обладают небольшой общественной опасностью, все иные проступки - малой, а преступления - большой общественной опасностью.

Детально неизученный и поспешно внедренный институт уголовного проступка, обусловило отсутствие понимания границ сферы преступного и наказуемого, несбалансированности уголовных наказаний, неразвитости сопутствующих уголовному правосудию механизмов контроля за преступностью и иных, не наказуемых мер воздействия на противоправное поведение.

Кроме того, до сих пор ни на законодательном уровне, ни на доктринальной основе, не устранена неопределенность разграничения между уголовными и административными правонарушениями. Согласно УК РК уголовный проступок – деяние, не представляющее большой общественной опасности, а по КоАП РК административное правонарушение – также не обладает признаком общественной опасности. На наш взгляд, ответственность по КоАП должна быть более мягкой, чем за проступок, а за преступления более суровая.

Вместе с тем, изучение размера санкций в действующих УК РК и КоАП РК показало отсутствие в этом вопросе четкой логики и системности. К примеру, санкция одной части одной статьи УК содержит наказания, характерные как для преступления, так и для проступка. При этом арест предусмотрен выше максимального значения.

Наряду с этим в УК РК имеются уголовные проступки, санкции которых уменьшились, по сравнению с тем, когда они находились в КоАП, еще до введения нового УК РК. Вместе с тем, УК РК содержит значительное количество составов с несбалансированными альтернативными санкциями внутри одной статьи. Такой же дисбаланс наблюдается между административным и уголовным законодательством.

Сравнительный анализ санкций 1444 административных правонарушения, 149 уголовных проступков и 166 преступления небольшой тяжести показал, что все санкции по уголовным проступкам соответствуют административным правонарушениям. А некоторые из административных составов находятся на одном уровне с уголовными проступками или превышают их по тяжести. Следовательно, либо должны быть снижены санкции, либо полностью должны перейти в разряд уголовных проступков.

На практике с введением уголовных проступков заметно усложнился сам процесс. За последние годы наблюдается заметное снижение количества зарегистрированных уголовных проступков на 34,6% (с 40208 за 2015 год до 26290 за 2019 год) а если учесть и снятых с учета, то на 64,5% (с 95052 в 2015 году до 33659 в 2019 году) [5].

Таким образом, ввиду возросшей нагрузки по расследованию уголовных проступков или так называемых «бывших административных правонарушений», производством которых занимались другие подразделения полиции и как следствие снижения выявляемости, заметно ухудшилась их профилактика, в том числе таких бытовых проступков, как побои и причинение легкого вреда здоровью, мелкое хищение и другие. Все это в комплексе повлекло рост тяжких видов семейно-бытовой преступности на 81% (с 287 в 2015 году до 519 в 2019 году), в том числе бытовых убийств (с 82 до 144 или на 75,6 %) и причинений тяжкого вреда здоровью (со 196 до 350 или на 78,6 %) [5].

Вместе с тем растет недоверие общества к правоохранительным органам ввиду необоснованного вовлечения граждан в уголовно-правовую сферу.

Проведенный анализ позволил прийти к выводу о неизбежности постоянного переноса проступков из уголовного и административного отечественного законодательства и обратно, а также недостаточной доктринальной основы поспешно введенного института уголовного проступка, и необходимости законодательного закрепления границ между административным правонарушением – уголовным проступком – преступлением.

Список использованной литературы:

1. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года (с изм. и доп. от 25.05.2020г.)
2. Кригер Г.А. Уголовное право. Т.1. М. Юрлит. 1999. С. 121-125

3. Курс уголовного права. В 5 т. Т. 2. Общая часть. Учение о наказании. Учебник для вузов / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой. М. 2002. С. 349– 350.
4. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан //под ред. Даулбаева А.К. в 2-х томах. Алматы. Жеты-Жаргы. 2015. с.127-135//Материалы международной научно-практической конференции. Институт законодательств РК. Г.Астана. 2014 г.
5. Статистические данные Комитета правовой статистики и специального учета Генеральной прокуратуры Республики Казахстан о состоянии преступности в РК за 2015-2019 гг. // Информационный сервис. Аналитика. <https://qamqor.gov.kz/analytics/index.html>

НАРЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫ

Төлеу Айғазы Аленұлы

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада меншік құқығы мен өзге де заттық құқықтарды, азаматтық және жалпы құқық елдерінде бар қорғау құралдарының ерекшеліктерін атай отырып, азаматтық дәстүр сот жүйесінің: әкімшілік соттар және жалпы заңдық соттар деп аталатын дуализміне негізделетінін көрсетеді.

Түйінді сөздер: меншік құқығы, азаматтық, әкімшілік, жалпы заңдылық, ерекшелік, қорғау, дәстүр, дуализм, сот жүйесін, негізделетін көрсетеді.

ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ В РЫНОЧНЫХ ОТНАШЕНИЯХ

Төлеу Айғазы Аленұлы

Магистрант образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье отмечая, что права собственности и другие имущественные права, а также особенности средств защиты, доступных в странах гражданского и публичного права, показывают, что гражданская традиция основана на дуализме судебной власти: административных судов и общих судов общей юрисдикции.

Ключевые слова: В этой статье имущественные права, гражданские, административные, общая законность, специфика, защита, традиция, дуализм, судебная система, основанная.

PROPERTY RIGHTS IN MARKET RELATIONS

Toleu Aigazy Alenuly

Graduate of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In etoy stat'ye noting that property rights and other property rights, and the specifics of the means of protection available in civil and public law countries, show that the civil tradition is based on the dualism of the judiciary: administrative courts and general courts of law.

Keywords: property rights, civil, administrative, general legitimacy, specificity, protection, tradition, dualism, judicial system, based.

1.1 Меншік құқығын қорғау

Дәстүр бойынша қорғаудың құқығы күші кез келген субъективтік азаматтық құқық құрамына кіреді, ал егер оны қорғауды осылайша қамтамасыз етпесе, онда құқық өзінің бар болуы шартты түрде айтылады.

У. Маттеи меншік құқығы мен өзге де заттық құқықтарды, азаматтық және жалпы құқық елдерінде бар қорғау құралдарының ерекшеліктерін атай отырып, азаматтық дәстүр сот жүйесінің: әкімшілік соттар және жалпы заңдық соттар деп аталатын дуализміне негізделетінін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі үшін сот жүйесінің бөлінуіне дәлдік қажет. Бүгінгі таңда, 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, сот органдарының қылмыстық, азаматтық істер бойынша нысандары Жоғарғы сот пен облыстық соттардың шаруашылық дауы бойынша коллегиялары бар бірыңғай жүйесі қызмет жасайды. Әйтсе де, азаматтық іс жүрізуде азаматтық немесе әкімшілік заңға жататындығы айқын ажыратылмаған. Ал, материалдық құқық нормалары (азаматтық, қылмыстық, әкімшілік және басқа салалар) меншіктенушілер мен өзге де заттық құқық иелеріне өздеріне тиесілі құқықтарын қорғаудың әртүрлі әдістерін қарастырады. Сол себепті, меншік құқығын қорғау түсінігі жайлы сөз еткенде, ол құқықтың: азаматтық, қылмыстық, әкімшілік, тағы басқа түрлерімен қадағаланатынын және қорғалатынын әсте естен шығармау керек. Осы жұмыста меншік құқығын қорғаудың азаматтық заңнамада қарастырылған әдістеріне ғана тоқтағанды жөн көрдік.

Меншік құқығын қорғау ісінде азаматтық құқық нормалары бірдей рөл атқармайды. Олардың бірі материалдық игілікті қайсыбір құқық субъектілеріне белгілейді, тиянақтайды. Бұған бірінші кезекте меншік құқығына және өзге де заттық құқықтарға ие болу және иелікті тоқтату туралы ережелер жатады (ҚР АҚ сәйкес 13 және 14 тараулары). Ережелердің енді біреулері меншіктенуші өзіне тиесілі құқықты, мысалы, жылжымайтын мүлікке құқықты тіркеу қажеттігін иеліктен шығару мүмкіндігін т. б. жүзеге асыру үшін жағдайды қамтамасыз етеді. Үшіншілері, меншік құқығын затты барлық үшінші тұлғалардың ықпалынан тікелей қадағалайды және қорғайды. Осыған меншіктенушілерге келтірген материалдық шығынға жауапкершілікті тағайындайтын нормаларды жатқызуға болады. Оған қоса, азаматтық құқықта меншік құқығын тікелей қорғау туралы арнайы нормалар да бар. Осыған байланысты О. С. Иоффе азаматтық құқықта қалыпты экономикалық қатынастардың дамуын (кең мағынада) қамтамасыз ететін азаматтық құқықтардың барлық нормаларының жәрдемімен «меншік қаты- настарын сақтау» мен құқық қатынасына қарсы құқық бұзуға байланысты пайдаланылатын азаматтық-құқықтық тетіктердің жиынтығы — «меншік құқығын қорғауды» ажыратуды ұсынады. Біздің ойымызша, «қорғау» мен «сақтау» түсініктерін ажырату қажет. Меншік құқығын сақтау осы құқықтың бұзылу фактісіне дейін жүзеге асып, алдын ала сақтандыру, ескерту сипатында болады. Меншік құқығын қорғау азаматтық-құқықтық қорғаудың нақты әдістері мен тәсілдерін пайдалану қажет болғанда және бір нәрседі меншік құқығының бұзылуы немесе сондай бұзылу айқын төніп тұрғанда қолданылады. Сол себепті меншік құқығын қорғау және сақтау түсініктерін теңбе-тең деуге болмайды [24, 234].

Меншік құқығын қорғау түсінігі осыған дейін заттық-құқықтық және міндеттемелік-құқықтық әдістерін қамтып келді. Қорғаудың осы әдістерінен басқа теорияда меншік құқығын қорғаудың өзге азаматтық-құқықтық әдістері де қарастырылады. Оған, атап айтқанда, хабар-ошарсыз кеткен немесе өлді деп жарияланған адамның тірі оралуынан туындайтын жағдайлар туралы нормалар жатады. «Қазақ КСР-інде меншік туралы» Заңның, одан кейін КСР Одағы мен республикалардың 1991 жылғы Азаматтық заңнамалары негізінің қабылдануына байланысты меншік құқығын қорғаудың нақты азаматтық-құқықтық әдістері саласындағы ережелер біршама өзгеріске ұшырады. Осы нормативтік актілерде мемлекеттік органдарға, олардың меншік құқығын бұзатын шешімдерін даулау үшін талап қою мүмкіндігі қарастырылды. Басқаша айтқанда, заңнамада бұрын болмаған, меншік құқығын қорғаудың жоғарыда келтірілген әдістерінің бірде-біреуіне жатпайтын, меншік құқығын қорғаудың жаңа әдісі пайда болды. Осыны Е. А. Суханов азаматтық-құқықтық қатынастардың тең құқықты қатысушыларына емес, мемлекеттік органдардың биліктік өкілеттігін иемденушілерге қарсы бағытталған талап табиғатымен байланыстырады. Қазіргі кезде шарттан тыс талаптардың осы категориясы Қазақстан Республикасының, сондай-ақ Ресей Федерациясының азаматтық заңнамаларында бар (ҚР АҚ 267 бабы, 9 бабының 1 тармағы; РФ АҚ 12 бабы). Қолданыстағы азаматтық заңнама негізінде біз меншік құқығын қорғаудың азаматтық-құқықтық төрт әдісін бөлеміз: 1) заттық-құқықтық талап; 2)

міндеттемелік-құқықтық талап; 3) меншік құқығын қорғаудың өзге әдістері; 4) меншік құқығын бұзатын мемлекеттік органдарға талап. Осы жағдайда біз қорғаудың заттық-құқықтық әдістері мен меншіктенушінің құқығын бұзатын мемлекеттік органдарға талап қоюға талдауды қарастырамыз, өйткені, меншік құқығын қорғаудың міндеттемелік-құқықтық және өзге әдістері азаматтық-құқықтық нормалардың басқа зерттеуінің нысанын құрайды.

Меншік иесі меншік құқығын тануды талап етуге құқылы. Меншік иесі өзгенің заңсыз иеленген өз мүлкін талап етуге құқылы.

Егер мүлік оны иеліктен айыруға құқығы болмаған адамнан тегін алынып, алушы мұны білмесе және білуге тиіс болмаса (адал алушы), мүлікті меншік иесі немесе меншік иесі мүлікті иеленуге берген адам жоғалтқан, не мұның екеуінен де ұрланған, не олардың иеленуінен бұлардың еркінен тыс өзге жолмен шығып қалған ретте ғана меншік иесі бұл мүлікті алушыдан талап етіп алдыруға құқылы.

Егер мүлік оны иеліктен айыруға құқығы жоқ адамнан тегін алынса, меншік иесі барлық ретте мүлікті талап етіп алдыруға құқылы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 2008 жыл
- 2 Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдер)
- 3 Маттеи У. Основные принципы права собственности // Маттеи У., Суханов Е.А. Основные положения права собственности. Москва 1999., 396 бет
- 4 Иоффе О.С. Развитие цивилистической мысли в СССР. 1 том. Москва 1978.
- 5 Щенникова Л.В. Вещные права в гражданском праве России. – М.: БЕК, 1996. -24-38 беттер.

**НАШАҚОРЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУҒА БАЙЛАНЫСТЫ АЗАМАТТАРДЫҢ
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЗАҢДЫ МҮДДЕЛЕРІНІҢ ҚОҒАМДЫҚ
ҚАУІПСІЗДІГІ**

Тузельбаев Ергали Ошпанбайұлы
заң ғылымдарының докторы, профессор
Биисов Е.С.

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Осы ғылыми мақалада азаматтардың конституциялық құқықтары мен заңды мүдделерінің кепілдігін қамтамасыз ететін құрылым, нысандар мен әдістер, қоғамдық қауіпсіздік ұғымы, оның хронологиясы, нашақорлықпен байланысты қауіпсіздіктің мәні мен мазмұны туралы түсінік беріледі.

Түйінді сөздер: қоғамдық қауіпсіздік, нашақорлық, әлеуметтік-құқықтық санат, қауіп, ішкі істер органдары.

**ОБЩЕСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ГАРАНТ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ
И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ГРАЖДАН СВЯЗАННАЯ С ПРОФИЛАКТИКОЙ
НАРКОМАНИИ**

Тузельбаев Ергали Ошпанбаевич
доктор юридических наук, профессор
Биисов Е.С.

Магистрант образовательной программы «Право»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, г.Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной научной статье рассматривается понятие общественной безопасности, её хронология, формирование представления о сущности и содержании безопасности, связанное с наркоманией структура, формы и методы, обеспечивающие гарант Конституционных прав и законных интересов граждан.

Ключевые слова: общественная безопасность, наркомания, социально-правовая категория, угроза, органы внутренних дел.

**PUBLIC SECURITY AS A GUARANTOR OF THE CONSTITUTIONAL RIGHTS AND
LEGITIMATE INTERESTS OF CITIZENS RELATED TO THE PREVENTION OF DRUG
ADDICTION.**

Tuzelbaev Ergali Oshpanbaevich
Doctor of Law, Professor
Biisov E.S.

Graduate of the educational program «Law»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This scientific article examines the concept of public security, its chronology, the formation of an idea of the essence and content of security, related to drug addiction structure, forms and methods that ensure the guarantee of Constitutional rights and legitimate interests of citizens.

Keywords: public safety, drug addiction, socio-legal category, threat, law enforcement agencies.

С учетом демократического развития нашего общества в сфере социально-экономических и политико-правовых преобразований, проводимые в Республике Казахстан, позволяют сделать вывод о том, что происходит изменение места и роли государства в сфере жизнедеятельности общества, меняются взаимоотношения государства и гражданина. «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» — указывается в статье 1 разделе I Конституции Республики Казахстан.[1]

Это обусловило необходимость нового концептуального подхода к проблемам обеспечения общественной и личной безопасности граждан, защиты их жизни и здоровья, прав и законных интересов от преступных и иных противоправных посягательств (наркомания), позволяющего человеку чувствовать себя в безопасности.

Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.) Статья 19. Обеспечение общественной безопасности - назревшая задача, цель которой обеспечение на государственном уровне оптимальных условий для нормального развития общественных отношений, складывающихся в республике на современном этапе. Поиск рациональных начал функционирования государственных структур и пересмотр приоритетов, присущих демократическому правовому государству характеризуется обеспечением прав и законных интересов человека и гражданина, защитой конституционного строя и общественной безопасности. [2]

Общественная безопасность в переходный период становления и укрепления государственности, осуществления демократических реформ представляет собой систему официально принятых в государстве норм, направленных на защиту жизненно важных интересов человека и гражданина, общества и государства от противоправных посягательств (наркомания), стихийных бедствий и иных чрезвычайных ситуаций.

Представляется, что теоретическое осмысление данной социально-правовой категории будет способствовать не только развитию науки административного права, решению общетеоретических, но и практических проблем обеспечения общественной безопасности. Думается, что разработка концептуальных положений обеспечения общественной безопасности, уяснение ее содержания, структуры, принципов, анализ современных проблем обеспечения безопасности дают возможность обосновать реальные пути совершенствования нормативно-правовой и организационной основ, форм и административно-правовых средств обеспечения общественной и личной безопасности граждан, повышения эффективности деятельности, созданию безопасных условий жизнедеятельности общества, связанное с профилактикой наркомании.

С научной точки зрения исследования в этой области являются социальные отношения, складывающиеся в сфере обеспечения общественной и личной безопасности граждан, в частности, отношения, регулируемые нормами административного права в процессе деятельности органов внутренних дел по обеспечению общественной безопасности, организационно-правовая основа обеспечения общественной безопасности, практическая деятельность субъектов безопасности, в особенности деятельность органов внутренних дел по обеспечению безопасности административно-правовыми средствами (профилактика наркомании), реальные резервы и потенциальные возможности активизации указанной деятельности.

В реализации цели этой сферы определили решение конкретных исследовательских задач: исследование сущности общественной безопасности как социально-правовой категории, ее принципов, системы безопасности и основ правового регулирования;

выявление и характеристика угроз безопасности личности, общества и государства, а также причин, в силу которых возникают угрозы общественной безопасности в современном развитии общества; изучение, обобщение и систематизация организационно-правовых форм и административно-правовых средств обеспечения общественной безопасности; раскрытие социальной роли и значения основных направлений административной деятельности органов внутренних дел в обеспечении общественной и личной безопасности граждан; разработка концептуальных положений обеспечения общественной безопасности, принципов, перспектив правового регулирования в сфере безопасности; формулирование с учетом современных реалий приоритетных направлений административной деятельности органов внутренних дел по обеспечению общественной безопасности; выдвижение и обоснование собственных и оценка имеющихся предложений и рекомендаций по совершенствованию административно-правового регулирования связанное с профилактикой наркомании в сфере общественной безопасности, по повышению эффективности деятельности органов внутренних дел в указанной сфере.

До настоящего времени ни в разработках системы концептуальных взглядов, определяющих замысел стратегии и тактики обеспечения общественной безопасности Республики Казахстан, ни в административно-правовых и информационно-правовых аспектах проблеме не придается должного внимания, как на исследовательском, так и на нормотворческом уровнях.

Нельзя не учесть следующее принципиальное соображение: сложный характер взаимосвязи социально-экономических, политических, правовых, психологических и других элементов инфраструктуры общества и государства в современную эпоху требует создания системы социальных и государственно-правовых (административно-правовых, информационно-правовых, в частности) мер содействия позитивным и противодействия негативным тенденциям в обеспечения общественной безопасности Республики Казахстан.

Проблемы обеспечения общественной безопасности Республики Казахстан органически связаны с политическими, экономическими, социальными, государственно-правовыми реформами, проводимыми в стране, проблемами формирования гражданского общества, демократии, что требует системного их осмысления в контексте с национальной безопасностью Республики Казахстан

В связи этим возникают задачи по дальнейшему развитию норм законодательства, действующих в сфере обеспечения общественной безопасности, с учетом критического осмысления национального и зарубежного опыта, но главное - научного обоснования понятия обеспечения общественной безопасности Республики Казахстан как совокупности понятийных категорий, отражающих систему стратегических и тактических мер противодействия угрозам общественной безопасности.

Эти принципиально важные соображения позволяют придать проблеме обеспечения общественной безопасности Республики Казахстан общенаучный характер, ее разработка предполагает координацию усилий ученых и специалистов различных отраслей знаний в целях получения научно-обоснованных и практически значимых результатов как основы конструирования административно-правовых и информационно-правовых основ деятельности органов государственной власти Республики Казахстан, органов государственной власти субъектами Республики Казахстан, органов местного самоуправления, общественных организаций (объединений) по обеспечению общественной безопасности Республики Казахстан.

Подобная система взаимодействия субъектов обеспечения общественной безопасности требует учета особенностей ее функционирования в условиях демократического устройства государства, уровня развития экономики, состояния правопорядка и иных детерминационных факторов, прямо или косвенно, позитивно или негативно влияющих на достижение целей и задач обеспечения общественной безопасности Республики Казахстан.

Концептуальное конструирование современной системы обеспечения общественной безопасности Республики Казахстан представляет известную сложность в силу своей многоаспектности и предполагает разработку как теоретико-методологических вопросов, так и административно-правового и информационно-правового механизма, основных направлений, форм и методов реализации соответствующих нововведений.

Здесь важно сочетание теоретических и прикладных аспектов изучения проблемы административного и информационно-правового обеспечения общественной безопасности Республики Казахстан так, чтобы на основе установления ее роли, функционального значения и места в общей структуре проблем обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан выработать и уточнить соответствующие понятийные категории в науках административного и информационного права, обосновать предложения по совершенствованию административного и информационного законодательства и практики его применения.

Концептуальность как методологический принцип исследования проблемы административно-правового и информационно-правового обеспечения общественной безопасности Республики Казахстан на основании чего необходимо сделать следующие выводы:

1. Конституция Республики Казахстан исходит из того, что государство признает приоритет прав и свобод человека, что соблюдение и защита прав и свобод, защита чести и достоинства человека и гражданина — главная обязанность государства. Это обуславливает необходимость нового концептуального подхода к проблемам обеспечения общественной и личной безопасности граждан, защиты их жизни и здоровья, прав и законных интересов от преступных посягательств (наркомания) и иных угроз социального, природного и техногенного характера, позволяющего человеку и гражданину чувствовать себя в безопасности.

2. Общественная безопасность является разновидностью национальной (социальной) безопасности. Она представляет собой систему общественных отношений, урегулированных правовыми нормами в целях обеспечения безопасности личности, общества и государства от угроз, исходящих от преступных и иных противоправных деяний, нарушений порядка пользования источниками повышенной опасности, предметами и веществами, изъятыми из свободного гражданского оборота, а также от иных негативных явлений социального, природного и техногенного характера. Общественная безопасность призвана обеспечить благоприятные условия для труда и отдыха граждан, для нормальной деятельности государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, предприятий, учреждений и организаций.

3. Сущность общественной безопасности составляют относительно устойчивые внутренние связи присущих ей элементов, под которыми понимаются отношения, характеризующиеся материальным, волевым и правовым содержанием. Основными идеями, социально-правовыми принципами, определяющими сущность общественной безопасности в нашем государстве, являются: законность, гуманизм, социальная справедливость, конкретность, эффективность, сочетание централизации и децентрализации, опора на поддержку и доверие народа, сочетание гласности и профессиональной тайны.

4. Общественная безопасность обеспечивается проведением единой государственной политики в сфере безопасности, направленной на создание и поддержание необходимого уровня защищенности личности, общества и государства, осуществлением мер и использованием средств нормативно-правового, организационного, правоохранительного и иного характера, адекватных угрозам жизнедеятельности общества.

5. Предупреждение и предотвращение угроз общественной безопасности и устранение их последствий достигается деятельностью субъектов безопасности, к которым относятся: органы государственной власти, органы местного самоуправления, негосударственные объединения, граждане. Деятельность субъектов безопасности осуществляется в правовых и

неправовых формах посредством использования административно-правовых, оперативно-розыскных и уголовно-процессуальных средств обеспечения общественной безопасности.

6. Ведущая роль в обеспечении общественной безопасности принадлежит административно-правовым средствам. Нормы административного права регулируют отношения в сфере общественной безопасности, определяют полномочия основных субъектов безопасности, устанавливают формы и методы обеспечения общественной и личной безопасности граждан, защиты прав, свобод и законных интересов личности от противоправных посягательств (наркомания), создания безопасных условий для жизнедеятельности общества.

7. К основным направлениям обеспечения общественной безопасности относятся: разработка основ государственной политики в сфере общественной безопасности и закрепление ее в законодательстве общественной безопасности; совершенствование правового регулирования отношений в сфере общественной безопасности; развитие системы обеспечения общественной безопасности с учетом устройства Казахстана; оптимальное распределение полномочий между субъектами безопасности, улучшение управления силами и средствами, находящимися в их ведении; формирование действенной лицензионно-контрольной системы; расширение и укрепление связей и сотрудничества государственных субъектов безопасности с негосударственными субъектами безопасности (органами местного самоуправления, общественными объединениями, гражданами); расширение международного сотрудничества в сфере общественной безопасности; обеспечение в необходимом объеме финансовыми и материально техническими средствами системы безопасности; совершенствование системы контроля и надзора за деятельностью субъектов общественной безопасности.

8. Важная роль в обеспечении общественной безопасности принадлежит административной деятельности органов внутренних дел. В процессе ее осуществления реализуются задачи и функции по повседневному непосредственному обеспечению личной безопасности граждан, предупреждению и пресечению преступлений и иных правонарушений, посягающих на общественную безопасность, по оказанию помощи гражданам, пострадавшим от преступлений, административных правонарушений и несчастных случаев, а также находящихся в беспомощном либо ином состоянии, опасном для их здоровья и жизни.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.).
2. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.) Статья 19.
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03.07.2014 № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.07.2019 г.).
4. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 05.07.2014 № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2019 г.).
5. Закон Республики Казахстан Об органах внутренних дел Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями на 19.04.2019 г.)

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ МЕН БЕЙМЕМЛЕКЕТТІК ҚАУІПСІЗДІК
ҚҰРЫЛЫМДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕ НАШАҚОРЛЫҚ ПЕН ТЕРРОРИЗМНІҢ
ЕСКЕРТУ ЖӨНІНДЕГІ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАР**

Тузельбаев Ергали Ошпанбайұлы
заң ғылымдарының докторы, профессор
Биисов Е.С.

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл ғылыми мақала нашақорлық пен терроризмнің алдын алу және оның ескерту жөніндегі қызметін жүзеге асыратын ішкі істер органдарымен бірлесіп, беймемлекеттік қауіпсіздік құрылымдарының құқықтық негіздерін анықтайды, сонымен қатар бұқаралық ақпарат құралдары арқылы олар мемлекеттік органдармен уақтылы және сенімді байланысын қамтамасыз етеді.

Түйінді сөздер: терроризм, нашақорлық, құқық қорғау органдары, беймемлекеттік қауіпсіздік құрылымдар, БАҚ.

**ПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ МЕРЫ ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ НАРКОМАНИИ И
ТЕРРОРИЗМА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И
НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ОХРАННЫХ СТРУКТУР**

Тузельбаев Ергали Ошпанбаевич
доктор юридических наук, профессор
Биисов Е.С.

Магистрант образовательной программы «Право»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной научной статье определена правовая основа негосударственных охранных структур во взаимодействии с органами внутренних дел, которая осуществляет свою деятельность по предупреждению и профилактике наркомании и терроризма, кроме этого через средства массовой информации своевременно и достоверно обеспечивают контакт с государственными органами.

Ключевые слова: терроризм, наркомания, правоохранительные органы, негосударственные охранные структуры, СМИ.

**PREVENTIVE MEASURES TO WARN DRUG ADDICTION AND TERRORISM IN THE
ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES AND NON-GOVERNMENTAL
SECURITY STRUCTURES**

Tuzelbaev Ergali Oshpanbaevich
Doctor of Law, Professor
Biisov E.S.

Graduate of the educational program «Law»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This scientific article defines the legal basis of non-governmental security agencies in cooperation with law enforcement agencies, which carries out its activities for the prevention and

caution of drug addiction and terrorism, in addition, through the media, they provide timely and reliable contact with state organs.

Keywords: terrorism, drug addiction, law enforcement agencies, non-governmental security agencies, media.

Основное направление в деятельности органов внутренних дел по обеспечению общественного порядка является профилактика правонарушений в сфере наркомании и терроризма, их взаимодействие с негосударственными охранными структурами. В связи с изменением криминогенной обстановки, органы внутренних дел стали искать новые, ранее не используемые возможности по профилактике правонарушений. Понимая, что имеются определенные проблемы в путях решения этой задачи не только силами государственных и правоохранительных органов, но и во взаимодействии с негосударственными охранными структурами, работники, которых прошли специальную подготовку, имеющие специальные средства и огнестрельное оружие.

Под взаимодействием правоохранительных органов с негосударственными охранными структурами понимается их совместная, согласованная деятельность на договорной основе, направленная на достижение общих задач по обеспечению общественной безопасности, противодействию и профилактике терроризма и наркомании.

Правовой основой использования возможностей негосударственных охранных предприятий в обеспечении общественного порядка и борьбе с преступностью являются Конституция Республики Казахстан, Закон РК «Об охранной деятельности» от 19.10.2000 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.) и другие законодательные и подзаконные нормативные правовые акты Республики Казахстан.

Согласно статье 7 Закона Республики Казахстан «Об охранной деятельности», к субъектам, осуществляющим охранную деятельность, относятся:

- специализированные охранные подразделения органов внутренних дел Республики Казахстан;
- частные охранные организации.

Кроме Закона Республики Казахстан «Об охранной деятельности», к правовой основе использования возможностей негосударственных охранных предприятий в обеспечении общественного порядка и борьбе с преступностью относятся:

Постановление Правительства Республики Казахстан «По исполнению Закона Республики Казахстан «Об охранной деятельности»;

Закон Республики Казахстан «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» от 30 декабря 1998 г. (с изменениями по состоянию на 25.11.2019 г.);

Закон Республики Казахстан «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственного контроля за оборотом отдельных видов оружия и охранной деятельности»;

Постановление Правительства Республики Казахстан от 09.11.2012 г. «О некоторых вопросах лицензирования охранной деятельности»;

Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23.11.2015 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020 г.)

Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3.07.2014 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.01.2019 г.);

Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27.12.1994 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2020 г.);

Административный кодекс Республики Казахстан от 05.07.2014 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2020 г.);

Устав организации (подразделения).

Законодательство Республики Казахстан, регламентирующее деятельность негосударственных охранных структур, в частности ст. 13-1 Закона Республики Казахстан «Об охранной деятельности» [1], предоставляет право предприятиям, осуществляющим частную охранную деятельность:

1) оказывать содействие органам внутренних дел в осуществлении мероприятий по обеспечению общественного порядка, в том числе при проведении зрелищных культурно-массовых и спортивно-массовых мероприятий;

2) предупреждать и пресекать преступления и административные правонарушения;

3) применять в целях пресечения правонарушений и задержания правонарушителей физическую силу и другие средства, если иными способами достичь указанных целей не представляется возможным. При этом не должно быть допущено превышение необходимых для этого мер;

4) в предусмотренных законами случаях задерживать и доставлять в правоохранительные органы лиц, совершивших преступление или административное правонарушение. При необходимости, когда есть основания полагать, что при задержанном лице находятся оружие, а также иные опасные и (или) запрещенные к обороту предметы, в соответствии с законодательством Республики Казахстан осматривать одежду задержанного и изымать указанные предметы для передачи в правоохранительные органы или иной орган государственной власти;

5) содействовать в оказании медицинской и иной помощи физическим лицам, пострадавшим от противоправных посягательств, дорожно-транспортных происшествий, стихийных бедствий и иных чрезвычайных ситуаций;

6) требовать от физических лиц соблюдения общественного порядка.

В соответствии с п. 2 ст. 13-1 Закона Республики Казахстан «Об охранной деятельности» [1] работники, занимающие должность охранника в частной охранной организации, обязаны:

1) соблюдать конституционные права и свободы граждан;

2) незамедлительно информировать органы внутренних дел о ставших, **известными им фактах готовящихся либо совершенных преступлений**;

3) предусмотренных законодательством случаях по требованию физических лиц удостоверения, подтверждающее их **принадлежность к субъекту** охранной деятельности;

4) оказывать содействие субъектам профилактики правонарушений;

5) разъяснять физическим лицам, задержанным за совершение **преступления** или административного правонарушения, основания применяемых к ним принудительных мер.

Таким образом, взаимодействие и сотрудничество негосударственных **охранных** структур с правоохранительными органами подразумевает содействие государственным правоохранительным органам по охране общественного порядка и безопасности, проведения совместных рейдов по предупреждению и профилактике терроризма и наркомании, по недопущению угона и краж автотранспорта, по обеспечению правопорядка во время проведения групповых, массовых мероприятий, по обмену оперативной информацией в связи с изменением криминогенной обстановки на обслуживаемой территории.

Кроме того, согласно ст. 14 (Виды охранных услуг), Закона Республики Казахстан «Об охранной деятельности» [1], работники, занимающие должность охранника в частной охранной организации, на добровольной основе привлекаются к охране общественного порядка.

К правовой основе деятельности негосударственных охранных предприятий в обеспечении общественного порядка предупреждению экстремизма, терроризма и иных преступлений относится Постановление Правительства Республики Казахстан от 5 апреля 2002 года № 407 О мерах по реализации Закона Республики Казахстан «Об охранной деятельности».

Так, названный нормативный правовой акт, кроме всего прочего, утверждает перечень специальных средств защиты и специальных технических средств, используемых негосударственными охранными структурами, форму и образец документа охранника, а также содержание, программу и квалификационные требования по специальной подготовке руководителей и охранников негосударственных охранных структур в специализированных учебных центрах.

Немаловажно законодательно закрепить процессы взаимодействия и сотрудничества негосударственных охранных структур с государственными правоохранительными структурами, для этого, полагаем целесообразным внести следующие дополнения в Закон Республики Казахстан «Об охранной деятельности»[1]:

Взаимодействие и сотрудничество негосударственных охранных структур с государственными правоохранительными структурами может осуществляться в следующих направлениях:

- сотрудничество в области проведения предупредительно - профилактических мероприятий на территориях, прилегающих к охраняемым негосударственным охранным структурам;
- сотрудничество в области подготовки и переподготовки кадров для негосударственных охранных структур;
- сотрудничество в области информации;
- взаимодействие в предупреждении и профилактике терроризма и наркомании;
- взаимодействие в обеспечении безопасности проводимых групповых, массовых мероприятий;
- взаимодействие в области охраны грузов клиентов негосударственных охранных структур при их транспортировке;
- взаимодействие по вопросам обеспечения безопасности операций коммерческих банковских и иных негосударственных финансово кредитных структур;
- привлечение, на договорной основе с руководством государственных правоохранительных структур, к совместной сыскной и охранной деятельности действующих сотрудников государственных правоохранительных структур.

Из анализа законодательства, регламентирующего деятельность органов внутренних дел в Республике Казахстан, в частности Закон Республики Казахстан «Об органах внутренних дел», не в полном объеме учитывается наличие негосударственных охранных структур и не в полной мере регламентируются вопросы взаимодействия полиции и негосударственных охранных структур по предупреждению и профилактике терроризма и наркомании.

В этих целях полагаем, что назрела необходимость внести предложения в Закон РК "Об органах внутренних дел" о внесении дополнительной статьи «Привлечение к выполнению задач органов внутренних дел негосударственных охранных структур».

Сотрудники негосударственных охранных структур могут привлекаться к выполнению задач органов внутренних дел по предупреждению преступлений с момента и в порядке, определяемом контрактом между органом внутренних дел и частной охранной структурой. В этом случае на них распространяются обязанности и права, гарантии правовой и социальной защищенности, а также ответственность, предусмотренные для сотрудников органов внутренних дел.

Выявленные законодательные «пробелы» подразумевают необходимость более детальной регламентации деятельности негосударственных охранных структур по предупреждению и профилактике терроризма и наркомании. Практика не стоит на месте, поэтому все возможные варианты событий, которые могут иметь место в процессе осуществления взаимодействия негосударственных охранных структур с правоохранительными органами по охране общественного порядка и общественной

безопасности, предупреждению терроризма, наркомании и иных правонарушений, необходимо отражать в контрактных обязательствах между охранными подразделениями и правоохранительными органами.

В сфере предупреждения (профилактики) терроризма и наркомании институты гражданского общества располагают большим арсеналом форм и методов информационно-просветительного, агитационно-пропагандистского, воспитательного воздействия на различные категории населения, прежде всего на молодежь. Это особенно актуально для регионов со сложной общественно-политической и социально-экономической обстановкой. В таких регионах в условиях кризиса и нестабильности снижается эффективность существующих нормативно-правовых механизмов разрешения социальных противоречий и объективно возрастает роль и значение негосударственных форм социальной самоорганизации — структур гражданского общества. Их позиция особенно важна и потому, что кризисные явления создают благоприятную почву для распространения экстремистских и террористических идей.

Структуры гражданского общества являются своего рода социальным лифтом для тех категорий населения, которые по различным причинам ограничены или лишены возможности участия в политической жизни общества (молодежь, трудовые мигранты). Они - социально уязвимы, не удовлетворены своим материальным положением и социальным статусом, в силу чего наиболее подвержены радикализации и воздействию террористической идеологии.

Представители институтов гражданского общества, принимавших участие в заседаниях круглых столов, указали на необходимость более активного взаимодействия на регулярной основе с органами исполнительной и законодательной власти, правоохранительными органами в работе по профилактике терроризма и наркомании, по конструктивному разрешению социальных конфликтов и противоречий, противодействию попыткам дестабилизации общества. Представители объединений традиционных конфессий, прежде всего ислама, высказались за то, чтобы органы власти всех уровней активнее поддерживали их усилия по противодействию использованию псевдоисламских лозунгов и риторики представителями радикальных мусульманских структур для дестабилизации общества.

Необходимо значительно активизировать совместную работу правоохранительных органов и негосударственных охранных структур по предупреждению терроризма и наркомании, поскольку формирование системы обеспечения защиты законных прав и интересов граждан в них в настоящее время еще не завершено и ресурсные возможности органов власти этого уровня по профилактике терроризма и наркомании пока не велики. Кроме того, именно их совместная работа может обеспечить непосредственное, адресное воздействие на людей, с учетом индивидуальных особенностей каждого и обстоятельств конкретной ситуации.

Основные направления взаимодействия правоохранительных органов и негосударственных охранных структур в профилактике терроризма и наркомании:

- деятельность институтов гражданского общества по совершенствованию законов и иных нормативных актов в составе рабочих групп при органах законодательной власти всех уровней, а также в работе инициативных групп для проведения экспертиз материалов СМИ на предмет выявления террористического контента;

- участие представителей научного сообщества (ведущих специалистов культуры, искусства, гуманитарных дисциплин), авторитетных представителей духовенства традиционных конфессий в работе экспертных советов для решения задач по выработке информационной политики в сфере противодействия терроризму, ориентированной на конкретные категории населения, а также оценке качества разрабатываемых контрпропагандистских материалов;

- работа представителей научного сообщества и творческой интеллигенции по формированию и организации просветительской деятельности в том числе создание специальных групп пропагандистов как «Мы против терроризма и наркомании», для проведения мероприятий с использованием специально подготовленной видео- и печатной продукции в молодежных аудиториях;

- противодействие усилиям ряда зарубежных религиозных центров и неправительственных фондов по формированию в регионах Казахстана идеологически ориентированных на них групп населения.

Основные направления возможного взаимодействия бизнес-сообщества и органов власти по профилактике терроризма и наркомании:

- финансовая сфера: выявление механизмов финансирования террористической деятельности, наркотрафика, а также предотвращение использования структур бизнеса в этих целях;

- информационная безопасность: снижение уязвимости критически важных информационных систем от электронных нападений террористов, сбор информации об использовании террористами телекоммуникаций, Интернета в целях подготовки и проведения террористических актов, а также сбор информации по пропаганде терроризма и наркомании среди различных социальных групп населения, сотрудничество в разработке информационных систем безопасности;

- сфера туризма: предотвращение использования туристической инфраструктуры и коммуникаций для террористической деятельности и наркотрафика, предотвращение этих явлений на объектах туризма как местах массового сосредоточения людей;

- производственная сфера: защита от террористической угрозы критически важных объектов инфраструктуры;

- транспорт: обеспечение антитеррористической безопасности на объектах транспорта, а также предотвращение использования транспортной инфраструктуры в интересах обеспечения террористической деятельности;

- торговля: предотвращение использования каналов торговли для перемещения средств осуществления террористической деятельности, а также защита от наркотических средств объектов торговли, как мест массового сосредоточения людей, а предприятий торговли — как источника средств для их финансирования;

- ликвидация последствий: разработка и производство эффективных средств спасения людей, механизмов оказания адресной помощи пострадавшим от терроризма, наркотических средств как гражданам, так и их семьям;

- благотворительная деятельность в целях оказания им поддержки и помощи;

- спорт и досуговая сфера: пресечение каналов вовлечения молодежи в террористическую деятельность и наркотрафик.

Роль СМИ в профилактике терроризма и наркомании. Являясь важнейшим средством социальной коммуникации, средства массовой информации в сфере противодействия терроризму и наркомании предназначены обеспечить своевременную и достоверную информацию о террористических угрозах, о действиях государственной власти и правоохранительных органов по обеспечению безопасности граждан от терроризма и наркомании. Вместе с тем СМИ рассматриваются идеологами террора как один из важнейших инструментов реализации своих преступных намерений, который способен воздействовать на общество с целью запугивания людей, парализации их воли и способности к сопротивлению, пропаганды своих преступных взглядов и убеждений. В этой войне против общества и государства им иногда удается использовать созданные, тем же обществом коммуникационные ресурсы — СМИ, Интернет-пространство. Они цинично используют для распространения информации о своих преступлениях право общества на получение информации. Доступ к СМИ с целью изложения своей позиции является одним из их главных целей. С учетом вышеизложенного, участники круглых столов высказались за

необходимость соблюдения представителями журналистского сообщества этических принципов и норм профессионального поведения при реализации ими задач по обеспечению общества своевременной и достоверной информацией в сфере противодействия терроризму и наркомании, чтобы идеологи и организаторы этих социально-опасных явлений не могли использовать СМИ в качестве средства манипулятивного воздействия на власть и население:

- помнить, что сообщения в СМИ являются общедоступными, в том числе и для тех, кто намеренно создает критическую ситуацию;

- не допускать отождествления терроризма и наркомании с какой-либо конкретной религией, расой или национальностью;

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан «Об охранной деятельности» от 19 октября 2000 года №85-ІІ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.11.2019 г.)
2. Закон Республики Казахстан «О противодействии терроризму» от 13 июля 1999 года № 416-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.)
3. Концепция Национальной безопасности РК
https://studwood.ru/862201/pravo/kontseptsiya_natsionalnoy_bezopasnosti
4. Ассоциация охранных организаций Республики Казахстан <http://association-ohrana.kz/29-oktyabrya-den-rabotnikov-ohrannyih-organizatsiy/>
5. Административный кодекс Республики Казахстан от 05.07.2014 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2020 г.).
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3.07.2014 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.01.2019 г.).
7. Закон Республики Казахстан «Об общественных объединениях» от 31 мая 1996 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.05.2018 г.)
8. Закон Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» от 23 апреля 2014г.; (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.12.2019 г.)
9. Закон Республики Казахстан от 10 июля 1998 года № 279-І «О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими» (с [изменениями и дополнениями](#) по состоянию на 27.12.2019 г.).

**ОТБАСЫ-ТҰРМЫСТЫҚ ҚАТЫНАСТАҒЫ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР
АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ БОЙЫНША
ЖЕРГІЛІКТІ ПОЛИЦИЯНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚЫЗМЕТІ**

Тузельбаев Ергали Ошпанбайұлы
заң ғылымдарының докторы, профессор
Кузеева Г.С.

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл ғылыми мақалада отбасы-тұрмыстық қатынастағы кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша жергілікті полицияның құқықтық қызметі қарастырылады. Атап өту керек, дәл осы жергілікті полиция зорлық-зомбылыққа байланысты даулы жағдайлар орын алған қолайсыз отбасыларға тап болған балалар мен жасөспірімдерге қажетті көмекті жүзеге асырады. Осыны ескере отырып, балалар мен жасөспірімдердің отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа бейімделуінің алдын алу және жол бермеу бойынша жергілікті полицияның басым мақсаттары мен міндеттері анықталды.

Түйінді сөздер: жергілікті полиция, алдын алу, құқық бұзушылық, кәмелетке толмағандар, тұрмыстық зорлық-зомбылық, қадағалаусыздық.

**ПРАВОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕСТНОЙ ПОЛИЦИИ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ
ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В СЕМЕЙНО-БЫТОВЫХ
ОТНОШЕНИЯХ**

Тузельбаев Ергали Ошпанбаевич
доктор юридических наук, профессор
Кузеева Г.С.

Магистрант образовательной программы «Право»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52;

В данной научной статье рассматривается правовая деятельность местной полиции по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних в семейно-бытовых отношениях. Нужно отметить, что именно местная полиция осуществляет необходимую помощь детям и подросткам, попавшим в неблагополучные семьи, где происходят конфликтные ситуации, связанные с насилием. С учетом этого, были определены приоритетные цели и задачи местной полиции по профилактике и недопущению адаптации детей и подростков к семейно-бытовому насилию.

Ключевые слова: местная полиция, профилактика, правонарушение, несовершеннолетние, домашнее насилие, безнадзорность.

**LEGAL ACTIVITIES OF THE LOCAL POLICE FOR THE PREVENTION OF JUVENILE
DELINQUENCY IN FAMILY AND DOMESTIC RELATIONS**

Tuzelbaev Ergali Oshpanbaevich
Doctor of Law, Professor
Kuzekova G.S.

Graduate of the educational program «Law»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This scientific article examines the legal activities of the local police to prevent offenses among minors in family and household relations. It should be noted that it is the local police that provides the necessary assistance to children and adolescents who have fallen into unfavorable families, where there are conflict situations related to violence. With this in mind, priority goals and tasks of the local police were identified for the prevention and caution of adaptation of children and adolescents to domestic violence.

Keywords: local police, prevention, delinquency, minors, domestic violence, neglect.

Экономические и политические преобразования позитивного характера, происходящие в Казахстане, но и негативные проявления в социальной сфере, как частичная безработица, финансовые затруднения среди населения, всё это повлияло на снижение социального контроля за несовершеннолетними со стороны семьи и бытового насилия, общественных и государственных организаций. Это привело к некоторому росту числа правонарушений, особенно в семейно-бытовых отношениях. Для предупреждения безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних, защиты их законных прав и интересов государство принимает меры, направленные на формирование единой государственной политики по улучшению положения детей в Республике Казахстан. Проводится обновление существующих национальных норм и правовых институтов (наибольший объем которых принадлежит нормам административного права) в сфере предупреждения безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних, которые, с одной стороны, впитали в себя имеющийся большой практический опыт, с другой — правоохранительную практику Казахстанского общества.

В свете послания Президента Республики Казахстан по реализации Закона РК «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждению безнадзорности» [1] Государственная программа "Дети Казахстана" на 2006-2011 годы Совершенствование законодательства в области охраны прав и защиты интересов детей; обеспечение межведомственного взаимодействия с государственными структурами, международными и неправительственными организациями; обеспечение условий для получения качественных образовательных, медицинских и социальных услуг всеми категориями детей; формирование комплексной системы мер для охраны прав детей, находящихся в трудной жизненной ситуации; совершенствование системы профилактики детской безнадзорности, беспризорности и правонарушений среди несовершеннолетних; предупреждение социального сиротства; создание условий, способствующих реализации прав детей на отдых, досуг, участие в культурной и творческой жизни. [2] Актуализируется проблема усиления работы по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних. Предупредительная работа судов на сегодня, к сожалению, в основном связана с рассмотрением конкретных дел правонарушений среди несовершеннолетних. Между тем, профилактическое воздействие оказывает уже сама подготовка и организация досудебного разбирательства над несовершеннолетним правонарушителем. Важное значение в профилактике правонарушений имеют и специальные меры суда в виде вынесения частного определения, принятия мер пресечения, возбуждения административных дел. Кроме того, суды на основе обобщения судебной практики выявляют причины и условия совершения несовершеннолетними различных видов правонарушений.

Система предупреждения правонарушений несовершеннолетних реорганизуется в защитно-охранную, представленную комплексом мер медико-. социально-психологической. социально-правовой помощи семье, детям и подросткам. Ее результативность во многом зависит от оптимального распределения функций между специализированными субъектами (местной полицией) обеспечения прав и законных интересов несовершеннолетних и их родителей, совершенствования законодательства, определяющего их правовое положение.

В настоящее время для указанного законодательства характерны неравномерное развитие, пробельность, противоречивость, хаотичность в законодательстве. В первую очередь это отражается на деятельности органов исполнительной власти, наделенных правом применять к несовершеннолетним меры государственного принуждения. Для урегулирования применения таких мер необходимо четко определить правовой статус подразделений и служб местной полиции, главными задачами которых являются предупреждение и пресечение безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних в семейно-бытовых отношениях, подробно регламентировать основания и порядок осуществления полицейского надзора в отношении семейно-бытового насилия.

Нельзя не отметить и тот факт, что правонарушения молодых людей зачастую происходит в то время, когда личность несовершеннолетнего только формируется, вырабатывается его образ жизни и не вполне сформирована цель его жизни, когда особенно актуальными являются проблемы воспитания, образования, становления личности, направленности ее поведения. При этом следует учитывать, что путь несовершеннолетнего к правонарушению, начинаясь по большей части с нарушений школьной дисциплины, идет, как правило, через различные нарушения правопорядка, за которые он по возрасту не подлежит юридической ответственности.

Кроме этого, одним из условий является безнадзорность, то есть отсутствие или недостаточность контроля за формированием личности и поведением подростков, вследствие неисполнения или ненадлежащего исполнения обязанностей по их воспитанию, обучению и содержанию со стороны родителей, иных законных представителей, а также государственных, муниципальных и общественных организаций.

Одной из приоритетных задач местной полицейской службы является воспитание подрастающего поколения в духе уважения Законов Республики Казахстан и профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. В результате принятых предупредительных и профилактических мер в городе Алматы в целом оперативная обстановка среди несовершеннолетних стабильная. Причем, о тенденции мы постоянно со страниц новостных лент Вашего интернет-издания, в частности, информируем общественность. Проведенный анализ показал, что иногородними несовершеннолетними совершено 57% преступлений, которые прибывают в город Алматы без сопровождения взрослых на небольшой срок и совершают правонарушения, что затрудняет проведение с ними соответствующей профилактической работы. В то же время уменьшилось количество преступлений, совершенных в отношении несовершеннолетних на 18,9%, в том числе против их половой неприкосновенности - на 37,0%. В целях стабилизации нормальной обстановки среди несовершеннолетних в текущем году с участием заинтересованных государственных органов и неправительственных организаций, проведены 16 оперативно - профилактических мероприятий, такие как «Каникулы», «Дети в ночном городе», «Подросток», «Улица» и др., в том числе 3 акции «Подросток – Закон - Безопасность», «Занятость», «Я и мой полицейский», а также локальные отработки по наиболее криминогенным участкам.

Анализ поведения лиц, не достигших совершеннолетия, позволяет прийти к выводу, что объектом административного регулирования должны быть не только общественные отношения, на которые посягает правонарушение, совершенное подростком, но также и сами условия жизнедеятельности и социального развития несовершеннолетних. Таким несовершеннолетним требуется социально-педагогическая реабилитация, в обеспечении которой должен быть задействован весь механизм системы противодействия безнадзорности, беспризорности и правонарушениям несовершеннолетних.

Государственная система профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних, защиты их прав. Задачи местной полиции и органов внутренних дел по профилактике безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних.

Профилактика безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних, по своей сути является сложным и неоднозначным явлением, которое можно рассматривать и как одну из

задач социального управления, и как вид предупредительной деятельности соответствующих субъектов, и как комплекс профилактических мер общего и специального характера.

Государственная система профилактики правонарушений несовершеннолетних – это урегулированная нормами права и морали, совокупность общественных отношений, складывающихся в сфере предупреждения безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних, защиты их прав.

Функционирование этой системы связано с деятельностью многих специализированных и неспециализированных государственных и негосударственных субъектов профилактики.

Причины и условия правонарушений несовершеннолетних носят социально обусловленный характер. Они прежде всего зависят от конкретных исторических условий жизни общества, от содержания и направленности его институтов, сущности и способов решения основных противоречий.

Сложилось устойчивое мнение о том, что главными причинами правонарушений несовершеннолетних и ее стремительного роста являются ухудшение экономической ситуации, напряженность в семье, снижение уровня жизни. Все это сказывается сильнее всего на подростках, ибо во все времена несовершеннолетние были и остаются наиболее уязвимой частью общества. Их уязвимость заключается в том, что отличающие несовершеннолетних особенности (неустоявшаяся психика, не сформированная до конца система ценностей) делают их более подверженными влиянию факторов, которым взрослые люди противостоят гораздо успешнее. Не имея возможности законным путем удовлетворять свои потребности, многие подростки начинают «делать деньги» и добывать необходимые вещи и продукты в меру своих сил и возможностей, зачастую путем совершения правонарушений.

Обострение проблем семейного неблагополучия на общем фоне нищеты и постоянной нужды, моральная и социальная деградация, происходящая в семьях, приводят к крайне негативным последствиям. Среди несовершеннолетних из неблагополучных семей интенсивность правонарушений особенно высока. В основном в этих семьях процветают пьянство, наркомания, проституция, отсутствуют какие-либо нравственные устои, элементарная культура. Специалисты различных наук приводят внушительные цифры, говоря о несовершеннолетних, страдающих психическими заболеваниями, не исключаяющими и исключаящими вменяемость. Психические расстройства детей – это во многом результат и наследие соответствующего поведения и жизни их родителей – алкоголиков, наркоманов. Некоторые сочетания психических расстройств и социально-психологической деформации личности во многом объясняются тем, что причины патологического развития личности несовершеннолетних кроются в асоциальности и аморальности их родителей. Как прямое следствие этого, – стремительный рост правонарушений, совершаемых подростками и даже детьми.

В основе профилактики правонарушений несовершеннолетних есть особенности, обусловленные отличием несовершеннолетних от других возрастных категорий, а также спецификой совершаемых ими правонарушений. В этом участвует множество субъектов. Они представляют собой единую систему, связанную общностью целей и задач. Особое место в этой системе отводится органам внутренних дел и местной полиции, представляющих подсистему профилактики отклоняющегося поведения. Органы внутренних дел и местная полиция выполняют основной объем работы в области профилактики правонарушений несовершеннолетних, непосредственно занимаются исправлением и перевоспитанием несовершеннолетних, совершивших правонарушения. Кроме того, предупредительная деятельность органов внутренних дел и местной полиции предполагает обязательное включение в нее других субъектов.

Органы внутренних дел и местная полиция занимаются профилактикой правонарушений несовершеннолетних как на общем, так и на индивидуальном уровне. Работа проводится в основном по таким направлениям, как:

- ограничение влияния негативных социальных факторов, связанных с причинами и условиями преступности несовершеннолетних;
- воздействие на причины и условия, способствующие данному виду правонарушения;
- непосредственное воздействие на несовершеннолетних, от которых можно ожидать совершения правонарушений;
- воздействие на группы с антиобщественной направленностью, способные совершить или совершающие правонарушения, участником которых является несовершеннолетний, подвергающийся предупредительному воздействию.

Профилактическая деятельность, организованная с учетом этих направлений, должна обеспечивать всестороннее профилактическое воздействие на несовершеннолетних, склонных к совершению правонарушений, на микросреду и социальные условия, в которых они находятся.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года № 271-IV (с изменениями и дополнениями 27.12.2019 г.) [О профилактике правонарушений](#)
2. Государственная программа "Дети Казахстана" на 2006-2011 годы
3. Закон Республики Казахстан Об органах внутренних дел Республики Казахстан (с [изменениями и дополнениями](#) на 27.12.2019 г.)
4. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 591-III О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности (с [изменениями и дополнениями](#) по состоянию на 27.12.2019 г.)
5. [Положение о местной полицейской службе органов внутренних дел](#) от 30 декабря 2015 года № 1142.

**АЛДЫН АЛУ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕР
МЕН БАЛАЛАРДЫҢ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ НЕГІЗГІ
ӘДІСІ**

Тузельбаев Ергали Ошпанбайұлы
заң ғылымдарының докторы, профессор
Кузеева Г.С.

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл ғылыми мақалада алдын алу құқық қорғау органдарының қызметіндегі әйелдер мен балалардың зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдың негізгі әдісі ретінде көрсетіледі.

Түйінді сөздер: алдын алу, тұрмыстық зорлық-зомбылық, полиция, өзара әрекеттестік, қоғамдық бірлестіктер, оңалту орталығы.

**ПРОФИЛАКТИКА КАК ОСНОВНОЙ МЕТОД ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НАСИЛИЯ В
ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН И ДЕТЕЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ**

Тузельбаев Ергали Ошпанбаевич
доктор юридических наук, профессор
Кузеева Г.С.

Магистрант образовательной программы «Право»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной научной статье рассматривается профилактика, как основной метод противодействия насилия в отношении женщин и детей в деятельности правоохранительных органов.

Ключевые слова: профилактика, домашнее насилие, полиция, взаимодействие, общественные организации, центры реабилитации.

**PREVENTION AS THE MAIN METHOD OF COUNTERING VIOLENCE AGAINST
WOMEN AND CHILDREN IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES**

Tuzelbaev Ergali Oshpanbaevich
Doctor of Law, Professor
Kuzekova G.S.

Graduate of the educational program «Law»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This scientific article discusses prevention as the main method of countering violence against women and children in the activities of law enforcement agencies.

Keywords: prevention, domestic violence, police, interaction, public organizations, rehabilitation centers.

В процессе развития нашего государства в социально-бытовой, экономической сфере произошли значительные изменения в частности в законодательстве, были разработаны нормативно-правовые акты регулирующие деятельность правоохранительных органов,

органов государственного управления (министерство здравоохранения и министерство труда и социальной защиты населения), где было уделено особое внимание вопросам связанным с профилактикой правонарушений, а также преступлений в семейно-бытовых отношениях по вопросам насилия женщин и детей.

Механизмом правового регулирования связанные с проблемами насилия женщин и детей являются нормативно-правовые акты, которые регулируются основным законом нашего государства — Конституцией, что гарантирует нам защиту наших законных прав и интересов. Этой теме посвящен второй раздел под названием «Человек и гражданин». Более подробно хотелось бы обратить внимание на ст.ст. 13 и 17 Конституции Республики Казахстан, где регламентировано: «каждый имеет право на признание его правосубъектности и вправе защищать свои права и свободы всеми не противоречащими закону способами, включая необходимую оборону; каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод; каждый имеет право на получение квалифицированной юридической помощи»[1]. В случаях, предусмотренных законом, юридическая помощь оказывается бесплатно. А статья 17 прямо говорит о неприкосновенности достоинства человека и о том, что никто не может подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию.[1]

Как нам представляется, в этих статьях рассматриваются права людей, могущих оказаться в ситуации с проявлением бытового насилия. Недостаточное понимание законов государства, в котором вы проживаете и нежелание защитить себя от подобных преступных проявлений и есть удобная почва для безнаказанного процветания подобного рода правонарушений, которыми являются проявление семейно-бытового насилия в связи с чем, необходимо усилить деятельность правоохранительных органов (местной полиции), министерства труда и социальной защиты населения (департамента социальной защиты), министерства здравоохранения и министерства образования в этой сфере и вносить изменения и дополнения с учетом современных требований в имеющиеся программы по защите несовершеннолетних лиц и насилия женщин.

В Казахстане проблема насилия в семье приобрела особую значимость в последние двадцать лет, для которых характерны радикальные социально-политические и экономические преобразования. Постепенное изменение культурно-просветительских факторов - верований, ценностей, мотиваций, надежд, отношений - предопределило перемены в восприятии моделей конфликтного поведения в семье. В результате, несмотря на различный характер и сложность интерпретации фактов домашнего насилия, четко прослеживается общая тенденция возрастания всестороннего осуждения любого качества его проявления.

Восприятие насилия в семье с точки зрения закономерного явления общественного развития связано с определенным риском чрезмерного упрощения и универсализации этого формата. Домашнее насилие не есть явление, одинаково присущее каждой семье и санкционированное каждой культурой, поэтому следует признать существование большого количества социальных контекстов, его определяющих.

Проблема домашнего насилия (domestic violence) глобальна. Члены семьи становятся жертвами агрессивных действий значительно чаще, чем посторонние люди. Это относится как к мелким эксцессам, связанным с незначительным причинением вреда здоровью, так и к более серьезным преступлениям, включая убийства. Направленность значительной доли агрессии против близких, отмечается практически во всех странах, что дает основание говорить об универсальности этого явления.

Казахстанское общество сосредоточивает усилия правоохранительных, и государственных органов (министерство здравоохранения и министерство труда и социальной защиты населения) судебных органов, общественных организаций на создании атмосферы непримиримости к насильственному построению семейных отношений, осуществлении ранней профилактики правонарушений и преступлений в быту, обеспечении

защиты от насилия детей, лиц пожилого возраста, инвалидов и других категорий граждан, которые в силу особенностей своего развития могут подвергаться насилию со стороны членов семьи.

Исходя из изложенного основными задачами механизма правового регулирования по профилактике бытового насилия женщин и детей: являются оценка опасности в случаях домашнего насилия; оказание поддержки и помощи в планировании безопасности пострадавшей и любых зависимых от нее лиц; юридическое консультирование в правовом отделе акимата города (области), адвокаты (департамент Юстиции Республики Казахстан) жертв насилия в семье и поддержка их в государственных органах (правоохранительные органы (местная полиция), министерство здравоохранения (департамент здравоохранения области), министерство труда и социальной защиты населения (областные центры, департаменты)) и судах (районных, городских и областных); содействие в социальном обустройстве жертв насилия, их психологической и медицинской реабилитации; предоставление фактического жилого помещения (специализированные центры) женщинам, детям.

Предоставление услуг в таких центрах где в министерстве здравоохранения, труда и социальной защиты населения должно отвечать высоким стандартам оказания социальной помощи, к ним относятся безопасность, женская взаимопомощь, равнодушие, анонимность, безвозмездность, расширение собственных прав и возможностей сотрудников, простота доступа, равенство доступа к предоставляемым услугам. Помощь осуществляется квалифицированными специалистами и волонтерами-женщинами (психологами, преподавателями учебных заведений и школ), имеющими дополнительную подготовку.

Оперативность оказания услуг повышается и благодаря использованию горячих многоканальных телефонных линий, чатов.

Осуществляется делегирование части правозащитных полномочий от государственных органов к неправительственным организациям (Нұр Отан, Ақ жол и др.). В первую очередь это касается функционирования сети центров интервенции (вмешательства), которые осуществляют координацию действий полиции и социальных служб и реализуют активный подход медицинской помощи со стороны врачей, психологов пострадавшим. Необходимо образовать Центры, которые будут курировать Министерство внутренних дел Республики Казахстан совместно с Национальной комиссии по делам женщин министерства труда и социальной защиты населения и семейно-демографической политике при Президенте Республики Казахстан при финансировании из государственного бюджета. В Казахстане функционируют Центр социально-психологической реабилитации и адаптации для женщин и детей «Родник», Кризисный центр «Подруги», Кризисный центр «Дом для мамы», Кризисный центр-приют для лиц, попавших в сложную ситуацию вследствие насилия или угрозы насилия, правовой Центр Женских Инициатив «Сана Сезім».[2]

В статье рассматриваются различные точки зрения со стороны практических органов и научно-исследовательских материалов по данной проблеме, анализируется современный подход механизма правового регулирования **по профилактике в деятельности правоохранительных органов во взаимодействии с медицинскими учреждениями, департаментом социальной защиты министерства труда по бытовому насилию женщин и детей** за выполнением законодательства. На этой основе были сделаны теоретические выводы и практические предложения, которые могут быть использованы при совершенствовании нормативно-правовых актов, повышении эффективности деятельности правоохранительных органов, органов государственного управления, которые будут использованы в учебных целях при преподавании курса Уголовного права РК, Кодекса Административных правонарушений, Административного права в средних и высших учебных заведениях.

К данному вопросу мы подошли с учетом комплексных научных исследований во взаимодействии правоохранительных органов в частности, прокурорского надзора за

исполнением законов механизма правового регулирования по профилактике в деятельности правоохранительных органов во взаимодействии с медицинскими учреждениями, департаментом социальной защиты министерства труда по бытовому насилию женщин и детей, в которой получили освещение цели и задачи правоохранительных органов в указанной сфере, содержание правового и методического обеспечения работы органов государственного управления связанные с профилактикой правонарушений по бытовому насилию женщин и детей.

Исходя, из вышеизложенного следует отметить, что основной акцент на данную проблему было сделано на административную деятельность полиции (местной полиции) во взаимодействии с правоохранительными органами, органами государственного управления, как основного структурного элемента непосредственно осуществляющую функцию по предупреждению и пресечению в сфере семейно-бытовых отношений.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.).
2. Кризисные центры в Казахстане. //otyrar.kz/04.07.2018.
3. Министерство труда и социальной защиты населения. (25.01.2017).
4. ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.04.2019 г.)
5. Закон Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 81-VI «О Прокуратуре» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.)
6. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.)
7. Закон Республики Казахстан от 18 марта 2002 года № 304-II «Об органах юстиции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.04.2019 г.)
8. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2019 г.)
9. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.08.2019 г.)
10. Закон Республики Казахстан от 23.01.2001 N 148-II с учетом изменений и дополнений 2017 г. "О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике [Глава 3. Акимы и акиматы. Образование, компетенция и организация деятельности](#) Статья 29. Компетенция акима области, города республиканского значения, столицы

**КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ
АЛДЫН АЛУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТІН
БАҚЫЛАУДЫ НЕГІЗГІ ӘДІСІ РЕТІНДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРАТЫН ПРОКУРОРЛЫҚ
ҚАДАҒАЛАУ**

Тузельбаев Ергали Ошпанбайұлы
заң ғылымдарының докторы, профессор

Байбулатов А.Б.

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс халықаралық университеті: 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл ғылыми мақалада қадағалау органдарының кәмелетке толмағандардың арасында алдын-алу органдарының қызметіне қатысты нормативтік-құқықтық актілерді іске асыру жөніндегі жұмысының негізгі бағыттары көрсетілген.

Түйінді сөздер: құқық бұзушылық, кәмелетке толмағандар, алдын-алу, бақылаусыздық, жергілікті полиция, кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтары, кәмелетке толмағандарды уақытша оқшаулау орталығы.

**ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР КАК ОСНОВНОЙ МЕТОД КОНТРОЛЯ ЗА
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИЙ
ПРОФИЛАКТИКУ ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ**

Тузельбаев Ергали Ошпанбаевич
доктор юридических наук, профессор

Байбулатов А.Б.

Магистрант образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный Университет: 030 006, г.Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной научной статье рассматриваются основные направления прокурорского надзора за выполнением нормативно-правовых актов в деятельности органов внутренних дел по профилактике среди несовершеннолетних.

Ключевые слова: правонарушение, несовершеннолетние, профилактика, безнадзорность, местная полиция, центры адаптации несовершеннолетних (ЦАН), центр временной изоляции несовершеннолетних (ЦВИН).

**PROSECUTOR'S SUPERVISION AS THE MAIN METHOD OF MONITORING
THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES THAT CARRY OUT THE
PREVENTION OF OFFENSES AMONG MINORS**

Tuzelbaev Ergali Oshpanbaevich
Doctor of Law, Professor

Baibulatov A.B.

graduate student of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This scientific article identifies the main areas of work of supervisory authorities on the implementation of legal acts on the activities of prevention bodies among minors.

Keywords: offense, minors, prevention, neglect, local police, adaptation centers for minors, center for temporary isolation of minors.

Забота о детях – это неотъемлемая часть государственной политики нашей страны. В Послании «Стратегия Казахстан-2050. Новый политический курс состоявшегося государства» Президент страны определил новые принципы социальной политики, обозначив одним из важных приоритетов развития страны на ближайшие годы защиту детства, и обозначил основные приоритеты в деятельности государственных органов по ее реализации.[1]

Конституцией Республики Казахстан закреплено, что в Казахстане признаются и гарантируются несовершеннолетние. Одним из приоритетных направлений прокурорского надзора является надзор за применением законодательства о несовершеннолетних. В ходе деятельности прокуратурой на постоянной основе выявляются нарушения со стороны уполномоченных органов, на которых возложены обязанности по защите конституционных прав несовершеннолетних. Однако одной из наибольших проблем являются нарушения, допускаемые со стороны администрации школ, центров временной изоляции несовершеннолетних.[2]

Необходимость проведения проверок в школах и других специальных образовательных учреждениях обусловлена и тем, что администрациями учебных заведений, а также городскими и районными отделами образования не в полной мере обеспечиваются права несовершеннолетних на образование, не принимаются меры к подросткам, уклоняющимся от учебы, не пресекаются факты насилия в отношении детей, не на должном уровне профилактика преступлений и правонарушений среди несовершеннолетних и т.д.

Принимая во внимание изложенное, сообщаем, что прокурорские проверки в школах, специальных образовательных учреждениях и центров ЦВИН обоснованны, проводятся с учетом кратности, исходя из состояния законности в сфере образования, и нацелены, прежде всего, на защиту прав детей.

В силу статьи 83 Конституции Республики Казахстан и Закона Республики Казахстан «О Прокуратуре» прокуратура от имени государства осуществляет высший надзор за точным и единообразным применением законов, указов Президента Республики Казахстан и иных нормативных правовых актов на территории Республики, принимает меры по выявлению и устранению любых нарушений законности.[2,3]

Надзор за применением законодательства о несовершеннолетних является одним из приоритетных направлений деятельности органов прокуратуры, контроль за деятельностью органов внутренних дел, которые осуществляют профилактику правонарушений среди несовершеннолетних, силами сотрудников местной полиции в своей работе, особое внимание обращают на сбор, обобщение и анализ информации о состоянии борьбы с безнадзорностью и правонарушениями несовершеннолетних на обслуживаемой территории; прогнозируют тенденции распространения негативных факторов, влияющих на состояние профилактики правонарушений несовершеннолетних; разрабатывают с учетом складывающейся обстановки планы мероприятий направленных на предупреждение правонарушений несовершеннолетних и вносят на их основе в государственные и общественные организации предложения о совершенствовании профилактической деятельности заинтересованных ведомств.

В процессе проведения профилактических мероприятий органами внутренних дел (местная полиция) обязаны регулярно проводить рейды и поисковые мероприятия в целях выявления мест концентрации подростков с асоциальной направленностью, участвовать в других действиях, проводимых другими службами по предупреждению детского травматизма, выявлению мест незаконного пребывания несовершеннолетних лиц, при этом соблюдая защиту прав и законных интересов подростков.

В целях повышения правовой грамотности подростков и их родителей выступать с беседами совместно с представителями прокуратуры на правовые темы в школах, трудовых коллективах, на сходах и собраниях граждан по месту жительства, организовывать

систематические встречи, собрания детей и их родителей из социально неблагополучных семей, с руководством органов внутренних дел, представителями прокуратуры.

Министерствами и ведомствами принимаются меры по реализации государственной политики в сфере обеспечения социальных и правовых гарантий качества жизни детей.

Большой подъем детской безнадзорности, и увеличение количества несовершеннолетних правонарушителей привели к необходимости укрепления системы профилактики несовершеннолетних, и реформирования центров временной изоляции.

В 2004 году детские приемники были заменены Центрами временной изоляции для несовершеннолетних правонарушителей (далее ЦВИН) в соответствии с Положением о Центрах временной изоляции, адаптации и реабилитации несовершеннолетних. [4]

Центры временной изоляции находятся под постоянным контролем прокуратуры с целью правильной адаптации и реабилитации несовершеннолетних - это организации, которые находятся в ведении органов внутренних дел и предназначены для защиты жизни и здоровья несовершеннолетних, а также они предупреждают повторные правонарушения. Центры выступают для профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. Их функционирование дает шанс исправиться несовершеннолетнему и прекратить нравственную деформацию личности. ЦВИН воздействует на подростка с целью перевоспитания в закрытых условиях, социальную адаптацию и реабилитацию несовершеннолетних.[4]

Основные задачи Центра:

1. Обеспечивают круглосуточный прием и временное содержание несовершеннолетних правонарушителей для того, чтобы защитить их жизни, здоровье и предупредить повторное правонарушение.

2. Проводят индивидуально-профилактические работы с теми несовершеннолетними, которые были к ним доставлены, выявляют среди них тех, кто причастен к совершению преступления, общественно-опасного деяния, а также устанавливают обстоятельства, причины и условия, которые могли поспособствовать их совершению, дают информацию об этом в соответствующие ОВД и другие заинтересованные органы и учреждения.

3. Доставляют несовершеннолетних в специальные учебно-воспитательные учреждения закрытого типа.

В ЦВИН помещаются следующие несовершеннолетние:

- Достигшие возраста, с которого привлекают к уголовной ответственности;
- Совершившие правонарушения, которые влекут за собой административную ответственность;
- Направленные по приговору суда и постановлению судьи в специальные учебно-воспитательные учреждения закрытого типа;
- Ушедшие самостоятельно и по своему желанию из специальных учебно-воспитательных учреждений;
- Ожидающие рассмотрения судом вопроса о помещении в специальные учебно-воспитательные учреждения;
- С неустановленной личностью, без места жительства и места пребывания.

ЦВИН и сотрудники в них работают круглосуточно и осуществляют временное содержание всех направленных туда несовершеннолетних. Работники проводят с каждым несовершеннолетним индивидуальную профилактическую работу, что способствует нахождению тех причин и условий, которые помогли совершить общественно-опасное деяние.

В Центрах созданы все нужные условия, которые необходимы для соответствующего приема, содержания, воспитания, обучения и отдыха несовершеннолетних. В зависимости от пола, возраста, степени общественной опасности поведения, подростков размещают в

отдельных спальных помещениях, которые оборудованы мебелью и необходимым инвентарем.

Режим дня для несовершеннолетних в Центре составляют, опираясь на их круглосуточное пребывание там, но отдельно для учебного времени и времени каникул.

Так как подростки находятся в таких ЦВИН под круглосуточным наблюдением сотрудников, то такие условия их содержания исключают возможность самовольного ухода несовершеннолетних и совершения ими дальнейших правонарушений.

Чтобы подростки лучше и быстрее освоились, в Центрах присутствует кабинет психологической разгрузки. Психолог центра проводит с каждым ребенком, который поступил, тест. После того, как будет проведено обследование, на его основе дают рекомендации для работников центра, чтобы осуществлять более эффективную воспитательную работу с несовершеннолетним. Также с подростками проводят индивидуальные беседы и психокоррекционные занятия в такой форме как тренинги. Итогом обследования несовершеннолетнего является психологическая характеристика и разработка индивидуальных рекомендаций для организации воспитательной работы с подростком. Данная программа используется не только когда несовершеннолетний находится в Центре, но и когда он оттуда уйдет. Для того чтобы скорректировать противоправное и антиобщественное поведение подростков, проводятся беседы с ребятами. Данная работа способствует развитию у детей духовности, формированию позитивных нравственных ориентиров.

В Центре также имеется свой фельдшер, который проводит занятия для несовершеннолетних по борьбе с инфекционными заболеваниями, разбирает проблемы морально-этического поведения, объясняет об опасности заражения венерическими заболеваниями, их профилактике, а также наставляет ребят вести здоровый образ жизни. Формирование здорового образа жизни у несовершеннолетних понимается как донесение до подростков опасности наркотического, токсического, алкогольного, никотинового отравления организма и психики, развития негативного отношения и борьбе с пьянством, курением и употреблением наркотиков.

С несовершеннолетними проводят индивидуальную профилактическую работу с учетом его возраста, поведения, тяжести совершенного правонарушения, а также других обстоятельств, которые могут иметь значение для осуществления более эффективных профилактических мер, направленных на подростка, проводящихся для него постоянно, пока он находится в Центре. Также в рамках такой работы несовершеннолетнего могут поощрять или проводить меры взыскания, в зависимости от его включенности в работу и результатов.

Помимо профилактической работы с ребенком, Центр также осуществляет профилактическую работу с его родителями, которые не осуществляют должного надзора и воспитания своих детей. Сначала к ним применяются меры убеждения, но если они не помогают, тогда родителей привлекают к ответственности.

Трудовое воспитание осуществляется ЦВИН разными способами, такими как самостоятельная уборка собственных комнат, приведение в порядок личных вещей, дежурство в столовой, посадка растений и уход за ними.

Воспитательная деятельность Центров заключается в том, что у несовершеннолетних пытаются сформировать не только нравственное поведение, но еще и сознательное соблюдение законов, норм морали, которые установлены в обществе, развитие общественно-значимой и творческой инициативы, воспитание патриотических качеств. Все это осуществляется через проведение разных инструктажей, бесед, лекций, тренингов, рассказов, конкурсов, просмотр видеофильмов, которые будут интересны и понятны детям.

Так как в ЦВИН помещаются несовершеннолетние, которые имеют низкий образовательный уровень, и уклоняются от занятий в общеобразовательных учебных заведениях, то их особенно нужно включать в процесс обучения. Они преподают по программе обычной общеобразовательной школы. Но особенное внимание уделяется

пропаганде правовых знаний. На таких уроках основное внимание уделяется положениям и статьям уголовного, административного, семейного, трудового, гражданского кодекса, методам защиты от преступных посягательств, проводятся дискуссии и диспуты о совершенных преступлениях и правонарушениях.

Помимо уроков по праву, большое внимание уделяется урокам физической культуры и спорта. В Центре присутствует тренажерный зал и спортивная площадка для этих целей. Для несовершеннолетних устраиваются различные эстафеты и футбольные матчи. Подростки участвуют в играх, которые направлены на развитие координаций движения, скорость мышления, сплоченность коллектива, учат работать в команде. Физические игры и упражнения не только укрепляют здоровье подростка, но также воспитывают его характер и влияют на поведение ребенка в лучшую сторону.

Специфика работы педагога в ЦВИН заключается в следующем:

Деятельность педагога происходит в закрытых и изолированных социальных пространствах;

Объекты деятельности несовершеннолетние лица с большим показателем социального неблагополучия;

Данная деятельность не заканчивается после выхода несовершеннолетних из данного учреждения, а продолжается в виде ресоциализации и помощи в адаптации к внешнему миру.

Мы считаем, что деятельность таких Центров очень важна, так как, являясь одним из органов системы профилактики правонарушений, они выполняют еще очень много важных функций, которые помогают несовершеннолетнему исправиться, одуматься и взяться за ум, найти применение своей энергии в неприступном и не антиобщественном русле. Центры помимо профилактики осуществляют еще такие виды деятельности, как педагогическая, воспитательная, психологическая и т.д. Все это вместе дает очень хороший толчок для несовершеннолетнего, который туда попал. Отмечено, что после пребывания в таких Центрах, число подростков, совершающих антиобщественные действия, уменьшается, то есть несовершеннолетний встает на путь исправления.

3 сентября 2018 года в ходе пресс-конференции на площадке пресс-центра Правительства РК заместитель председателя Комитета административной полиции МВД РК Максат Байболов рассказал о правонарушениях среди несовершеннолетних, а также о предпринимаемых мерах по борьбе с подростковой преступностью. «Статистика за восемь месяцев текущего года показывает, что совершенно порядка 1300 преступлений. В целях профилактики правонарушений проводится определенная работа, включая организационно-практические и законодательные меры», - сообщил М. Байболов. В Казахстане функционируют 19 Центров адаптации несовершеннолетних (ЦАН). За первое полугодие ЦАНЫ приняли около 3700 несовершеннолетних. В ЦАНах действуют Службы поддержки семьи, деятельность которой направлена на оказание консультационной, психологической, справочно-информационной, социально-правовой помощи воспитанникам ЦАНов. В связи с началом нового учебного года проводится оперативно-профилактическое мероприятие «Подросток». «Мы акцентируем внимание на то, что в связи с летними каникулами многие дети еще не перестроились и находятся в ночное время беспризорно без законных представителей. За пять дней данного мероприятия в органы внутренних дел доставлено порядка 5 тыс несовершеннолетних за нахождение в ночное время в развлекательных заведениях и вне жилищ без присмотра родителей. В данных случаях применяем воспитательные меры в отношении несовершеннолетних, а также в отношении родителей, которые не принимают меры по воспитанию детей», - проинформировал М. Байболов. По данным официальной статистики, за последние пять лет уровень подростковой преступности в целом по республике снизился на 26,8%. Снижение отмечается в Алматинской на 9% (с 166 до 151), Восточно-Казахстанской на 25,8% (с 151 до 112), Костанайской на 6,5% (с 92 до 86) и Западно-Казахстанской областях на 10% (с 70 до 63 фактов). Количество преступлений,

совершенных в отношении несовершеннолетних за последние пять лет, снизилось в 4,5 раза.[5]

Подводя итоги, хотелось бы отметить, что взаимодействие прокуратуры, которая осуществляет надзор за выполнением нормативно-правовых актов органами внутренних дел положительно влияет на их деятельность в работе с несовершеннолетними подростками, необходимо держать ориентир на развитие их интеллектуальной сферы, формировать у них трудовые навыки, вырабатывать привычки по личному самообслуживанию и гигиене, правовому воспитанию, любви к физической культуре и спорту, медицинской коррекции. В целом работа данных Центров основывается на разных видах деятельности, таких как педагогическая, психологическая, воспитательная, медицинская, социальная, трудовая, то есть с несовершеннолетними ведется непрерывная систематическая работа, что помогает всеобъемлюще и со всех сторон развить личность подростка и приостановить у него формирование каких-то антиобщественных и уголовных наклонностей. А педагогическая деятельность позволяет несовершеннолетнему продолжить свое обучение, и задуматься о своем дальнейшем образовании и жизни.

Список использованной литературы:

1. «Стратегия Казахстан-2050. Новый политический курс состоявшегося государства»
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.).
3. Закон Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 81-VI «О прокуратуре» (с [изменениями](#) по состоянию на 21.01.2019 г.)
4. Об утверждении Положения о Центрах временной изоляции, адаптации и реабилитации несовершеннолетних Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 25 декабря 2004 года № 708.
5. Новостной портал агентства «Хабар» Уровень подростковой преступности снизился на 27% за последние пять лет – МВД РК, 03.09.2018.

САЛЫҚТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІК ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

Шертаев Мұратбек Жаңбырбайұлы

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс халықаралық университеті: 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада салықтық жауапкершілік ұғымының пікірталас сұрақтары көтеріледі. Салықтық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті болдырмайтын, жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар, сондай-ақ салық заңнамасын бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі шаралар қарастырылады.

Түйінді сөздер: Салық, Салықтық жауапкершілік, құқық бұзушылық, жауапкершілік негізі, салық төлеуден жалтару, әкімшілік, қылмыстық заңнама.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАЛОГОВЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ И МЕРЫ ИХ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ

Шертаев Муратбек Жанбрбайұлы

Магистрант образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный Университет: 030 006, г.Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье поднимаются дискуссионные вопросы понятия налоговой ответственности. Рассматриваются обстоятельства, исключающие, смягчающие и отягчающие ответственность за налоговые правонарушения, а также меры по предупреждению нарушений налогового законодательства.

Ключевые слова: налоги, налоговая ответственность, правонарушение, основание ответственности, уклонение от уплаты налогов, административное, уголовное законодательство.

LIABILITY FOR TAX OFFENSES AND MEASURES OF THEIR PREVENTION

Shertaev Muratbek Zhanbrbayuly

graduate student of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article studies debatable issues of the concept of tax liability. We consider circumstances that exclude, mitigate and aggravate liability for tax offenses, as well as measures to prevent violations of tax legislation.

Keywords: taxes, tax liability, offense, basis of liability, tax evasion, administrative, criminal law.

В современной юридической и экономической науке дискуссионными являются понятие налоговой ответственности, ее правовая природа и механизм ее реализации. При этом следует заметить и имеющие место терминологические разночтения. С.Г. Пепеляев, например, называет ответственность за совершение налоговых преступлений и правонарушений комплексным институтом, который объединяет нормы различных отраслей права, направленные на защиту налоговых правоотношений. Юридическую же ответственность за нарушение налогового законодательства он определяет в качестве

комплекса принудительных мер воздействия карательного характера, применяемых к нарушителям в качестве наказания в установленных законодательством случаях и порядке [1,с.402-405]. М.В. Карасева понимает налоговую ответственность как применение к правонарушителю финансово-правовых мер государственного принуждения уполномоченными на то государственными органами, возлагающими на нарушителя дополнительные обременения имущественного характера[2,с.143]. А.В. Брызгалин также рассматривает налоговую ответственность как применение налоговых санкций за совершение налогового правонарушения уполномоченными на то государственными органами к правонарушителям (налогоплательщикам и иным лицам) [3, с.579].

Ю.Ф. Кваша, рассматривая налоговую ответственность в широком смысле, делает вывод, что она представляет собой комплексный вид ответственности, который зависит от совокупности признаков регулируемых правоотношений при возникновении спора или складывающейся ситуации. В узком смысле налоговая ответственность является самостоятельным видом правовой ответственности, обособленной от институтов ответственности, существующих в рамках других правовых отраслей[4, с.89].

Точку зрения о комплексности налоговой ответственности также развивает Ю.А. Крохина, исследуя вопрос о месте ответственности за нарушение налогового законодательства. Она отождествляет налоговую ответственность с комплексным правовым институтом, который не может быть соотнесен с какой-либо одной отраслью. Правовой институт налоговой ответственности состоит из отдельных структурных субинститутов, которые представляют собой отраслевые институты ответственности за нарушения налогового законодательства. В пределах института налоговой ответственности каждый субинститут регулирует конкретный род деликтных отношений - финансовых (налоговых), административных, таможенных, уголовных. Следует указать на существующие в такой аргументации неточности, например, спорным является вопрос продуктивности использования в различных работах для обозначения одного и того же понятия трех терминов («налоговая ответственность», «ответственность за нарушение налогового законодательства», «ответственность за нарушение законодательства о налогах и сборах»), которые принимаются как равнозначные, ведь в результате один из субинститутов, составляющих такую ответственность, неминуемо также именуется налоговой ответственностью, что может привести к определенной путанице.

Таким образом, Ю.А. Крохина рассматривает ответственность за нарушение законодательства о налогах и сборах как охранительное правоотношение, возникающее на основании законодательства о налогах и сборах между государством и нарушителем законодательства относительно возложения на него дополнительной обязанности, связанной с лишениями личного и материального характера [5,с.346]. Ю.А. Крохина дает такое определение налоговой ответственности: налоговая ответственность - это «обязанность лица, виновного в совершении налогового правонарушения, претерпевать меры государственно-властного принуждения, состоящие в возложении дополнительных юридических обязанностей имущественного характера и применяемые компетентными органами в установленном процессуальном порядке». На основе такого определения она выделяет материальные, процессуальные и функциональные признаки налоговой ответственности [5, с. 380].

На сегодняшний день особую актуальность в нашем государстве приобретает борьба с налоговыми правонарушениями и ужесточение ответственности за их совершение. Учитывая недостаточный общий уровень правовой и экономической грамотности многих субъектов рыночных отношений, важным элементом борьбы с налоговыми правонарушениями является широкое разъяснение норм законодательства, включая налоговое. Процессу развития любого общества наряду с прогрессивными достижениями свойственны и негативные явления. В числе последних можно назвать стремление налогоплательщиков уклониться от уплаты налогов.

Наиболее часто встречающаяся группа налоговых правонарушений - уклонение от уплаты налогов. Данное правонарушение заключается в неисполнении или ненадлежащем исполнении налогоплательщиком своей обязанности уплатить налог в бюджет.

К сожалению, Казахстан не является исключением из этого правила. Более того, за период независимости Казахстана под влиянием активных экономических реформ существенно изменилась структура налоговых правонарушений.

Основанием ответственности является прежде всего совершение противоправного действия или бездействия, содержащего все признаки состава правонарушения, предусмотренного законодательными актами Республики Казахстан, в том числе Налоговым кодексом, Кодексом об административных правонарушениях Республики Казахстан (далее - КоАП), Уголовным кодексом Республики Казахстан (далее - УК).

Обстоятельства, исключающие ответственность. По общему правилу не является правонарушением действие или бездействие, совершенное при следующих обстоятельствах:

- в состоянии необходимой обороны, то есть при защите личности, жилища, собственности, земельного участка и других прав, охраняемых законом интересов общества или государства, если при этом не было допущено превышения пределов необходимой обороны. Право на необходимую оборону имеют в равной мере все лица, независимо от их профессиональной или иной специальной подготовки и служебного положения. Превышением пределов необходимой обороны признается явное несоответствие защиты характеру и степени опасности посягательства, в результате чего посягающему причиняется явно чрезмерный, не вызываемый обстановкой вред. Такое превышение влечет за собой административную или уголовную ответственность лишь в случаях умышленного причинения вреда. Не подлежит ответственности лицо, превысившее пределы необходимой обороны вследствие страха, испуга или замешательства, вызванного противоправным посягательством (ст. 38 КоАП, ст. 32 УК);

- в состоянии крайней необходимости, то есть для устранения опасности, непосредственно угрожающей жизни, здоровью, правам и законным интересам данного лица или иных лиц, интересам общества или государства, если эта опасность не могла быть устранена иными средствами и при этом не допущено превышения пределов крайней необходимости. Превышением пределов крайней необходимости признается причинение вреда, явно не соответствующего характеру и степени угрожавшей опасности и обстановке, в которой опасность устранялась, когда правоохраняемым интересам был причинен вред, равный или более значительный, чем предотвращенный. Такое превышение влечет за собой ответственность лишь в случаях умышленного причинения вреда (ст.37 КоАП, ст. 34 УК);

- при задержании лица, совершившего противоправное посягательство, для доставления этого лица государственным органам и пресечения возможности совершения им новых посягательств, если иными средствами задержать такое лицо не представлялось возможным и при этом не было допущено превышения необходимых для этого мер. Превышением мер, необходимых для задержания лица, совершившего посягательство, признается их явное несоответствие характеру и степени опасности совершенного задерживаемым лицом посягательства и обстоятельствам задержания, когда лицу без необходимости причиняется явно чрезмерный, не вызываемый обстановкой вред. Такое превышение влечет за собой административную ответственность лишь в случаях умышленного причинения вреда (ст.36 КоАП,ст.35 УК).

- в результате физического или психического принуждения, если вследствие такого принуждения лицо не могло руководить своими действиями (бездействием) (ст. 38 КоАП, ст. 36 УК);

- правонарушение совершено лицом, действовавшим во исполнение обязательного для него приказа или распоряжения (ст. 39 КоАП, ст. 37 УК).

Из вышеперечисленных оснований, исключающих ответственность, в сфере

налоговых правонарушений распространено последнее - исполнение приказа или распоряжения. Зачастую действия должностных лиц, отвечающих за правильность расчета и своевременность уплаты налогов, приобретают противоправный характер в силу необходимости подчинения распоряжениям их руководства. Следует иметь в виду, что в этом случае ответственность за налоговое правонарушение несет лицо, отдавшее незаконный приказ или распоряжение. Однако если должностное лицо изначально знает о незаконности приказа или распоряжения руководства и понимает, что исполнение такого приказа или распоряжения повлечет нарушение требований законодательства, и тем не менее сознательно выполняет требования руководства (признак умышленной вины), то при таких обстоятельствах ответственным будет именно лицо, исполнившее приказ или распоряжение.

Таким образом, единственным основанием для освобождения от ответственности является неисполнение заведомо незаконного приказа или распоряжения. Но, к сожалению, должностные лица не всегда могут продемонстрировать своему руководству принципиальность. Отказ подчиниться руководству в большинстве случаев связан с риском потерять работу. Поэтому перед работником (как правило, главным бухгалтером) встает сложный выбор между сохранением должностного положения и предусмотренной законодательством ответственностью за налоговые правонарушения.

Действующее законодательство предусматривает достаточно обширный перечень **обстоятельств, смягчающих ответственность** (ст. 56 КоАП, ст. 53 УК). Кроме того, судья или орган (должностное лицо), рассматривающий дело о налоговом правонарушении, может признать смягчающими и обстоятельства, прямо не указанные в законе. Теоретически к налоговым правонарушениям могут быть применены следующие обстоятельства:

- раскаяние виновного;
- предотвращение лицом, совершившим административное правонарушение, вредных последствий правонарушения, добровольное возмещение ущерба или устранение причиненного вреда;
- совершение административного правонарушения под влиянием сильного душевного волнения либо при стечении тяжелых личных или семейных обстоятельств;
- совершение административного правонарушения несовершеннолетним;
- совершение административного правонарушения беременной женщиной или женщиной, имеющей ребенка в возрасте до четырнадцати лет;
- совершение административного правонарушения в результате физического или психического принуждения;
- совершение административного правонарушения при нарушении условий правомерности необходимой обороны, задержании лица, совершившего противоправное посягательство, исполнении приказа или распоряжения;
- совершение административного правонарушения впервые по неосторожности

Обстоятельства, отягчающие ответственность за налоговые правонарушения. В числе обстоятельств, которые в соответствии с законодательством (ст.57 КоАП, ст. 54 УК) признаются отягчающими ответственность, можно назвать:

- продолжение противоправного поведения, несмотря на разъяснения закона прокурором и (или) требование уполномоченных на то лиц прекратить его;
- повторное в течение года совершение однородного административного правонарушения, за которое лицо уже подвергалось административному взысканию, по которому не истек срок, предусмотренный ст.61 КОАП;
- вовлечение несовершеннолетнего в административное правонарушение;
- привлечение к совершению административного правонарушения лиц, которые заведомо для виновного страдают тяжелым психическим расстройством, либо лиц, не достигших возраста, с которого наступает административная ответственность;

- совершение административного правонарушения по мотиву национальной, расовой и религиозной ненависти или вражды, из мести за правомерные действия других лиц, а также с целью скрыть другое правонарушение или облегчить его совершение;

- совершение административного правонарушения в отношении лица или его близких в связи с выполнением данным лицом своего служебного, профессионального или общественного долга;

- совершение административного правонарушения в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности, а также в отношении малолетнего, другого беззащитного или беспомощного лица либо лица, находящегося в зависимости от виновного;

- совершение административного правонарушения группой лиц;

- совершение административного правонарушения в условиях стихийного бедствия или при других чрезвычайных обстоятельствах;

- совершение административного правонарушения в состоянии алкогольного, наркотического или токсикоманического опьянения. Суд (судья), орган (должностное лицо), налагающие административное взыскание, в зависимости от характера административного правонарушения могут не признать данное обстоятельство отягчающим.

Ответственность за совершение нескольких правонарушений. При привлечении физических и юридических лиц к ответственности за совершение нескольких правонарушений законодательство исходит из общего принципа - взыскание налагается за каждое правонарушение в отдельности, но в установленных пределах.

Так, согласно нормам КоАП в случае, если административные штрафы выражены в процентах от суммы неисполненного или исполненного ненадлежащим образом налогового обязательства, установленного законодательными актами, при наложении их за совершение нескольких административных правонарушений, штраф взыскивается за каждое административное правонарушение отдельно. Однако при наложении взысканий одного и того же вида окончательный размер взыскания не может превышать трехкратного максимального предела, установленного законодательством для данного вида взыскания (ст. 58 КоАП).

Уголовное законодательство исходит из того же принципа, устанавливая назначение наказания по совокупности приговоров. основополагающий принцип юридической ответственности – «без вины и нет ответственности». Применимость этого принципа к ответственности за налоговые правонарушения не должна подвергаться сомнению

К мерам предупреждения налоговых правонарушений можно отнести следующие: целенаправленная работа по правовому воспитанию налогоплательщиков, формирование правовой культуры населения в вопросах налогового законодательства, обеспечение широкого информирования общественности о результатах деятельности отделов по борьбе с экономическими и налоговыми преступлениями, создание среди широких слоев населения максимально благоприятного имиджа отделов по борьбе с экономическими и налоговыми преступлениями как быстро развивающейся, перспективной и необходимой правоохранительной структуры. На первом плане должна быть информация, просветительская работа с налогоплательщиками, формирование налоговой культуры, дисциплины. Во многих странах мира такая работа проводится на высоком уровне, причем в таких странах обучение налоговому законодательству, налоговое просвещение и консультирование осуществляются за счет бюджета государства. Кроме того, создаются службы, ответственные за налоговое консультирование и его непосредственное осуществление. Практика показывает, что нельзя воспитать добропорядочного налогоплательщика, если не показывать примеров четкого и правильного применения налогового законодательства. Необходимо создать такое общественное мнение, что платить налоги - это не просто обязанность, а почетная обязанность, т.к. исправное исполнение

обязанности налогоплательщика каждым гражданином является залогом укрепления казахстанской государственности.

Список использованной литературы:

1. Пепеляев С.Г. Налоговое право: Учебник / Под ред. С.Г. Пепеляева. - М.: Юристъ, 2003. - 591 с.
2. Карасева М.В. Понятие и структура налоговых правоотношений. Налоговое право России: Учебник для вузов / Отв. Ред. Ю.А.Крохина- М.: НОРМА, 2008. -656с.
3. Брызгалин А. В., Берник В. Р., Головкин А. Н., Попов О. Н., Зарипов В. М. Налоговая ответственность: штрафы, пени, взыскания. - М.: Закон, 2005.
4. Кваша Ю.Ф. Налоговое право. Конспект лекций.3-е изд.- М.: Высшее образование,2009.- 175 с.
5. Крохина Ю.А. Налоговое право - М: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. - 383 с.
6. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) от 25 декабря 2017 года №120 –VI (с изменениями и дополнениями на 10.01.2020 г.)
7. Кодекс об административных правонарушениях Республики Казахстан от 07 ноября 2014 г. № 248- V.(с изменениями и дополнениями на 16.01.2020 г.)

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Уважаемые коллеги

Казахско-Русский Международный университет принимает статьи для
Международного научного журнала «Вестник КРМУ».
Журнал имеет ISSN 2307-5686

Научный журнал включает статьи по следующим *направлениям*:

1. *Гуманитарные науки;*
2. *Естественные науки;*
3. *Технические науки;*
4. *Экономические науки;*
5. *Юридические науки.*

Общие требования к содержанию:

1. К рассмотрению принимаются научно-теоретические и экспериментальные работы по проблемам общественных, гуманитарных и прикладных наук, содержащие научную новизну и практическую значимость;
2. Статья должна отражать современный уровень знаний по данному направлению, квалифицированно излагать научно-технические вопросы, обладать сжатым и хорошим литературным изложением, иметь четко выполненные иллюстрации;
3. Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, неопубликованным ранее в других печатных изданиях;
4. Автор несет ответственность за опубликованные материалы, их научную достоверность, статьи должны быть отредактированы автором и не содержать грамматических, лексических ошибок.
5. Автор представляет свою статью в Научно-исследовательский отдел на бумажном и электронном носителях.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

I. Структура статьи (построчно):

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ – прописными буквами.

Имя, отчество, фамилия (полностью).

Ученая степень, звание.

Полное наименование организации, город, страна.

Аннотация (не более 8-ми строк) на трех языках (аннотация на казахском, на русском и на английском языках).

Текст статьи.

Список источников.

II. Оргкомитет просит авторов при подготовке докладов руководствоваться следующими правилами:

1. Формат страницы - А4, книжная ориентация. Объем материалов должен составлять 3-7 страниц, отпечатанные через 1,0 интервал, в редакторе «Word», шрифт «Times New Roman», цвет шрифта черный, кегль - 12. Поля: верхнее и нижнее - 2,0 см, левое – 3 см, правое – 1,5 см.

2. Форматирование текста: запрещены любые действия над текстом («красные строки», центрирование, отступы, переносы в словах, уплотнение интервалов).

3. Все рисунки должны быть выполнены черно-белыми и не должны превышать страницу формата А4, изображения должны быть высокого качества. Формат рисунка

должен обеспечивать ясность всех деталей. Иллюстрации и таблицы нумеруются, если их количество больше одной.

4. Литература. Список использованной литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7. 1-84. Например:

1. Автор. Название статьи // Название журнала. Год издания. Том (например, Т.26) - номер (например, №1.) - страница (с.34. или с. 15-24.)

2. Аманов С.А. Название книги. Место издания (например Алматы:) Издательство (например, Наука), год издания. Страница.

3. Петров И.И. Название диссертации: дис.канд.биолог.наук. М.: Название института, год.

4. С. Christopolos, The tranmisson-Line Modeling (TML) Metod, Piscataway, N. Paris. 1995.

5. Ссылки на источник в виде порядкового номера помещают в тексте в квадратных скобках: [16, с.45].

III. На отдельной странице (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе:

Сведения об авторе

Фамилия, имя, отчество

Название статьи

Направление

Полное название организации – места работы (учебы), ее почтовый адрес

Занимаемая должность, ученая степень

Номера телефонов (служебный и домашний) с указанием кода города

E-mail

Домашний адрес (фактический) с индексом

Примечание. Укажите, пожалуйста, с кем из авторов (если авторов несколько) вести переписку или переговоры и по какому адресу или телефону.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи, рукописи и электронные версии не возвращаются, статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

Материал просим выслать по адресу: 030006 г. Актобе, ул. Айтеке би, 52, Казахско-Русский Международный университет, Вестник КРМУ.

Телефоны для справок:

8(7132) 22-15-16, факс: 8 (7132) 21-06-08

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского Международного университета»

«Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің хабаршысы»
халықаралық ғылыми журналы

2020
Выпуск №2 (31)

Редактор *Бердимуратова Ж.К.*
Технический редактор *Арстанова А.О.*

Подписано в печать: 30.06.2020 г.

Тираж 100 экз.

Адрес типографии:

Типография и дизайн-студия «Палитра»
Казахско-Русского Международного университета
Республика Казахстан, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52

По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Казахско-Русский Международный университет
тел.: 8(7132)- 21-73-65, 22-15-16, факс: 21-42-12;
сайт: www.krmu.kz E-mail: vestnikkrmu@mail.ru mmu@akparat.kz

Международный научный журнал «Вестник Казахско-Русского
Международного университета» зарегистрирован в Комитете информации и архивов
Министерства Культуры и информации Республики Казахстан
(№ 13379-Ж от 19 февраля 2013 г.)

и в обязательном порядке распространяется по следующим адресам:

1. *Национальная государственная Книжная палата РК*, г. Алматы, ул. Пушкина 2, 8-этаж, каб. 811;
2. *Дом Мажилиса Парламента РК, библиотека Парламента РК*, г. Астана, ул. Орынбор 4;
3. *Национальная библиотека РК*, г. Алматы, проспект Абая 13;
4. *Агентство связи и информации при Министерстве культуры РК*, г. Астана, ул. Орынбор 8

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жарияланымдағы фактілер мен мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды және оған пікір білдірмейді.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.

Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.

Редакция не возвращает и не рецензирует рукописи.

Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.

Ссылка на журнал обязательна.

ISSN 2307-5686

9 772307 568187

0 1